

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Г. О. Осиченко

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МІСТ:
КОМПОЗИЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2021

Автор

Осиченко Галина Олексіївна, доктор архітектури, професор кафедри архітектури будівель і споруд та дизайну архітектурного середовища Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рецензенти:

Дьомін Микола Мефодієвич, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри міського будівництва Київського національного університету будівництва і архітектури;

Древаль Ірина Владиславівна, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

Михайлишин Ольга Леонідівна, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри архітектури та середовищного дизайну Національного університету водного господарства та природокористування

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХНУМГ ім. О. М. Бекетова,
протокол № 1 від 1 жовтня 2021 р.*

Осиченко Г. О.

О-74 Реконструкція історичних міст: композиційний аспект : монографія / Г. О. Осиченко; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 252 с.

ISBN 978-966-695-569-5

У монографії розглянуто особливості реконструкції композиції історичних міст. Визначені закономірності формування композиції історичних міст Центральної України, сформульовані принципи і методи реконструкції композиційних структур історичних міст. Запропонований методичний підхід реконструкції композиційних структур історичних міст, що поєднує реконструкцію історичного середовища з архітектурною регламентацією забудови на основі вивчення морфології архітектурного середовища та типологічного аналізу історичних елементів композиційної структури міста. Розроблена методика визначення ієрархічної системи архітектурних регламентів забудови історичного середовища міст з ціною історико-культурної спадщини. Вперше морфологія міста та її складових розглядається як композиційний засіб під час реконструкції історичного середовища.

Для студентів-архітекторів, урбаністів-практиків, спеціалістів з охорони історико-культурної спадщини та всіх, кому цікаві питання композиції та збереження архітектурної спадщини міст.

УДК 711.168:72.122

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ВСТУП.....	7
Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ МІСТ.....	10
1.1 Сучасний стан теоретичних досліджень із реконструкції історичних міст.....	10
1.2 Композиційна структура міста.....	18
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2 ЕВОЛЮЦІЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ.....	24
2.1 Історичні періоди формування композиції досліджуваних міст Центральної України.....	24
2.2 Особливості еволюції композиційних структур досліджуваних місту процесі історичного розвитку.....	58
2.3 Сучасний стан історичного середовища досліджуваних міст.....	72
Висновки до другого розділу.....	101
РОЗДІЛ 3 ФАКТОРИ ФОРМОУТВОРЕННЯ СЕРЕДОВИЩА ІСТОРИЧНОГО МІСТА.....	103
3.1 Вивчення факторів формоутворення середовища історичного міста.....	103
3.2 Опис морфотипів середовища історичних міст.....	120
3.3 Виявлення морфоструктури середовища історичних міст.....	132
Висновки до третього розділу.....	143
РОЗДІЛ 4 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕКОНСТРУКЦІЇ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР ІСТОРИЧНИХ МІСТ.....	144
4.1 Загальні принципи реконструкції композиційних структур історичних міст.....	144
4.2 Методи реконструкції композиційних структур середовища історичних міст.....	156
4.3 Методичні рекомендації щодо архітектурної регламентації забудови середовища історичних міст.....	171
Висновки до четвертого розділу.....	184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
Архівні джерела, рукописи, проєктні, картографічні та фотоматеріали, які використовувались у дослідженні.....	197
Термінологічний словник	197
Додаток А Реалізація методики визначення архітектурних регламентів забудови історичного міста на прикладі міста Полтави.....	199
Додаток Б Форма паспорту кварталу історичного центру міста Полтави.....	227

ПЕРЕДМОВА

ДО МОНОГРАФІЇ Г. О. ОСИЧЕНКО

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МІСТ: КОМПОЗИЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні до 60 відсотків населення Землі проживають у містах, більшість яких мають глибоке історичне коріння. Вони постійно розвиваються, демонструючи все нові прориви будівельних технологій, забезпечують потреби, втілюють бажання та мрії людства. На думку відомого англійського урбаніста та історика Л. Холліса, місто вплетене в ДНК городян «невидимою третьою спіраллю». Тому не дивно, що проблема реконструкції історичних міст набуває все більшої гостроти. Усвідомлення необхідності збереження «традиційного історичного середовища міст» у сучасних урбаністичних структурах проявилось у виділенні історичних міст як окремого типу поселень, що потребують охорони.

Монографія науковця, педагога та архітектора-практика Галини Осиченко розкриває принципи та *прийоми роботи*, що спрямовані на вирішення проблем *гармонійного співіснування минулого та сучасного* в архітектурному середовищі історичного міста. Авторка приєднується до концепції розгляду спадщини як *фенотипу майбутнього розвитку*, та звертається до принципів побудови гуманної міської форми, що містяться в архітектурно-містобудівній спадщині і складають його «композиційний потенціал». На тлі відсутності у сучасній архітектурній теорії єдиного методичного підходу до розв'язання проблеми реконструкції історичного середовища матеріали монографії набувають особливої цінності. Авторка розкриває *зміст заходів протистояння* деструктивній та агресивній діяльності, яка сьогодні, на жаль, нищить історично сформоване середовище міст України. Це, насамперед, *архітектурна регламентація нової забудови*. У монографії розкрито зміст методу виявлення морфоструктури історичного середовища з одночасною параметризацією морфотипів міста. Особливо цінним є те, що враховуються зміни морфології у часі за допомогою параметрів перетворення. Представлена авторська методика визначення архітектурних регламентів забудови в історичному середовищі передбачає *якісні вимоги до нової забудови* та її параметризацію на всіх містобудівних рівнях.

У кінцевому сенсі *робота присвячена вирішенню значних суспільних завдань* – повернення архітектурної своєрідності, самобутності, локальної різноманітності культурних форм історичним містам, що, безумовно, сприяє зростанню національної гідності та свідомості, подоланню кризи ідентичності. Як показує європейський досвід, в умовах глобалізації саме локальна унікальність середовища і способу життя його мешканців є головним ресурсом, який може забезпечити сталий розвиток і підвищення конкурентоспроможності територій. Містобудівна практика нашої країни як ніколи потребує професійних підходів до розвитку міст, що лишаються скарбницями історичного міського середовища, прикладами індивідуальності, неповторності й органічності в забудові територій.

У першому розділі монографії *«Теоретичні основи реконструкції історичних міст»* розглянуто сучасний стан теоретичних досліджень із реконструкції історичних міст та композиційна структура міста. Авторка розгортає строкату картину еволюції наукових уявлень про сутність реконструкції історичних міст та їхній зв'язок із загальною проблемою охорони історико-культурної спадщини. У розділі розкритий розвиток і ускладнення концепцій і стратегій реконструкції історичного середовища на протязі ХХ-поч. ХХІ сторіччя. Сьогодні, на думку авторки, специфіка реконструкції історичних міст проявляється у перенесенні уваги на вивчення й охорону *історично сформованих параметрів міського простору* й підпорядкування цим завданням конструктивного підходу до подальшого *розвитку міста*. Важливе місце в цьому процесі займає композиційна структура міста, що складалася історично.

Авторка розглядає композицію міста як систему, що має ієрархічні композиційні підсистеми й елементи, з впорядкованими взаємними зв'язками між ними, які забезпечують системі цілісність.

У другому розділі *«Еволюція композиційних структур історичних міст центральної України»* можна ознайомитись з ретельним аналізом сучасного стану реконструкції історичних міст, який дозволив виділити та обґрунтувати висновок про необхідність *розвитку й удосконалення саме композиційного підходу* до розв'язання проблеми. Заслуговує уваги цікаве розкриття процесу архітектурно-містобудівної еволюції *композиційних структур історичних міст центральної України* шляхом окреслення чотирьох етапів, які відповідають чотирьом типам різночасових морфосистем.

Наведені результати *історико-містобудівного аналізу розвитку низки міст та еволюції окремих елементів їхньої композиції* обґрунтовано доводять необхідність гуманізації міського середовища шляхом повернення *втраченої містами композиційної цілісності*.

Третій розділ монографії *«Фактори формоутворення середовища історичного міста»* присвячений вивченню процесу формоутворення морфосистеми міста і розгляду можливостей параметризації виявлених факторів формоутворення на трьох містобудівних рівнях. Авторка переконливо доводить, що найменшою ділянкою параметризації історичної забудови варто прийняти квартал. Саме морфотипи середовища історичного міста середовища визначені як головний фактор морфологічної диференціації міста. У розділі розкрита факторна залежність морфологічної диференціації історичного міста від просторової організації історико-культурної спадщини, морфотипів середовища, типів забудови, розпланування, морфотипів ландшафту. Їхній ретельний аналіз та опис складають важливу частину цього розділу, а сформульовані принципи морфологічної диференціації архітектурної форми міста дозволяють здійснити науково обґрунтовану реконструкцію композиційної структури міста.

У четвертому розділі монографії *«Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст»* авторка розгортає перед читачем пропозиції щодо основних методичних підходів до реконструкції композиційної структури міста залежно від ієрархічного рівня містобудівної композиції. Науково-практичну цінність складають методичні рекомендації щодо архітектурної регламентації нової забудови в історичному середовищі. Окремо можна підкреслити новизну розробленого методу моделювання

композиційних районів міста на основі існуючих морфологічних районів міста. Авторський метод поєднання історичної типології елементів композиційних структур із морфологією, та на їх основі районуванням і зонуванням міста, – є дуже ефективним інструментом моделювання містобудівної композиції міста, у якій чітко визначаються характер і значущість її елементів. Це розкриває можливість науково обґрунтувати *практичні підходи до реконструкції* містобудівної композиції історичного середовища, запропонувати методичні рекомендації щодо її архітектурної регламентації.

Безумовно, значний інтерес для професіоналів становлять представлені в монографії архівні джерела, рукописи, проєктні, картографічні та фотоматеріали, які використовувались у дослідженні, а перелік термінів та скорочень сприяє розумінню змісту тексту.

Ознайомлення з великим інформаційним масивом, що стосується збереження історичного середовища, дає можливість розширити існуючий погляд на процеси взаємодії соціуму і простору його життєдіяльності, а також дозволяє перевести проектування і прогнозування шляхів розвитку міського середовища на якісно новий рівень, відповідний сучасній парадигмі сталого розвитку.

«Трансформація міста – суто людський акт, що здійснюється по темним, заплутаним, часто помилковим мотивам», – написав Кевін Лінч у відомій роботі «Досконала форма у містобудуванні». Знайомство з роботою Галини Осиченко надає оптимізму у сподіваннях, що у вирішенні складних та суперечливих завдань розвитку історичного міста, збереженні цінного середовища стало більше наукового світла.

Доктор архітектури, професор
Харківського національного
університету міського господарства
імені О. М. Бекетова

І. В. Древаль

ВСТУП

Сучасний стан історичних міст України характеризується наявністю проблем, пов'язаних із збереженням історико-культурної спадщини, однією з яких є необхідність удосконалення композиції міст та забезпечення неповторності середовища. Вона обумовлена сучасним станом теорії й практики вітчизняної архітектури, де вивчення та узагальнення досвіду відбувалось дещо фрагментарно, не повністю враховувалися архітектурно-естетичні аспекти реконструкції, що призводило нерідко до втрати цінного історичного середовища. У зв'язку з цим одним із важливих питань архітектурної теорії є використання системного підходу до реконструкції міст, у разі чого збереження архітектурної спадщини й розвиток композиції взаємно доповнювали б один одного, забезпечували спадкоємність формування композиції міста та композиційне поєднання історичного й сучасного в міському середовищі.

У теорії архітектурна композиція розглядається як закономірне й оптимальне сполучення об'ємів і просторів у єдину гармонічну архітектурну форму, що відповідає призначенню твору, природним, соціальним умовам та виражає ідейно-художній зміст твору (О. Тіц). Особливості композиції міста, що є результатом складання форми, стають потенційними художніми засобами завдяки їх схематизації в історико-культурному процесі (за Г. Сомовим). Морфологічні властивості міського середовища визначають одну з головних ознак архітектурної форми міста. У загальному значенні термін «морфологія» припускає вивчення зовнішніх, кількісних ознак, формального характеру внутрішніх структур і сутностей, тобто вивчення самої форми, без сполучних із нею перцептивних, соціокультурних і відповідно естетичних і функціонально-прагматичних змістів. Містобудівна композиція як результат різночасового процесу естетичної організації простору за свою основу має перцепцію й естетичне сприйняття художнього результату створення або перебудови архітектурної форми міста. Тому морфологічні властивості або характеристики є сутністю засобу створення композиції. Крім цього, саме вивчення композиції об'єму чи простору є по суті вивченням морфології їх елементів та перцептивних реакцій, що і викликаються співвідношенням елементів (за А. Бабуровим). В архітектурно-містобудівній теорії інтенсивно розвиваються дослідження з морфології складових міського середовища, це роботи С. Арапова, О. Беляєвої, О. Олійник, С. Царенка, О. Шарлай, В. Шимка, які склали наукове підґрунтя цього дослідження, але вони обмежуються вивченням морфології базових елементів міського середовища, морфологія не розглядається як засіб містобудівної композиції, що робить актуальним проведення досліджень у цьому напрямку.

Враховуючи сучасний стан розвитку теорії й практики, можна з певним ступенем імовірності сформулювати гіпотезу дослідження: морфологічні властивості і типологічні ознаки цінного історичного середовища відображають закономірності формування історичної композиції, пізнання та урахування їх дозволить виконувати науково аргументовані рішення з реконструкції історичного середовища.

Теоретичні та методичні засади дослідження складають:

– системний підхід, типологія, моделювання й управління розвитком містобудівних систем різного рівня складності, оптимізації архітектурного середовища,

що визначені в роботах В. Абизова, Ю. Білоконя, Ю. Бочарова, В. Вадімова, В. Володимирова, М. Габреля, О. Гутнова, М. Дьоміна, І. Іодо, Є. Ключниченко, М. Кушніренко, Г. Лаврика, В. Лаврова, І. Лежави, В. Міроненко, В. Ніколаєнка, А. Осітнянка, Б. Посацького, А. Рудницького, В. Тимохіна, Г. Фільварова, І. Фоміна, З. Яргіної;

– дослідження історичних міст у роботах, зокрема О. Беккера, В. Вечерського, Н. Гуляницького, О. Карнабіди, М. Кудрявцева, Т. Кудрявцевої, В. Лаврова, Г. Логвіна, В. Лук'янченка, Н. Мірошник, Г. Мокеєва, О. Олійник, Н. Оніщенко, Л. Пляшко, Т. Проскурякової, М. Рудинського, О. Седака, А. Станіславського, Л. Тверського, М. Цапенка, А. Щенкова, В. Шкварікова та інших;

– методичні основи охорони історико-культурної спадщини у роботах В. Акуленко, М. Бевза, Є. Водзинського, О. Пруціна, Ю. Ранінського, С. Регаме;

– теоретичні основи реконструкції міського середовища в роботах А. Беккера, А. Белкіна, В. Лаврова, А. Махровської, В. Сосновського, Т. Товстенкота та інших;

– теоретичні основи містобудівного регулювання використання земель, що визначені в роботах Ю. Білоконя, В. Гусакова, М. Дьоміна, В. Нудельмана, Г. Фільварова, А. Плешкановської, С. Царенка та інших;

– теоретичні основи естетики міського середовища, питання архітектурної й містобудівної композиції, які були розглянуті у роботах М. Бархіна, Ю. Божка, А. Іконнікова, Ю. Кішика, Д. Кострікіна, В. Кравца, К. Лінча, А. Мардера, А. Тіца, Т. Устенко, О. Фоменко, О. Шило, В. Шимка, З. Яргіної;

– питання організації ландшафту на різних територіальних рівнях, які знайшли своє відображення у роботах А. Вергунова, А. Григоряна, Н. Крижанівської, Ю. Курбатова, З. Миколаївської, І. Родічкіна, Дж. Саймонса, В. Щербаня;

– розробки провідних науково-дослідних і проєктних інститутів містобудівного профілю України (Діпромісто, НДПмістобудування, НДПІАМ), які стали науково-практичною базою апробації багатьох робіт із питань охорони історико-культурної спадщини та реконструкції історичних міст.

Більшість із зазначених вище робіт із дослідження історичного середовища, реконструкції, охорони історико-культурної спадщини пов'язані з районуванням та зонуванням як методами систематизації міського середовища. Через недостатню вивченість цих питань до розгляду залучалися загальні положення суміжних галузей знання (економічна географія, геоурбаністика, екологія). Підґрунтя дослідження з визначення засад вивчення диференціації міського середовища складають роботи Є. Алаєва, Д. Арманда, А. Баканова, Н. Барбаша, В. Блануца, Т. Купріянової, Є. Перчика.

Законом України «Про охорону культурної спадщини» визначена необхідність розроблення історико-архітектурних опорних планів та зон охорони пам'яток, у межах яких визначаються режими забудови та використання територій, тобто регламентації нової забудови в історичному середовищі. Проте в архітектурній теорії дотепер не одержав у повній мірі методичного обґрунтування вибір номенклатури регламентуючих показників у зонах охорони пам'яток архітектури та історичних ареалах міст, а регламентація нової забудови в зоннінг-планах переважно обмежується регулюванням функціонального використання, не торкаючись питань композиції міста.

Таким чином, недостатній рівень збереження архітектурної спадщини й використання її як містоформуючого фактору під час реконструкції історичних міст, необхідність удосконалення методичного підходу до реконструкції композиції історичного міста визначає теоретичну та практичну цінність існуючого дослідження.

Монографія охоплює широкий спектр теоретичних питань із реконструкції композиції історичного середовища, визначає особливості формування й тенденцій у розвитку композиції історичних міст Центральної України; надає механізми опису морфотипів та виявлення морфоструктури міського середовища. У монографії запропоновані принципи, удосконалені методи реконструкції композиційних структур історичних міст. Розроблені методичні рекомендації щодо архітектурної регламентації забудови історичного середовища.

Монографія є результатом багаторічних досліджень, які розпочалися з кінця 90-х років XX століття, відображені в кандидатській дисертації (2006) та низці наукових публікацій автора.

Монографія призначена для студентів-архітекторів, урбаністів-практиків, спеціалістів з охорони історико-культурної спадщини та всіх, кому цікаві питання композиції та збереження архітектурної спадщини міст.

РОЗДІЛ 1

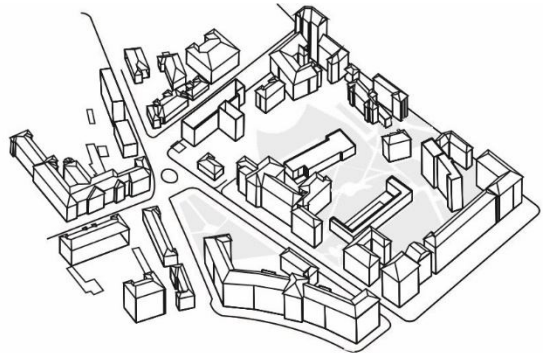
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

1.1 Сучасний стан теоретичних досліджень із реконструкції історичних міст

Реконструкції історичних міст тісно пов'язана із загальною проблемою охорони історико-культурної спадщини. Накопичування знань з історії й теорії архітектури у XX сторіччі поступово сприяли формуванню архітектурної теорії збереження пам'яток архітектури. Але як у дослідженнях вітчизняних учених, так і зарубіжних, аж до 60-х років XX ст. йшлося про необхідність охорони окремої пам'ятки архітектури. І тільки з розвитком системних досліджень у містобудуванні (1960–70-ті рр.) прийшло усвідомлення того, що охорони потребує не тільки пам'ятка, але й характерне для неї оточення. Значним моментом у світовій практиці збереження пам'яток стало прийняття закону «Луї Малро» № 62-903 від 1962 р. у Франції. Виконання закону вперше передбачає юридичне виділення «зон охорони» в історичних містах, в яких проводяться спеціальні комплексні дослідження та реставраційні роботи. У XX ст. відбулося поступове ускладнення поняття «пам'ятка» від поняття окремої споруди (пам'ятка з окремою зоною охорони) до поняття «пам'ятка з характерним для неї оточенням», до усвідомлення необхідності збереження «традиційного історичного середовища міст» та виділення історичних міст як окремого типу населених поселень, що потребують охорони (рис. 1.1).

Окрема пам'ятка архітектури

Традиційне історичне середовище

Рисунок 1.1 – Ускладнення і розширення поняття «пам'ятка культурної спадщини»

Це пов'язано із зміною пріоритетів у теоретико-методологічних підходах пізнання навколишнього середовища. Уведенні раніше в науковий ужиток терміни «охорона» спадщини і її «збереження» стали вживатися в різному значенні. Під «охороною» спадщини розуміється забезпечення його фізичного існування (ремонт, реставрація, захист від руйнування), під «збереженням» – забезпечення його містобудівного існування. Розвиток практики реконструкції демонструє послідовну зміну у світі концепцій і стратегій з охорони історико-культурної спадщини: від консервації та реновації (відновлення) до містобудівної реабілітації та адаптації (рис. 1.2).

Рисунок 1.2–Розвиток і ускладнення концепцій і стратегій реконструкції історичного середовища на протязі XX століття

Якщо загальною орієнтацією *консервації* є визнання необхідності повного збереження історичної спадщини з мінімальним утручанням, розгляд історичного міста як музею, то *містобудівна реновація (оновлення)* настоює на доказі, що історичне середовище потребує постійного оновлення внаслідок соціальних і технічних досягнень, змін оптимальних стандартів житлових умов. Загальною орієнтацією *реабілітації* є досягнення високого рівня змістовного й художнього насичення міської історичної забудови, збереження водночас індивідуальних особливостей кожного конкретного міста. Реабілітація означає збереження й відтворення не тільки окремої пам'ятки, а й оригінальної творчої концепції простору, унікального характеру кожного важливого й неповторного міського вузла, створеного цією концепцією, оригінальних принципів просторової організації та поєднання їх у сучасних і майбутніх ансамблях. Методи й процедури, використовувані в міській реабілітації, більш творчі і більш гнучкі. Під містобудівною адаптацією розумілося узагальнююче поняття, що охоплює всі заходи з охорони, пристосування і зміни історичного середовища до нових умов життєдіяльності і вимог суспільства, але теоретичні положення містобудівної адаптації не були розроблені детально та не закріплені в законодавстві України з охорони пам'яток культурної спадщини.

Виникнення реабілітації є результатом критичного відношення до космополітизму й абстрагованості архітектури «інтернаціонального стилю», практики функціонального містобудування. У західній архітектурі 1970–1980 рр. формується «міський напрям», або «урбаніка», що узагальнює тенденції у міському плануванні. Близькі за змістом, але не тотожні терміни – «постурбанізм», «нова урбаніка», «інвайроменталізм», «контекстуалізм», «середовищний підхід». Загальна ідея, що

об'єднує ці концепції – збереження історичного міста, тактовне ставлення нової архітектури до існуючого міського ландшафту. Середовищний, потім екологічний підходи у вітчизняній теорії та розвиток культурологічного підходу поєднують архітектурну теорію з дослідженнями у галузі психології, соціопсихології, семіології, культурології та ін., що дозволяє визнати необхідність особливостей реконструкції історичних міст.

Специфіка реконструкції історичних міст: – перенесення уваги на вивчення й охорону сформованих параметрів міста й підпорядкування цим завданням конструктивного підходу до розвитку міст; – ідея традиції й спадкоємності розвитку міського змісту, збереження традиційних цінностей міської культури; – візуальний характер прочитання міського середовища як спосіб синтезу її основних рис, єдність предметного середовища. Таким чином, визнається містоформуючий потенціал історико-культурної спадщини для історичних міст, під яким розуміється її здатність виступати в ролі містоформуючих факторів, сил розвитку й перетворення міст, які визначають спрямованість і характер формування міста.

Паралельно розвитку концепцій збереження історичного міста виникають урбаністичні концепції щодо реконструкції історичного середовища. У 1978 році Леон Кріє формулює засади реконструкції європейського міста. Головною ідеєю реконструкції він визнає: доіндустріальне, «традиційне місто», співмасштабне людині; необхідність збереження звичної морфології історичного міського простору (квартал, вулиця, площа); підтримку традиційної міської топографії. У 1983 році виникає урбаністична концепція «критичної реконструкції», яка визначається у «12 засадах дбайливого оновлення міста», що запропоновані Й.-П. Кляйхусом і Х.-В. Хемером. Основний принцип критичної реконструкції – у межах історичного плану відроджуються стерті або порушені специфічні типи організації міської тканини. Основні прийоми критичної реконструкції: «пломбування» міської території, будинки-вставки й вбудовування між існуючими спорудами, регенерація традиційних кварталів, ущільнення міської тканини, модернізація забудови на ґрунті наявної містобудівної структури.

На практиці до середини 1970 рр. існувало два протилежних підходи до реконструкції міст – консервативна та модерністська реконструкція. Консервативна реконструкція спирається на багатовіковий досвід охорони, реставрації й відтворення пам'яток архітектури в Європі, в основу її покладені наукові принципи сучасної реставрації. Модерністська реконструкція з 40-х років XX сторіччя розвивалася в руслі Афінської хартії. Найбільше розповсюдження мала у практиці післявоєнної відбудови міст та отримала науково-методичне обґрунтування в теорії радянського містобудування. Головна установа модерністської реконструкції – корінна перебудова всього, що не відповідає сучасним соціальним, економічним і технічним вимогам. Така практика реконструкції дала підстави провідним архітекторам (Л. Кріє, А. Вілла, М. Кюло, А. Грюмбах) у 1978 році звинуватити містобудівників та архітекторів-модерністів в руйнуванні історичних міст Європи – Люксембургу, Страсбурга, Брюсселя та ін.

Із 1980 рр. намітилася тенденція зближення методів реконструкції у межах концепції реабілітації, що демонструє «Міжнародна хартія охорони історичних міст» 1987р. Зокрема, у вітчизняній практиці виділяють також художню реконструкцію. Основа такої реконструкції – вияв історико-культурних особливостей, естетичних якостей місця

та закріплення їх у сценарії міського життя. З акцентуванням на предметному оточенні (малі архітектурні форми, благоустрій, міський дизайн) при вільному відношенні до капітальної забудови (дозволяються будь-які заходи – від ремонту й реконструкції будівель до нового будівництва). До цього направлення реконструкції відносили регенерацію Старого Таллінна, Старої Риги, реконструкцію Андріївського узвозу в Києві та інші.

Наразі завдяки розвитку теорії з охорони пам'яток вітчизняним законодавством: регламентовано надання статусу історичного міста, введено законодавчо та розробляються зони охорони пам'яток, визнано необхідність розробки історико-опорних планів міст та проєктів зон охорони; для цінного історичного середовища визначено застосування основного методу реконструкції історичних міст – *регенерації* (відновлення цінних вихідних історичних властивостей міста). Регенерація містить **2 аспекти: ревалоризацію та ревіталізацію**. *Ревіталізація* – це удосконалення функцій міста з метою збереження й ефективного використання історико-культурної спадщини. *Ревалоризація* – це відновлення архітектурно-художньої цінності містобудівного об'єкта. Методології регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст присвячено роботу М. Бєвза, який визначив такі принципи регенерації комплексів: наслідування традиційної функціонально-просторової системи, відображення композиційно-образної системи, збереження та відтворення архітектурно-розпланувального укладу забудови, дотримання засад розпланування, збереження «п'ятого фасаду» історичної заповідної частини міста, «живої музеєфікації» функціонально-просторової структури та предметного наповнення середовища у найбільш цінних зонах.

Процес поєднання двох протилежних напрямків реконструкції (охоронно-заборонного та модерністсько-конструктивного) у межах концепції реабілітації ще відбувається. Сучасна практика реконструкції історичних міст України має багато негативних прикладів, а проблема збереження історико-культурної спадщини залишається найактуальнішою проблемою сучасності.

Побудова взаємозв'язків між напрямками досліджень історичних міст свідчить про основну їхню практичну спрямованість на реконструкцію міського середовища, тобто вони становлять науково обґрунтовану базу прийняття конкретних рішень, методів та принципів реконструкції середовища історичних міст. Виявлено необхідність поєднання реконструкції історичного середовища з регламентацією нової забудови, але поки ще в теорії недостатньо методичних підходів до визначення можливих параметрів нової забудови в традиційному історичному середовищі.

Дослідження історичних міст і в цей період залишаються найбільш розвинутим напрямком сучасної теорії, але спостерігається недостатнє висвітлення проблеми реконструкції саме містобудівного рівня композиції історичних міст. Серед робіт присвячених проблемам реконструкції містобудівної композиції, варто зазначити роботи Д. Кострикіна, В. Шимка, В. Сосновського, Т. Товстенко, Ю. Кішика, В. Білоусова, Л. Кулага.

Д. Кострикін звернувся до міського плану як основи розвитку містобудівної композиції та визначив принципи розвитку планувальної композиції: *принцип*

незмінності, принцип збереження існуючих центрів композиції, принцип типологічної схожості старого і нового планів, принцип ускладнення композиції плану.

Питанням організації вертикальних домінант міста присвячується дослідження Ю. Кішика, який пропонує метод системної організації висотних домінант міста, визначає принципи побудови системи вертикальних домінант – *просторової інтеграції, субординації, відповідності природній підоснові, спадкоємності* (рис. 1.3).

У роботах В. Шимко, В. Сосновського розглядаються питання формування композиційного каркасу міста. Визначено метод побудови каркасу, що спирається на ландшафтно-просторовий аналіз міста, аналіз залежності умов сприйняття елементів міста від характеру руху по місту, аналіз розташування пам'яток та зон їхнього впливу (рис. 1.4).

Комплексна методика перевірки поєднання нової й історичної забудови (ЦНДП містобудування, МАРХІ) дозволяє формувати силует міста. Вона охоплює методику вибору точок зорового сприйняття міського ландшафту та розрахунки на ЕОМ висоти нової забудови, яка не спотворює існуючий силует міста (рис. 1.4).

Т. Устенко і М. Степанова провели середовищне зонування міста Суми з метою визначення режимів, методів і прийомів реконструкції забудови (див. рис. 1.5). Водночас районування здійснювалося за критерієм цінності територій. Виділяються 3 групи факторів, що визначають історико-культурну, архітектурно-містобудівну і ландшафтну цінність міста. Виділено 5 ієрархічних рівнів зонування, що дозволяє визначити як загальні типологічні риси районів будівництва, так і конкретні типологічні особливості кожної ділянки середовища, та обґрунтувати масштаби будівництва і визначати підходи до реконструкції.

Т. Устенко і В. Сопілка виконали середовищне районування м. Ніжина (див. рис. 1.5). Районування проводилося з метою розробки заходів реконструкції середовища, регламентації нової забудови, встановлення зон охорони.

Комплексним підходом до композиції міста відрізняється робота В. Білоусова, Л. Кулаги й ін., що розглядає основи формування архітектурно-художнього обліку міста. Проте в основу роботи покладено принцип функціональної типології елементів композиції, питання композиції розглядаються переважно в межах функціональних районів міста та міського центру.

Великий інтерес становить робота Т. Товстенко із реконструкції історичної забудови. Міська тканина розглядається як результат переплетення декількох систем – природного ландшафту, історичної топографії, планувальної й просторової композиції. Позитивним є використання візуального підходу під час аналізу історичної забудови, що відповідає сучасній теорії композиції, яка врахування зорових закономірностей сприйняття архітектури відносить до композиційних засобів.

Таким чином, у дослідженнях реконструкція містобудівної композиції розглядається, переважно, фрагментарно, залишаючись у межах одного містобудівного рівня або аспекту. Це є наслідком також відносної невизначеності в сучасній теорії саме особливостей містобудівної композиції, її структури, композиційних засобів організації міського простору.

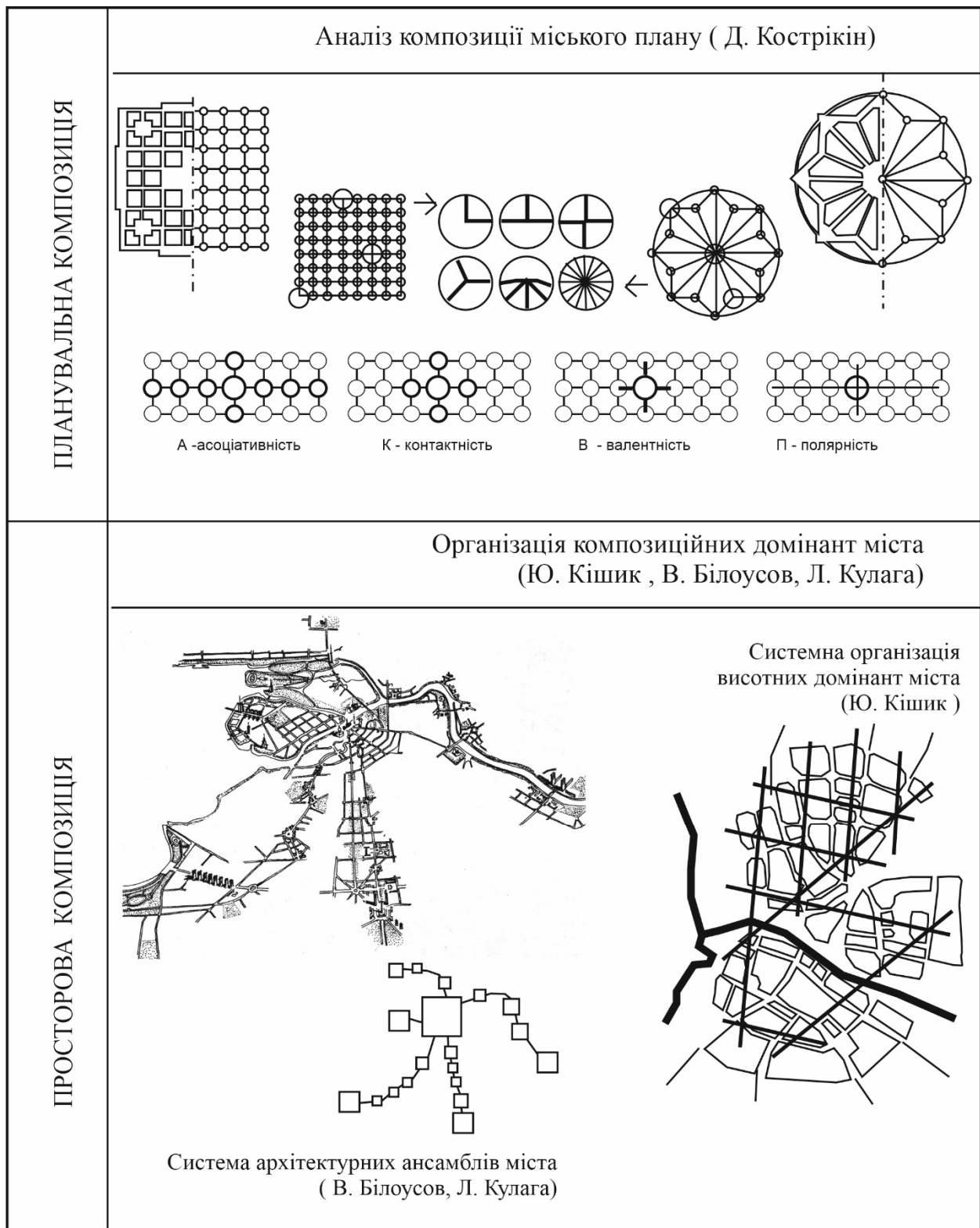

Рисунок 1.3 – Існуючі дослідження містобудівної композиції:
планувальний аспект та система архітектурних ансамблів міста

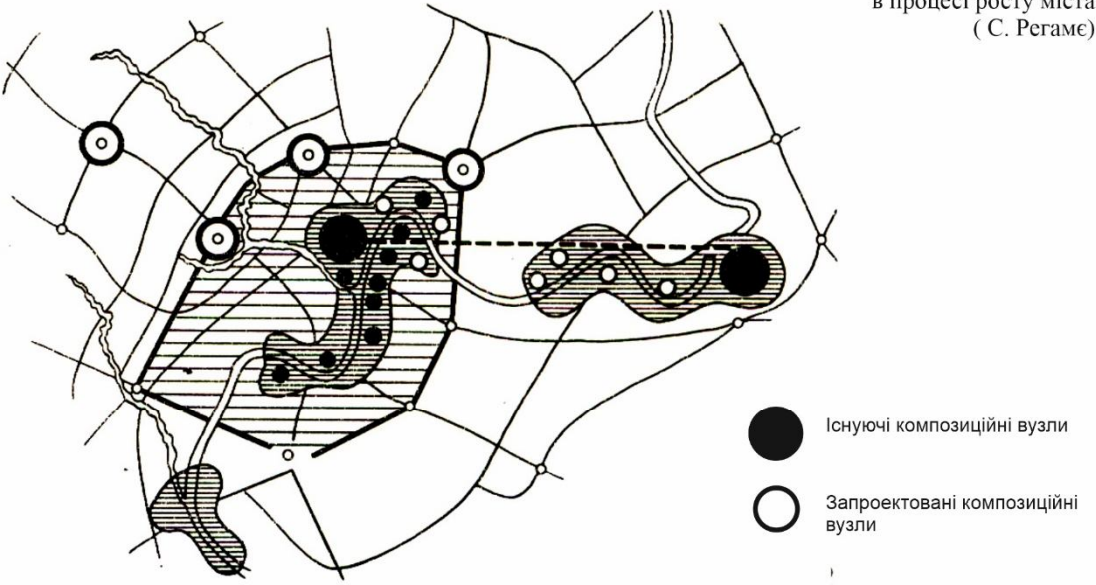
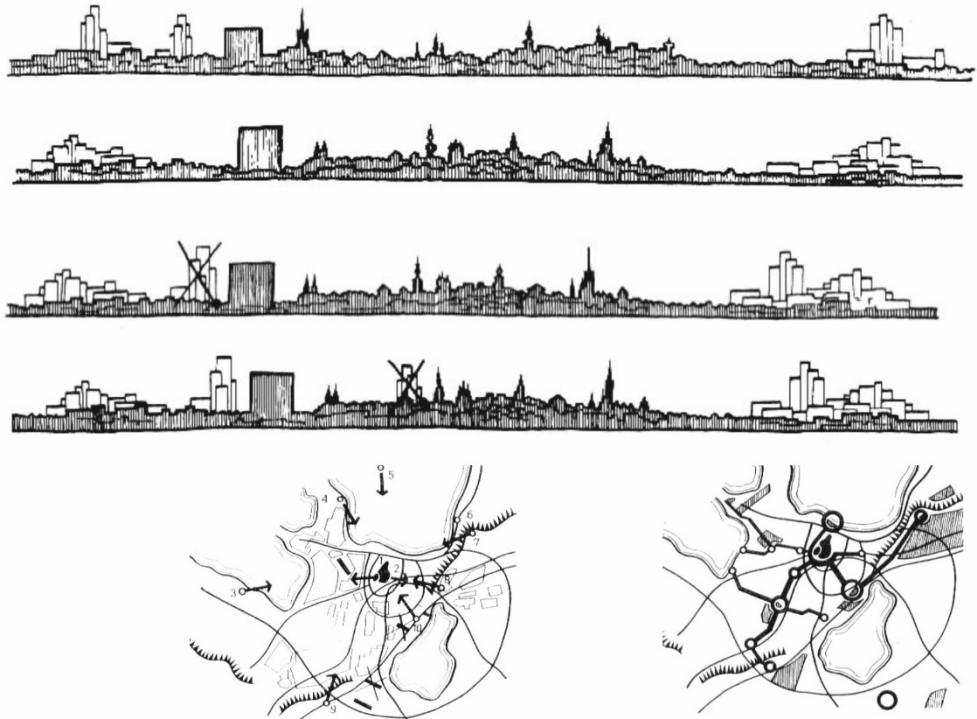
Композиційний каркас міста (В. Шимко, С. Регаме, В. Сосновский)	
ПЛАНУВАЛЬНА КОМПОЗИЦІЯ	Розвиток композиційного каркасу в процесі росту міста (С. Регаме) ● Існуючі композиційні вузли ○ Запроєктовані композиційні вузли
Пошук просторової композиції міста	
ПРОСТОРОВА ТА ФРОНТАЛЬНА КОМПОЗИЦІЯ	 Комплексна методика перевірки поєднання нової та історичної забудови (ЦНИИП градостроительства, МАРХИ)

Рисунок 1.4 – Огляд існуючих досліджень з реконструкції історичних міст: силуетний та планувальний аспект реконструкції

Домінуючі фактори районування	Аналіз просторової композиції міста	
Історико-культурна спадщина, ландшафт, архітектурна композиція міста	Середовищне зонування міста (Т.В. Устенко, М.Г. Степанова, 1991р.) 1. Ознаки районування: Історико-культурна цінність Архітектурно - містобудівна цінність Ландшафтна цінність територій 2. Ієрархічна система таксонів: - Середовищна зона - Середовищний район - Середовищні підрайони - Середовищні ділянки Середовищне зонування м. Суми 1. Межі інформаційних районів 2. Межі середовищних зон 3. Використані методи класифікацій та районування: Експертна оцінка Математичний метод агрегованої оцінки за функцією Кобба - Дугласа: $Q_i = Q_1^{A_1} Q_2^{A_2} Q_3^{A_3}$ Картографічний метод районування 4. Мета районування: Визначення режимів реконструкції	
	Середовищне районування міста за локалізацією типів історичного міського середовища (Т.Устенко, В. Соцілка, В Тищенко, 1990р.) 1. Ознаки районування: Історико-топонімічні райони міста, ступень перетворення середовища, ландшафтна цінність територій 2. Ієрархічна система таксонів: - Комплексний історичний район - Історико-топонімічні райони - Середовищні зони - Середовищні фрагменти 3. Використані методи класифікації та районування - якісно -візуальна оцінка картографічний метод районування Територіальна локалізація типів історичного міського середовища м. Нежин (Научно-проектные предложения по застройке и реконструкции центральной части г. Нежина. НИИП градостроительства, 1990г., Авторы - Т.Устенко, В.В. Социлка, В.А. Тищенко) Типи історичного середовища: - Міський, - перехідний, - розвинутий передміський, - детрадований, - садибно-парковий, - ландшафтно-парковий, - природно-ландшафтний, - ділянки порушеного історичного середовища I - III 1,2,3 А,Б,В номера історико- топонімічних районів номера середовищних зон середовищні фрагменти 4. Мета районування - розробка заходів реконструкції середовища, регламентація нової забудови, встановлення зон охорони	

Рисунок 1.5 – Огляд існуючих досліджень реконструкції історичного міста: середовищне районування

Аналіз існуючих досліджень із теорії композиції показує, що найбільш недослідженою є просторова композиція міста та характер елементів містобудівної композиції, що визначається типологією елементів, морфологією, районуванням та зонуванням. Це визначає завдання дослідження та його спрямованість на розгляд просторової композиції та морфологічних характеристик середовища як композиційного засобу.

1.2 Композиційна структура міста

Містобудування вивчає особливості побудови різних типів міст, міських районів і центрів, питання розмірів та форм міських просторів, необхідних для життєдіяльності людини; транспортного забезпечення міста й взаємозв'язки з іншими населеними пунктами; реконструкції міського середовища. Науково обґрунтовані вибір місця для житлових і громадських будівель у місті, розміщення промислових споруд із урахуванням екологічної безпеки міського середовища, розміщення зелених масивів для створення міста як єдиного цілісного організму з урахуванням впливу кліматичних і природних умов, ландшафту, орієнтації будівель за сторонами світу. Нарешті, психологія й фізіологія людини також висувають вимоги до композиції самих міст. Архітектура міста як середовище перебування людини впливає на почуття, відображається у її свідомості і тим самим бере участь у формуванні його духовного світу. Усі ці особливості та вимоги повинні враховуватися в композиції міста.

Містобудівна композиція є цілісною, інтегральною системою, що синтезує в собі різні аспекти формування міського середовища: художньо-естетичний; функціональний; соціальний; екологічний; ландшафтний; інженерно-технічний; історико-спадкоємний; семіотичний; космогонічний.

Містобудівники повинні погодити всі аспекти формування середовища в гармонійній композиції міста.

Таким чином, *містобудівна композиція розглядається як закономірне, гармонійне й оптимальне сполучення архітектурних форм і міських просторів у єдину гармонійну містобудівну форму, що відповідає складним процесам життєдіяльності людей у середовищі, екологічній безпеці міського середовища, природній підоснові міста, соціальним і соціокультурним умовам певного історичного періоду та виражає індивідуальний образ міста.*

Термін «композиція», як відомо, використовують тільки для твору мистецтва. Виходить, для того, щоб говорити про композицію міста, необхідно вміти побачити в ньому мистецький твір людського розуму, волі, фантазії. Таке сприйняття міста як рукотворної форми не дано глядачу безпосередньо, однак, поступово пізнаючи місто, переймаючись ним, всяка уважна до оточення людина творить деякий цілісний образ із мозаїки окремих вражень. Складність розуміння композиції міста полягає в тому, що її каркас не сприймається в плані одноразово і як єдине ціле. Навпаки, образ, який виникає завдяки синтезу вражень від руху по місту в різні часи доби й у різні сезони, швидко й неспішно, в одному напрямі й в іншому, формується під впливом накладення множини картин або «кадрів». У цьому накладенні зорових кадрів наявні й усі перераховані вище

види композицій. А в композиції міста як цілого зникають, не можуть не зникати, деталі, тоді як у повсякденнім сприйнятті саме деталі запам'ятовуються гостріше від усього.

Складність розуміння композиції міста полягає і в тому, що більшість існуючих міст на сучасному етапі історичного розвитку гармонійно неупорядковані, не є композиційно цілісними системами. Але у тих випадках, коли образ міста, видимий архітектором професійно, й образ, який створюється у свідомості городян, збігаються або майже збігаються, ми маємо справу з найбільш досконалими прикладами містобудівної композиції.

Завершуючи огляд такого поняття, як «композиція у містобудуванні», варто ще раз підкреслити, що найбільш загальними категоріями в побудові містобудівної композиції, її основними компонентами є **простір і маса**.

На рівні міста – це простір площ, вулиць, житлових дворів, *на більш високому територіальному рівні* це простір долин, водойм, сільськогосподарських територій. *На рівні міста* до маси належить маса окремих будівель, масивів забудови, озеленення, *на більш високому територіальному рівні* – це масиви рельєфу, поселень, окремих найкрупніших споруд.

Великий діапазон масштабів містобудівного проєктування зумовлює значні розходження в реальних характеристиках цих категорій та у їхньому відображенні в проєкті. Зокрема, проєктування ансамблю площі звертається до реальних параметрів простору, до об'ємів, пластики, тектоніки і кольору забудови й мікрорельєфу. Проєктування міста оперує переважно планувальними уявленнями про структуру магістралей та масивів забудови, з великою мірою умовності, наділяючи їх об'ємно-просторовими характеристиками.

У планувальному двомірному представленні композиції протиставлення простору й маси втрачає своє значення. Крім того, вони часто інтегруються при позначенні композиційної структури об'єкта, композиційного каркаса міста. Наприклад, композиційні осі міста звичайно розуміються одночасно як простір вулиць і їхня забудова, як домінанта міського плану може розглядатися комплекс площ та споруд центру, в історичному місті – композиційний центр.

Містобудівна композиція є складною, ієрархічною системою. Це велика сукупність архітектурних форм (маси забудови) і просторів, що сприймається людиною тільки в процесі руху по місту та поступово у часі шляхом послідовної зміни зорових видів. Забудова й простір стають невід'ємними, *простір і час переважають*. Композиційні зв'язки між елементами розвиваються вже за чотирма координатами, композиція є чотирьохвимірною. Особливістю сприйняття такої композиції на відміну від інших є непередбачуваність і можливість руху у різних напрямках, у той час як глибинно-просторова композиція спонукає рухатися в глибину, а об'ємно-просторова навколо будівлі. Цей різновид композиції отримав у теорії назву **просторової**, або **просторово-часової композиції**.

Кожна композиція як гармонізована просторова форма описується у таких категоріях:

1. **Елементи композиції** – складові композиції, що мають конкретні властивості, співвідношення і взаємозв'язок яких формує композиційну систему.

2. **Структура композиції** – зв'язки та співвідношення між елементами (синтаксис), що формують її цілісність, виразність і гармонійність.

3. **Композиція (композиційна система)** – результуюча форма, що володіє цілісністю, гармонічністю, новим змістом і значенням.

Композиційна структура (далі – КС) історичних міст має декілька аспектів і розглядається у монографії на різних ієрархічних й масштабних рівнях (рівні міста загалом, міського району та локального фрагменту міського середовища):

1) *планувальна композиція міста*, яка формується елементами міського плану і композиційним каркасом;

2) *фронтальна композиція міста*, що формується внутрішніми і зовнішніми силуетами і панорамами міста;

3) *просторова композиція міста*, що визначається співвідношеннями маси забудови і вільних просторів та формується композиційними районами, просторовою організацією вертикальних доміант, а також ансамблів міста;

4) *об'ємно-просторова композиція* (далі – ОПК) окремих ансамблів і будівель (рис. 1.6).

Перший аспект відповідає рівню сприйняття міста ззовні, за якого силует і панорами є реальними елементами сприйняття міста, а планувальна композиція – узагальнююче абстрактно-символічне двомірне (графічне) представлення просторової композиції. Інші аспекти композиційної структури відповідають рівням реального сприйняття від одноразового до поступового в процесі руху по місту, у яких елементи композиції формуються гармонічними співвідношеннями простору й маси забудови та розподіляються на три ієрархічних рівня. Такий розгляд композиційної структури відповідає рівням як архітектурно-містобудівного проєктування, так і сприйняття міського середовища людиною. Визначені підсистеми й елементи композиційної структури, їхній характер, просторове розташування та характер взаємозв'язків між ними (синтаксис) формують цілісність, виразність і гармонійність міського середовища в цілому.

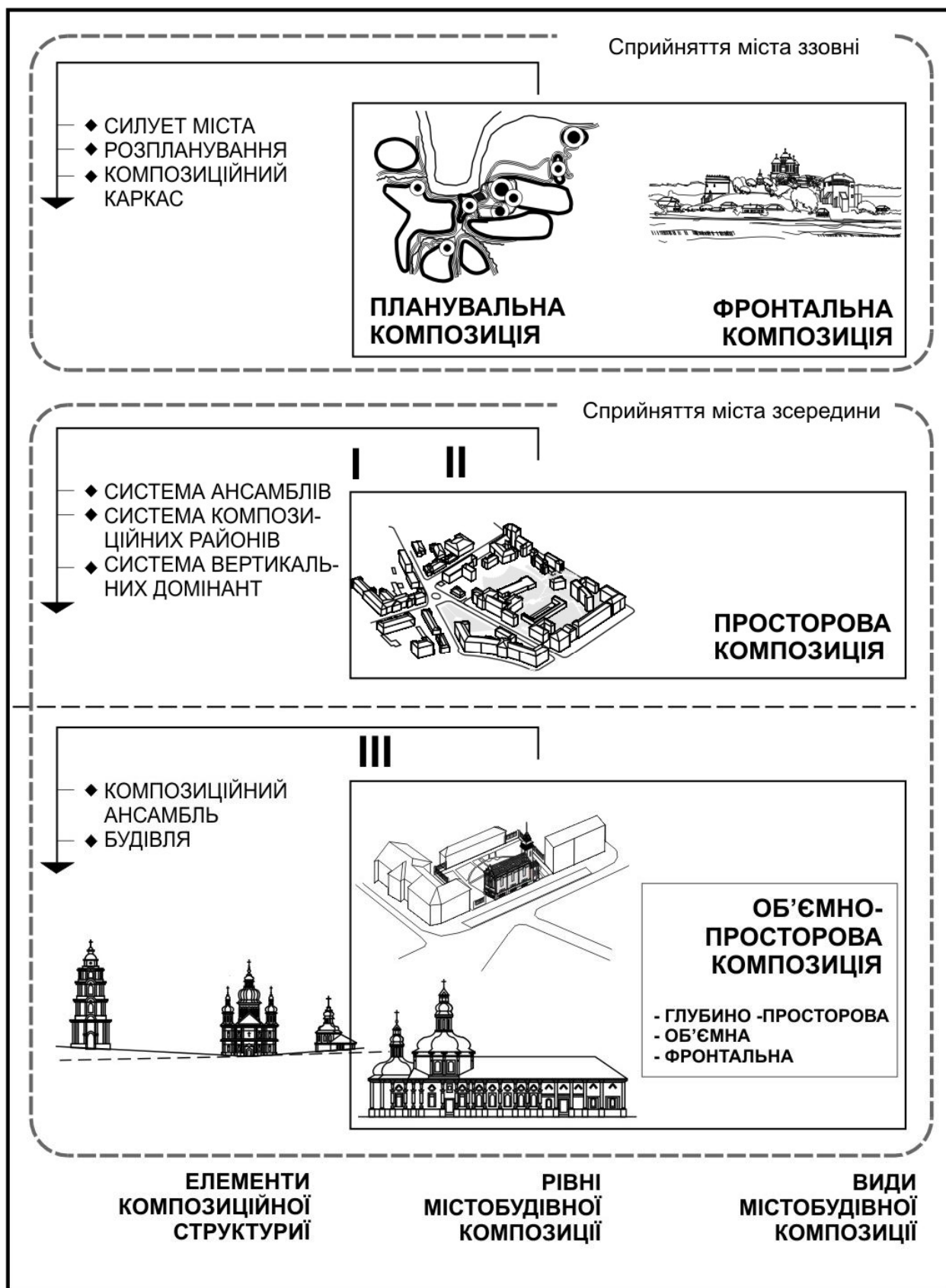
Використовуючи основні положення системного підходу, композиція міста розглядається як система, що має ієрархічні композиційні підсистеми й елементи, з впорядкованими взаємними зв'язками між ними, які забезпечують системі цілісність (рис. 1.6 та 1.7).

Композиційна система міста є гармонізованою формою міста, тобто в основі її покладено морфологічну систему міста. Композиція може розглядатися як властивість морфологічної системи, яку вона може мати чи ні, тому унаслідок недостатньої вивченості просторової композиції міста необхідно:

– вивчити феномен композиційної цілісності морфологічної системи та зв'язки її з іншими системами;

– простежити генезис морфосистем досліджуваних міст, особливості їхнього формування в композиційні системи, еволюцію КС, композиційних підсистем та елементів;

– дослідити закономірності з'єднання елементів у композиційну систему міста, виявити її структуру.

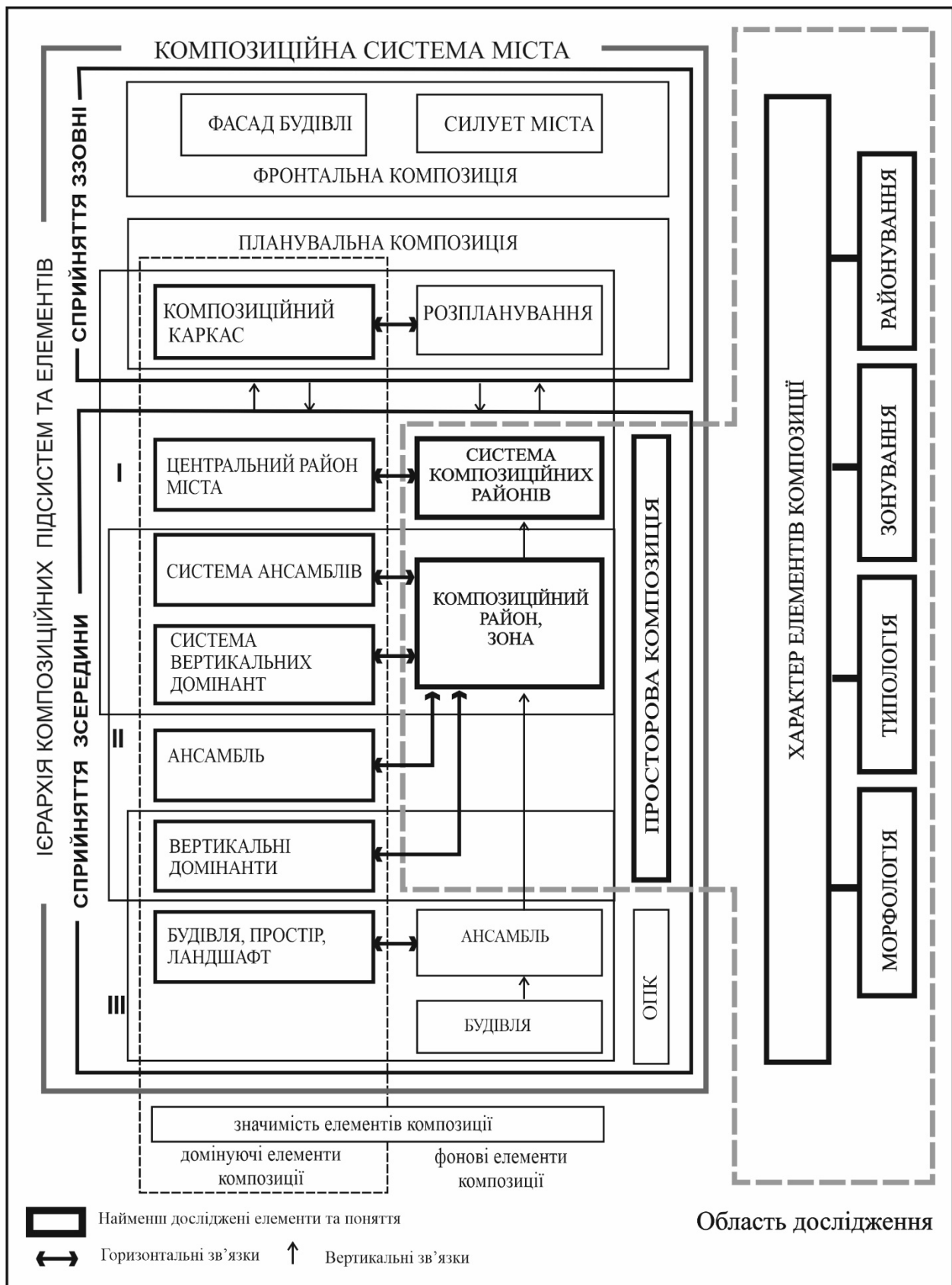

Рисунок 1.7 – Композиційна структура міста: ступінь дослідженості

Висновки до першого розділу

Дослідженням розглянуті архітектурні теорії збереження пам'яток архітектури. З середини XX століття було усвідомлено, що збереження пам'ятки архітектури невід'ємно від збереження традиційного історичного середовища, що її оточує. Внаслідок критичного відношення до космополітизму і інтернаціоналізму архітектури модернізму в теорії реконструкції виникають різноманітні стратегії та методи охорони історико-культурної спадщини: від консервації і реновації до містобудівної реабілітації та адаптації.

В межах концепції реабілітації відбувається поєднання двох протилежних напрямків реконструкції – охоронно-заборонного та модерністсько-конструктивного. Першочерговим завданням реконструкції історичного середовища стає регламентація нової забудови, яка поки ще зводиться до обмежень висоти нової забудови. Спостерігається брак методичних підходів до визначення можливих параметрів нової забудови в традиційному історичному середовищі, а проблеми реконструкції містобудівної композиції розглядаються фрагментарно, що підкреслює актуальність даної роботи.

В дослідженні композиція міста розглядається з точки зору системного підходу, що дає можливість визначити композиційну структуру міста, ієрархію та характер її композиційних елементів, а також перспективи подальших досліджень композиційної структури міста.

РОЗДІЛ 2

ЕВОЛЮЦІЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

2.1 Історичні періоди формування композиції досліджуваних міст Центральної України

Можна виділити чотири основних історичних періоди розвитку досліджуваних міст Центральної України:

– *перший період*: X ст. – початок XVIII ст., коли розвиток просторово-планувальних структур міст обумовлювався давньоруськими прийомами містобудування, вони найяскравіше втілилися у величних містах Київської Русі – Чернігові та Переяславі, у період визвольних війн (1618–1796 рр.) бурхливий містобудівний розвиток зазнає Ніжин;

– *другий період*: середина XVIII ст. – середина XIX ст., коли розвиток міст обумовлювався прийомами класицизму в містобудуванні, найяскравіше виразні прийоми класицизму втілилися в розплануванні та будівництві Круглої площі м. Полтави;

– *третій період*: середина XIX ст. – початок XX ст., коли трансформації зазнала внутрішня забудова досліджуваних міст у період капіталізму, але найменшим змінам піддалося архітектурне середовище міст Новгород-Сіверський та Переяслав у цей період;

– *четвертий період*: XX ст. та сучасність, значних негативних змін зазнало середовище всіх міст.

У перераховані періоди внутрішні кількісні зміни в містах або вплив зовнішніх факторів спричинювали «гранічні» явища та якісну зміну архітектурного середовища досліджуваних міст.

Типи стильових містобудівних культур у ці історичні періоди знайшли відображення у характері освоєння ландшафту, у характері зонування міста, у характері архітектурної форми міста загалом, окремого району, вулиці, площі й у характері побудови просторів і, нарешті, у характері забудови, що формувало в певні історичні періоди специфічну морфологію міста загалом. Кожної з типів містобудівних культур на території міста в певний період часу відповідала своя різночасова морфологічна система міста. Згідно з прийнятою термінологією ці *історичні різночасові морфологічні системи міст* пропонується називати: «руське середньовічне місто», «класицистичне місто», «капіталістичне місто», «радянське місто».

У період виникнення макроположення досліджуваних міст обумовлювалося розташуванням на південно-східній окраїні земель Київської Русі, а мікроположення диктувалося вимогами оборони й умовами для торгівлі. Чернігів, Полтава, Новгород-Сіверський розташовувалися на піднятому березі ріки в місцях злиття рік; Переяслав і Уженеж (Ніжин) на рівному місці, але в обох випадках була величезна роль ріки як засобу пересування та перешкоди. Давньоруські міста структурно склалися з 3-х частин: дитинець, торг, посад (рис. 2.1). Подальший розвиток міст призвів протягом XVIII ст. до ускладнення їхніх планувальних структур. Міста складаються з декількох структурних частин.

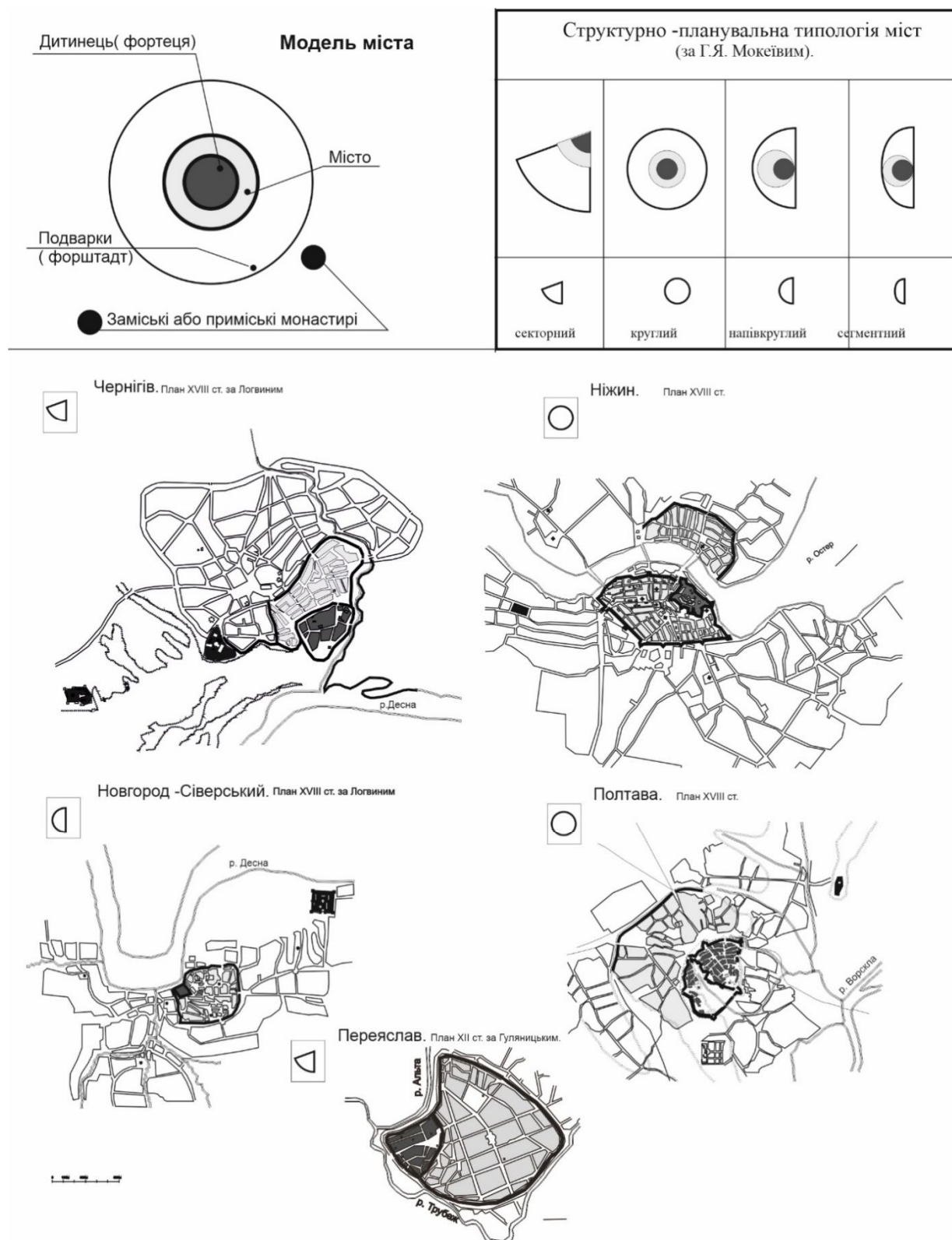

Рисунок 2.1 – Планувальна структура досліджуваних міст кінця XVIII ст.
Просторова система «руське середньовічне місто»

«Цей поділ цілком відповідав тим функціям, яке виконувало місто у XVIII ст. Перша функція – бути оборонним центром, друга – бути ремісничо-торговельним центром, третя – задовольняти до деякої міри потреби в натуральному господарстві мешканців міста [Пляшко, С. 70]». Для виконання першої функції існувала фортеця (або дитинець, замок) і система замських монастирів. Для виконання другої функції було саме місто (або місто, торг, ринок), а третю функцію задовольняли території передмість (або форштадта, подварок, передмість).

Більш складні структури становили із себе до XVIII ст. плани Чернігова, Ніжина, у яких у міру територіального зростання міст поряд із укріпленими міськими стінами поступово виникали нові заселені території, що теж укріплялися.

Детермінуюча роль ландшафту у розвитку планувальної структури міст і їхньої композиції спостерігається протягом усієї історії розвитку міст. Однак саме в цей період композиція міста знаходиться в єдності з ландшафтом і максимально відображає особливості рельєфу.

Особливістю міст цього періоду була наявність зовнішнього фасаду міста – панорами або силуету. Головним композиційним ядром був центральний комплекс монументальних споруд, охоплений і виділений із усієї іншої маси міста фортечними стінами чи валами. Другою особливістю панорами міст є її єдність із природним ландшафтом. Уся композиція міста, ієрархічність районів і головних споруд могли бути прочитані ззовні при сприйнятті зовнішнього фасаду міста.

Це досягалось такими прийомами: фіксація місів, закріплення високих позначок рельєфу домінантами; скупчення домінант у центрі міста; ієрархія домінант у зовнішніх картинах; фіксація місць злиття ріки й притоки; фіксація точок з'єднання різних типів ландшафтів; розгорнення композиції міст до ріки.

Ієрархічність побудови композиції знаходила своє відображення й у просторових формах міського середовища при сприйнятті міста всередині. Простір вулиці можна охарактеризувати як напіввідкритий: між будинками були «прозори», що візуально поєднували вулицю з більш широким просторовим полем. Завдяки «прозорам» по вулицях простір міста сприймався цільним, взаємозалежним, а всі візуальні зв'язки були одночасно і внутрішніми й зовнішніми. Зовнішній простір переважав над внутрішнім.

У системі «руське місто» достатньо розвинута була система композиційного районування міста, що спиралася на функціональну та ландшафтну особливість районів. Райони могли відрізнятися своєю особливою системою планування, масштабом планувальної одиниці, типом житлової забудови. Виділялися райони з перевагою багатой садибної забудови або більш бідної слобідської з будинками, що виходять на вулицю. У той же час райони могли різнитися за характером сформованих вуличних просторів або за ландшафтними якостями місцевості. Існував здебільшого якийсь домінуючий фактор або об'єкт, які формували уявлення про район і визначали цілісність цього уявлення. Таким фактором могли бути: – велика споруда, яку можливо побачити звідусіль; – одна з вулиць або площ, яким підпорядковані прилеглі провулки й ін. Основні вулиці середньовічного міста зв'язували всю забудову з центром, другорядні ж вулиці й провулки виходили на ці основні («великі») вулиці. Завдяки такій структурі «великі» вулиці могли виступати як домінуювальний фактор в організації всього прилеглого району. Вони відрізнялися своєю

архітектурно-просторовою побудовою, образним ладом, що робило їх не тільки функціональною, але і композиційною домінантою прилеглої території. Характерні райони міста часто мали чітку межу у вигляді фортифікаційних споруд або природних, найчастіше водних перешкод, що яскраво демонструє стародавній план Новгород-Сіверського. Споруди або природні фактори, що слугували межами, поряд із домінантами обумовлювали вигляд району.

У побудові міста завжди була присутня певна ієрархія районів. Виділявся центр, зв'язаний з фортецею, що розташовувався й усередині стін (собор, князівський або воєводський двір і т. д.), і зовні (торг і установи, що тяжіють до нього). Значення інших районів обумовлювалося характером їхнього зв'язку з центром міста й призначенням: території ближче до фортеці й торгу виявлялися щільніше й багатіше забудованими, краще захищеними. Це позначалося на їхньому вигляді, у результаті чого в їхньому образному вираженні відображалася система їхньої супідрядності, до того ж найчастіше не просто безсторонньо відображалася, а акцентувалися певні риси структури, що мали важливе політичне, ідеологічне значення. За чіткої супідрядності кожна планувальна одиниця, кожен район мали певну композиційну самостійність, своєрідність вигляду. Наявність своєї чіткої межі, своєї головної домінанти або групи домінант, ландшафтна своєрідність місцевості, а іноді і своя особлива система планування – усе це створювало композиційну автономію частин. Так із сприйняття окремих частин, районів міста і його фрагментів складалося сприйняття міста загалом і його композиції. «Прозори», які забезпечували зв'язок із зовнішніми картинами, робили простір міста цільним, а саме місто сприймалося як цілісний організм, що складається з окремих районів [18, 34].

Саме в цей період сформувалися виразні силуети, основні композиційні ансамблі всіх досліджуваних міст. У XVIII ст. у Чернігові силует міста формували Троїцький, Єлецький монастирі, Ільїнська та Єкатеринінська церкви, Спаський та Борисоглібський собор, внутрішні інтер'єри міста формувалися П'ятницькою та Воскресенською церквами. Структурний поділ міста на Дитинець, Город, Третяк, Окольний град підкреслювався оборонними укріпленнями. Єдність архітектурної композиції з ландшафтом створювала виразний, яскравий образ міста.

Єдність ландшафтного та композиційного районування демонструє архітектурне середовище Новгород-Сіверського. У XVII–XVIII ст. місто сильно розростається, з'являються численні передмістя, форштадти: Заруч'є, Домотканово, Здвіженіє, Вербиці, Сухомлинці, Новий паркан і т. д. Кожне з них мало свою архітектурну домінанту, розміщену в точці найвищої композиційної активності (на вершині пагорба, на кінці мису), завдяки чому простір міста, розташованого на пересіченому рельєфі, був чітко структурований. Домінанти утворювали ієрархічну систему. Центр міста виділявся завдяки п'ятиверхому Успенському соборові, що став головною містобудівною домінантою й церквам Воскресенський і Різдва Христова, поставленим на найвище плато міста. Трьохверхими й одноверхими парафіяльними церквами відзначалися передмістя міста – Хрестовоздвиженською (1715 р.) на Вербісах, Покровською церквою (1721–1766 рр.) на Сухомлинці.

У Ніжині, розташованому на рівному місці, з обох сторін ріки Остер, у ландшафті немає досить чітких обмежувальних зорових меж. Домінанти композиції міста з обох

боків від його центру беруть на себе роль «міських воріт» при прямуванні по річці: це споруди Покровської, Воскресенської, Воздвиженської, Спаської, Преображенської церков, церкви Богоявлення Господня (Замкова) та Миколаївський собор. У цей же період будується Введенський монастир (1660 р.) та створюється видатний ансамбль культового та цивільного зодчества Грецького товариства (XVIII ст.): Михайлівська, Троїцька, Всіхсвятська церкви та магістрат. На протязі XVII–XVIII ст. місто є головним центром торгівлі в Україні, тому в композиції активну роль відіграють торговельні вулиці та площі, а деякі культові споруди мають торгові ряди.

Колишній центр Переяславської Русі, видатне місто Київської Русі – Переяслав, стає у XVIII ст. рядовим повітовим містечком. Важливими елементами його міського середовища є ансамблі Михайлівського та Вознесенського монастирів, що формують його силует із сторони річок Альта та Трубеж. Місто має дві планувальні осі: одна з них формується Вознесенським монастирем, Успенською церквою та Михайлівським монастирем, інша фіксується вертикалями Покровської церкви, дзвіниці Вознесенського монастиря, дерев'яними Воскресенською, Преображенською (Спаською) та Троїцькою церквами. Важливе містоформуюче значення має вертикаль дзвіниці Вознесенського монастиря на перетинанні цих осей, яка розташована на куті центральної площі міста.

Композиція міста Полтави визначалась спорудами фортеці з Успенським Собором і Хрестовоздвиженського монастиря та була розгорнута до річки Ворскла, що формувало виразний силует і панораму міста ззовні та забезпечувало мальовничий переклик висотних орієнтирів усередині міста.

Морфологічні системи міст у цей період мали композиційну цілісність та були композиційними системами.

У другому періоді для досліджуваних міст змінилося їхнє макроположення. Возз'єднання України з Росією й розпоширення границь Російської імперії призвело до того, що всі досліджувані міста – колишні прикордонні фортеці – виявилися в центрі Російської імперії. Потреби, що змінюються (абсолютистська імперія зі своєю ідеологією, підвищення темпів ділового життя, ріст мануфактур, розвиток ремесл, збільшення торгівлі), породжують нові містобудівні ідеї. Стверджується принцип централізованого, правильно спланованого регулярного міста. Класицизм стає антитезою середньовіччю. У досліджуваних містах у цей період відбувається радикальна реконструкція, уперше створюються для міст регулярні плани. Відповідно до установок класицизму в генпланах міст передбачалося: регуляція і відображення вуличної мережі центра міста й передмість, ліквідація оборонних укріплень, створення перших громадських парків і скверів.

Характерною особливістю регулярних планів є чіткий композиційний зв'язок вулиць зіснуючими ансамблями. На відміну від існуючих планів, де головним був прийом бокової перспективи, у планах нових головною була осьова – центральна перспектива вулиць.

У системі «класицистичне місто» змінився характер районів міста. У більшості міст зникли межі, насамперед, фортифікаційні споруди. Нові межі (наприклад, що відокремлюють місто від передмістя) одержували більш слабе зорове вираження, тільки застави іноді відзначалися спеціальними в'їзними ансамблями. Усі виразні засоби композиції зосереджувалися в центральному районі міста. Багата кам'яна забудова,

специфічні прийоми побудови окремих споруд і комплексів – усе це формувало характерний образ центрів міст. Тут проектувалося закономірне ускладнення планувальної сітки (трипроменеве планування, круглі площі і тому подібні прийоми) та системи площ різної конфігурації, що ефектно розкривають перспективи [18].

У нових композиційних побудовах регулярно організовані простори стали виступати як домінуючий елемент, що формує навколо себе якийсь характерний район. Тому в містах класицизму зберігався розподіл на композиційні райони. Місто членувалося тепер тільки природними перешкодами. Уявлення про районування носило образний характер, оскільки, з одного боку, природні межі були характерними, зоровими об'єктами, а з іншого боку, райони поки ще зберігали кожний свій індивідуальний образ. Нові принципи планування, нові засоби архітектурного рішення ансамблів формували композицію міст епохи класицизму з особливим характерним цьому періоду ідейним змістом [18].

Полтава з 1802 р. стає губернським містом. Місту надається особливе ідеологічне значення як місцю вирішальної перемоги над «гордовитим сусідом». Ідеєю перебудови міста стало бажання зробити з Полтави «у малому вигляді Петербург» із широкими проспектами, великими площами, палацами й пам'ятниками. На відстані близько 800 м від фортеці, де знаходився ярмарковий вигін, передбачалася нова кругла в плані міська площа, від якої променеподібно розходилися основні вулиці. Площа і перетворилася в головну площу міста, забудовану по периметру основними адміністративними й громадськими будинками. Автором планувального рішення площі, яка була названа Олександрівською, став губернський архітектор М. А. Амвросимов. Проект розроблено 1805 року. Були запроектовані на площі – будинок Полтавських губернських присутствених місць, будинок Полтавського цивільного губернатора, будинок Полтавського віце-губернатора, будинок Полтавського поштамту, будинок Дворянського зібрання, повітові присутствених місця, губернська гімназія. Більшість споруд була забудована 1806–1811 року за образцовими проектами архітектора А. Д. Захарова. Всі будинки були запроектовані у єдиному архітектурному стилі – провінційний ампір, зберігаючи при цьому різноманітність індивідуальних рішень. Домінантою ансамблю став монумент Слави (архітектор Тома де Томон), споруджений 1805–1811 роках до 100-річчя Полтавської битви. Монумент Слави встановлений у геометричному центрі круглої площі на місці перетину осей 8 радіальних вулиць і головних осей симетрії всіх розташованих по периметру споруд. Колона висотою понад 16 м замикає перспективи вулиць, які в свою чергу були спрямовані на головні існуючі містобудівні домінанти міста: Успенський собор, Хрестовоздвиженський монастир, парафіяльні церкви. Великі розміри площі (діаметр 300 м, площа близько 10 га), місце розташування її у структурі міста, стильова єдність будинків роблять площу і досі головною домінантою міської композиції.

Перші генеральні плани міста Переяслава затверджені в 1803 і 1810 рр. Перепланування було здійснено частково за цими планами. Воно охопило територію посаду, а в районі дитинця збереглася мальовнича вулична мережа. Правильну прямокутну форму в плані придбала торгова (Базарна) площа, розташована поряд із Вознесенськом монастирем. Центральною вулицею міста була Головна Трактова (пізніше Центральна, зараз Б. Хмельницького), що частково повторила напрямок стародавньої

вулиці, яка з'єднувала міські ворота. Забудова міста мала садибний характер. Серед малоповерхової дерев'яної забудови виділялися два кам'яних громадських будинки: казначейство і міська дума (не збереглися). З чотирьох кам'яних церков одна була новою – Троїцька церква в стилі класицизму. Крім кам'яних храмів, у центрі міста були три дерев'яних храми: Успенський, Спаско-Преображенський і Воскресенський. Включення в регулярну вуличну мережу цих виразних акцентів зберегло художньо-виразну панораму стародавнього міста, що складалася протягом багатьох сторіч.

Перший проєкт регулярного планування Чернігова належить до 1786 року. Стародавня мережа вулиць знищувалась, а напрям нових вулиць пов'язувався з існуючими архітектурними спорудами Кремля, Єлецького монастиря та окремими культовими спорудами. У місцях розміщення храмів намічалось сім невеликих майданів. Адміністративно-політичним центром міста залишився Кремль, де головною спорудою мав стати будинок генерал-губернатора. У стародавній план міста врізалися фрагменти регулярного планування. Плани міста 1803, 1805, 1834 і 1861 рр. стали основою наступної реконструкції Чернігова. Характерною їхньою особливістю є чіткий композиційний зв'язок вулиць із пам'ятками архітектури.

В 1805 році Олександр І підписав проєкт перепланування міста Новгород-Сіверський на регулярних засадах. Проєктом передбачалося знесення фортечних валів, радикальне перепланування центральної частини міста та регулювання вуличних трас на периферії міста. Проєкт був здійснений частково: по трасах фортечних валів прокладено широкі вулиці, пробито три нових вулиці у центрі, випрямлені вулиці південної частини міста, а планування передмість залишилося без змін.

Перший регулярний план Ніжина був затверджений в 1803 році, повторно переглянутий у 1835 році. Реорганізація планування більш зачепила східну частину Нового міста. Частина вулиць набула осьової орієнтації на культові споруди, домінуючи у міському ландшафті: дзвіницю Преображенської церкви, дзвіницю Успенської церкви, Миколаївський собор, Покровську церкву. Упорядковане також планування передмістя Вороб'ївки, головна вулиця якого була спрямована на Хрестовоздвиженську церкву.

Класицизм створював принципово іншу структуру середовища цих стародавніх міст. Стилістична однорідність будинків, що заснована на використанні класичних прийомів членування стіни та ордерних формах сприяла ансамблевої цілісності окремих районів міста й цілісності міста загалом. З'явився власне модуль у планах міст і в їхній композиції – це квартал, як однорідний просторовий осередок. Повторення модуля створювало метричні закономірності побудови композиції міста [18]. Однак навіть радикальна реконструкція міського плану, що відбувалася в цей період, не могла ігнорувати цілком раніше сформовані іррегулярні принципи міської структури, її основне ядро і багато важливих будівель. Нове неминуче піддавалося впливу традиції, що додавало своєрідність вигляду міст [34]. Об'єми церков зберігали своє домінуюче значення, але взаємодія їхньої композиції з міським простором зазвичай істотно змінювалася. Стійкими виявилися традиції садибності в досліджуваних містах, у 1830–40-х рр. переважною стає знову забудова будинками з розривами, а не «суцільною фасадою», як вимагав того стиль, що дає вихід озелененню на вулиці.

Усі морфосистеми міст у цей період були композиційними системами. Таким чином, найбільш характерні риси й особливості спадкоємних зв'язків національного містобудування стали на переломному етапі розвитку архітектури визначальними для самої її суті, що походить від джерел давньоруського зодчества, розкрили нові сторони національної своєрідності в класичному стилі містобудування. Ці риси – розгорнення просторових композицій міст до водних просторів; врахування ситуаційних і ландшафтних принципів розміщення монастирів, культових споруд і залежно від прийнятої планувальної системи, орієнтація на них усієї нової міської структури або її частини; мальовничий переключення історичних висотних орієнтирів у містах перепланованих відповідно до регулярних принципів «нового» містобудування [34].

Третій період розвитку міст припадає на епоху капіталізму. У формуванні морфосистем міст відбувається якісний стрибок, пов'язаний з розвитком економічних і технічних можливостей, ростом промисловості й прокладки залізничних доріг у містах. Зміна планувальної структури міст відбувається шляхом територіального зростання (окрім Переяслава), планування продовжує вже сформовану сітку вулиць, наслідуючи місцевим умовам (трасуванню шосейних доріг та залізниці, габаритам нових промислових підприємств), але укрупнюються структури прямокутних кварталів (рис. 2.2–2.6). Народжується новий тип просторового елемента середовища – торгові вулиці, на основі яких розвиваються згодом головні вулиці міст з універсальними магазинами, іншими підприємствами торгівлі, громадського харчування, пасажами й першими критими ринками.

У цей період міста піддалися перебудові, насамперед, за рахунок трансформації забудови, щотепер обумовлювала зміну сприйняття міста зсередини. Із XVIII ст. у забудові міст виникли прибуткові будинки, розширилася номенклатура громадських і ділових споруд, забудова почала відрізнятися стильовим різноманіттям. Але в архітектурі капіталізму й архітектурі класицизму були однакові тектонічні принципи побудови будинків, тому нові будинки композиційно узгоджувалися зі спадщиною класицизму. Ринок на землю спричинив до підвищення щільності й поверховості забудови у центрах великих міст – Полтави і Чернігова. І забудова вулиць «суцільною фасадою», проголошена в попередньому періоді, але не реалізована, у цей період почала реалізовуватися під впливом економіки. У XIX ст. відбулася якісна зміна в ролі реклами, вітрини та благоустрою. Установлення пам'ятників, пам'ятних знаків у цей період і благоустрій міст спричинив ускладнення міського простору й додання йому рис камерності.

Місто як ціле ставало в цих умовах більш розпливчастим і одноманітним. Однак у ньому все-таки зберігалися, або навіть виникали знову райони зі своєрідним виглядом. На доволі значних ділянках діяв класицистичний принцип формування цілого на основі вписування ансамблів у геометричну сітку планування. Узагалі територіальне зростання міст супроводжувалося нівелюванням меж між міськими районами, посиленням одноманітності окраїн.

Забудова цього періоду продовжувалася в руслі архітектурно-містобудівних традицій класицизму, маючи характерний колорит для кожного міста, і зберігаючи такі цінні риси, як:

- 1) масштабність забудови планувальному модулеві й людині;

2) антропогенний міський ландшафт, що включав багато парків, садів, озелених присадибних ділянок і озеленення вулиць міста;

3) використання особливостей природного ландшафту в композиції міста;

4) візуальні та планувальні взаємозв'язки між композиційними домінантами міста.

Отже, на початку XX століття завершується формування найважливіших морфологічних параметрів і архітектурно-художніх якостей досліджуваних міст: системи архітектурних ансамблів міста; головних планувальних осей; розмірів планувальних осередків; ієрархічної побудови висот забудови; масштабу забудови міста й масштабу рядової забудови; стильового складу забудови; характерних місцевих будівельних матеріалів стін, покрівель; характерних колірних сполучень, композиційних ансамблів озелених територій міста. Міста на цей період є цілісними композиційними утвореннями з характерними силуетами, розмаїттям забудови, яскравими композиційними ансамблями. Тому стан композиції міст саме на цей період є вихідним для вирішення питань реконструкції міст.

У четвертий період (морфосистема «радянське місто») Полтава й Чернігів прискорено розвивалися, увійшовши в групу великих міст промислового профілю. Формування промислових вузлів і нових житлових районів, що за площею перевищували усю територію міста перших двох періодів, і територіальне зростання суттєво вплинули на архітектурне середовище й морфологію саме великих міст. Незалежно від темпів зростання всі інші міста відчули вплив архітектурно-містобудівних принципів так званого «радянського містобудування». Найбільш яскраво вони втілювалися у нових житлових та промислово-житлових утвореннях, що були побудовані у містах. Особливо це властиво великим містам, у яких нове індустріальне будівництво перемістилося на нові території (рис. 2.2–2.6).

Для системи «радянське місто» властиві такі ознаки: просторовий поділ функцій праці, відпочинку, житла в системі міста (відповідно до Афіньської хартії); фундаментальний поділ міських територій, призначених для транспорту і для пішоходів; основний тип забудови – житлові багатоповерхові будинки поліструктурного типу, вільно розташовані в просторі на міжмагістральних територіях; гіпертрофовані розміри відкритих просторів; спроби використання особливостей рельєфу в композиції забудови практично нівелюється в зіставленні з розмірами нових споруд; зміна ієрархічної ролі просторів (раніше простори площ домінували над вулицею і двором, тепер вони не виділяються своїми розмірами); міське середовище втратило організованість, структурованість; однотипність житлових будинків та повторюваність нескладних схем планування; відсутність силуету, цікавих панорам, середовище втрачає складність, у якій раніше виражалось різноманіття життя.

У Чернігові частина пам'яток класицистичного періоду зруйнована, але зберіглося або було відновлено більшість унікальних пам'яток першого історичного періоду (рис. 2.7–2.12). В органічній єдності з навколишнім ландшафтом вони формують виразний силует міста Чернігова. Силует міста по цілісності, історичній і художній цінності є унікальним і належить до найвищих досягнень містобудівної й художньої культури нашої країни.

У Полтаві в цей період цілком утрачений зовнішній силует міста, забудована заплава Ворскли, втрачена більшість вертикальних домінант міста – церков. Дисгармонуюча житлова багатоповерхова забудова спотворила внутрішні інтер'єри міста, особливо на території дитинця (Полтавської фортеці). Постраждала істотно архітектурна спадщина першого періоду розвитку міста, але майже цілком збереглася архітектурна спадщина класицистичного періоду міста. Але збережена історична спадщина класичного та капіталістичного періодів продовжує грати суттєву роль в композиції міста (рис. 2.13–2.18).

У центральній частині міста Ніжин були реконструйовані та побудовані нові заводи. Вторгнення великопанельних будинків у контекст самотнього історичного середовища виявилось достатньо агресивним. Масиви нових будинків витиснули виразну історичну забудову в південній частині ніжинського замка, а також у Новому місті і Ковалівці. Будівництво стандартних будинків кінотеатру й інших громадських будинків у центрі міста зруйнувало камерний масштаб провінційного культурного центра. Нинішній стан міста визначається зниженням його ролі як традиційного культурно-просвітнього центру України. Але за кількістю збережених історичних пам'яток місто є унікальним в центральній Україні, тому дослідники неодноразово пропонували надати місту статус історико-культурного заповідника (рис. 2.19–2.21).

Деформацію зазнала й композиція міста Переяслава-Хмельницького (рис. 2.22–2.23). Вона виразилася, насамперед, у порушенні візуальних зв'язків між домінантами. Зокрема, під час побудови нового корпусу фабрики художніх виробів був розірваний цінний візуальний зв'язок між Успенською церквою й ансамблем Вознесенського монастиря. Утрачена також низка важливих висотних акцентів композиції – Покровська церква, Спаська і Воскресенська церкви. Типова житлова забудова радянського періоду порушує історичне середовище міста, перекриває частину візуальних зв'язків між домінантами.

У радянський період відбулися серйозні втрати й деформації й в композиційній структурі міста Новгород-Сіверський (рис. 2.24–2.28). Знищено всі домінанти, що відзначали центри планувальних районів і більшість домінант центрального району – Воскресенська й Петропавловська церкви. У 70-х роках ХХ сторіччя в історичному центрі побудовано дисгармонійні будинки. Забудова міста є переважно малоповерховою, садибною. Будинки розміщуються по червоних лініях із розривами. Виняток становлять кілька головних вулиць (Селянська, Радянська, Базарна й ін.), де височіє суцільний безперервний фронт 1–2-х поверхових будинків. Сучасні будівлі є окремими прикрими вкрапленнями в доволі однорідному масиві історичної дрібномасштабної забудови, що слугує фоном для головних пам'яток архітектури, гармонійно підкреслюючи їхній великий масштаб.

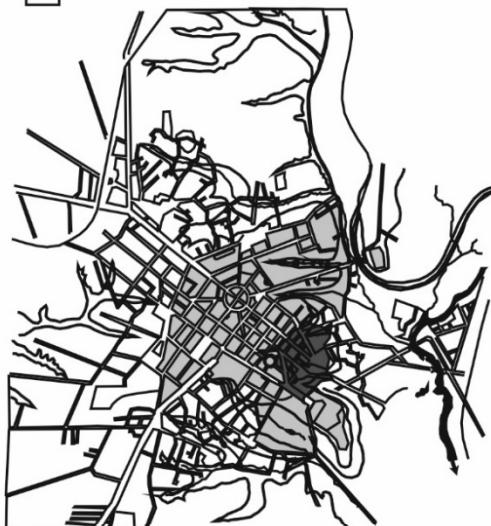
Загальним для всіх міст стала деформація історичних композиційних структур міст та втрата містами композиційної цілісності. Територіальне зростання міст, знищення частини історичних домінант призвели до невідповідності композиційного каркасу міст розмірам їх тканини. Знищено більшість візуальних зв'язків між історичними домінантами, внаслідок великомасштабної нової забудови змінилася їх роль у композиції.

1 Система “ руське місто”

План м. Полтави 18 ст.

3 Система “ капіталістичне місто”

План м. Полтави 1910р.

2 Система “ класицистичне місто”

План перепланування м. Полтави 1803р.

4 Система “ сучасне місто”

1

- вільне планування, намічаються головні композиційні домінанти міста

2

- намічається регулювання планувального розвитку міста, формується громадський центр міста, формується планувальна система міста

3

- активізується розвиток міста на північ та схід, формуються головні композиційні ансамблі міста

4

- різкий територіальний ріст міста, нові житлові райони розміщуються на вільних територіях, вибіркове будівництво у центрі порушує історичне середовище, знищено композиційні домінанти першого періоду.

Рисунок 2.2 – Розвиток планувальної структури міста Полтави

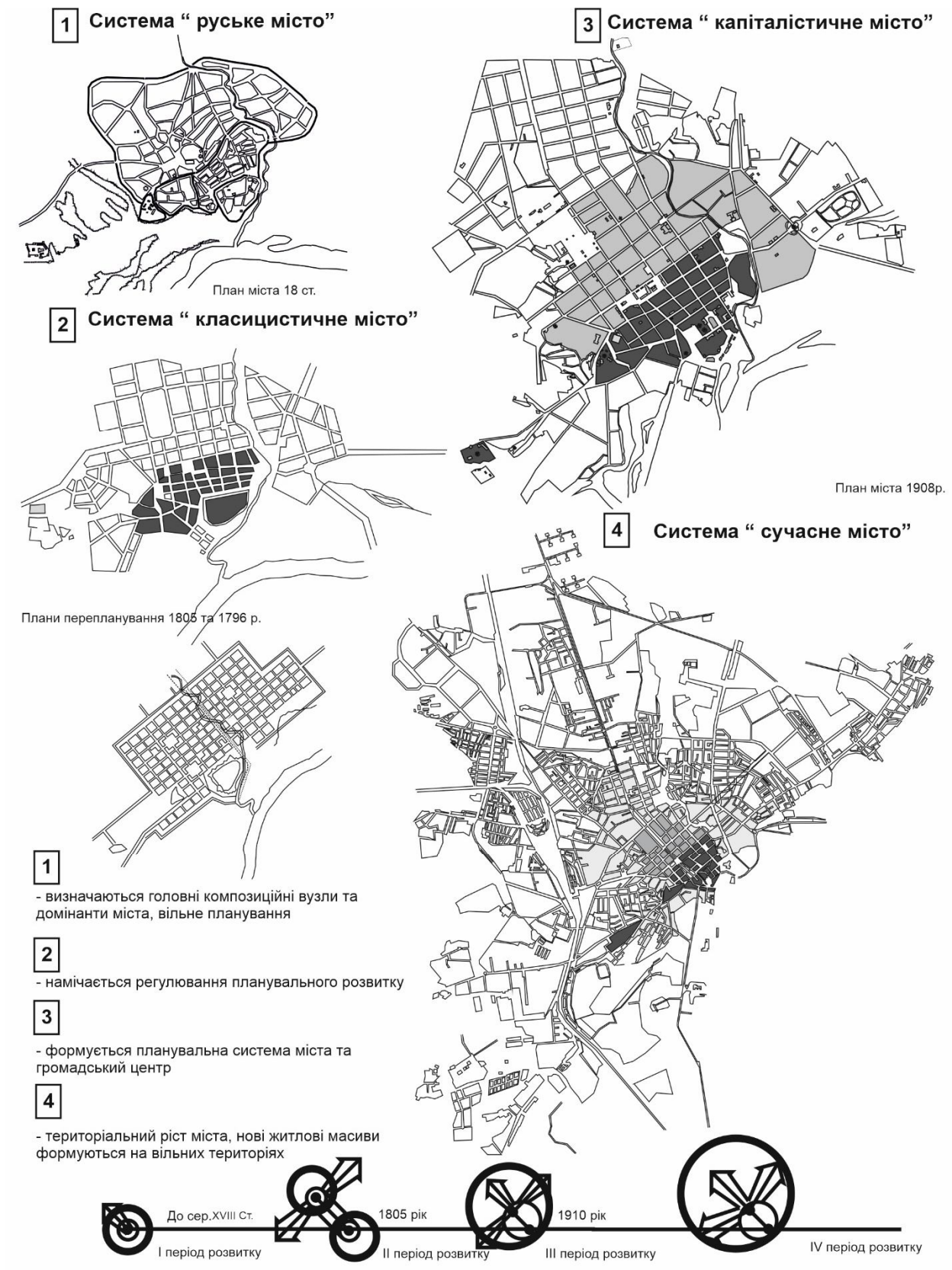
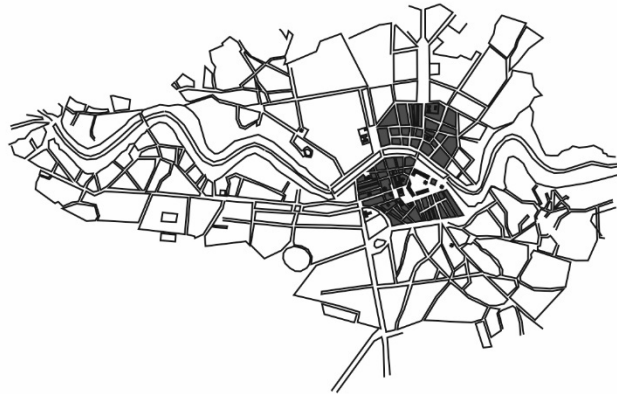

Рисунок 2.3 – Розвиток планувальної структури міста Чернівців

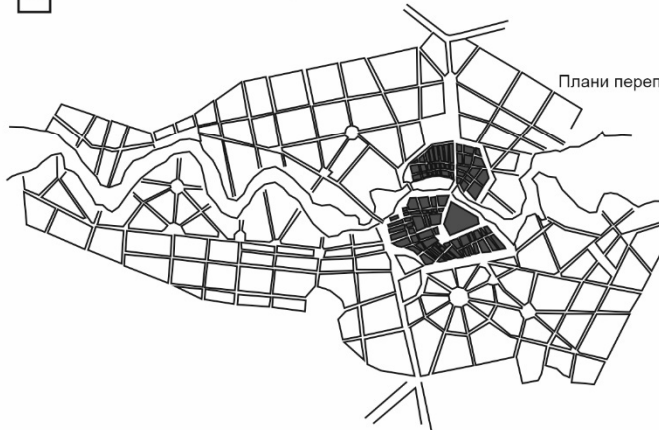
1 Система “ руське місто”

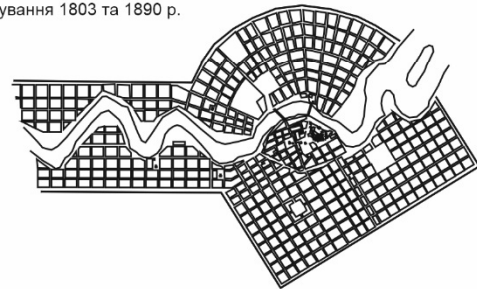
**3 Система “ капіталістичне місто”
1906-1910р.**

2 Система “ класицистичне місто”

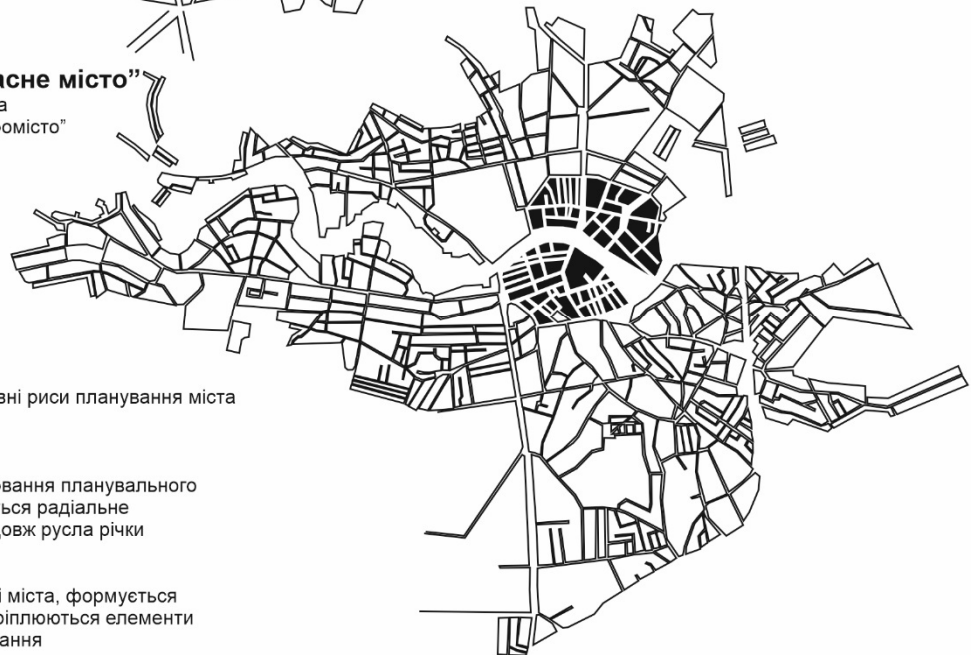

Плани перепланування 1803 та 1890 р.

4 Система “ сучасне місто”

Схема генплану міста
за матеріалами “Діпромісто”

1 - визначаються основні риси планування міста

2 - намічається регулювання планувального розвитку, активізується радіальне зростання міста вздовж русла річки

3 - не змінюються межі міста, формується діловий центр , закріплюються елементи радіального планування

4 - нові житлові масиви, що виникають в центрі міста порушують історичне середовище

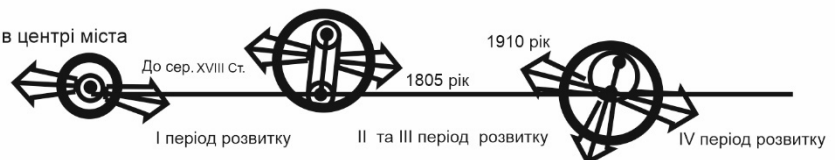
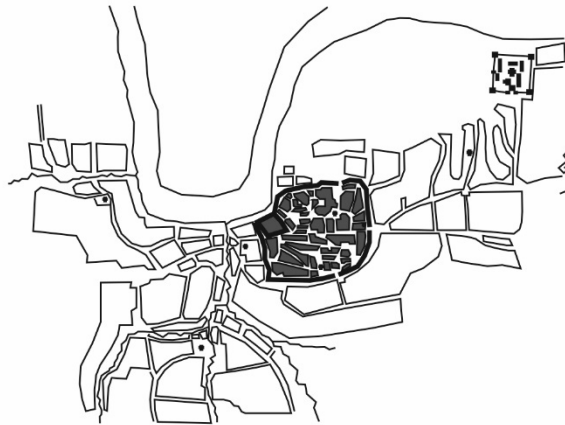

Рисунок 2.4 – Розвиток планувальної структури міста Ніжин

1 Система “ руське місто”

2 Система “ класицистичне місто”
План перепланування 1803 р.

4 Система “ сучасне місто”

- 1** Визначаються основні риси планування, формується композиційне районування міста
- 2** Намічається регулювання планувальної системи
- 3** Межі міста не змінюються. Формуються діловий центр та об'ємно-просторова композиція міста
- 4** Деформація об'ємно-просторової композиції міста внаслідок нового будівництва, втрати більшості вертикальних домінант, знищення композиційного районування

Рисунок 2.5 – Розвиток планувальної структури міста Новгород-Сіверський

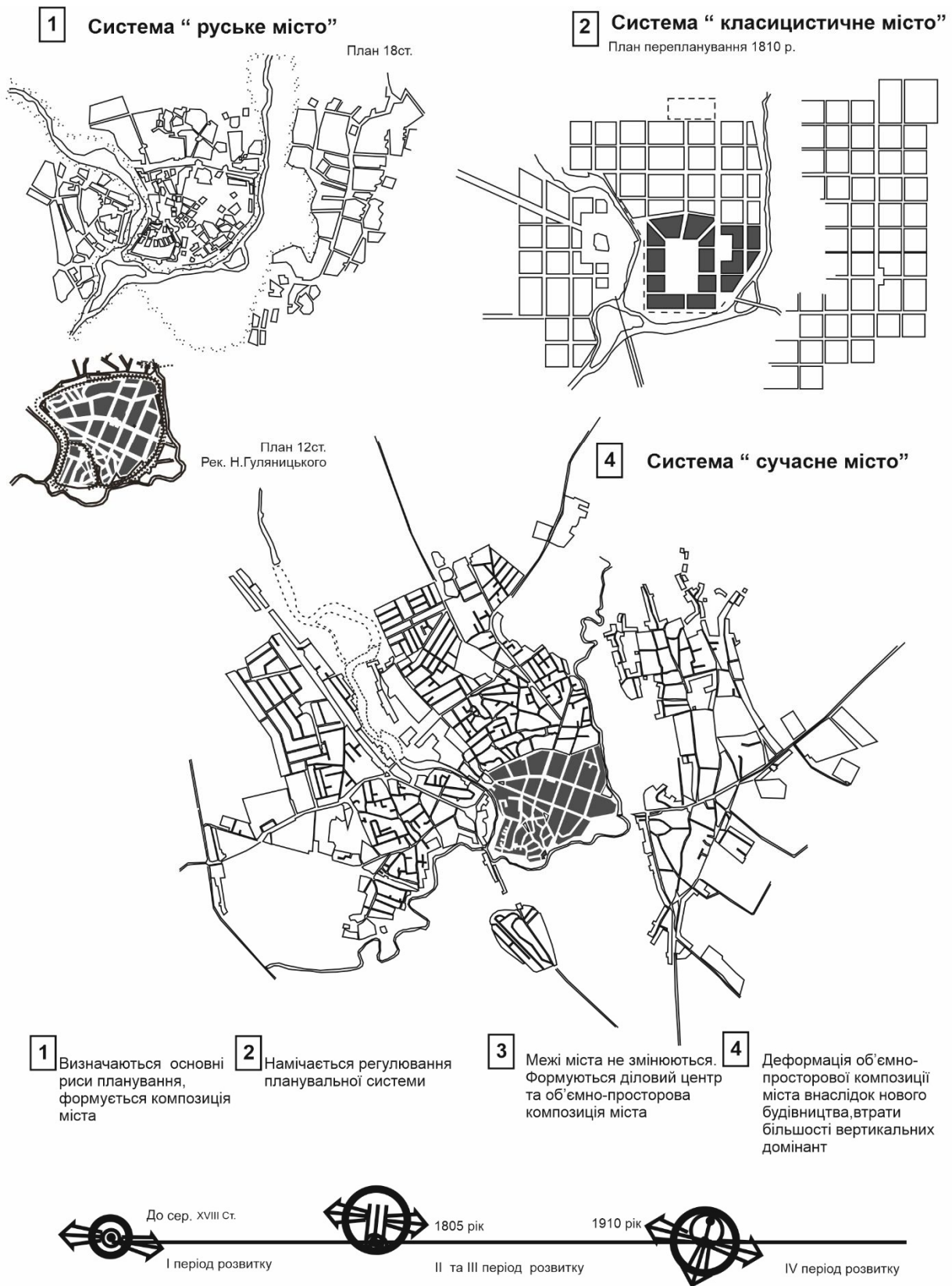

Рисунок 2.6 – Розвиток планувальної структури міста Переяслав-Хмельницький

ІСТОРИЧНИЙ ЧЕРНІГІВ

Рисунок 2.7 – Старовинний Чернігів з поштових листівок, світлин та малюнків початку XX століття. Розлив річки Десна. Вал на межі колишніх дитинця та фортеці

Общій видъ Чернигова.

Церковь св. Екатерины въ Черниговѣ.

Рисунок 2.8 – Старовинний Чернігів із поштових листівок, світлин та малюнків початку XX століття. Загальні вигляди

Спасо-Преображенський собор. Світлина 1895 р.

Будинок Мазепи

Іллінська церква. Світлина 1963 р

Катерининська церква

П'ятницька церква

Рисунок 2.9 – Старовинний Чернігів з поштових листівок та світлин початку XX століття.
Забудова міста стародавнього періоду та періоду українського бароко

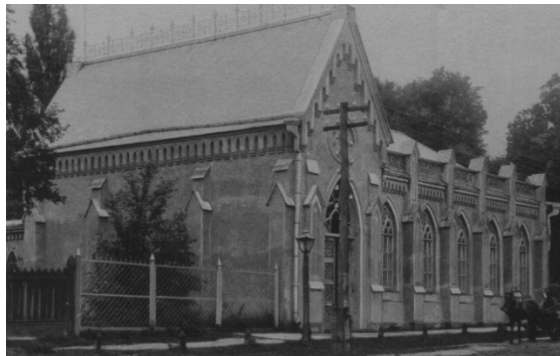

Рисунок 2.10 – Забудова Чернігова класичного періоду
Чоловіче духовне училище та чоловіча гімназія. Світлина початку XX століття

Тріумфальна брама

Богадільня та будинок працюючості

Українській музей

Міська дума

Рисунок 2.11 – Стильове різноманіття забудови Чернігова доби капіталізму

Рисунок 2.12 – Чернігівський Вал, Світлина 1912 р.

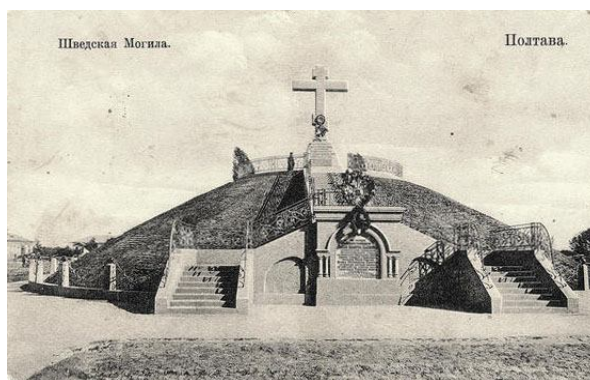
ІСТОРИЧНА ПОЛТАВА

Рисунок 2.13 – Старовинна Полтава на світлинах і поштових листівках
початку XX століття
Загальні краєвиди

Пам'ятник коменданту Полтавської фортеці Келіну

Шведська могила

Спаська церква та пам'ятник на місці відпочинку Петра I

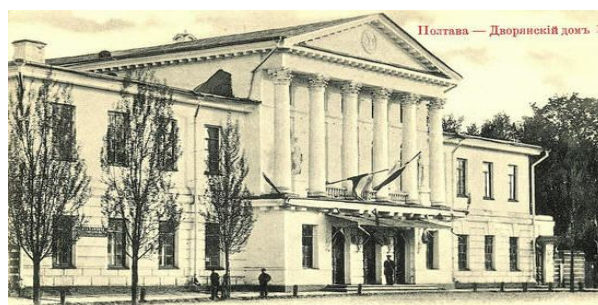
Рисунок 2.14 – Пам'ятки Полтави, присвячені та пов'язані з Полтавською битвою

Рисунок 2.15 – Полтава. Успенський собор. Світлини початку XX століття

1

2, 3

4

Рисунок 2.16 – Забудова Полтави класичного періоду. Кругла площа (1–3) та початок Олександрівської вулиці (4). Світлини початку XX ст.

Площа перед Губернським Земством

Самсоніївська церква

Пушкінська вулиця та бібліотека

Реальне училище

Вулиця Котляревського та пам'ятник І. Котляревському

Рисунок 2.17 – Забудова Полтави періоду капіталізму
Світлини початку XX століття

Вулиця Гоголя

Будинок Полтавського губернського земства

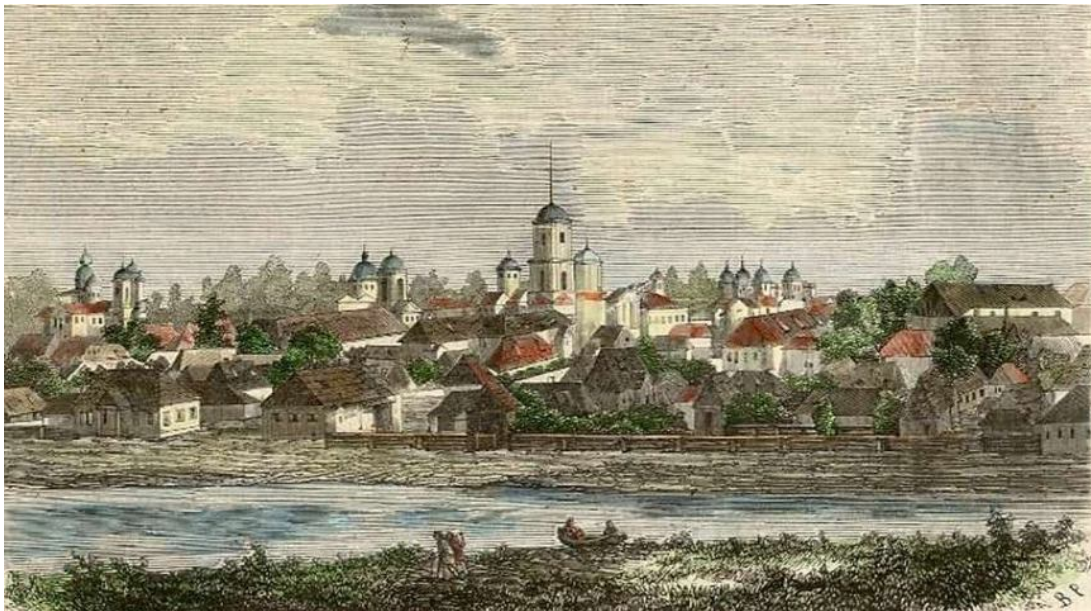
Рисунок 2.18 – Забудова Полтави періоду капіталізму.

Світлини початку XX століття

ІСТОРИЧНИЙ НІЖИН

Вид на місто з боку ліцею. Світлина початку XX ст.

Місто Ніжин. Гравюра Подбельського 1861 р.

Ринкова площа. Світлина 1941 р.

Рисунок 2.19 – Історичний Ніжин.

Загальні краєвиди

Грецька церква

Соборна площа

Ніжинський ліцей князя Безбородько

Рисунок 2.20 – Історичні види Ніжина
Світлини початку XX ст.

Рисунок 2.21 – Ніжин. Забудова вулиці Гоголя на картинах та світлинах кінця XIX – початку XX століття

ІСТОРИЧНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ

Пристань. Світлина 1950 р.

Архієрейський замок із Переяслава
Полт. губ.

Вознесенський монастир. Архієрейський будинок
Рисунок 2.22 – Краєвиди історичного Переяслава

Церква Покрови

Михайлівська церква

Акварелі Т. Г. Шевченка, 1845 р.

Успенська церква. Світлина початку XX ст.

Площа Богдана Хмельницького. Світлина 1950 р.

Рисунок 2.23 – Історичні краєвиди Переяслава

ІСТОРИЧНИЙ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ

Набережна та краєвид на містечко з річки

Панорама містечка з річки. Миколаївський узвіз

Рисунок 2.24 – Історичні краєвиди Новгород-Сіверського. Загальні краєвиди містечка.
Світлини початку XX ст.

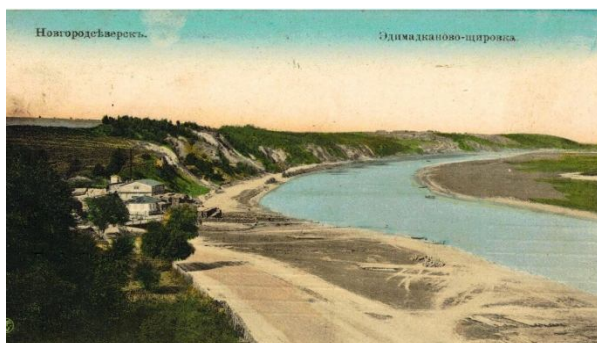

Миколаївський узвіз

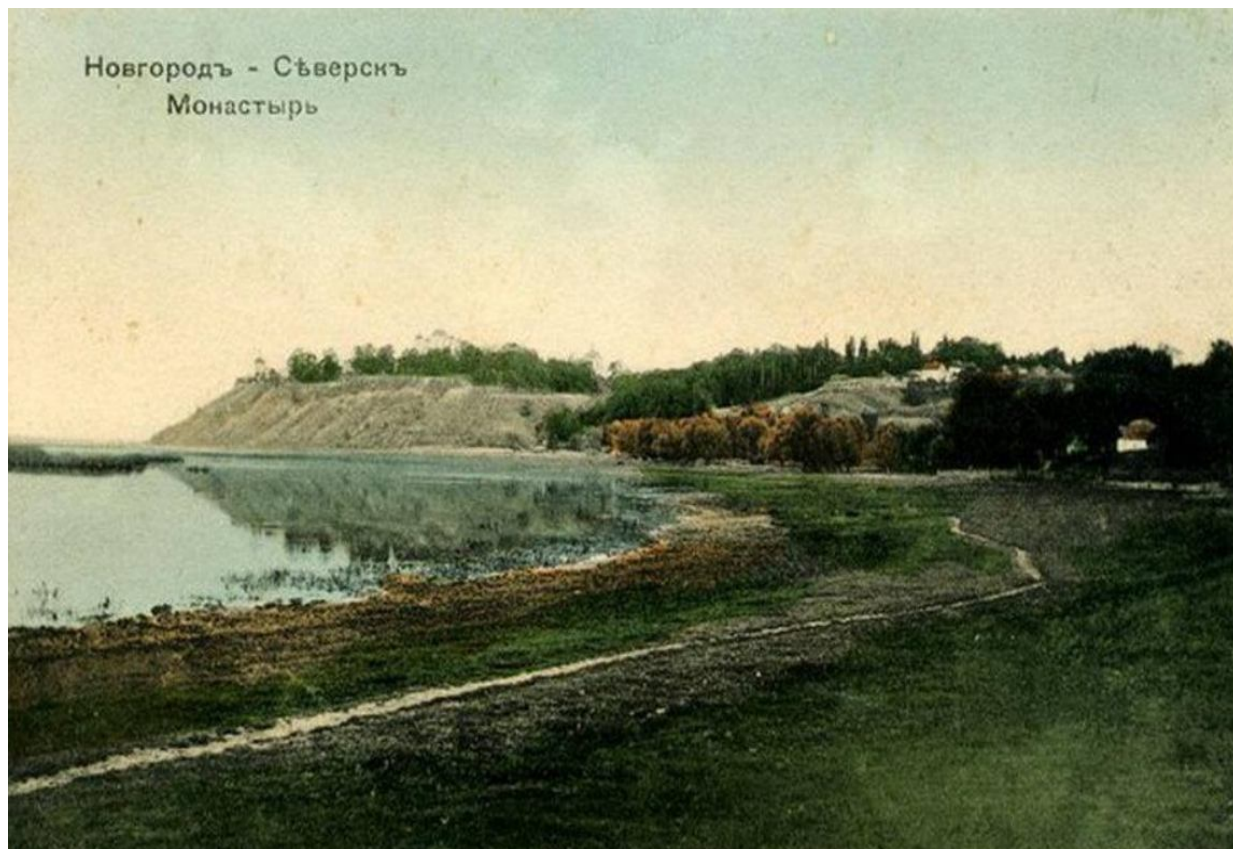

Вид на річку

Рисунок 2.25 – Історичні види Новгород-Сіверського. Світлини початку XX ст.

Історичні райони містечка. Щурівка та Заручье

Спасо-Преображенський монастир

Монастирська вулиця

Рисунок 2.26 – Історичні види Новгород-Сіверського.
Світлини початку XX ст.

Тріумфальна брама

Ринок та торгівельні ряди

Рисунок 2.27 – Історичні види Новгород-Сіверського
Світлини початку XX ст.

Рисунок 2.28 – Історичні види Новгород-Сіверського.
Світлини початку XX ст.

2.2 Особливості історичного розвитку композиційних структур досліджуваних міст

Особливості еволюції композиційних структур досліджуваних міст розглядаються в контексті розвитку композиційних підсистем міст: композиційних ансамблів; просторової композиції, що формувалася системами композиційних районів та ансамблів міста разом з вертикальними домінантами; композиційного каркасу міста на рівні планувальної композиції.

Історико-містобудівний аналіз свідчить про наявність двох основних типів **архітектурних ансамблів** – *мальовничого (живописного) й регулярного*, що склалися у досліджуваних містах у певні історичні періоди. Перший тип виник у морфосистемі «руське середньовічне місто», другий тип з'явився в системі «класицистичне місто».

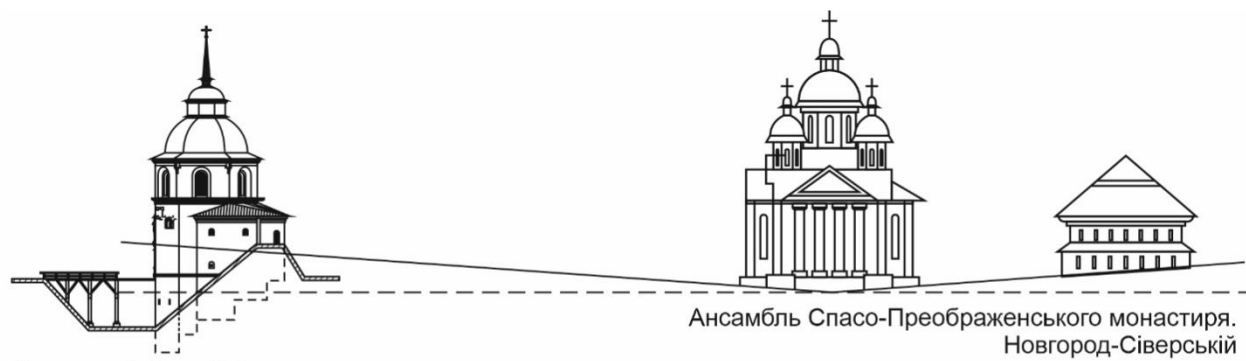
Живописні ансамблі зустрічаються як у побудові центрів міст, так і у монастирських та культових комплексах у перший період розвитку міст (рис. 2.29; 2.30; 2.32). Саме розміщення їхній у структурі міста на домінуючих елементах ландшафту визначало їх основний принцип формування – *композиційну єдність із ландшафтом*. Це досягалось розміщенням їх на найвищих точках рельєфу з розкриттям на оточуючий місто ландшафт, повторенням у динамічній композиції ансамблю закономірностей побудови форм існуючого рельєфу, орієнтацією основних оглядових точок міста та трасуванням комунікацій міста на забезпечення оптимального зорового розкриття ансамблів. Основу такого ансамблю становить *об'ємно-просторова структура*, що визначається призначенням архітектурного комплексу, характером функціональних зв'язків його елементів та впливом природного оточення.

Вільне планування таких ансамблів, відсутність симетрії у плануванні, вільне розташування будівель у просторі визначалось, насамперед, умовами зорового сприйняття будівель як зовні, так і у середині комплексу. Співвідношення між висотами споруд та відстанню між ними відповідають:

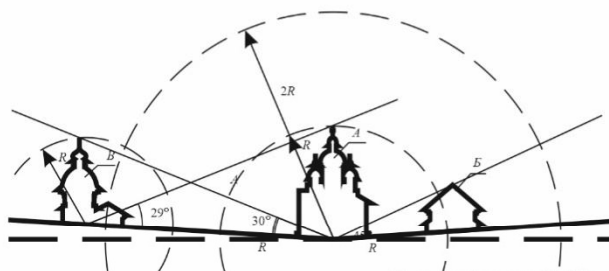
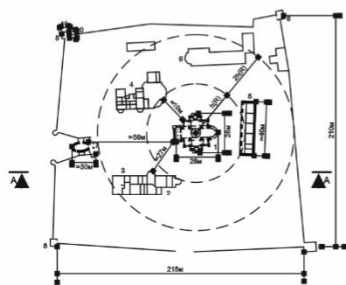
- оптимальному куту зору в 27–30 градусів для основних зорових точок сприйняття головних соборів, за якого домінуюча споруда займає все поле зору та чітко сприймаються всі її тектонічні частини й деталі;
- куту зору в 45 градусів, за якого споруда цілком не сприймається, а ідеально сприймаються деталі споруди, що надає простору камерного характеру;
- куту зору в 18 градусів для сприйняття допоміжних споруд, коли увага людини переходить на сусідні об'єкти й будівля стає фрагментом міського ландшафту.

Варто зазначити, що ці ансамблі демонструють синтез прийомів візуальної організації споруд у композицію. У такий спосіб досягається верховенство в композиції головного собору, єдність ансамблю з міським ландшафтом, композиційна єдність споруд, закріплюється ієрархічність побудови ансамблю.

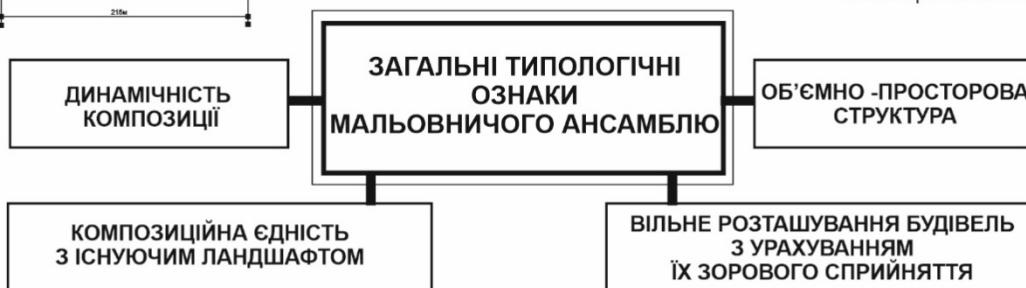
Контрастне вирішення будівель за висотою, пірамідальне завершення головних соборів, церков та дзвіниць, їхня висотна композиція додавали *динамічності* композиції ансамблю. Ансамблі також відрізнялися такими принципами розташування будівель: концентричність поясів побудови; ієрархічність групування будівель; відокремлення собору як основного ядра композиції; орієнтація всіх будівель до центру композиції, головного собору.

Реконструкція башти В. Лукьянченко

За матеріалами Н. Мірошник

Ансамбль Троїцького монастиря.
Чернігів

За матеріалами Н. Мірошник

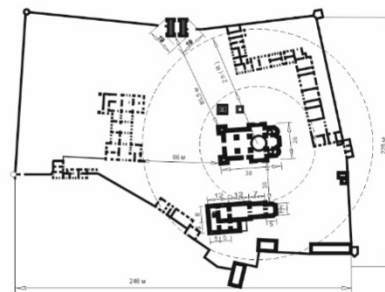

Рисунок 2.29 – Живописний тип ансамблю в системі «руське місто»

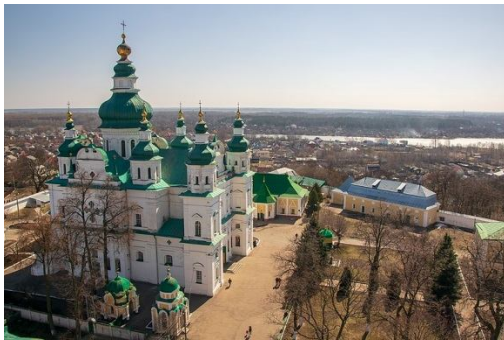
Рисунок 2.30 – Полтавський Хрестовоздвиженський жіночий монастир на поштових листівках початку XX століття та світлини 2018 р.

У період класицизму з'явився інший тип архітектурного ансамблю у досліджуваних містах – *регулярний*, основними принципами формування якого є *симетричне регулярне планування, просторова структура, стильова однорідність споруд та статичність композиції* (рис. 2.33–2.36).

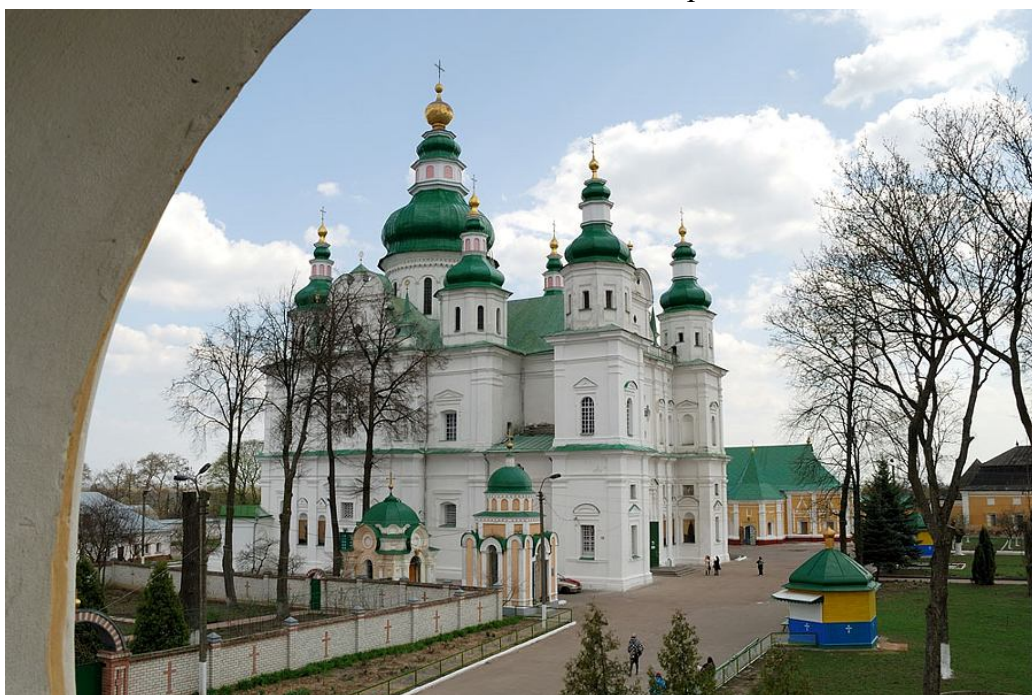
Симетричне планування самого ансамблю підкреслюється симетричними будівлями. Велика довжина будівель по горизонталі, охоплення спорудами великих міських просторів визначає просторову структуру ансамблів, коли домінуючим у композиції стає сам регулярно організований простір. Відсутність в ансамблі вертикальних домінант, стильова однорідність, симетрія розпланування формує статичну композицію, що відрізняється рівновагою й довершеністю.

Рисунок 2.31 – Чернігів. Троїцький монастир. Світлина початку XX ст.

Загальний вигляд монастиря

Свято-Троїцький кафедральний собор

Трапезна з Введенською церквою.

Рисунок 2.32 – Чернігів. Троїцько-Іллінський монастир. Сучасний стан.
Світлини 2019 р.

Отже, характеристики типів ансамблів у досліджуваних містах показують, що закономірності композиції архітектурних ансамблів історично конкретні та різноманітні. Першоосовою їхньої побудови є структура, що виявляє місце й значення головного елемента (композиційного ядра) і частин, що йому підпорядковані. Історичні типи ансамблів досліджуваних міст відрізняються також головними принципами організації, впорядкованості елементів у композицію – живописним (візуальним) та геометричним (регулярним). Реконструкція ансамблів у сучасних умовах потребує знання принципів і закономірностей їхньої історичної побудови, їхніх типологічних ознак, що є системозберігаючими для ансамблів, недотримання яких призводить до руйнування композиційної структури ансамблів, руйнування композиційної системи в цілому.

З метою вивчення історичних закономірностей побудови композиції міст, виявлення тенденцій їхнього перетворення проводиться **порівняльний аналіз визначених історичних різночасових морфологічних систем**: руське середньовічне місто, класицистичне місто, капіталістичне місто та радянське місто. Визначені морфосистеми, їхні елементи й прийоми формування мають різний ступінь стійкості та повторення. Найбільш стійким є характер використання структури рельєфу, потім планування вуличної мережі, прийоми просторової організації забудови і, нарешті, її стилістичні особливості. У межах кожної групи ознак також виявляються більш-менш стійкі елементи, що підпорядковують собі всі наступні містобудівні та композиційні прийоми. Найбільш стійкими характеристиками морфосистеми є зовнішні типологічні ознаки та внутрішні закономірності побудови. Зовнішні типологічні ознаки можуть по-різному утворити систему з тих самих елементів. Із зовнішніх ознак варто виділити характер простору (його довжина, кривизна, замкнутість або безмежність, диференційованість) та ландшафт. Звичайно, усе існує в часі й просторі. Однак кожна конкретна система має свій простір і час, що ми можемо визначити, як внутрішні властивості тільки їй і відмінні від

простору й часу іншої системи. Просторово-часова характеристика системи – одна з найважливіших сторін її якісної визначеності. Найбільш загальною ознакою систем є їхня взаємодія із зовнішнім простором, що визначає характер середовища, ступінь його замкнутості або розкритості.

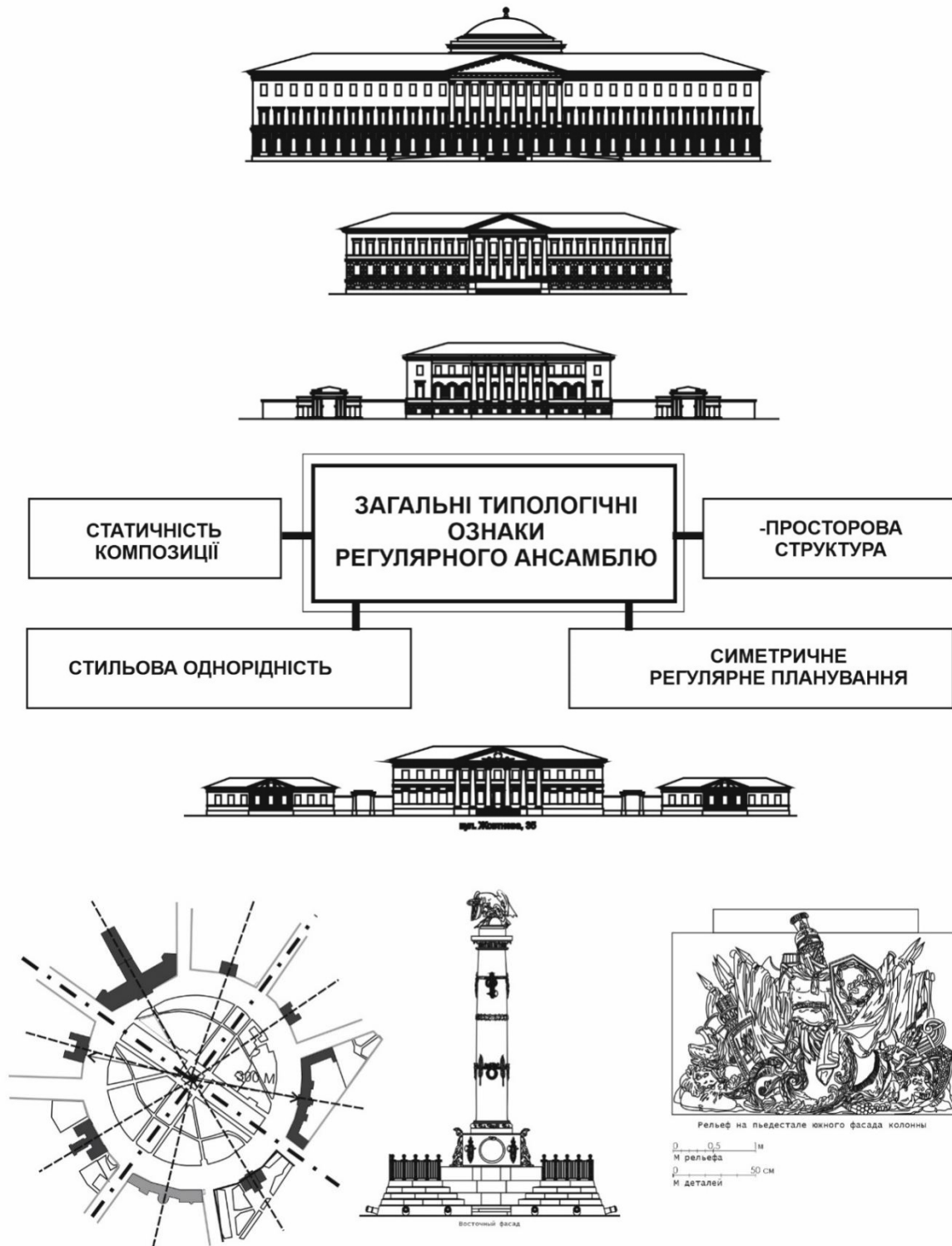
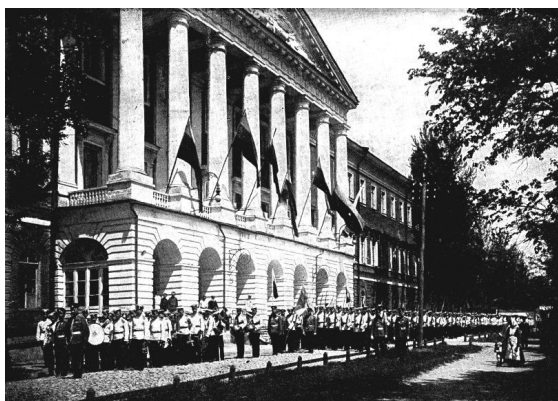

Рисунок 2.33 – Регулярний тип ансамблю в системі «класицистичне місто»

Рисунок 2.34 – Вигляд Олександрівської площі в Полтаві. 1809 р.

Гравюра Кузьми Чеського за малюнком Федора Алексєєва

Будівля Кадетського корпусу та Будинок Губернських державних установ

Монумент Слави, 1809 рік. Архітектор Тома де Томон.

Рисунок 2.35 – Олександрівська площа в Полтаві (Кругла площа).
Світлини початку XX століття

Рисунок 2.36 – Кругла площа в Полтаві. Корпусний сад.
Сучасний стан. Світлина 2019 р.

Внутрішні ознаки породжуються окремими елементами, що поєднуються в систему. Серед внутрішніх типологічних ознак варто виділити *структуру* системи – як постійні, стабілізуючі зв'язки елементів, що забезпечують єдність системи. Структура виступає основним системозберігаючим фактором системи.

У системі «руське місто» у всіх досліджуваних містах було ландшафтне планування. Ретроспектива історичних планів досліджуваних міст підтверджує, що не планування визначало незмінність системи та її стабільність. Навпаки, планування міста змінювалося через зміну основних функціональних взаємозв'язків у містах, іноді перетворюючись у регулярне. Незмінним же в містах залишалося положення вертикальних домінант. Навіть після їхнього руйнування нові домінанти виникали на старому місці: християнські давньоруські храми на місці капищ і храмів язичниць, барочні храми на місці давньоруських. А завдяки перевазі у містах садибної забудови та наявності «прозорів», між домінантами зберігалися просторово-візуальні взаємозв'язки. Ієрархічність домінант фіксувала ієрархію міських районів, а візуальні взаємозв'язки між ними забезпечували цілісність і нерозривність міського простору. Таким чином, стабільність даній системі в часі забезпечувала система вертикальних домінант і просторових зв'язків між ними. Вона ж забезпечувала і можливість необмеженого зростання цієї системи за умови візуального зв'язку нових домінант з існуючими та можливість сприйняття системи ззовні. Отже, *система домінант і просторових зв'язків між ними є структурою системи «руське місто»*, а руйнування системи домінант й порушення візуальних зв'язків між ними призводить до повного перетворення системи.

У системі «класицистичне місто» була регулярна система планування. І саме вона стає тим елементом, що забезпечує стабільність цієї системи в часі, що спостерігається майже у всіх досліджуваних містах. Вона забезпечує орієнтацію в місті, вона регулює можливість подальшого росту даної системи, вона забезпечує візуальні зв'язки між домінантами міста. Таким чином, *планувальна мережа виконує в цій морфосистемі роль структури*. Як показує далі порівняльна характеристика систем, система «капіталістичне місто», що розвивалася в досліджуваних містах на планувальній основі системи «класицистичне місто», їй ідентична, тому що зміни в ній відбувалися тільки завдяки трансформації забудови, тобто міської тканини (рис. 2.37).

У системі «радянське місто» *стійкі функціонально-транспортні зв'язки визначають її структуру*. Функціонально-транспортна структура визначається транспортними зв'язками між окремими функціональними районами сучасного міста.

Характеристики планування одержують найбільше наочне вираження в розміщенні основних функціональних вузлів і конфігурації транспортних зв'язків між функціональними зонами міста. Транспортна інфраструктура не тільки фіксує планувальну структуру, але і багато в чому визначає її наступний розвиток. Причина цього не тільки в тому, що об'єкти транспортного будівництва (дорогі) – одні з найбільш стабільних елементів міста. Крім цього території, що прилягають до головних вузлів і осей транспортної інфраструктури, найбільш вигідні, комфортні з погляду умов транспортної досяжності. Це робить їх кращими для розміщення найважливіших об'єктів міського будівництва: місць розташування праці, унікальних установ обслуговування.

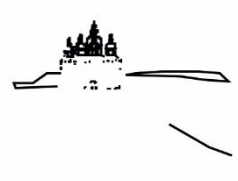
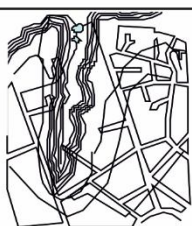
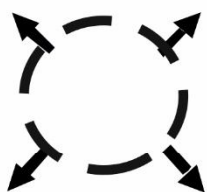
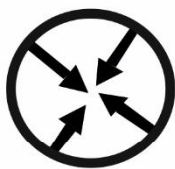
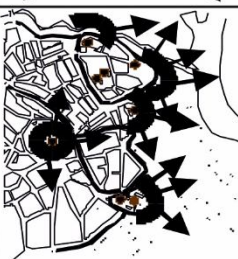
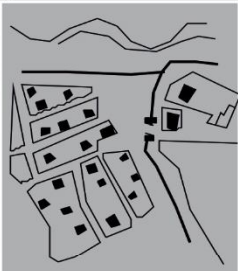
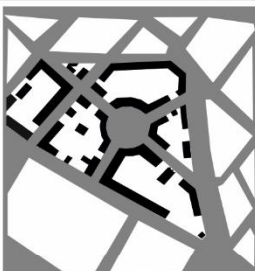
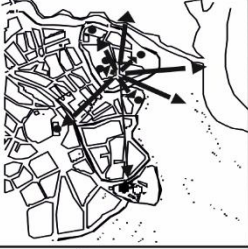
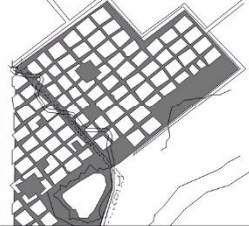
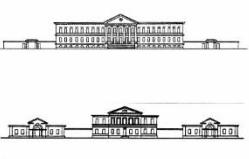
СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ				
ЗОВНІШНЬОТОПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ 1				
	Система “ руське місто”		Система “ класицистичне місто”	
Використання природних факторів	ПОСИЛЕННЯ ПРИРОДНОГО ЗОНУВАННЯ		НІВЕЛЮВАННЯ ПРИРОДНОГО ЗОНУВАННЯ	
Характер середовища	ВІДКРИТИЙ		ЗАКРИТИЙ	
Переважаючі зв'язки	ЗОВНІШНІ		ВНУТРІШНІ	
Характер простору	ЦІЛІСНИЙ		ДИФЕРЕНЦІЙ-ОВАНИЙ	
ВНУТРІШНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОБУДОВИ				
Переважаючі типи простору	Відкриті та напіввідкриті		Закриті та напівзакриті	
Стійкі візуальні зв'язки	Візуально-просторові		Планувальні	
Наявність планів	Поєднання ближчих та дальніх планів		Переважа ближчих планів	

Рисунок 2.37 – Порівняння системозберігаючих ознак різночасових просторових систем

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ				
ВНУТРІШНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОБУДОВИ				
	Система “ руське місто”		Система “ класицистичне місто”	
Кількість зорових видів	Необмежена		Обмежена плануванням	
Структура міста	Просторова: Визначається системою вертикальних домінант		Планувальна: Визначається системою планування	
Принципи формування забудови	- неоднорідність, - крапкова забудова, - ієрархічність побудови композиції, - індивідуальність елементів рядової забудови, - відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям		- стилістична однорідність, - периметральна забудова з фіксацією перехресть, - метричні закономірності побудови композиції, - індивідуальність елементів рядової забудови, - відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям	
Переважаючі типи житлової забудови	Садибна забудова та маєткова забудова		Особнякова забудова та прибуткові дома(усуспільнена)	
Прийоми розміщення домінант	Окреме розміщення з необмеженим візуальним розкриттям		Фасадне розкриття домінант по планувальних вісях	
Переважаючі типи домінант, типи ансамблів	Вертикальні моноструктури Живописні ансамблі		Горизонтальні поліструктури Регулярні ансамблі	
Переважаючі системи планування	Вільна		Регулярна	

Продовження рисунка 2.37

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ				
ЗОВНІШНІ ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ				
	Система “ капіталістичне місто”		Система “ радянське місто”	
Використання природних факторів	НІВЕЛЮВАННЯ ПРИРОДНОГО ЗОНУВАННЯ ТА ЛАНДШАФТНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІСЦЕВОСТІ		НІВЕЛЮВАННЯ ПРИРОДНОГО ЗОНУВАННЯ ТА ЛАНДШАФТНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІСЦЕВОСТІ	
Характер середовища	ЗАКРИТИЙ		НАПІВЗАКРИТИЙ	
Переважаючі зв'язки	ВНУТРІШНІ		ВНУТРІШНІ	
Характер простору	ЧІТКО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ		СЛАБО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ	
ВНУТРІШНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОБУДОВИ				
Переважаючі типи простору	Закриті та напівзакриті		Напіввідкриті та напівзакриті	
Стійкі візуальні зв'язки	Планувальні		Планувальні	
Наявність планів	Поєднання ближчих та дальніх планів		Переважа дальніх планів	
Структура міста	Планувальна		Функціонально -транспортна	
Принципи формування забудови	- різноманітність стилів, - периметральна забудова з фіксацією перехресть, - метричні закономірності побудови композиції, - індивідуальність елементів рядової забудови, - відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям		- стилістична однорідність, - вільна забудова у міжмагістральному просторі, - метричні закономірності побудови композиції, - типова рядова забудова та уніфікація великих містобудівних комплексів, - вертикальні композиційні домінанти не відповідають суспільнозначущим функціям	
Переважаючі типи житла	Прибутковий дім		Усупільнена секційна багатопверхова забудова	
Переважаючі типи домінант	Вертикальні моноструктури та горизонтальні поліструктури		Вертикальні та горизонтальні полі -структури	
Прийоми розміщення домінант у просторі	Фасадне розкриття домінанти по планувальних вісях		Розташування домінант по планувальних та природних вісях	
Переважаючі системи планування	Регулярна		Регулярна	

Закінчення рисунка 2.37

Таким чином, конфігурація транспортної інфраструктури закріплюється в плануванні міст ділянками, що тяжіють до неї, із найбільш високою інтенсивністю освоєння міського простору. Разом вони складають відносно незмінну, стійку в часі основу просторово-планувальної організації сучасного міста, що фіксує геометрію плану і тим самим визначає тенденції подальшого територіального розвитку міста і фіксує найбільш значущі з погляду соціальних комунікацій зони високої концентрації міських функцій і населення.

Узагальнюючи попередні дослідження [18, 89, 125], порівняльний аналіз систем проводиться: *за зовнішніми ознаками* – характер зв'язків із зовнішнім середовищем, характер міського простору, переважаючі зв'язки, використання природних факторів; *за внутрішніми закономірностями побудови* – стійкі зв'язки, структура міста, переважаючі типи просторів, кількість зорових видів, наявність планів, принципи формування забудови, переважаючі типи житлової забудови, прийоми розміщення домінант у просторі, переважаючі типи домінант, переважаючі типи планування (див. рис. 2.37).

Для морфосистеми «руське середньовічне місто» єдність композиції й ландшафту, відкритий характер середовища, переважаючі зовнішні зв'язки та цілісний характер простору міста визначають *зовнішні типологічні ознаки системи*. Внутрішні закономірності побудови системи «руське місто» виражаються візуально-просторовим зв'язками між домінантами, необмеженою кількістю зорових видів, просторовою структурою міста, перевагою відкритих просторів, садибною забудовою, ландшафтним плануванням та вертикальними домінантами, що розміщуються окремо у просторі з необмеженим візуальним розкриттям. Системі властиві такі принципи формування забудови як неоднорідність, точковість забудови, ієрархічність побудови композиції, індивідуальність елементів рядової забудови, відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям. Визначені ознаки системи є системоутворювальними.

Для системи «класицистичне місто» зовнішні типологічні ознаки визначаються: нівелюванням природного зонування, закритим характером середовища, переважанням внутрішніх зв'язків, диференційованим характером простору міста. Внутрішні закономірності побудови морфосистеми визначають стійкі візуальні зв'язки, обмежені плануванням; планувальна структура міста; садибна та особнякова забудова; регулярне планування; горизонтальні домінанти, що фасадно розкриваються по планувальним осям. Забудова визначається такими принципами формування як стилістична однорідність, периметральність забудови з фіксацією перехресть, метричні закономірності побудови, індивідуальність елементів рядової забудови, відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям. Визначені ознаки системи є системоутворювальними.

Для системи «капіталістичне місто» зовнішніми типологічними ознаками є: нівелювання ландшафтних особливостей місцевості, закритий характер середовища, переважальні внутрішні візуальні зв'язки та чітко диференційований характер простору. Водночас морфосистема відрізняється перевагою закритих, напівзакритих просторів у місті, планувальними візуальними зв'язками, планувальною структурою міста загалом, регулярною планувальною системою, до переважаючого типу житла належить прибутковий будинок, використовуються два типи домінант – вертикальні моноструктури та горизонтальні поліструктури, які розкриваються фасадами по планувальних осях

(вулицях). Забудову відрізняють такі принципи формування: різноманіття стилів, периметральність забудови з фіксацією перехресть, метричні закономірності побудови композиції, індивідуальність забудови, відповідність композиційних домінант суспільнозначущим функціям. Перераховані ознаки є системоутворювальними та визначають ідентичність системи «капіталістичне місто» у досліджуваних містах.

Порівняльний аналіз різночасових морфосистем дав змогу виділити системоутворювальні та системозберігаючі фактори (ознаки) найбільш цінних історичних морфосистем.

Для системи «руське місто» системозберігаючими факторами (ознаками) є: система вертикальних об'ємних домінант і візуально-просторові зв'язки між ними; єдиний недиференційований простір міста; перевага зовнішніх зв'язків над внутрішніми і відсутність чітких меж системи (відкритість); єдність композиції і природного ландшафту; перевага напіввідкритих і відкритих просторів.

Для систем «класицистичне місто» та «капіталістичне місто» системозберігаючими факторами (ознаками) є: планувальна система і планувальні (або лінійно-осьові) зв'язки; диференціювання простору міста на вулиці, площі, подвір'я з установленням їхніх меж; перевага внутрішніх зв'язків над зовнішніми; перевага замкнутих і напівзамкнутих просторів (закритість системи); нівелювання природного зонування.

Внаслідок втрати композиційної цілісності сучасні досліджувані міста є сукупністю різночасових морфосистем, що відрізняються характером міського простору, взаємодією із зовнішнім середовищем, структурою та принципами внутрішньої побудови. Міста між собою відрізняються вагою в територіальному балансі міста та значенням у їх композиції визначених різночасових систем. На території міст є зони єдино- і різночасової забудови та зустрічаються такі види якісної взаємодії систем: *просторовий розподіл*, *просторове накладання* (механічне територіальне накладання), *просторовий синтез* (композиційно-цілісне територіальне співіснування). Два останніх види формують зони нашарувань історичних систем.

Для малих міст (Новгород-Сіверський, Переяслав) вирішальне значення в композиції залишається за системою «руське середньовічне місто», історичні ядра великих міст (Полтава, Чернігів) демонструють просторовий синтез систем «руське середньовічне місто», «класицистичне місто» та «капіталістичне місто». Специфікою Ніжина залишається неможливість сприйняття силуету міста ззовні. Просторовий розподіл систем представлений у містах Чернігов, Полтава, Ніжин на периферійних територіях, коли система «радянське місто» у вигляді нових мікрорайонів розвивалась на нових територіях на видаленні від історичного ядра міста. Якщо ця система розвивалась на територіях історичної забудови центрів міст, часто формувалося просторове накладання, що призводило до дисгармонії, деформації історичного середовища.

Просторовий синтез різночасових систем демонструвало поєднання на одній території систем «руське місто» та «класицистичне місто», хоча саме вони є цілком протилежними за типологічними ознаками. Просторовий синтез цих систем – характерна ознака досліджуваних міст, що визначає особливості їхнього розвитку.

Просторовий синтез систем визначався такими принципами побудови:

- збереженням вертикальних домінант композиції попередньої епохи;
- збереженням окремих візуальних та створенням нових планувальних взаємозв'язків між існуючими домінантами міста;
- ускладненням існуючих ансамблів, посиленням ролі існуючих композиційних центрів та домінант;
- близьким масштабом нової забудови;
- співмасштабністю забудови планувальному модулеві та людині;
- наявністю єдиного переважаючого типу житлової забудови – садибних будинків;
- відповідністю композиційних домінант суспільно значущим функціям та інші.

Еволюційні зміни композиційних структур міст демонструє еволюція композиційного каркасу досліджуваних міст (рис. 2.38). Композиційний каркас – взаємопов'язана, ієрархічна система композиційних центрів (вузлів, домінант) і просторових осей і зв'язків між центрами. Композиційними центрами на рівні міста у досліджуваних містах є композиційні ансамблі, вертикальні домінанти, композиційними осями є магістральні вулиці, бульвари та річки. Взаємозв'язок елементів каркасу здійснюється на рівні їхньої ієрархічної супідрядності, візуальної та транспортної досяжності. Сучасні міста демонструють невідповідність каркаса розміру міста, інтенсивності освоєння міських територій, нерівномірність розташування елементів каркаса у структурі міст.

Таким чином, складність ієрархічної побудови просторово-планувальної системи; наявність декількох рівнів композиційних підсистем, що мають взаємозв'язок між собою на рівні ієрархічної супідрядності, візуальної та планувальної досяжності; різноманіття типів композиційних елементів; відповідність композиційного каркаса розміру міста та його рівномірність; наявність системи композиційного районування – забезпечували містам у перших трьох періодах композиційну цілісність.

2.3 Сучасний стан історичного середовища досліджуваних міст

Історико-культурні дослідження міст на протязі 70–90-х рр. XX століття дозволили виявити цінну історичну забудову міст, визначити пам'ятки архітектури, виявити елементи цінного історичного планування, елементи цінного міського та природного ландшафту.

У Чернігові, крім історичного планування, фрагментів оборонної системи, численних курганів, збереглися унікальні архітектурні ансамблі і споруди: Спасо-Преображенський собор (закладений у 1031 р.), П'ятницька церква (XII ст.), Борисоглібський собор (1123 р.), комплекс споруд Єлецького монастиря (близько 1060 р.), ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря (XI, XVII–XVIII ст.), Єкатерининський собор (1710 р.) і ін. (рис. 2.39). Пам'ятки архітектури відіграють дуже важливу роль у композиції сучасного міста, насамперед, визначаючи основні панорами міста і його силует, що розкриваються з боку ріки Десни. Природний ландшафт відіграє важливу роль у структурі й вигляді міста, визначає його силует і композиційно-візуальні взаємозв'язки між архітектурними домінантами.

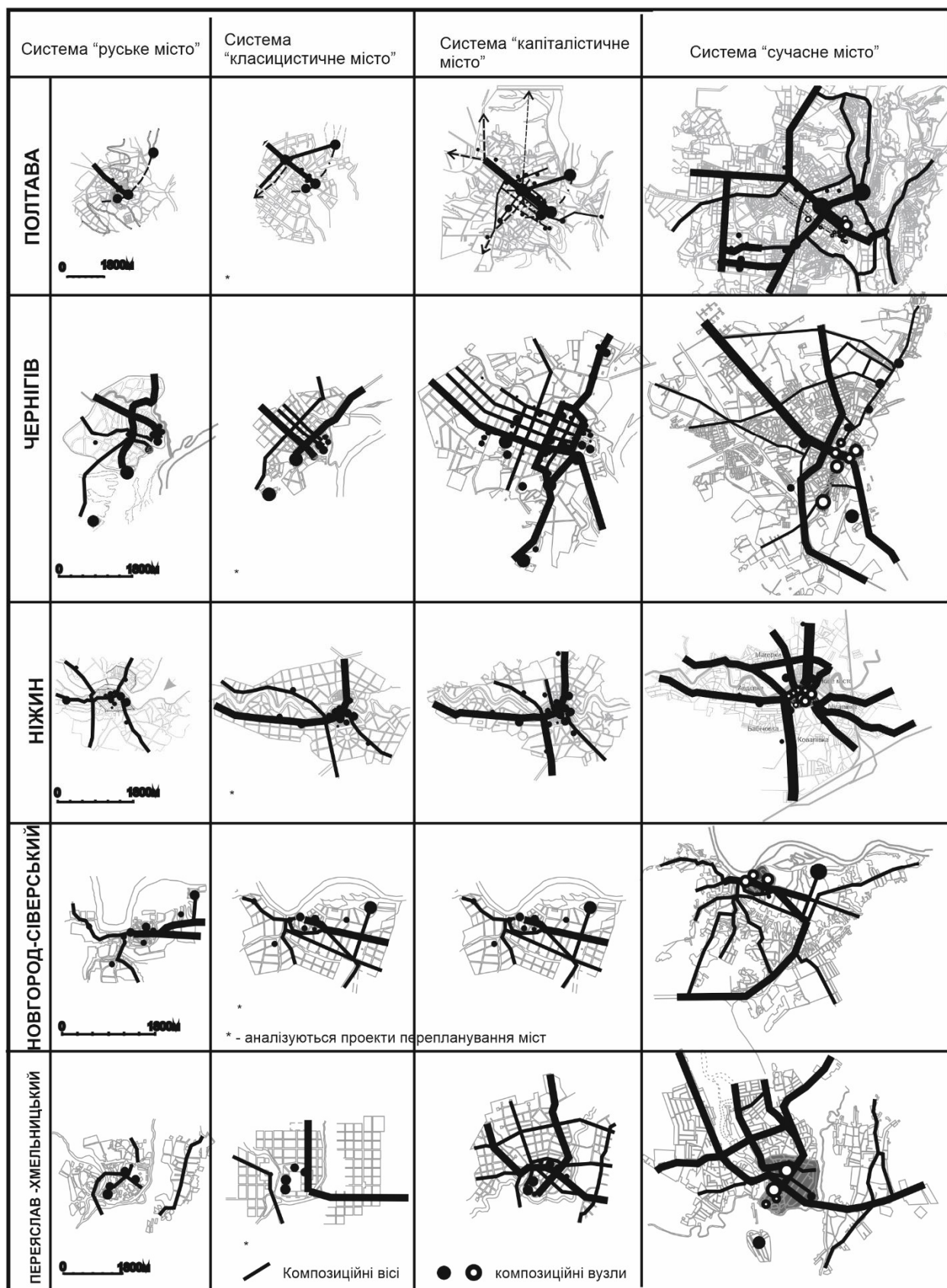

Рисунок 2.38 – Невідповідність розвитку композиційного каркаса досліджуваних міст територіальному розвитку міст на сучасному етапі

Особливу цінність становить найбільш древня частина міста – територія колишнього дитинця, що виділяється планувально. На території дитинця зараз знаходиться Чернігівський державний історико-культурний заповідник. За цінністю історико-культурної спадщини місто належить до найбільш цінних міст України [27–29].

Питання охорони історико-культурної спадщини та реконструкції міста Чернігова доводиться вирішувати в складних містобудівних умовах. У місті освоєні всі придатні для житлового будівництва території, подальше будівництво можливе тільки шляхом освоєння нових прилеглих до міста територій, що в умовах земельної реформи проблематично, або шляхом корінної реконструкції сформованої забудови. І, природно, особливу привабливість для будівництва мають території історичного центру міста, що входить у структуру загальноміського громадського центра.

На разі весь центр Полтави є територією історично цінного планування й забудови. У межах Городища та фортеці можна навіть говорити про збереження загалом планувальної структури XVI століття. Покладений в основу реконструкції міста регулярний план 1805 р. переважно зберігся до наших днів. План цілком враховував реальні умови сформованого міста й можливості подальшого його росту, що є цінною рисою перепланування Полтави на початку XIX століття. Кругла площа утворила нове ядро міста. Зодчі всіх історичних періодів, вирішуючи архітектуру будинків Круглої площі і, виявляючи різноманітне призначення кожного з них, прагнули вирішити це завдання за допомогою конкретних і близьких між собою композиційних прийомів. Завдяки тому різноманітні по характеру архітектури й обсягам будівлі набували спільності та композиційної єдності. Ансамбль Круглої площі в Полтаві відрізняється унікальністю планування, стильовою єдністю, композиційною завершеністю і є значною пам'яткою архітектури класичного періоду.

Особливістю оточення пам'яток архітектури сучасної Полтави є те, що забудова знаходиться на значних відстанях від них і не відіграє сьогодні активної ролі в їхньому сприйнятті з близьких відстаней. В ансамблі Круглої площі головну роль відіграють фасади розташованих по її периметру пам'яток архітектури. Мінімальна відстань забудови до розташованої на Червоній площі дзвіниці дорівнюється двом її висотам. Найзначнішу значну роль забудова відіграє у видах, що розкриваються уздовж осевих перспективних напрямків і в панорамі міста.

Додаткові дослідження автора в період 1996–1999 рр. дозволили виділити на території міста найбільш цінні за історико-культурною значущістю території. До них віднесено: 1) існуючий заповідник «Поле Полтавської битви»; 2) район колишньої фортеці «Старе місто»; 3) архітектурно-ландшафтний комплекс Хрестовоздвиженського монастиря «Монастирська гора»; 4) центр міста «Кругла площа». Перший виділений район є історичним районом, пов'язаним з історією Полтавської битви. Другий і третій виділені райони належать більш до першого періоду розвитку міста, формують силует міста, відрізняються розгорнутістю композиції до ріки, межують із великими просторами зон ландшафту, що охороняється, чим забезпечуються візуальні зв'язки між домінантами. Четвертий район «Кругла площа» максимально виражає принципи та особливості класичного стилю в архітектурі та містобудуванні і належить до другого періоду розвитку.

До другої категорії цінності належить заповідна територія центру міста, вона територіально об'єднує «Старе місто» і «Круглу площу», у ній переважає забудова другого та третього періоду із закритими просторами і лінійно-осьовими візуальними зв'язками. Разом із тим зберігається характерний масштаб середовища, параметри вулиць міста, система історичних парків та скверів, цінна фонова забудова.

Загалом по місту Полтаві історичний центр міста досі залишається його адміністративно-громадським центром. І зараз, як показують авторські дослідження проведені по центру міста, історичний центр – це найбільш інтенсивно використовувана під громадські функції територія міста, водночас яка відрізняється невеликою щільністю забудови загалом у кварталах, занепадом їхнього внутрішнього простору, неефективністю використання територій, великою амортизацією малоцінного житлового фонду будівель. Історико-архітектурним опорним планом м. Полтави визначений повний перелік пам'яток міста, значної і рядової забудови (котрі підлягають збереженню), а також межі історичних ареалів міста (рис. 2.40–2.42).

Виняткову цінність у плані історичної містобудівної й архітектурної спадщини становить місто Ніжин (рис. 2.43–2.45). У ньому зберіглася значна кількість цінних історичних будинків і ансамблів. На відміну від усіх досліджуваних міст він створювався на зовсім плоскому рельєфі, тому міський простір сприймається на відстані, яка обмежена фронтом самої забудови, або озелененням – переважно не більш як на 200–250 м, за винятком осьових напрямків вулиць і територій уздовж русла ріки, що проглядаються до 350–500 м.

Ніжин зберіг історичну мережу вулиць, що склалися в XVII столітті. Сьогодні він становить вражаючу систему історичних архітектурних ансамблів і тому дослідники відносили його до пам'яток містобудівного мистецтва. У місті зберіглося 8 історичних архітектурних ансамблів: замок, комплекс грецьких культових і цивільних споруд, собори Благовіщенського і Введенського монастирів, Спасо-Преображенська церква й Церква Іоанна Богослова, ліцей Безбородько. Проте стан більшості пам'яток потребує реставрації і консервації. Найважливіше місце в композиції центра займає Миколаївський собор.

Шлях еволюційного розвитку міського середовища визначив формування специфічних середовищних типів історичного Ніжина, у границях таких історико-топонімічних районів, як Замок, Старе місто, Нове місто, Вороб'ївка, Авдіївка, Магерки, Мігальовка, що формують комплексний історичний район. Площа історичного району складає 320 га, у ньому збереглися містобудівні елементи XVII–XVIII століть. Значні по площі археологічні зони охоплюють території літописних поселень Нежатина (X–XIII ст.), Уженежа (XI–XIII ст.), Переяславского (XI–XIII ст.), а також пізньосередньовічного району «Нове місто» (XVI–XIX ст.). Приведений вище перелік характеристик історико-культурної спадщини Ніжина дозволяє підняти його на вищу шкалу історичної цінності. Роботами Київ НДІТІАМ у місті пропонувалося на базі історичного району міста організувати заповідник. У той же час дослідники відзначали незадовільний стан великої групи культових споруд міста (усього 25), деградацію частини історичного середовища Замка, деформацію композиції центральної частини міста за рахунок будівництва сучасних будинків, втрату історичної функції міста як центра культури й освіти. У результаті цих явищ може бути знищений неповторний історичний вигляд міста.

Основні принципи просторової композиції історичного центра Переяслава зберігалися в усі історичні періоди розвитку. Найважливішими елементами історичного міського середовища є ансамбль Вознесенського монастиря й ансамбль Михайлівського монастиря. Ансамбль Вознесенського монастиря включає: собор (1695–1700) висотою в 42 м і дзвіницю (1770–1776) висотою в 52 м, що і зараз є головними архітектурними домінантами міста і формують його панораму й осьові завершення головних вулиць міста, а також колегіум (1753–1757) і залишки огорожі монастиря. Збереглися багато елементів планувальної структури міста. Цінність представляє древня планувальна вісь, що вела колись від Князівських до Єпископських воріт дитинця, колишня торговельна площа і регулярна вулична мережа (пам'ятник містобудування періоду класицизму), траси земляних зміцнень Х–ХІІ століть. Містоформуюче значення має також Успенська і Троїцька церкви міста (висотою в 47 і 42 метра відповідно) (рис. 2.46–2.47). Безперечно цінність має Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, що був сформований у Переяслові. Охоронні зони пам'яток міста включають: а) заповідні зони, які охоплюють район колишнього дитинця, ансамбль Вознесенського монастиря, територію колишньої торгової площі, територію зміцнень колишнього окольного граду, територію музею народної архітектури й побуту; б) охоронну зону, яка охоплює всю іншу територію історичного центра в межах оборонних укріплень; в) зону регулювання забудови, що примикає до заплави р. Альти і зовнішнього фронту зміцнень окольного граду; г) зону охоронюваного ландшафту, що охоплює цінну в природному й художньому відношенні широку низинну заплаву ріки Трубеж.

У концептуальному плані загальна схема зон охорони пам'яток історії й культури м. Новгород-Сіверського була розроблена в КиївНДІМістобудування архітектором Е. Водзинським. Охоронна зона охоплює історичне ядро міста в межах колишніх фортечних укріплень. Зона охоронюваного ландшафту охоплює схили високого правого берега р. Десни і правобережну заплаву. Зона регулювання забудови включає прибережну смугу плато шириною близько 500 м. У місті, незважаючи на усі втрати радянського періоду, особливу цінність становить: 1) збережене в основних рисах древнє планування, що має, в основному, нерегулярний характер, крім південної частини міста, відрегульованої за планом 1805 року; 2) тісний зв'язок архітектурних домінант із природним ландшафтом, що створюють ритмічно упорядкований виразний силует міста; 3) однорідний масив історичної дрібномасштабної забудови, що служить фоном для ведучих пам'яток архітектури, гармонійно підкреслюючи їх величний масштаб; 4) архітектурний ансамбль Спасо-Преображенського монастиря, планування і композиція якого характерна для українських монастирів, а надвратна вежа-дзвіниця (Спаські ворота другої половини ХVІст. – 1832 р.) по оригінальності об'ємно-просторового вирішення не має рівних на Україні. Слід також зазначити, що монастир є одним із найдавніших і найбільш повно збережених монастирських оборонних ансамблів країни; 5) Успенський собор (1671–1715 рр.) є домінантою історичного центра міста.

А з огляду на цінний силует міста, виразний ландшафт, невеликий масштаб самого міста, сомасштабну забудову слід зазначити його цілісність і естетичну цінність, які необхідно зберегти (рис. 2.48–2.50).

СУЧАСНИЙ ЧЕРНІГІВ

Театральна (Червона) площа. Світлина М. Карандей, 2016 р.

Вал. Вид на Катерининську церкву та Єлецький монастир

Вид на місто з дзвіниці Троїцько-Іллінського монастиря. Світлина С. Клименко, 2004 р.

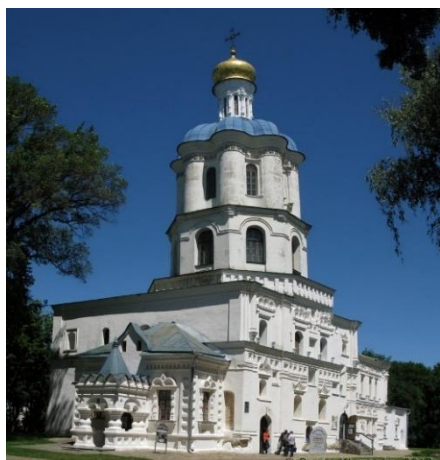
Рисунок 2.39 – Сучасний стан історичного середовища Чернігова

Спасо-Преображенський собор, 1033–1041 р.

Борисоглебський собор, 1120–1123 рр.

Колегіум к. XVI – поч. XVIII ст.

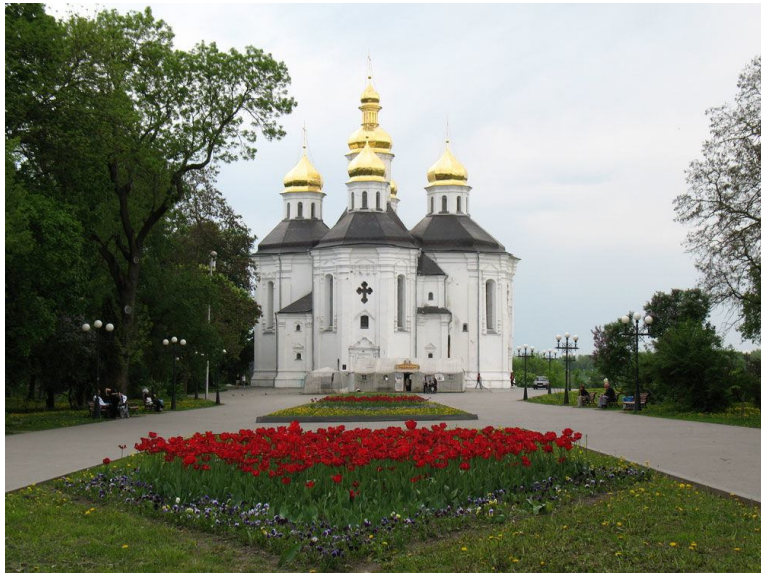
Будинок Лізогуба к. XVII ст.

Світлина С. Клименко

Єлецький Успенський монастир, заснований у 60-х рр. XI ст. Світлина І. Тестова

Продовження рисунка 2.39

Катерининська церква

П'ятницька церква

Іллінська церква (XI–XII ст.) і дзвіниця. Вхід в Антонієві печери

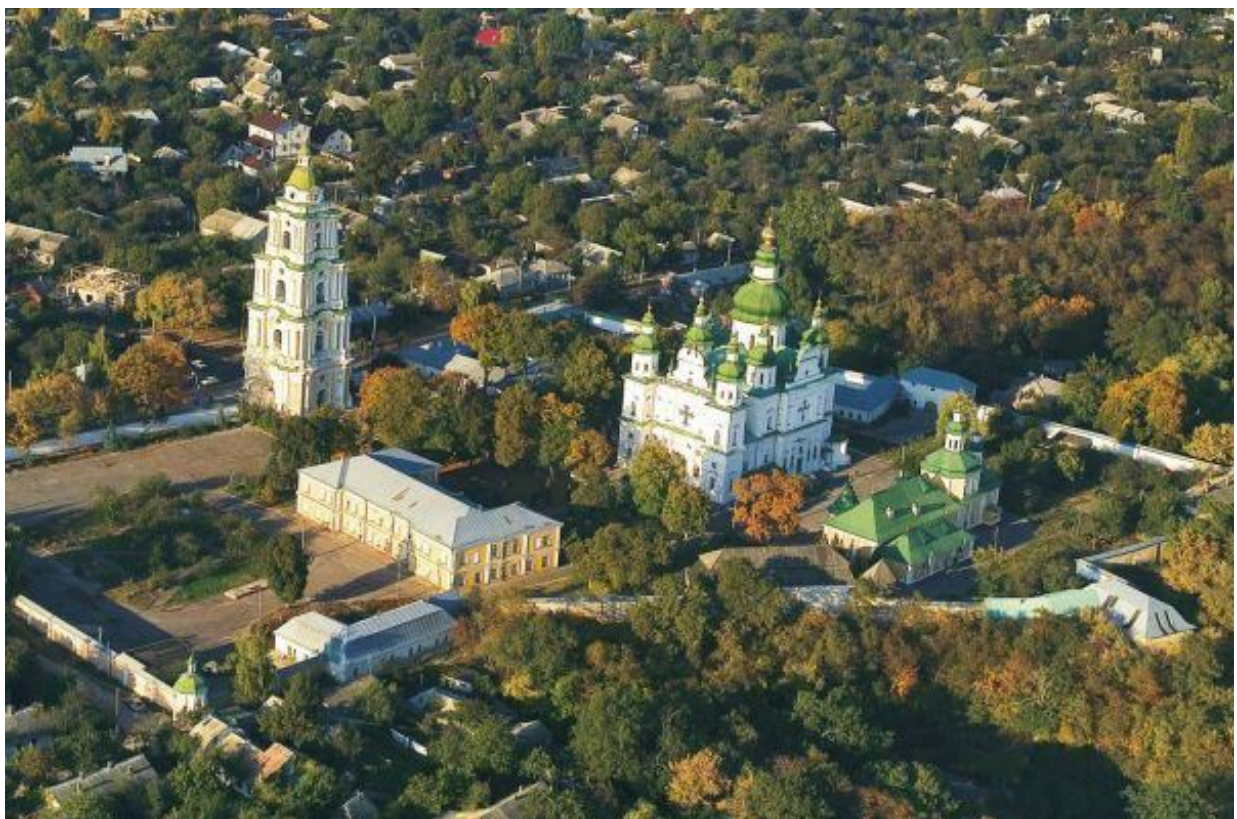

Вид на річку Десна (проти течії) з пішохідного мосту. Світлина С. Клименко

Продовження рисунка 2.39

Троїцько-Іллінський монастир. Вигляд із Десни

Троїцько-Іллінський монастир. Вигляд з пташиного польоту

Закінчення рисунку 2.39

СУЧАСНА ПОЛТАВА

Кругла площа та Корпусний сад

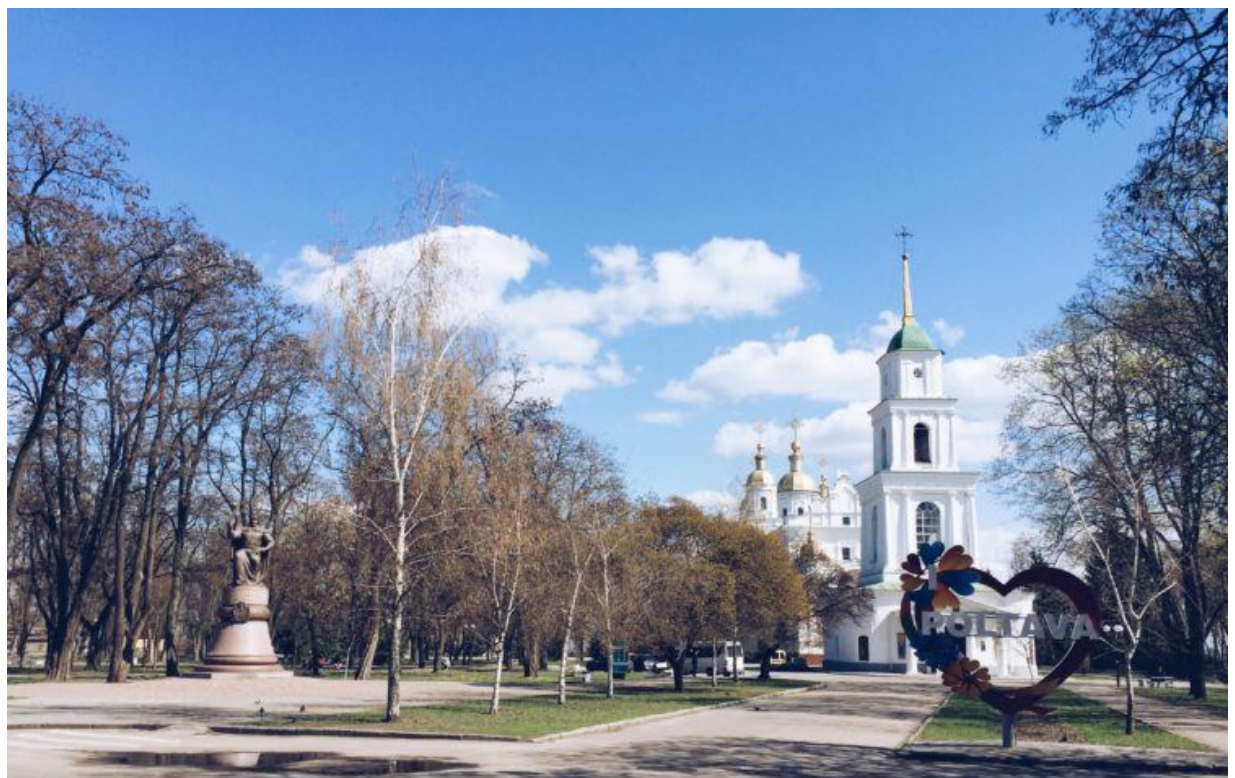

Хрестовоздвиженський монастир

Рисунок 2.40–Сучасний стан пам'яток Полтави

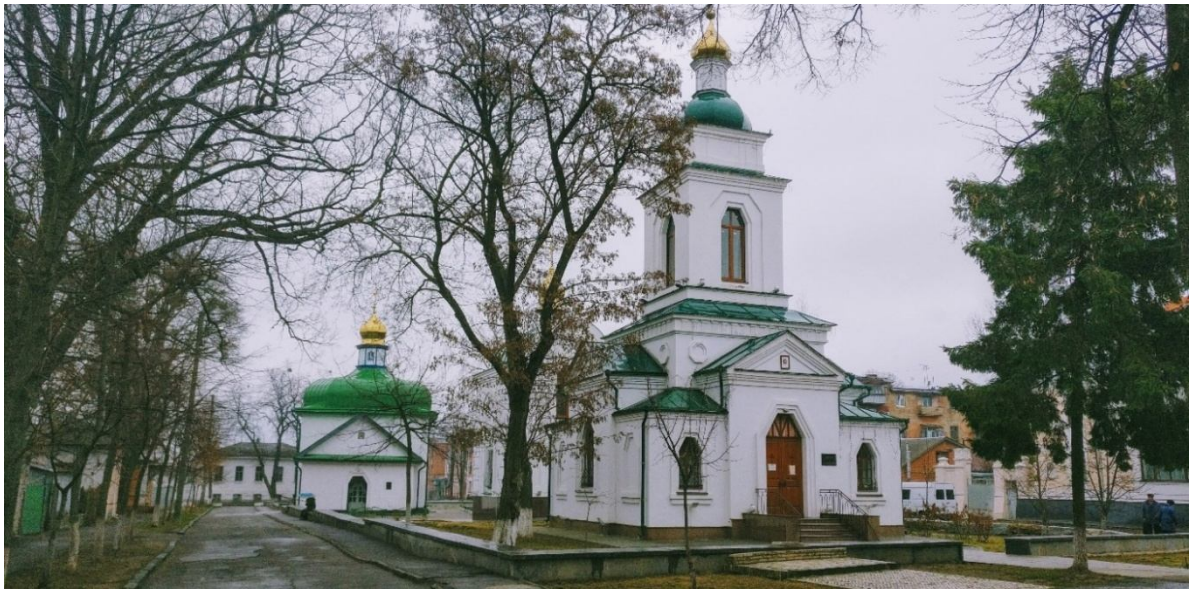

Біла Альтанка на Івановій горі

Дзвіниця та відтворений Успенський собор

Рисунок 2.41 – Сучасний стан пам'яток Полтави на місці колишнього дитинця

Спаська церква та відтворена дзвіниця Спаської церкви

Петровський парк та Сонячний парк по вулиці Соборній

Красназавчий музей (колишнє Полтавське губерньське земство)

Рисунок 2.42 – Сучасний стан історичного середовища Полтави

Театральна площа

Вулиця Соборності (колишня Олександрівська) – головна пішохідна зона Полтави

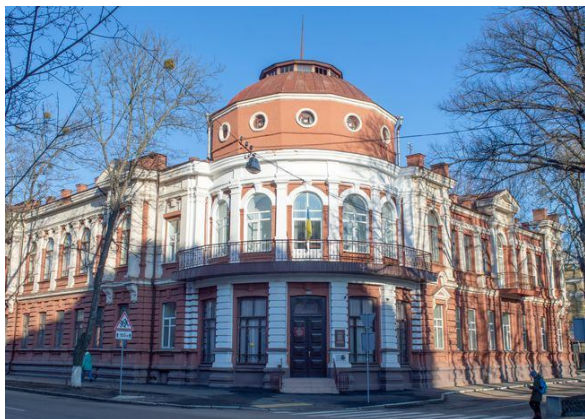

Пам'ятник М. В. Гоголю

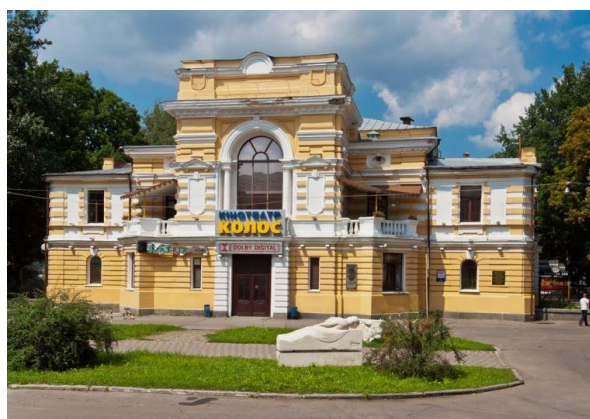

Пам'ятник І. П. Котляревському

Продовження рисунка 2.42

Міський архів

Кінотеатр «Колос»

Територія колишнього дитинця: Біла альтанка, Успенський собор, праворуч –
реконструйований ресторан «Лілея»

Продовження рисунка 2.42

Самсоніївська церквата Шведська могила на полі Полтавської битви

Річка Ворскла та вигляд на монастир

Закінчення рисунку 2.42

СУЧАСНИЙ НІЖИН

Центральна частина містечка

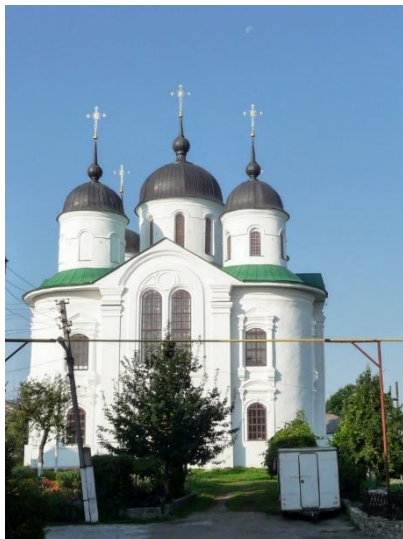
Миколаївський собор, 1658 р.

Рисунок 2.43 – Вигляди сучасного Ніжина

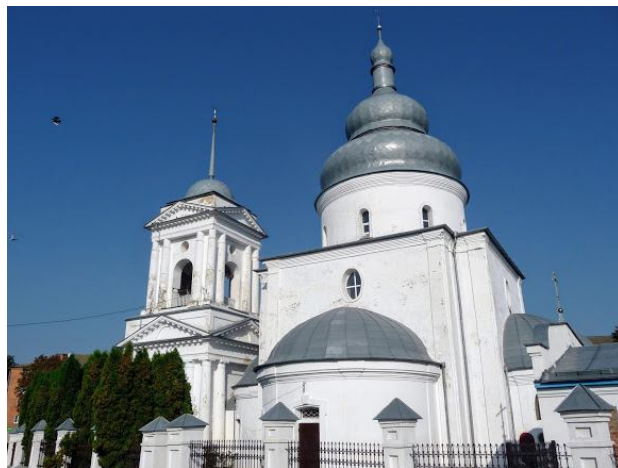
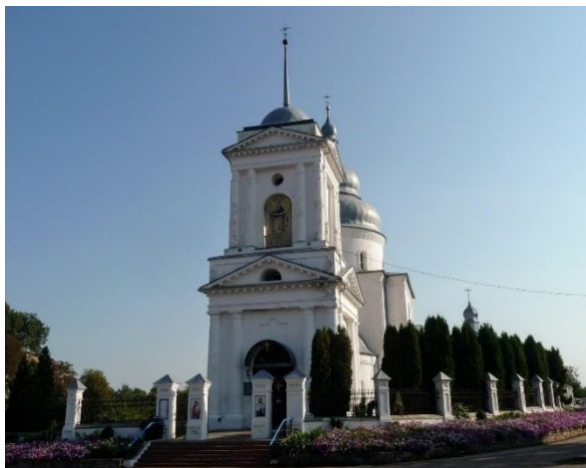
Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя / Гімназія вищих наук
князя Безбородька

Джерело фото: boris-mavlyutov.livejournal.com

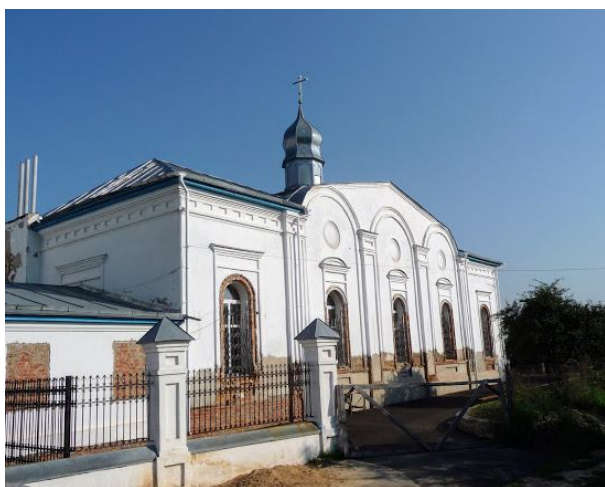

Благовіщенський собор Благовіщенського чоловічого монастиря (ліворуч)
та Спасо-Преображенський Собор (праворуч). Фото С. Клименко, 2004 рік.

Рисунок 2.44 – Сучасний стан архітектурних пам'яток Ніжина

Свято-Покровська церква, 1765 р.

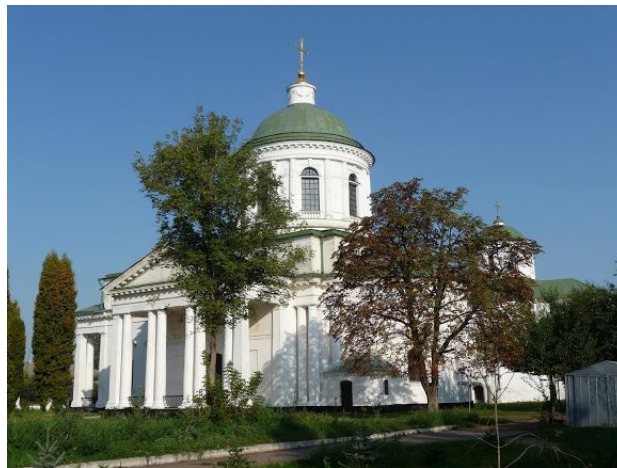
Миколаївська церква, 1873 р.

Михайлівська церква, 1729 р.

Всесвятська церква, 1782 р.

Продовження рисунку 2.44

Троїцька церква, 1733 р.

Троїцька церква, Михайлівська церква та Всесвятська церква,
розташовані близько одна від одної

Комерційна будівля по вулиці Покровській, 1913 р.

Річка Остер

Рисунок 2.45 – Сучасний стан історичного середовища Ніжина

СУЧАСНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ

Центр міста

Вознесенський монастир

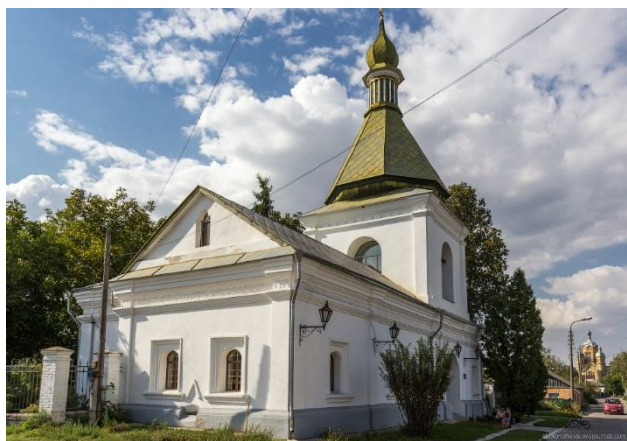
Рисунок 2.46– Сучасний стан історичного середовища Переяслава

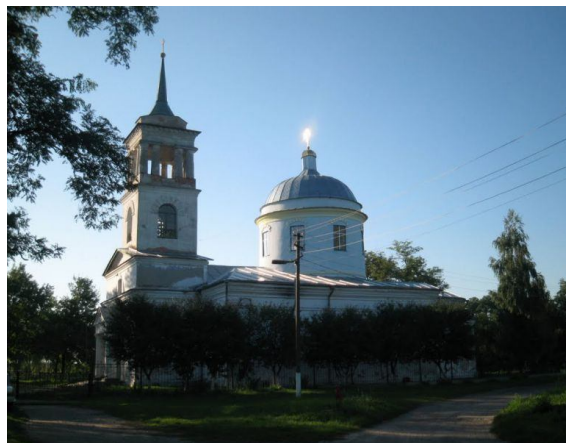
Площа Богдана Хмельницького

Успенський собор 1856 р.
Продовження рисунка 2.46

Дзвіниця Михайлівської церкви

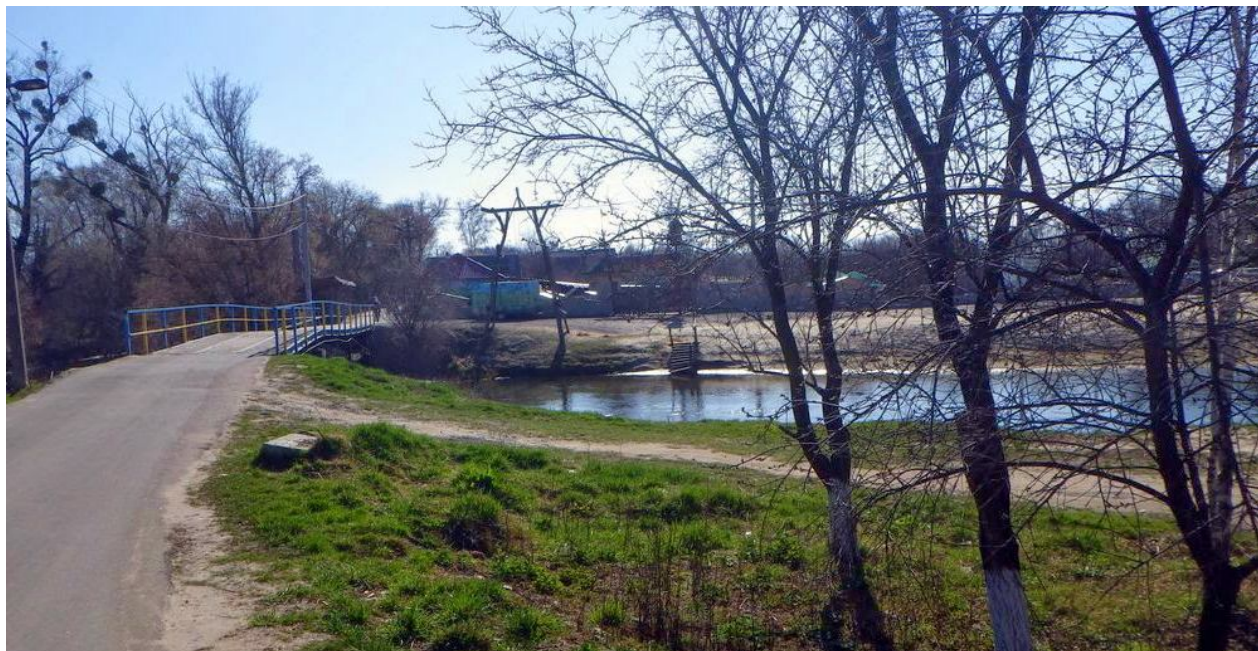
Церква Бориса і Гліба, 1839 р.

Троїцька церква

Колишня земська управа, початок XX ст.

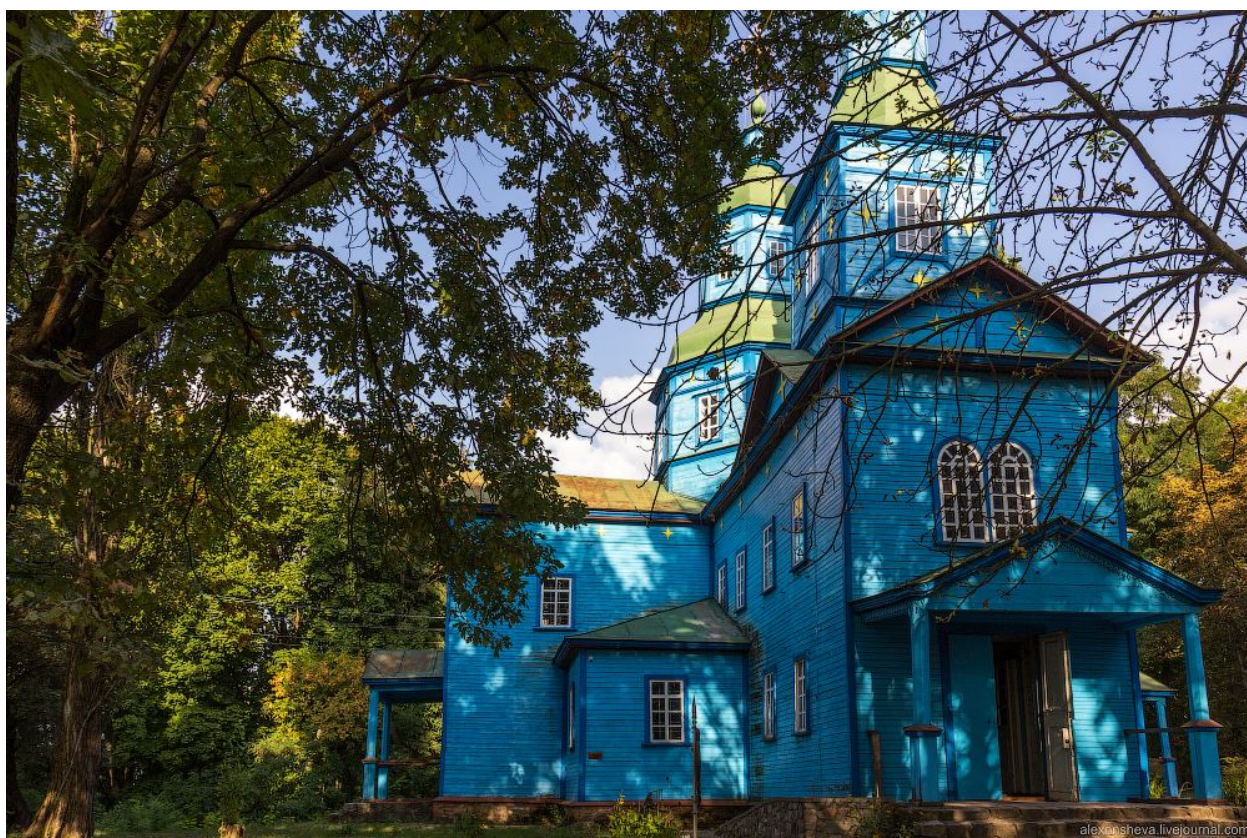

Вигляд на місто з півдня

Закінчення рисунка 2.46

Музей рушника – церква з с. Пищикі Сквирського району Київської області 1651 р.

Андрушівська церква св. Георгія (1768 рік)

Рисунок 2.47– Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у Переяслові

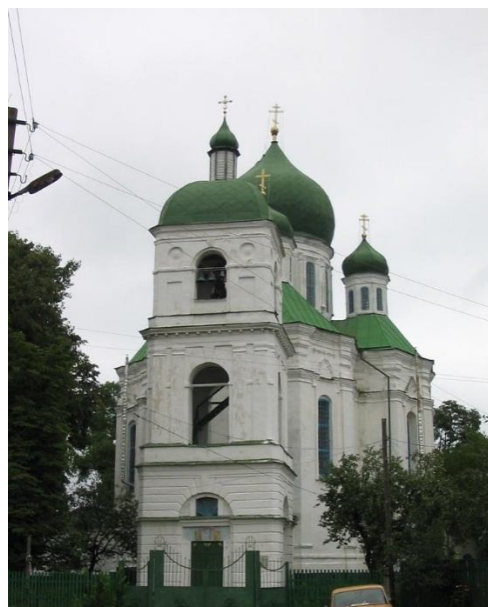
СУЧАСНИЙ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ

Тріумфальна брама

Панорама Десни з північної вежі Спасо-Преображенського монастиря

Миколаївська церква Свято-Успенський кафедральний собор

Світлини С. Клименко, 2004, 2007 р.

http://serg-klymenko.narod.ru/Other_World/Photo/Ukraine.Pivnich/IMG_0496.htm

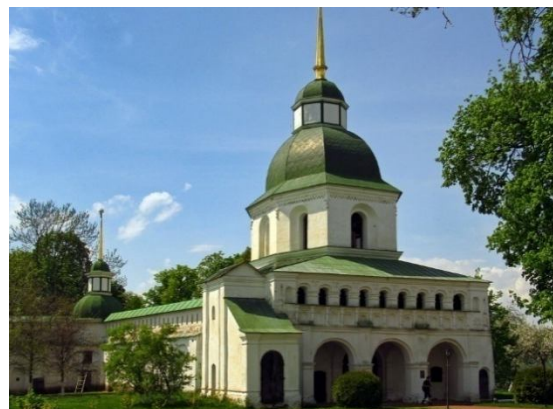
Рисунок 2.48 – Сучасний стан пам'яток міста Новгород-Сіверський

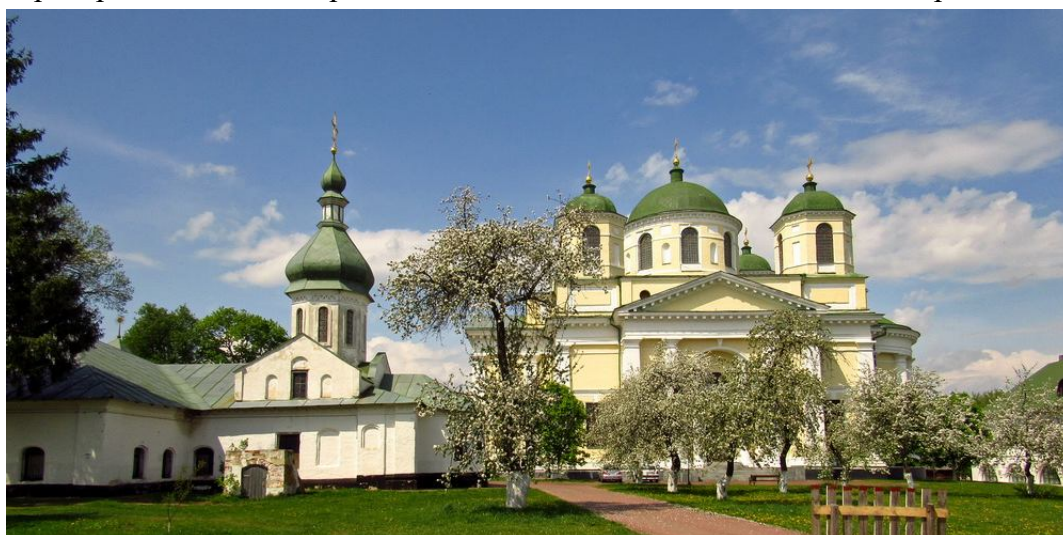
Надбрамна дзвіниця (1669 р.), мури та вежі (1699 р.)

Спасо-Преображенський собор

Надбрамна дзвіниця

Палатний корпус із Петропавлівською церквою та Спасо-Преображенський собор.

Світлини А. Бондаренка, 2017 р.

https://ic.pics.livejournal.com/andy_travelua/11986810/4124126/4124126_original.jpg

Рисунок 2.49 – Спасо-Преображенський оборонний монастир

Келії

Бурса

Загальний вигляд Спасо-Преображенського оборонного монастиря в Новгород-Сіверському

Торговельні ряди. Сучасний стан. Світлина 2016 р.

Рисунок 2.50 – Місто Новгород-Сіверський. Сучасні вигляди історичної забудови

Таким чином, на сучасному етапі такі критерії у досліджуваних містах як: схоронність історичної функції міст і їхніх центрів, потужність культурного шару, містобудівна й архітектурно-художня цінність історично створеної планувальної мережі, наявність масивів цінної історичної забудови, стильова й типологічна розмаїтість суспільних і житлових будинків, наявність історично сформованої містобудівної композиції, масштаб і художній колорит міст – визначають їхню високу історичну й художню цінність, як пам'яток української містобудівної культури Лівобережжя.

Розвиток і сучасний стан досліджуваних міст залежать від проблем і тенденцій у сучасній Україні. Для містобудівної діяльності характерні нові процеси та явища: зміна характеру та динаміки процесів у містах; розширення спектра замовників; упровадження нових технологій дослідження й проектування; часткова втрата інтелектуального та професійного потенціалу провідних фірм і організацій містобудівельної спеціалізації; недостатність нормативно-правового забезпечення містобудівної діяльності. Сьогоднішнє містобудування потребує зміни інструментарію, вдосконалення методики аналізу стану містобудівних систем, осучаснення методології їх проектування та оцінки проектних рішень.

Причини низької ефективності містобудівної діяльності умовно можна звести до трьох великих груп: ті, що склалися об'єктивно; ті, що породжені минулим і отриманні містами у спадок; ті, що виникли в результаті реформ сьогодення. До першої групи в досліджуваних містах можливо віднести: фізичну амортизацію будівель, особливо історичної забудови; моральну амортизацію будівель, що визначається невідповідністю їх стану вимогам сьогодення з точки зору сучасних санітарних норм, норм інженерного обладнання, функціонального використання. Тобто це загальні для всіх міст проблеми розвитку, які потребують повсякденного пристосування старовинних будівель до норм сьогодення, їх ремонту, реставрації та реконструкції.

Численні дослідження вже свідчать про те, що історичне місто як ціле – це особливий тип міста, який має таку саму виразну специфіку, як і міста – курорти, міста науки, промислові міста. Вирішальні питання розвитку міста – розташування житлового, громадського та промислового будівництва, визначення щільності та висоти забудови, організація руху пішоходів і транспорту, системи обслуговування, здійснення озеленення та благоустрою – повинні базуватися на принципах збереження історико-культурної спадщини. Непридатні для історичних міст і діючі загальні містобудівні нормативи, які орієнтовані переважно на нове будівництво і не враховують специфіку реконструкції історичних частин міст [27–28].

Міста вже давно поділяються за кількістю населення, їх роллю в системах розселення, адміністративним станом. Але донедавна не звертали уваги на історико-культурні відмінності та художні особливості міст. Усі зусилля були спрямовані на розглядання комплексу практичних проблем їх сучасного існування та подальшого розвитку. Панували утилітаризм, функціоналізм, нехтувались образно-художній, змістовний аспекти містобудування. На сьогодні історичні міста отримали правовий і юридичний статус, сформовано систему проектної документації для історичних міст, але спостерігається законодавча недосконалість в питаннях забудови історичних районів міста. А питання формування архітектурних регламентів, обмежень і вимог в забудові

цінних історичних територій та зон охорони пам'яток архітектури залишаються і методично невирішеними, відсутні конкретні методики визначення номенклатури архітектурних регламентів.

До третьої групи чинників низької містобудівної діяльності слід віднести цілу низку проблем та недоліків, що визначаються перехідним станом економіки України. У ринкових умовах необхідність будівництва, його обсяги та розташування визначаються в основному рішенням незалежного власника, інвестора або користувача, а не міста й держави. Мотиви поведінки їх визначаються припущенням про можливі прибутки від будівництва або зміни типів функціонального використання території, що не завжди відповідає інтересам міста та його територіальної громади [146]. Від інших міст історичні відрізняються особливостями побудови – поділом на стару й нову частини. В досліджуваних містах старі частини, що концентрують спадщину, характеризуються високими естетичними якостями, є прикрасами цих міст. Вони розташовані на територіях із сприятливими для огляду умовами, тому формують основні риси архітектурного образу міст. З іншого боку, вони досі виконують у функціональній структурі міст роль загальноміських центрів і є найбільш інвестиційно привабливою територією міст. Це пояснюється специфічною здатністю історичних міст або історичних центрів міст акумулювати економічний, соціальний, культурний потенціали розвитку міста і посилювати всю сукупність проблем, що характеризують використання міських територій в умовах приватної власності [104]. В досліджуваних містах останні п'ять років характеризуються збільшенням темпів будівельного виробництва в центрах міст.

Загальними тенденціями розвитку міст на сучасному етапі є: комерціалізація будівельного виробництва; розповсюдження новітніх імпортованих технологій зведення будівельних конструкцій та матеріалів оздоблення фасадів; зменшення обсягів застосування традиційних технологій будівництва та оздоблення фасадів; розповсюдженість знесення перед реставрацією та відтворенням історичного середовища; розповсюдженість художніх принципів технічного дизайну у формуванні міського середовища, що знаходиться в більшості випадків у протиріччі з принципами побудови історичного середовища; майже повна відсутність державних і міських програм та проєктів із регенерації та відтворення традиційного середовища історичних центрів міст; прихід приватного власника у історичні будівлі з бажанням усе змінити та зробити новим, «модерним», називаючи такі перебудови «євроремонтами», «євродизайном» і т. д.

Але єй досить позитивні тенденції у розвитку міст: – домінування заходів містобудівної реконструкції та містобудівної охорони пам'яток; – часткове відтворення втрачених домінант, більшість із яких культові споруди; – посилення загальноформуючого та містоформуючого значення культових споруд.

Найбільш чітко всі тенденції виявляються у великих містах (Полтава, Чернівці), становище в яких усугубляється наявністю різких відмінностей між історичною та новими частинами міста з новою багатоповерховою забудовою, що не має специфічних особливостей, різноманіття, типова й однакова для всіх міст. Територіальному росту міста не відповідає відповідне зростання композиційного каркасу, формування системи вертикальних домінант, відсутні композиційні райони, система ансамблів міст не розвивається. Унаслідок чого, великі міста втратили композиційну цілісність та

завершеність. На рівні об'ємно-просторової композиції у зонах охорони історико-культурної спадщини спостерігається нехтування принципів побудови існуючих композиційних ансамблів, історичних морфосистем, що призводить до деформації історичного середовища. Окремо слід сказати про малі та середні досліджувані міста, в яких визначені тенденції проявились не так чітко, внаслідок повільного розвитку міст. Важливою їх особливістю є малоповерхова забудова, що формує характерне історичне середовище, камерний розмір міст, взаємозв'язок із природним середовищем та компактність міста.

В досліджуваних містах утрачена система композиційного районування, композиція міст досі тримається на історичному центрі та системі історично-сформованих ансамблів, чого вже недостатньо для формування композиційної цілісності міст. Зазначені проблеми і сучасний стан актуалізують дослідження в сфері охорони пам'яток і історичного середовища міст, в тому числі і даного дослідження.

Висновки до другого розділу

Аналізом сучасного стану досліджень із реконструкції середовища досліджуваних міст виявлено необхідність розвитку композиційного підходу до реконструкції історичних міст та тенденцію поєднання реконструкції з формуванням архітектурної регламентації забудови історичного середовища.

Визначено необхідність застосування до вивчення містобудівної композиції основних положень системного підходу внаслідок недостатньої вивченості просторової композиції міста та характеру її елементів, який визначається типологією й морфологією елементів.

Проаналізовано чотири основних етапи в розвитку композиційних структур досліджуваних міст та еволюція композиційних елементів досліджуваних міст. Визначено два типи композиційних ансамблів, що були у досліджуваних містах, – живописні й регулярні. Виявлено закономірності, принципи формоутворення ансамблів та їхні типологічні ознаки, які повинні використовуватися при їх реконструкції і реставрації.

Визначено на рівні просторової композиції історичні типи різночасових просторово-планувальних систем міст: «руське середньовічне місто», «класицистичне місто», «капіталістичне місто», «радянське місто». Просторовий синтез систем «руське місто» та «класицистичне місто» є особливістю історичного розвитку композиційних структур досліджуваних міст.

Виділені системоутворювальні й системозберігаючі ознаки кожної із систем, що дає підстави для формування підходів до якісної регламентації нової забудови у збережених фрагментах історичних морфосистем.

Вивченням генезису історичної композиції досліджуваних міст встановлено, що саме різноманітність, типологічна єдність елементів композиції, ієрархічність рівнів організації композиційних структур і її елементів, просторовий зв'язок і гармонічні співвідношення між елементами, виразність і змістовність забезпечували високу ступінь впорядкованості і композиційну цілісність першим трьома різночасовим морфосистемам.

Велику роль у забезпеченні композиційної цілісності міст відігравала система композиційних районів міст.

Встановлений взаємозв'язок композиційної системи з морфологічною системою міста. Композиція виступає як властивість архітектурної форми, у цьому розумінні морфологічна система є первинною відносно до композиційної системи. Це визначає необхідність вивчення об'єктивного процесу формоутворення морфологічної системи міста та її системоутворювальних факторів.

РОЗДІЛ 3

ФАКТОРИ ФОРМОУТВОРЕННЯ СЕРЕДОВИЩА ІСТОРИЧНОГО МІСТА

3.1 Вивчення факторів формоутворення середовища історичного міста

Сукупність архітектурних форм міста формує морфологічну систему, основною ознакою якої є просторовість. Морфологічна система формується підсистемами: ландшафтною, функціональною, планувальною, архітектурних об'ємів (забудови), міських просторів, історико-культурної спадщини та ієрархією композиційних підсистем (рис. 3.1). Морфологічна система міста виникає під впливом багатьох факторів, процесів, явищ.

Загалом фактори формоутворення морфологічної системи поділяються на зовнішні й внутрішні. *Зовнішні фактори* – це фактори, що сприяють виникненню й розвитку системи, але у той же час є відчуженими елементами, тобто не обумовлюються і не викликаються внутрішньою необхідністю об'єднання елементів у систему [1]. До них відносяться економічні, природні, утилітарні, технічні, ідеологічні, художньо-естетичні, соціальні, культурні фактори та ін., які залежать від світогляду суспільства, економічних і соціальних умов певного історичного періоду. Принциповим є те, що зовнішні фактори можуть по різному утворювати систему з одних і тих саме елементів, що продемонстровано у першому розділі дослідження.

Внутрішні фактори – це фактори, які породжуються елементами, що поєднуються в систему, групами елементів або всією множиною [1]. Внутрішні фактори безпосередньо визначають зовнішній вигляд системи, її форму. Це – розпланування, міський простір, забудова, функція. Варто також охарактеризувати такий зовнішній фактор, як час, який виступає не тільки як минуле, що визначає побудову майбутнього, але й як майбутнє – як сукупність цілей розвитку сучасної системи. У сучасності минуле зафіксоване у вигляді підсистеми історико-культурної спадщини.

Особливістю фактора ландшафт є те, що він є одночасно і внутрішнім фактором, бо детермінуючи форму середовища в момент виникнення системи, він також стає елементом цієї системи завдяки здатності його компонентів створювати простір із певними якостями й характером взаємодії із зовнішнім середовищем. Таким чином, факторами формоутворення міста, що визначають безпосередньо форму середовища, є: *ландшафт, планувальна система, функціональне використання, забудова, історико-культурна спадщина та простір міського середовища* (див. рис. 3.1). Для вивчення факторів формоутворення міського середовища пропонується використати системи ознак. Ці ознаки можуть відображати як якісні, так і кількісні характеристики факторів.

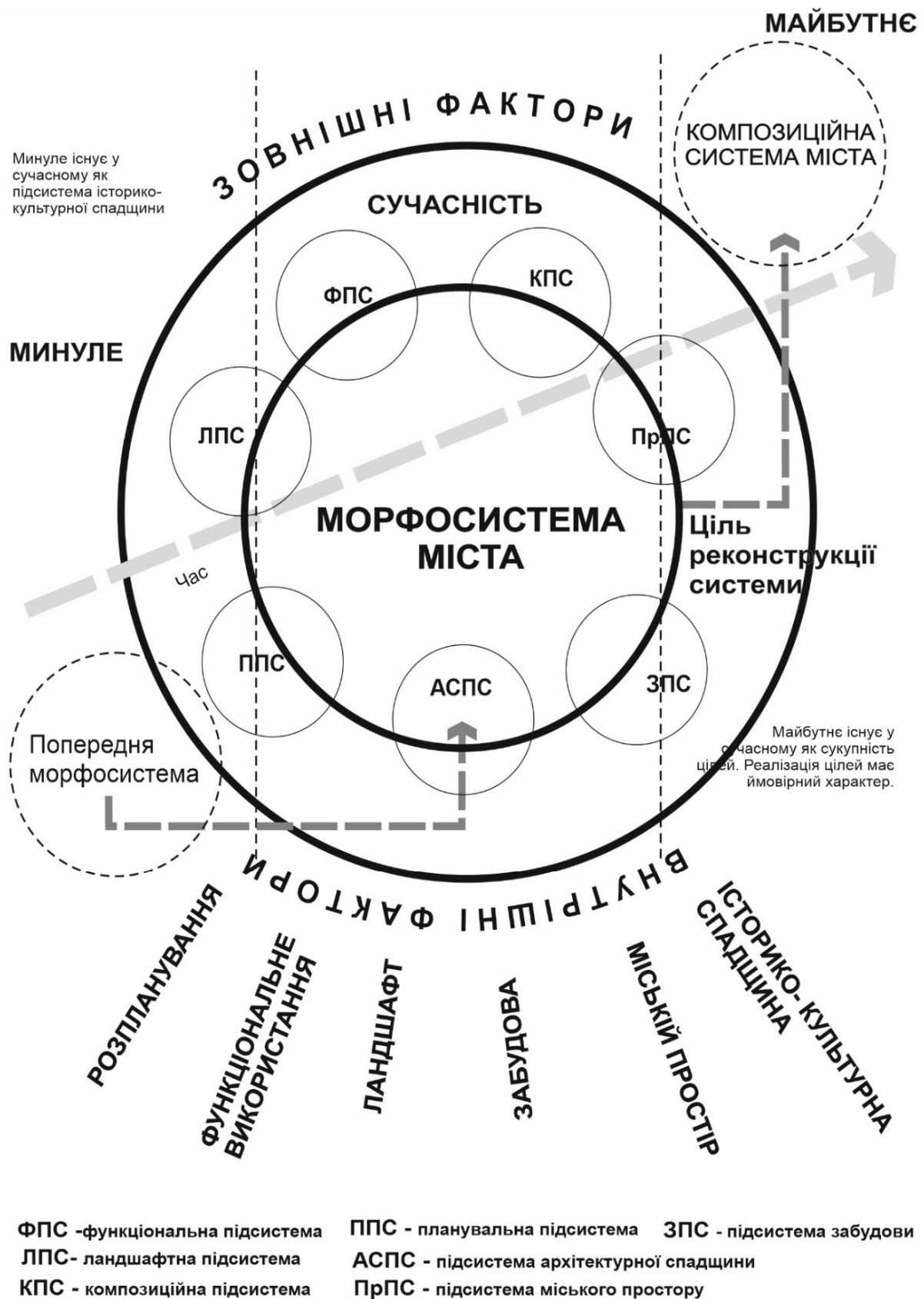

Рисунок 3.1 – Фактори формоутворення міського середовища

Ландшафт

Аналізуючи дослідження методів об'єктивного аналізу й оцінки естетичних властивостей природного й природно-антропогенного ландшафту, можна зробити висновок, що в теорії розробляються ідеї опису структури ландшафту з позицій виявлення умов майбутніх композиційних побудов і участі в них природних компонентів, часто такі дослідження спираються на досвід історичних стилів у містобудуванні. Такі ідеї членування ландшафту на первинні одиниці сприйняття простору, поділ рівнів сприйняття – від окремих споруд у природному оточенні до великих ландшафтних комплексів; ідеї двоїстого сприйняття ландшафту – як сполучення естетично змістовних компонентів і як абстрактної просторової структури; пропозиції по типології елементів ландшафтів за їхньою конфігурацією, замкнутість, структурою візуальних зв'язків і акцентів, метрикою простору.

Типологічний аналіз ландшафту виконували Ю. Курбатов, З. Миколаївська, І. Родічкін, В. Щербань та ін., властивості та ознаки ландшафтів, які застосовувалися для визначення типів ландшафтів – конфігурація простору, розмір (метрика) простору, замкнутість, структура візуальних зв'язків (рис. 3.2). Найбільш активно впливають на естетичне сприйняття ландшафту домінуючі елементи: гірські вершини, ланцюги пагорбів, великі водойми і великі зелені масиви. Домінуюче значення цих елементів визначається їхніми *розмірами* в плані міста (площею). Домінуючі елементи формують загальний вигляд міста, визначають його райони; елементи другого порядку формують внутрішні міські пейзажі.

За *конфігурацією* елементи ландшафту можуть бути: локальними, точковими утвореннями (окремі вершини) або лінійними, протяжними, утворюючи природні осі ландшафту (гірські й річкові долини). Разом із тим загальним критерієм усіх елементів ландшафту лишається ознака *візуальної замкнутості* або *відкритості*, тобто взаємозв'язку із зовнішнім простором.

Таким чином, просторові ознаки ландшафту можуть бути описані такими кількісними та якісними характеристиками: *морфологічний тип рельєфу, структура візуальних зв'язків, конфігурація, розмір та замкнутість, що характеризується візуальними зв'язками з прилеглими ландшафтами.*

Розпланування

Планувальна система міста – це сукупність планувальних елементів, зв'язаних між собою в єдине ціле транспортною мережею. До базових планувальних елементів належать *планувальна одиниця* (квартал або мікрорайон), вулиця та вузол (перетинання вулиць, площа). Планувальна система різниться на типи за такими якісними характеристиками: за формою територіального розвитку міста, за характером системи, за конфігурацією шляхово-транспортної мережі і планувальних елементів. За формою територіального розвитку різняться лінійні, компактні, розосереджені й змішані планувальні системи міст. За характером системи поділяються на ландшафтні та регулярні. За ознакою конфігурації транспортних мереж різняться міста із прямокутно-сітчастою, радіально-кільцевою, променевою, діагонально-сітчастою, змішаною системами та ін. Разом із тим за характером вони можуть бути як регулярними, так і не

регулярними (ландшафтними). Планувальна система великих міст здебільшого випадків є змішаною (рис. 3.3). До кількісних характеристик розпланування належать такі показники: композиційна розмаїтість міського плану (Д. Кострікін), розмір планувальної одиниці, конфігурація планувальних одиниць (С. Арапов), складність конфігурації у плані, різноманіття вулиць (О. Шарлай) і т.д. (див. рис. 3.3).

Забудова

Наші зорові враження про форму міського середовища будуть обумовлюватися як типом будинків, лінійними параметрами будинків (довжиною, висотою, шириною, площею забудови, займаним будинком об'ємом), так і залежати від прийомів компонування будинків у просторі. Ці властивості забудови і становлять якісні ознаки класифікацій забудови, що знайшло відображення в різного роду класифікаціях житлових будинків. Найбільш стійкими й розповсюдженими ознаками для визначення типу будинку вважаються поверховість, вид комунікацій, що забезпечують доступ у житлові осередки та зв'язок із рівнем землі (коридори, галереї, а також сходи і ліфти). Звідси виникає загальний, принциповий поділ будинків по типах [9] (рис. 3.4). Житлова забудова проєктується й здійснюється у всіляких природнокліматичних, містобудівних умовах і історичних умовах і це відображається на її просторовій організації, на виборі типів будинків і композиційних прийомів. Можна виділити кілька основних видів забудови, що відрізняються за характером утворених просторів і малюнком плану: *точкова (крапкова), периметральна, лінійна, рядкова, групова, килимова та вільна забудова* (див. рис. 3.4). Аналіз попередніх досліджень [4, 13, 76, 89, 113, 156, 158, 159, 164–165] виявив, що кількісними характеристиками забудови є її розміри, геометрична форма та щільність забудови. Специфіка містобудівної композиції у тому, що планувальна композиція є потенціалом, який реалізується тільки на локальному рівні у взаємодії маси забудови та маси вільного простору як об'ємно-простова композиція. Тому більшість показників, що визначають композиційні властивості доводиться, саме на фактор забудови: орієнтованість [4], наявність планувальних домінант [158], топологія силуету [158], структура силуету [158], наявність колористичних домінант [158], рівномірність коливання силуету [158], наявність стилєвих домінант [158], масштабність [158], конфігурація [4], стандартність (унікальність) параметрів [158] та ін. (рис. 3.4).

Функціональне використання територій

Функціональне використання територій – це диференціація території міста за характером використання, тобто за типом і видом функціонального призначення. Границі впливу функції на форму обумовлюються такими моментами: 1) функціональне зонування й напрямком основних комунікацій міста обумовлюють планувальну структуру міста, розташування основних композиційних осей міста; 2) функціональне призначення простору диктує його параметри й геометрію – конфігурацію ділянки, ступінь замкнутості (зв'язку) його з іншими ділянками, характер інженерного обладнання і благоустрою; 3) характер і масштаб промислової забудови залежить від типу промисловості й технології виробництва; 4) характер і масштаб сучасної житлової забудови обумовлюється характером індустріального домобудівництва; 5) поверховість і тип забудови визначають архітектурний вигляд житлових районів.

Класифікація ландшафтів						
1.Класифікація ландшафтів по ступеню розкриття (І. Родічкін)		2.Морфологічні Типи ландшафту та їх властивості (3. Миколаївська).				
Ознаки класифікації - ступінь зімкнутості крон		Типи рельєфу				
Ландшафт озелених територій		Характеристика типів рельєфу	Рівнина	схил	гора	яр
Тип ландшафту						
Відкритий			0- 25	Необмежений простір		Обмежений з двох сторін
напіввідкритий			25 -50	Відсутність дальніх планів	Поеднання ближчих та дальніх планів	
напівзакритий			50 - 75	На зовнішній простір в усі боки	На зовнішній простір в один бік	на внутрішній простір в глибину
закритий		75 - 100	Відкритий		Закритий	
3.Класифікація ландшафтів по ступеню розкриття (замкнутості) (В. Щербань)						
Ознаки класифікації - наявність зорових меж						
Простір не має меж			Розкритий			
Рух простору обмежений з одного боку			Фронтально розкритий			
Простір обмежений з двох протилежних боків			Розкритий в глибину			
Простір обмежений з трьох сторін			Направлено розкритий			
Не спостерігається руху простору у будь-якому напрямку			Замкнутий			
Відкритість (закритість) ландшафту є основною його властивістю, вона характеризує візуальний зв'язок ландшафту з зовнішнім середовищем та визначається співвідношенням огорожуючих простір мас та розривів між ними.						

Рисунок 3.2 – Ландшафт як фактор формоутворення міста

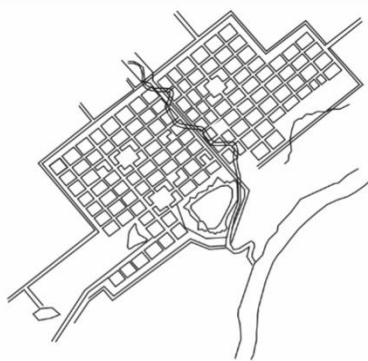
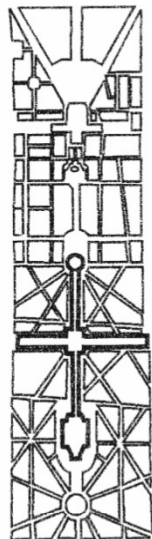
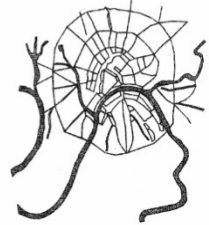
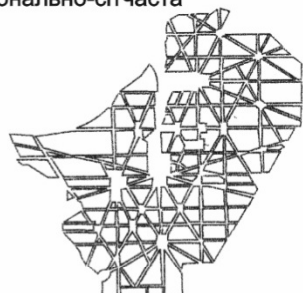
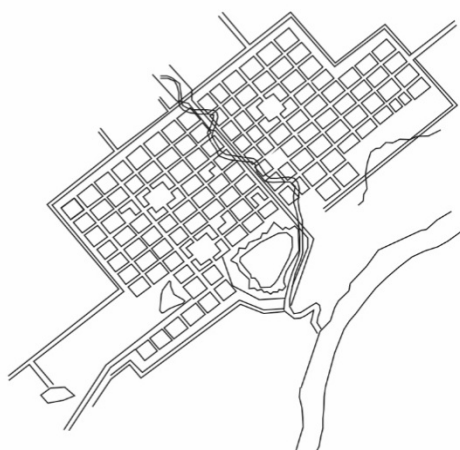
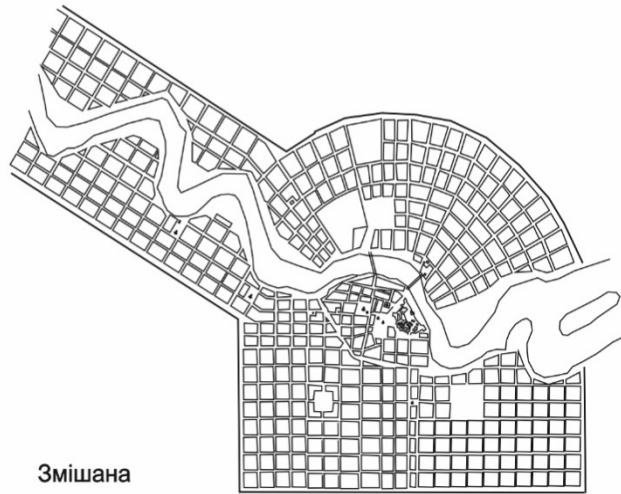
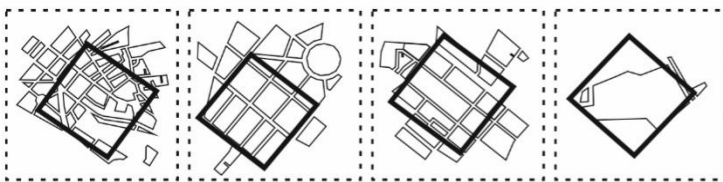
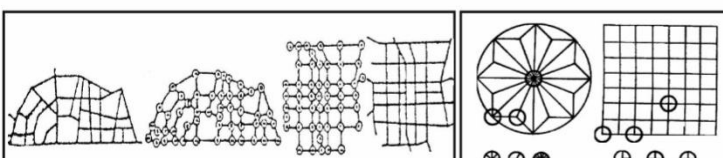
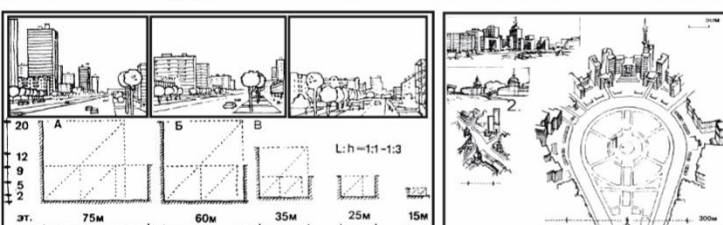
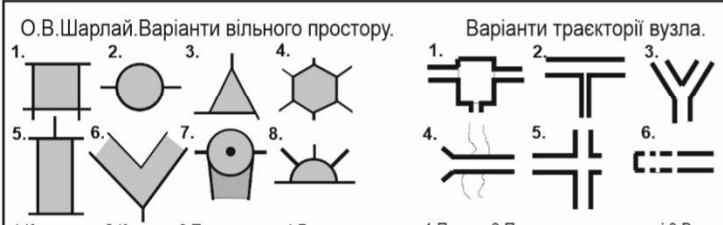
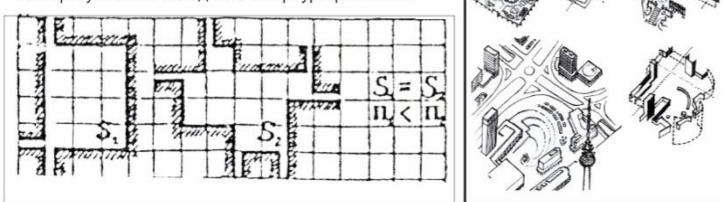
Якісний опис планування	А. Типи планувальних систем за характером структури	
	Ландшафтні	Регулярні
		
	Б. Морфотипи планувальних систем за конфігурацією планувальних одиниць	
	Променева Радіально-кільцева Діагонально-сітчаста Прямокутно -сітчаста Змішана Змішана 	

Рисунок 3.3 – Планування як фактор формоутворення міського середовища (початок)

Рівень міста та району	
	Ступінь планувального розчленування
	Ступінь планувального розчленування простору характеризується розмірами планувальних одиниць та визначається кількістю планувальних одиниць на одиницю території: $P_{\text{озч.}} = \frac{n_{\text{пн.}}}{S}$ S - площа території; $n_{\text{пн.}}$ - кількість планувальних членувань
 В.А.Орозумбеков. Аналіз конфігураційної складності планувальної структури. Н.Д.Кострикін. Типи вузлів плану по різноманіттю.	Композиційна різноманітність міського плану
	визначається конфігурацією міського плану та характеризує естетичний потенціал планувальної системи(Д. Кострикін): $K_p = \frac{N}{T}$ N-Сума вузлів T - кількість типів вузлів
Рівень планувальної одиниці, вузла, вулиці та ділянки	
 В.Т.Шимко. Нормативні габарити і пропорції перерізу вулиць різного призначення. В.Т.Шимко. Габарити міського простору: 1. Площа Дзержинського в Харкові, 12 га; 2. Площа біля готелю в м. Володимирі, 0,5 га;	Лінійні параметри планувальних одиниць
	Лінійні параметри міських просторів (довжина, ширина та площа), виступають основними характеристиками розмірності. $S = a * b$ (Га) S - Площа території (га); a - Довжина (м); b - Ширина (м).
 О.В.Шарлай. Варіанти вільного простору. Варіанти траєкторії вузла. 1.Квадрат 2.Коло 3.Трикутник 4.Багатогранник 5.Прямокутник 6.Нерегулярна 7.Композитна 8.Сегмент 1.Площа 2.Примикання до вулиці 3.Вузол 4.Міст 5.Тупик 6.Неоформлений початок В.Т.Шимко Конфігурація міського простору.	Конфігурація планувальних одиниць
	Характеризує геометричну форму планувальної одиниці і є одною із первинних її якостей(С. Арапов) $KC = \frac{P}{S} \times n$ P - периметр ділянки, (м); S - площа, (га) n - кількість вузлів примикання
 В.А.Орозумбеков. Складність конфігурації в плані. В.Т.Шимко Конфігурація міського простору.	Різнноманіття вулиць
	Узагальнена геометрична форма осьової лінії вулиці (планувальна), що характеризує її естетичний потенціал (О.Шарлай) $K_{\text{вул}} = \frac{L}{n_{\text{п}}}$ L - Довжина вулиці, (м); $n_{\text{п}}$ - Кількість вузлів.

Продовження рисунка 3.3

Якісний опис забудови

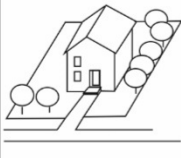
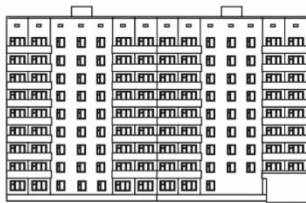
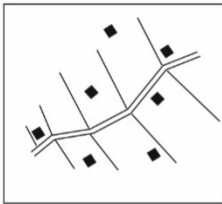
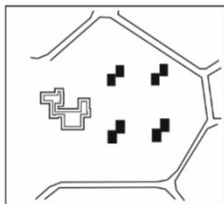
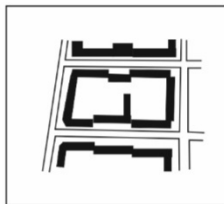
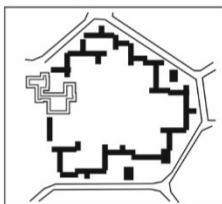
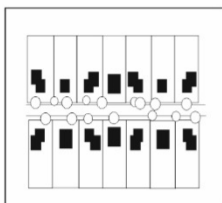
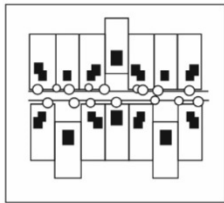
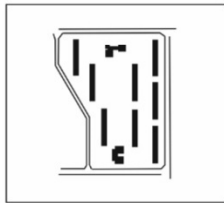
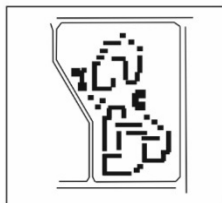
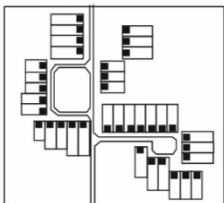
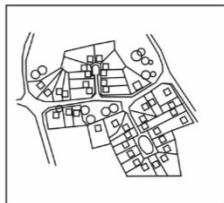
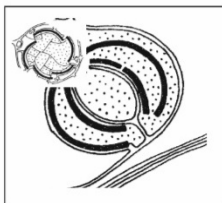
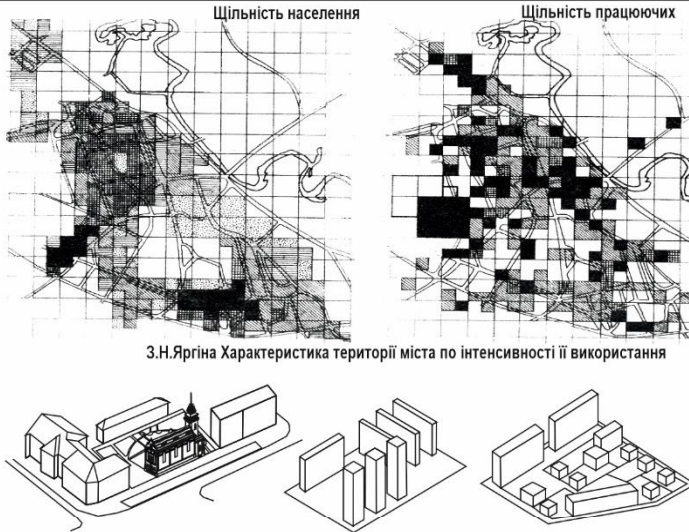
А		Типологія житлової забудови (М. Лісіціан)											
Ознаки класифікації		1 - 2	3 - 5	6 - 9	10 - 16	> 16							
за кількістю поверхів		мало - поверхові	середньо-поверхові	багатоповерхові									
													
за характером придомового простору		індивідуальні		усуспільнені									
за типом позаквартирних розподіляючих комунікацій		садибні	секційні коридорні галерейні змішаної структури										
		блоковані											
Б		Класифікація забудови за прийомами розміщення у просторі											
													
		Точкова		Периметральна									
													
		Лінійна		Рядкова	Килимова								
													
		Групова			Вільна								

Рисунок 3.4 – Забудова як фактор формоутворення міського середовища

В

Рівень міста та району

Інтенсивність використання території

Інтенсивність використання територій під забудову описують наступні показники - щільність населення, щільність забудови, об'ємно-просторова щільність та інш.

Щільність забудови

$$\text{Щ}_{\text{заб.}} = \frac{S_{\text{заб.}}}{S_{\text{тер.}}}$$

$S_{\text{заб.}}$ - Площа забудови
 $S_{\text{тер.}}$ - Площа території

Об'ємно-просторова щільність

$$\text{Щ}_{\text{об.}} = \frac{V_{\text{об.}}}{S_{\text{тер.}}}$$

$V_{\text{об.}}$ - Будівельний об'єм споруд
 $S_{\text{тер.}}$ - Площа території

Середня поверховість забудови

$$P_{\text{ов}} = \frac{\sum S}{S_{\text{н1}} / N1 + S_{\text{н2}} / N2 + \dots + S_{\text{нm}} / Nm}$$

$\sum S$ - загальна площа всіх будинків
 $S_{\text{н1}}, S_{\text{н2}}, S_{\text{нm}}$ - загальні площі будинків однієї поверховості
 $N1, N2, Nm$ - поверховості будинків

Рівень планувальної одиниці, вузла, вулиці та ділянки

Лінійні параметри забудови

Лінійні параметри виступають характеристикою розмірності забудови та описуються показниками - "голуба лінія", висота забудови, ширина та довжина забудови

Коефіцієнт забудови простору

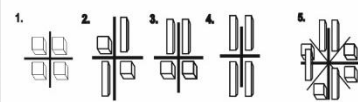
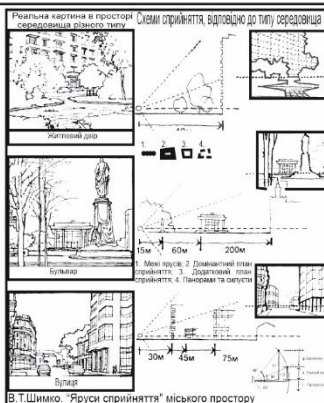
$$K_z = \frac{S_{\text{заб.}}}{S_{\text{в.п.}}}$$

$S_{\text{заб.}}$ - Площа забудови

$S_{\text{в.п.}}$ - Площа незабудованого простору

Інтенсивність використання території

Характеризує рівень забудованості або освоєння територій та може описуватися показниками - коефіцієнт забудови, коефіцієнт відкритих просторів, коефіцієнт озеленення

Композиційна різноманітність забудови

Визначається стильовою, висотною різноманітністю забудови та може описуватися показниками:

- Стильовий спектр забудови

$$C = \frac{N_{\text{пст}}}{N_{\text{п}}}$$

$N_{\text{пст}}$ - Кількість будівель історичних стилів

$N_{\text{п}}$ - сума всіх будівель

- Естетична цінність забудови

$$E = \frac{\sum S_{\text{с}}}{\sum S_{\text{ф}}}$$

$S_{\text{с}}$ - площа фасадів цінних історичних стилів, (м²);

$S_{\text{ф}}$ - площа всіх фасадів, (м²);

- Ярусність забудови

$$Я = \sqrt{\frac{S - S_{\text{с}}}{n \cdot S_{\text{с}}}}$$

L - довжина фасада;

h - висота фасада;

n - кількість будівель;

$S_{\text{с}}$ - площа фасаду;

$S_{\text{ф}}$ - середнє арифметичне значення площ фасадів.

$S = h \cdot L$

Стильова різноманітність забудови

Продовження рисунка 3.4

У сучасній містобудівній практиці [38, 76, 91] приймається якісний опис за однією ознакою класифікації – переважаючі види містобудівного та господарського освоєння території. За цією ознакою функціональні території міста поділяються на житлові райони, міські центри обслуговування, озеленені території, промислово-складські території (рис. 3.5). Аналіз існуючих робіт та досліджень [36, 91, 113, 158, 165] на предмет виявлення кількісних показників функціонального використання дозволив визначити їх велику групу, а саме: інтенсивність освоєння території, щільність забудови, обсяги капіталовкладень в освоєння території, функціональна цінність територій, структурно-функціональний потенціал, функціональна різноманітність та насиченість, щільність фонду громадських будівель за будівельним об'ємом, загальною площею або площею зайнятих територій, структурно-функціональний потенціал та ін.

Історико-культурна спадщина

Під історико-культурною спадщиною розуміється сукупність пам'яток різних видів з елементами історичного середовища, що не мають статусу пам'яток: цінним ландшафтом, плануванням і забудовою. Сукупність пам'яток із цінним ландшафтом, плануванням і забудовою може бути представлена в різних сполученнях – типах історико-культурної спадщини. Напочатку 1990-х рр. Асоціація дослідників Санкт-Петербурга ввела поняття – предмет охорони.

Предмет охорони – ті елементи, параметри, характеристики архітектурного об'єкта, що є носієм його реальної історико-культурної цінності [128]. В аспекті діяльності предмет охорони є предметом регулювання й обмеження дій усіх учасників містобудівного процесу, зафіксований повноцінними з юридичного погляду документами. Системний підхід дозволяє бачити у спадщині *єдину ієрархічну систему*, різні рівні якої відповідають рівням просторової організації, масштабів явища (у переносному значенні), картографічному масштабі об'єкта й механізмів керування. На різних рівнях просторової організації існують свої специфічні предмети охорони, що ієрархічно взаємозалежні та розрізняються не тільки по змісту, але й по суб'єктах, по правових механізмах керування архітектурно-містобудівним процесом (рис. 3.6).

Верхній територіальний рівень – регіон. Предметом охорони тут є історико-культурні регіони України відповідно до характерного для них способу землекористування і містобудування. Регіон, визначення його меж, принципів та методів регіонального містобудування, тенденцій історичного розвитку потребують додаткових досліджень.

Другий рівень (містобудівний рівень), де предметом охорони є міста загалом, традиційна планувальна система, просторова композиція міста й композиційна структура, середовищні характеристики окремих територій, територіальна організація окремих районів міста, пам'ятки і цінна фоновіа забудова, історично сформовані міські функції та їхня територіальна локалізація. Цей рівень охорони погоджується з містобудівним рівнем і йому відповідає рівень планувальної і просторової композиції міста.

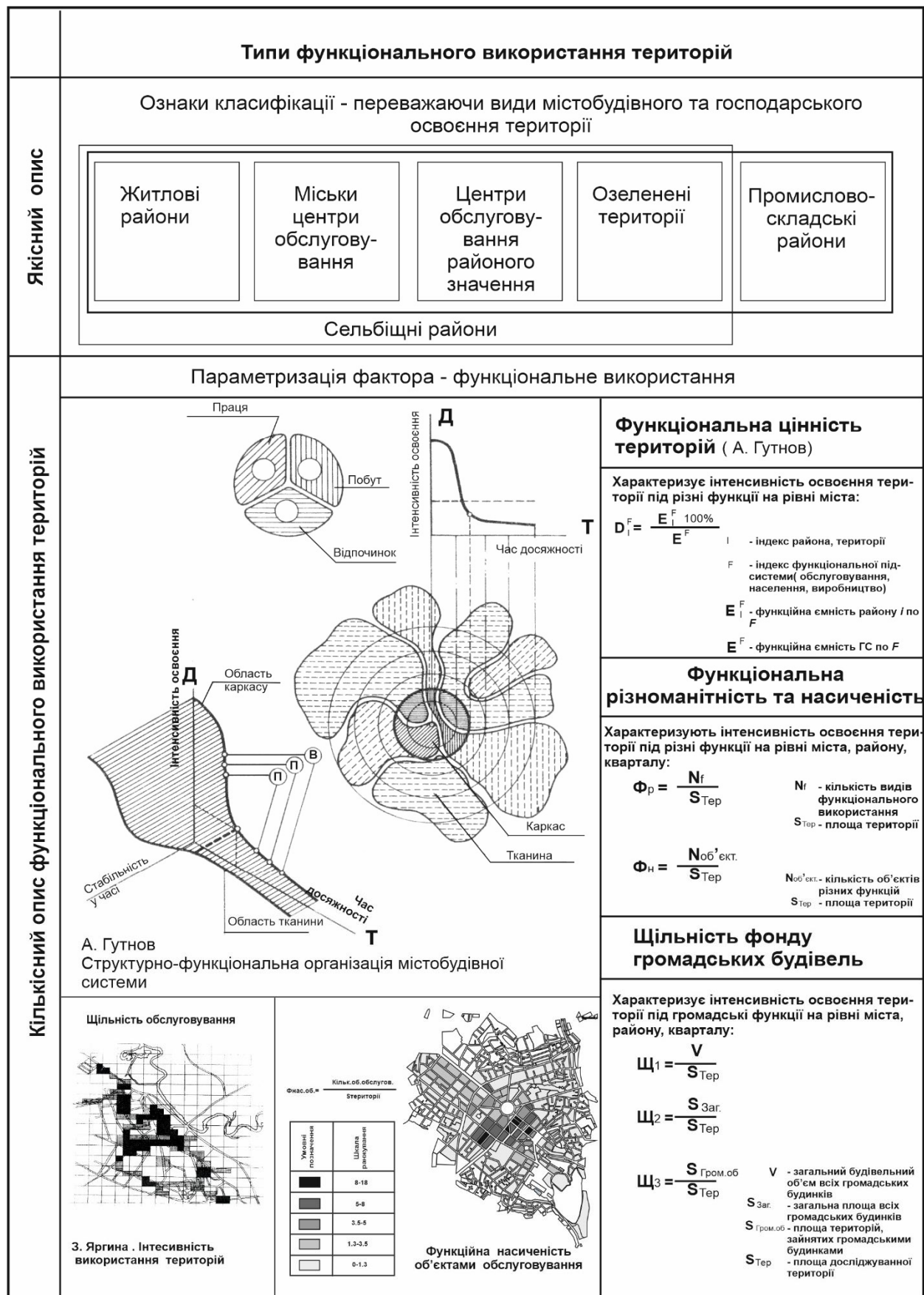

Рисунок 3.5 – Функціональне зонування територій як фактор формоутворення міського середовища

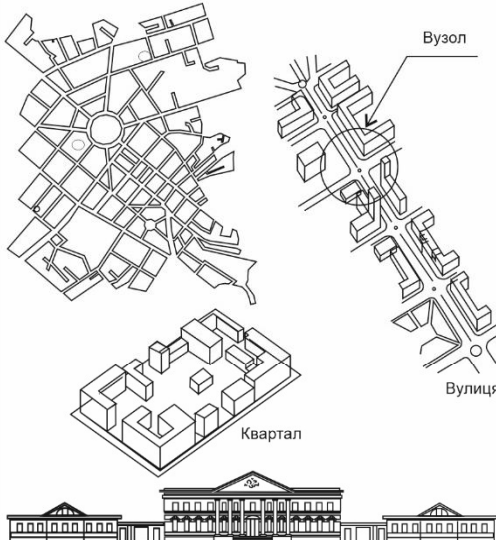
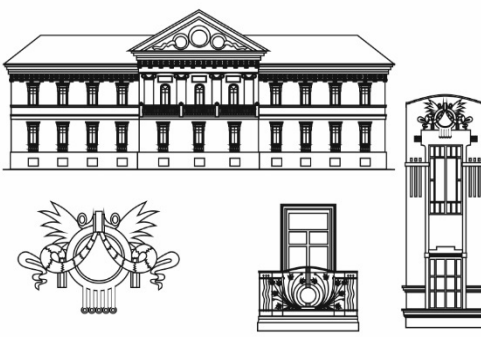
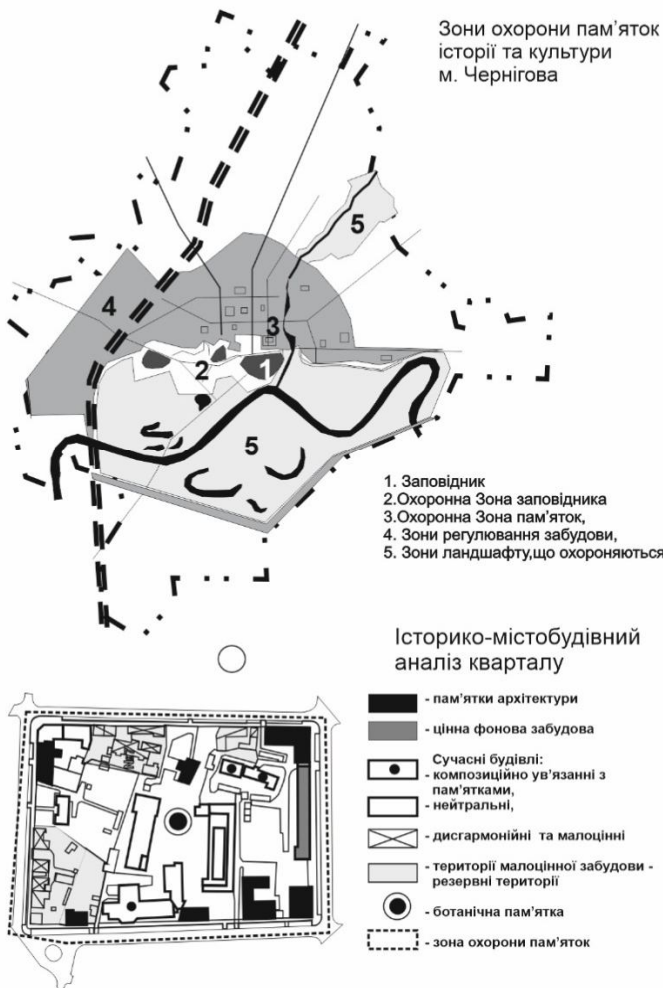
Класифікація історико-культурної спадщини за розміром та складністю об'єкту										
Ієрархічні рівні			А. Розмір і складність історичного об'єкту				Предмет охорони			
Якісний опис історико-культурної спадщини	Територія	Середовище	I	Регіон	 Центральний регіон Західний регіон Східний регіон Південний регіон			Історико-культурні регіони України у відповідності до усталених засобів землекористування та містобудування	Усталені засоби земле - користування та містобудування регіону. Закріплення функціонального типу розвитку регіона та міст у світовій культурі	
				Поселення				Стильові типи різночасових морфосистем	Історичні закономірності формування міста, композиційна структура міста, типи різночасових морфосистем, історичні типи композиційних ансамблів, система формування ансамблів, закономірності розвитку композиції міста, силует міста, композиційний каркас	
				Фрагмент середовища	Район	Вулиця	Вузол	 Вузол Вулиця Квартал	Переважаючи морфологічні типи міського середовища та базових елементів: кварталів, вузлів та вулиць	Параметри морфотипів цінного історичного середовища, архітектурні ансамблі, доцільні види функціональної діяльності морфотипів, існуючий композиційний каркас історичного району, історичні межі, композиційна роль в забудові міста, умови зорового сприйняття домінуючих елементів композиції, цінні зорові види
					Ділянка	Ансамбль	Квартал			
					Об'єкт	Будівля				
Фрагмент будівлі										

Рисунок 3.6 – Історико-культурна спадщина як фактор формоутворення міського середовища

Г.Класифікація різночасових морфосистем досліджуваних міст за ознаками:						
Якісний опис	Різночасові морфосистеми	Історичний період	Містобудівний стиль	Характер візуальних зв'язків з зовнішнім середовищем, морфотип системи	Характер міського простору	Структура
	Руське місто	X - сер. XV III ст.	Давньоруський містобудівний стиль	відкрита з перевагою відкритих просторів	візуально цілісний простір	просторова
	Класицистичне місто	к. XVIII - сер. XIX ст	Класичний регулярний стиль	закрита з перевагою відкритих просторів	чітко диференційований простір	планувальна
	Капіталістичне місто	сер. XIX - поч.XX ст	в рамках класичного регулярного стилю	закрита з перевагою полузакритих просторів	чітко диференційований простір	планувальна
	Радянське місто	XX ст.	Не має ознак композиційного стилю	закрита з перевагою закритих просторів	нечітко диференційований простір	функціонально-транспортна
Д. Параметризація фактора історико-культурна спадщина						
Кількісний опис історико- культурної спадщини	 Зони охорони пам'яток історії та культури м. Чернігова 1. Заповідник 2. Охоронна Зона заповідника 3. Охоронна Зона пам'яток 4. Зони регулювання забудови 5. Зони ландшафту, що охороняються Історико-містобудівний аналіз кварталу - пам'ятки архітектури - ціна фонова забудова - Сучасні будівлі: - композиційно ув'язані з пам'ятками, - нейтральні, - дисгармонійні та малоцінні - території малоцінної забудови - резервні території - ботанічна пам'ятка - зона охорони пам'яток			Щільність розміщення пам'яток		
				Характеризується кількістю об'єктів історико-культурної спадщини на площу оцінюваної території: $\text{Щ}_{\text{і-к.сп}} = \frac{N_{\text{об. і-к. сп.}}}{S_{\text{тер}}}$ $N_{\text{об. і-к. сп.}}$ - кількість об'єктів $S_{\text{тер}}$ - площа території		
				Історико-культурний потенціал території (О. Ємельянов)		
				Визначається щільністю територій історико-культурної спадщини: $A_1 = \frac{(k_1 S_1 + k_2 S_2 + \dots + k_n S_n)}{S_{\text{тер}}}$ S_1, S_n - площі територій, зайнятих об'єктами історико-культурної спадщини k_1, k_n - коефіцієнти цінності території визначених об'єктів $S_{\text{тер}}$ - площа оцінюваної території		
Щільність потенціалу реконструкції та нового будівництва (О. Ємельянов)						
Характеризує ступінь втручання малоцінних, дисгармонійних та сучасних об'єктів в історичне середовище: $A_2 = \frac{(k_m S_m + \dots + k_p S_p)}{S_{\text{тер}}}$ S_m, S_p - площі, зайняті малоцінними, дисгармонійними, сучасними будівлями k_m, k_p - коефіцієнти цінності території визначених об'єктів $S_{\text{тер}}$ - площа оцінюваної території						

Продовження рисунка 3.6

Третій рівень предмета охорони – район, квартал, вулиця, вузол, фрагмент району розглядаються як середовищні рівні, їм відповідають такі види композиції – просторова й об’ємно-планувальна. Предметом охорони тут стають – планувальна структура, композиційна структура району, домінуюча функція, просторова композиція, конкретні морфологічні типи просторів, морфологічні характеристики [128].

Четвертий рівень – об’єктний (архітектурний) рівень: ділянка і будівля. Вивченню підлягають типи історичних будинків і споруд за стильовими ознаками, функціональному призначенню, на ділянку устанавлюються всі обмеження і рекомендації, устанавлені для вищих рівнів просторової організації: характерні параметри вулиць, краща функція, тип забудови, розмірність забудови, композиційна роль у забудові вулиці, площі.

На містобудівному рівні виявляється характерний предмет охорони – історичні закономірності формування міста. Це явище піддається вивченню, об’єктивній оцінці і, відповідно, збереженню. З моменту виникнення міст безупинно і закономірно йшло послідовне перетворення планування і забудови відповідно до мінливих потреб міст. Дослідники приділяють велику увагу закономірностям розвитку композиційної структури міст, однак поки вони залишаються за межами місторегулювання. На рівні міста повинні визначатися типи різночасових морфосистем міста, історичні закономірності формування та тенденції їхнього перетворення як предмет охорони історико-культурної спадщини та містобудівного регулювання.

На мезорівні архітектурна спадщина є традиційним історичним середовищем, типи якого визначаються сполученням різночасових морфосистем, виявлених у першому розділі дослідження. Аналіз різночасових морфо систем показав, що в розвитку міст виділяються два протилежних типи систем – відкрита, з перевагою відкритих внутрішніх просторів, («фруське середньовічне місто») та закрита, з перевагою напівзакритих та закритих просторів, («класицистичне місто» та «капіталістичне місто»). Морфосистеми відрізняються також композиційними принципами упорядкованості елементів: живописною або регулярною (геометричною) організацією елементів у композицію (рис. 3.6).

Визначення предметів охорони на всіх рівнях супроводжується оцінкою й ранживанням території й забудови, бо далеко не всі фрагменти міста рівноцінні за своєю архітектурною або історико-культурною якістю. Для оцінки території дослідниками використовувалися такі кількісні характеристики: історико-культурною потенціал території (О. Ємельянов), щільність потенціалу реконструкції та нового будівництва (О. Ємельянов) [40]. Ці показники можуть використовуватися на всіх містобудівних рівнях (рис. 3.6).

Міський простір

Міський простір розглядається тут у вузькому значенні як вмістище (резервуар, об’єм), тобто як пустота, що здатна слугувати місцем знаходження предметів, об’єктів та протікання процесів. Міський простір завжди виділявся по значущості в політичному й культурному житті міста. Значущість ця визначалася положенням простору у структурі міста і його функціональним призначенням.

Ч. Корреа [54] пропонує в основі різниці просторів прийняти їхню одну якість – ієрархію спілкування людей і соціальних цінностей, що впливають звідси (рис. 3.7). Неоднорідність цих просторів відображає неоднорідність змісту життєвих процесів. Образне рішення, тобто архітектурне, що виражається пластикою матеріальних структур, простори одного і того рангу й одного функціонального призначення одержують різне.

В. Класифікація простору за формою з урахуванням ієрархії спілкування та цілісності сприйняття Історичні морфотипи міського простору			
	Місцевого значення	Районного значення	Загальноміського значення
Вулиця	Житлова вулиця 	Районна магістраль 	Головна вулиця
	Курдонер біля громадської будівлі 	Площа районного значення 	Головна площа Система площ центра міста
Планувальна одиниця	Квартал 		Мікрорайон
Район міста			
1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 1 - реальні межі базових елементів; 2 - умовні межі базових елементів; 3 - функціональні зони; 4 - полоси активного руху транспорту; 5 - акценти та домінуючі; 6 - умовне поле сприйняття "інтер'єру" місцевого значення; 7 - умовне поле сприйняття "інтер'єру" районного значення; 8 - умовне поле сприйняття "інтер'єру" загальноміського значення			

Рисунок 3.7 – Простір як фактор формоутворення міського середовища

Якісний опис простору	А. Типи простору за ієрархією спілкування (Ч. Корреа)			
			Відповідні містобудівні рівні	
	1. Місце спілкування та обміну інформації, де людина усвідомлює себе частиною громади всього міста - центр міста, площа міського значення, загальноміський парк		I. Рівень міста	
	2. Місце спілкування та обміну інформації, де людина становиться частиною громади району міста- площа району, центр району та районний парк.		II. Рівень району	
	3. Місце спілкування та обміну інформації, де людина стає частиною колективу- вулиця, двір багатоквартирного будинку		III. Рівень планувальної одиниці, ділянки	
	4. Простір необхідний родині переважно для особистих цілей- квартира, будинок, двір садибного будинку		IV . Рівень ділянки	
	Б. Класифікація простору за цілісністю сприйняття			
	Фактичний простір Реальні та умовні межі простору В Шимко. Простір як перша підсистема художньої організації міського інтер'єру	Цілісний простір Єдиний простір	Диференційований простір Структурований простір, що складається з декількох просторів, які мають візуальні межі	
	В. Типи просторів по характеру зв'язків із зовнішнім середовищем			
	Відкритий або закритий простір	Наявність меж по висоті	Повна замкнутість Поріг замкнутості Мінімальна замкнутість Відсутність замкнутості Е. О. Беляєва. Дистанції спостереження. Сприйняття об'єктів та просторів в залежності від кута зору.	С .Н. Арапов. Вертикальні кути розкриття простору.
Наявність меж у плані		В. Т. Шимко. Характеристика міського простору: Замкнутий, напівзамкнутий, відкритий.	С.Арапов. Обмеженість - розкритість простору	Периметральність простору Периметральність відображає наявність меж простору у плані та визначається відношенням довжини матеріальних меж простору до периметру простору: $П = (L_{мг} / P_{оп})*100\%$ $L_{мг}$- довжина матеріальної межі, (м); $P_{оп}$- Периметр ділянки, (м).

Продовження рисунку 3.7

У цій неоднорідності образного рішення просторів відображається весь комплекс уявлень певного історичного періоду, роль культурних традицій міста, професійні стереотипи і, нарешті, авторська індивідуальність.

Аналіз існуючих досліджень, ретроспективний аналіз розвитку міст дозволив визначити якісні характеристики простору та виділити такі типи простору:

1. За цілісність сприйняття – цілісний простір і диференційований. Цілісний простір міста є єдиним, пов'язаним між собою візуальними зв'язками; диференційований простір – структурований простір, що складається з декількох просторів, котрі мають візуальні межі.

2. За характером зв'язків із зовнішнім середовищем – відкритий або закритий. Відкритий і закритий простір можна описати [4, 17, 89, 158, 159] за допомогою таких кількісних показників – замкнутість [4], розкритість [4], переривчатість та ін. (рис. 3.7).

Зорова оцінка форми простору залежить від співвідношення відкритих просторів і забудованих територій, тобто взаємодії маси забудови й маси простору. Класицизм у досліджуваних містах призвів до повної диференціації простору міста й поділові його. За характером усупільнення виділялися такі типи міських просторів: двір, вулиця, квартал, площа. У другій морфосистемі вони оформилися просторово (оформлення зорових меж) у наступні історичні морфологічні типи просторів: вулиця, подвір'я, квартал, площа і т. д. (рис. 3.7). С. Арапов пропонує виділити сім основних кількісних характеристик просторів: лінійні розміри відкритих просторів, їхня конфігурація, «щільність» елементів, що формують простір, замкнутість, обмеженість, розчленованість, орієнтованість [4].

Аналіз якісних ознак та кількісних характеристик факторів свідчить про наявність загальних ознак міського середовища: *розмірність (фізичні розміри), конфігурація, інтенсивність використання території та характер взаємодії із зовнішнім середовищем.*

Побудова структурних зв'язків між факторами формоутворення

Фактори формоутворення міського середовища розподіляються на природні та антропогенні. Ландшафт як природний фактор є основою міського середовища, тому він завжди виступає визначальним базовим фактором формоутворення міського середовища. Ландшафт визначає природні членування міського простору. Забудова міста припускає функціональне призначення, тому фактор забудови невід'ємний від функціонального призначення. Різноманіття житлової забудови формує різні морфотипи забудови, певні типи промислової забудови формують свої специфічні морфотипи забудови. Еволюція уявлень про взаємодію об'ємів забудови й просторів у міських структурах (перевага тих або інших у побудові функціонального призначення, розпланування та вільного простору, різні композиції) сьогодні приходить до розуміння складної діалектики їхньої взаємодії. Міський простір визначається взаємодією забудови різного сполучення, які формують певні *морфо типи міського середовища*. Взаємодія антропогенних факторів і уявляє із себе об'єктивний процес формоутворення середовища. У процесі оцінки, здійснюючи одноразовий зріз міського середовища, ми визначаємо історично цінні фрагменти міського середовища – історико-культурну спадщину. Процес оцінки враховує унікальність середовища, ступінь збереження, архітектурну, ландшафтну,

містобудівну, емоційно-художню цінність середовища та інші ознаки цінності. Процес формоутворення середовища –це історичний процес, у певні історичні періоди розвитку міста, як показали попередній історико-містобудівний аналіз та аналіз різночасових морфосистем досліджуваних міст, історичні морфосистеми формували певні історичні морфологічні типи середовища, бо вони відрізнялись переважаними типами простору, переважаними типами забудови, певними типами планування, територіальною сумісністю або диференціацією функцій, освоєнням певних типів ландшафту та ставленням до ландшафту. Побудова структурних зв'язків між факторами формоутворення визначає, що різноманіття поєднання факторів формує на території міста в різні історичні періоди різні *морфологічні типи середовища* (рис. 3.8). Різноманіття морфотипів середовища є основою об'єктивного процесу морфологічної диференціації міського середовища.

Комплексні дослідження міського середовища, визначення характеристик опису морфотипів є найактуальнішим питанням сьогодення. До комплексних досліджень морфотипів середовища варто зарахувати роботи О. Шарлай [158], О. Олійник [89]. У дослідженні О. Шарлай по м. Харкову як базові елементи міського простору приймаються квартали, вулиці, вузли. Надається розширена номенклатура основних характеристик базових елементів міського простору, яка класифікується на групи: 1) морфологічні; 2) історико-культурні; 3) функціональні характеристики. О. Олійник у дослідженнях міст Західного регіону визначає як первинні елементи просторово-планувальних систем – типи міських просторів, які характеризуються ступенем замкнутості простору, коефіцієнтом просторової щільності, об'ємно-просторовою щільністю. Уперше в дослідженнях О. Олійник параметри просторів розглядаються в історичному аспекті, що дозволяє оцінити тенденції у їхніх змінах та визначити потенціал перетворення просторів у процесі історичного розвитку міст [89].

3.2 Опис морфотипів середовища історичних міст

Виходячи з аналізу факторів формоутворення та побудови структурних зв'язків між факторами формоутворення міста, можливий опис морфотипів міського середовища на трьох ієрархічних містобудівних рівнях.

Із розвитком математичних методів пов'язано введення в архітектурну теорію терміна «параметр». *Параметр* (із грецького *parametron* – той, що відмірює, що розміряє) – величина, значення якої слугують для розрізнення елементів деякої множини між собою, величина, що характеризує будь-яку властивість процесу, явища, системи. Визначаючи сукупність властивостей об'єкта, які можна виразити чисельно у відповідних одиницях, ми здійснюємо *параметризацію* об'єкта або системи [2]. Уявлення про головні параметри морфотипів міського середовища, що визначають його територіальну диференціацію, не є поки ще загальноприйнятими в теорії, хоча багато дослідників так чи інакше займалися питаннями визначення окремих характеристик середовища [4, 156, 158–159]. Проводячи систематизацію досліджень із кількісної та якісної оцінки факторів формоутворення міського середовища, всі параметри морфотипів середовища класифікуються у такий спосіб (рис. 3.9): *морфологічні, функціональні, історико-культурні, композиційні параметри та параметри перетворення морфології*.

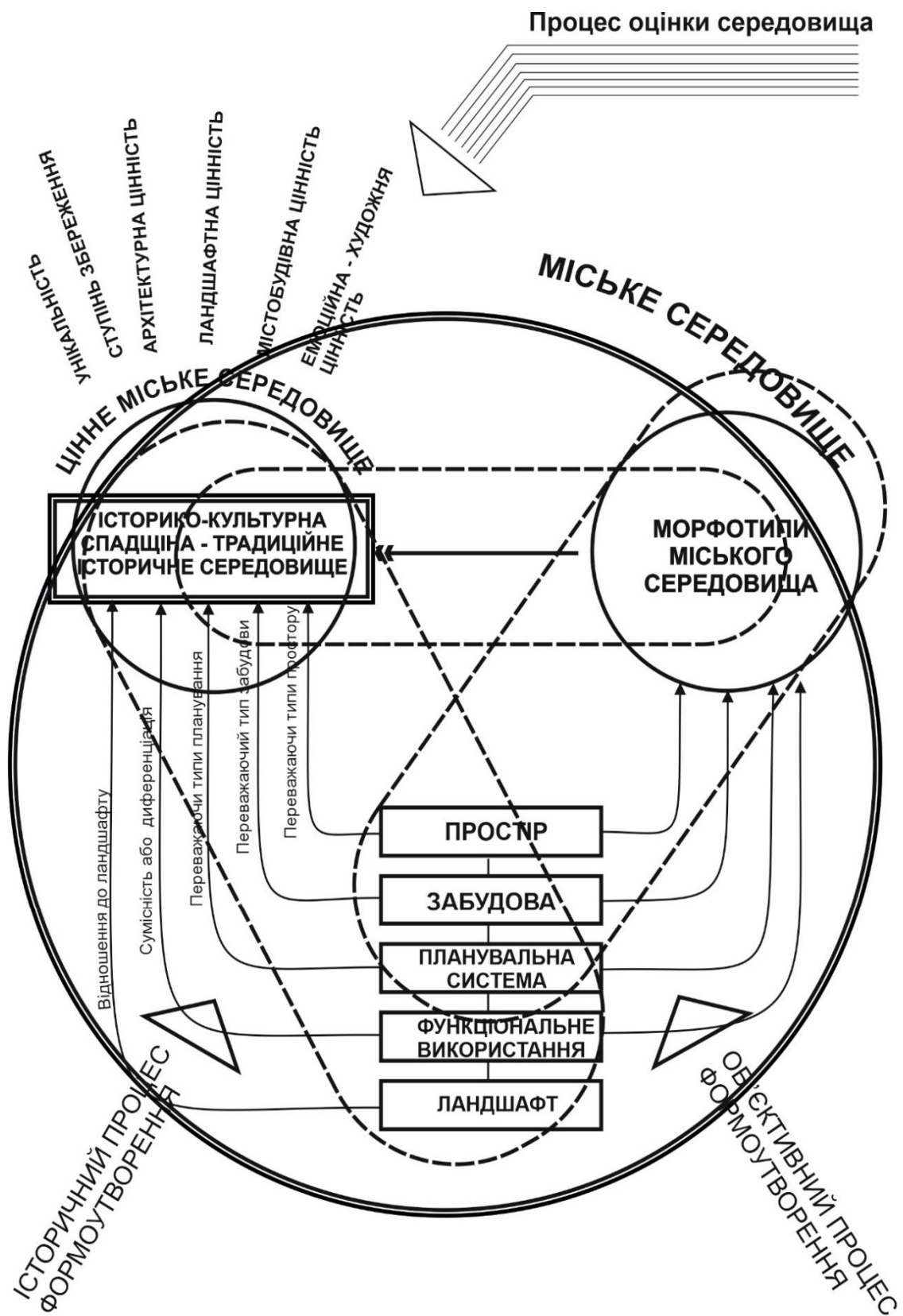

Рисунок 3.8 – Побудова структурних зв'язків між факторами формоутворення міського середовища

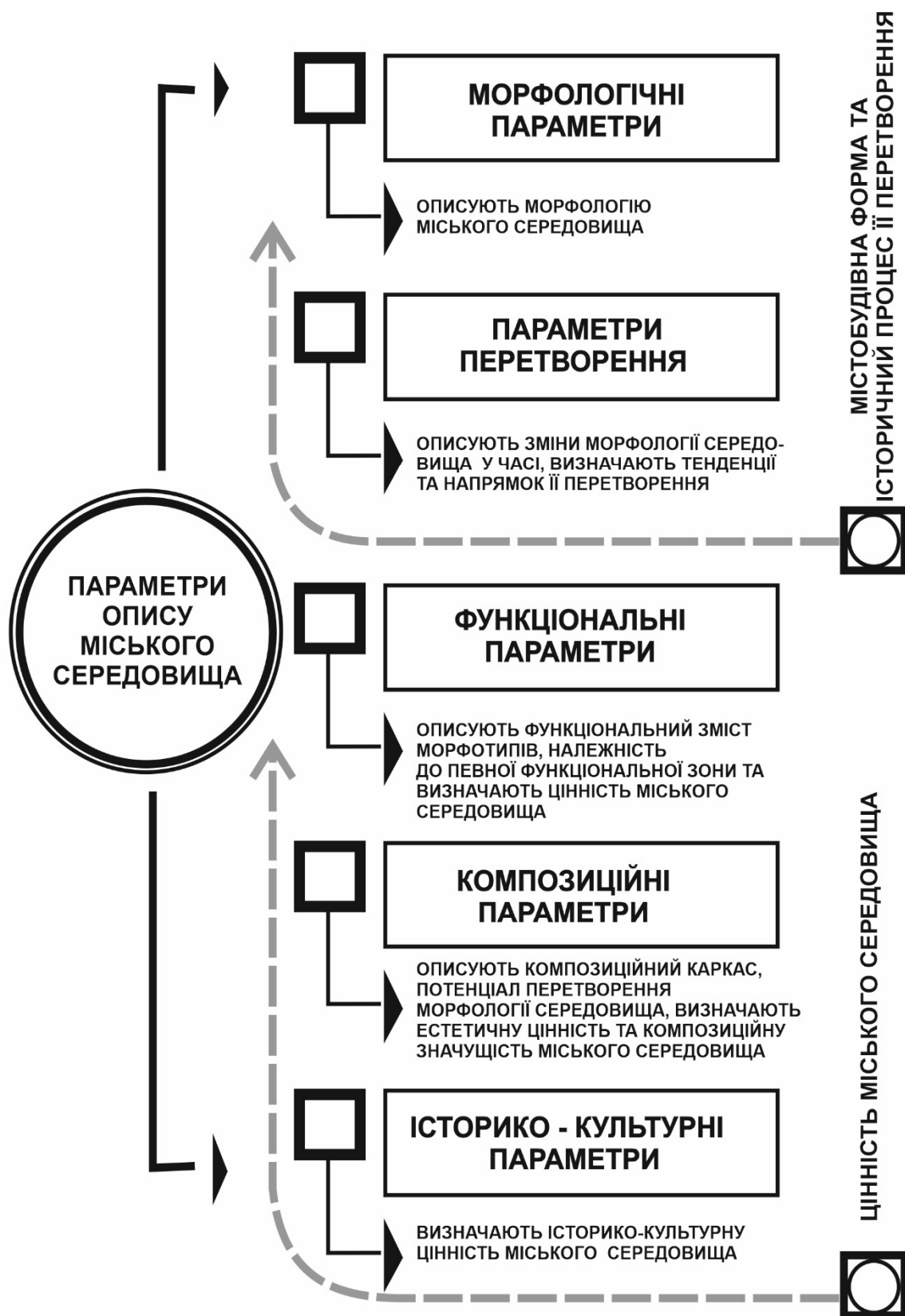

Рисунок 3.9 – Параметри опису морфотипів міського середовища

Класифікація така є доволі умовною, оскільки відомо, що *морфологічні параметри* також визначають характер композиції середовища, виражають функціональний зміст архітектурної форми, але, насамперед, вони безпосередньо описують саму форму міського середовища. Морфологічні параметри визначаються такими факторами диференціації середовища, як забудова, простір, планування та їхньою взаємодією. *Функціональні параметри* описують функціональний зміст архітектурної форми, визначають використання територій під різні типи функцій, впливають на легкість ідентифікації функційних процесів у середовищі та зрештою визначають цінність території у загальних підсистемах обслуговування міста та в композиції міста.

Історико-культурні параметри описують історико-культурний зміст морфотипів, впливають на легкість та повноту часової ідентифікації середовища та визначають історико-культурну цінність території у системі міста. *Композиційні параметри* – також визначають відмінності архітектурної форми, але в основному, вони описують якість композиції, інформаційну насиченість середовища, елементи композиції та визначають цінність та естетичну значущість середовища в композиції міста. Усі типи параметрів тісно взаємозалежні між собою.

Параметри перетворення – описують зміни форми середовища, його базових елементів, окремих характеристик у часі, визначають потенціал перетворення архітектурної форми середовища, тенденції та напрямки перетворень. Забудова історичного міста становить собою неоднорідне утворення, у якому знайшли своє відображення тривалі еволюційні та одноразові зміни. Зміна прийомів просторової організації житлових і громадських просторів відбиває періодичність і поступовість розвитку міського архітектурного середовища. В умовах історичного міста характеристики середовища формуються поступальними еволюційними змінами морфологічних, функціональних і композиційних параметрів міського середовища, тому саме для цінного історичного середовища необхідно визначати *параметри перетворення*.

З метою спрощення розрахунків, визначення найбільш важливих параметрів, які мають принципове значення для збереження форми, з урахуванням умов сприйняття міського середовища (К.Лінч) у процесі руху по вулицях, коли внутрішні двори та інтер'єри кварталу не так важливі для формування нашого уявлення про образ району, міста, проведено узагальнення кількісних характеристик факторів формоутворення та проведено класифікацію параметрів морфотипів архітектурно-просторового середовища міста на двох ієрархічних містобудівних рівнях: рівні планувальної одиниці та фрагменту середовища (району та зони).

I. Планувальну одиницю описують такі типи параметрів (рис. 3.10).

1. *Історико-культурні параметри: щільність розміщення пам'яток, історико-культурний потенціал, щільність потенціалу реконструкції.* Щільність розміщення пам'яток характеризується кількістю об'єктів історико-культурної спадщини на площу оцінюваної території та визначає межі цінних історичних зон:

$$\text{Щ}_{\text{і-к.сп}} = N_{\text{об.і-к.спад}} / S_{\text{тер}} \quad (3.1)$$

де $N_{\text{об.і-к.спад}}$ – кількість об'єктів;

$S_{\text{тер}}$ – площа оцінюваної території.

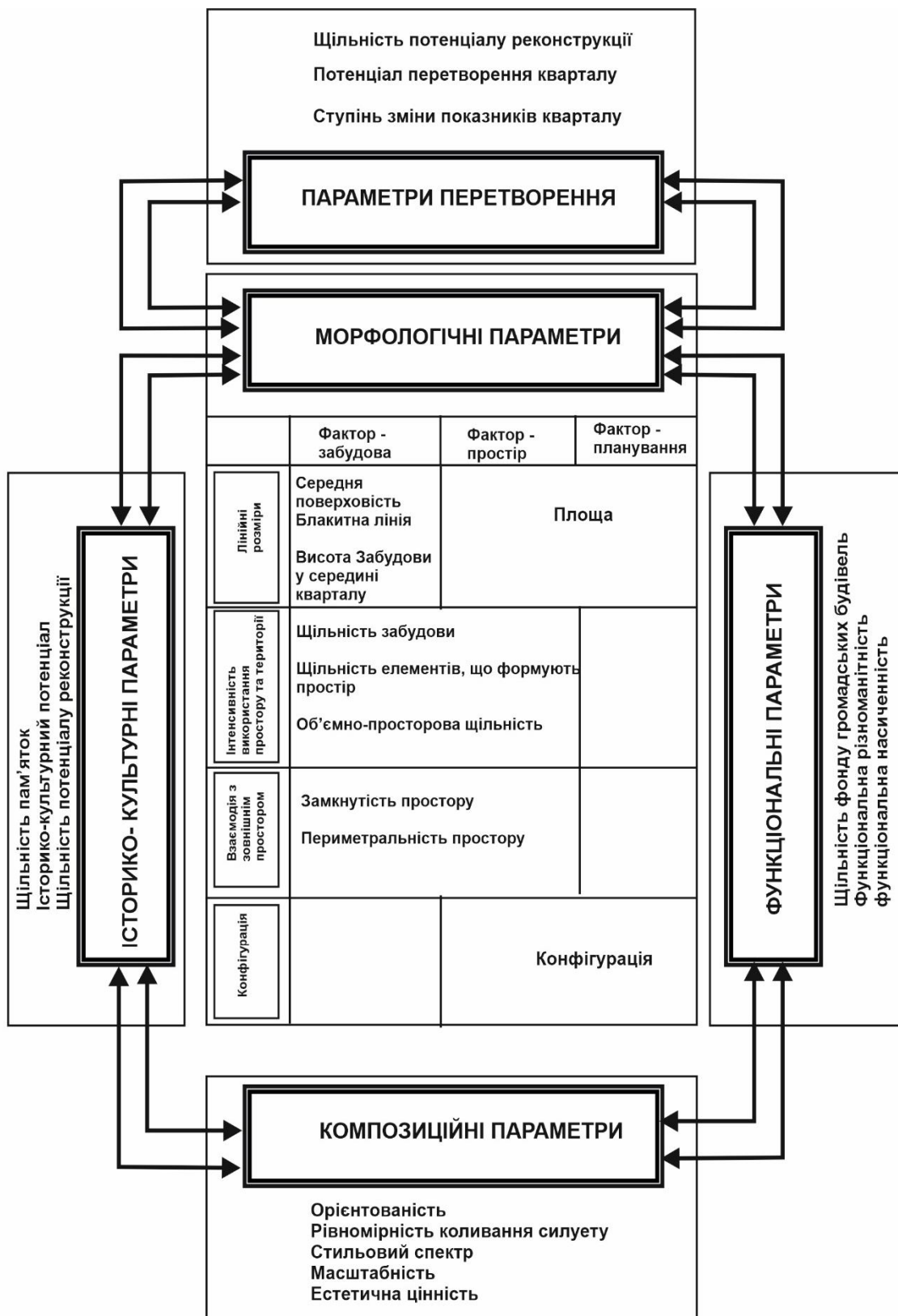

Рисунок 3.10 – Параметри опису кварталу (планувальної одиниці)

Історико-культурний потенціал території визначається щільністю територій історико-культурної спадщини (О. Ємельяновим) [40]:

$$A_1 = (k_1 S_1 + k_2 S_2 + \dots + k_n S_n) / S_{\text{тер}} \quad (3.2)$$

де S_1, S_2, S_n – площі територій, зайнятих об'єктами історико-культурної спадщини різних типів;

k_1, k_2, k_n – коефіцієнти цінності визначених об'єктів спадщини;

$S_{\text{тер}}$ – площа оцінюваної території.

Щільність потенціалу реконструкції та нового будівництва характеризує ступінь втручання малоцінних, дисгармонуючих і сучасних об'єктів в історичне середовище (за О. Ємельяновим) та можливості реконструкції:

$$A_1 = (k_m S_m + \dots + k_p S_p) / S_{\text{тер}} \quad (3.3)$$

де S_m, S_p – площі територій, зайнятих малоцінними об'єктами;

k_m, k_p – коефіцієнти цінності територій визначених об'єктів;

$S_{\text{тер}}$ – площа оцінюваної території.

2. *Функціональні параметри: функціональна різноманітність, щільність фонду громадських будівель.*

Функціональна різноманітність характеризує кількість видів функціонального використання територій у кварталі:

$$\Phi_r = N_f / S_{\text{тер}} \quad (3.4)$$

де N_f – кількість видів функціонального використання територій;

$S_{\text{тер}}$ – площа досліджуваної території.

Функціональна насиченість характеризує інтенсивність функціонального освоєння територій під різні види функцій:

$$\Phi_n = N_{\text{об}} / S_{\text{тер}}, \quad (3.5)$$

де $N_{\text{об}}$ – кількість об'єктів різних видів функцій;

$S_{\text{тер}}$ – площа досліджуваної території.

Щільність фонду громадських будівель характеризує інтенсивність використання територій під громадські види функцій:

$$\Pi_1 = V / S_{\text{тер}} \quad (3.6)$$

$$\Pi_2 = S_{\text{заг}} / S_{\text{тер}} \quad (3.7)$$

$$\Pi_3 = S_{\text{тер.громад.буд}} / S_{\text{тер}} \quad (3.8)$$

де V – загальний будівельний об'єм усіх громадських будинків;

$S_{\text{заг}}$ – загальна площа всіх громадських будинків;

$S_{\text{тер.громад.буд}}$ – площа територій, зайнятих громадськими будинками;

$S_{\text{тер}}$ – площа досліджуваної території.

3. *Композиційні параметри* для опису планувальної одиниці: *орієнтованість, рівномірність колювання силуету (ярусність), стильовий спектр, масштабність, естетична цінність.*

Орієнтованість характеризує різні орієнтаційні якості простору і залежить від наявності об'ємних, просторових та локальних орієнтирів (за С. Араповим) [4]:

$$ПО = (n_{\text{п}} + n_{\text{о}} + n_{\text{л}}) / S \quad (3.9)$$

де $n_{\text{п}}$, $n_{\text{о}}$, $n_{\text{л}}$ – відповідно кількість просторових, об'ємних та локальних орієнтирів;

S – площа досліджуваної території.

Рівномірність коливання силуету (ярусність) визначає відхилення розмірів фасадів від їх середнього значення у кварталі (за О. Шарлай) [158]:

$$Я = \sqrt{\sum (S_1 - S_{\text{ф}}) / \sqrt{n S_{\text{ф}}}} \quad (3.10)$$

де S_1 – площа фасаду;

$S_{\text{ф}}$ – середньоарифметична площа фасадів;

n – кількість будівель.

Масштабність забудови визначається співвідношенням висоти першого поверху (h) забудови і росту людини – 1,8 м (за О. Шарлай) [158]:

$$M = h / 1,8 \quad (3.11)$$

де h – висота першого поверху.

Естетична цінність забудови визначається відношенням площі фасадів цінних історичних стилів $S_{\text{ікп}}$ до площі всіх фасадів $S_{\text{ф}}$:

$$E = S_{\text{ікп}} / S_{\text{ф}} \quad (3.12)$$

де $S_{\text{ікп}}$ – площі фасадів будинків цінних історичних стилів;

$S_{\text{ф}}$ – площа фасадів усіх будинків (див. рис. 3.6).

Стильовий спектр C забудови визначається відношенням кількості будинків цінних історичних архітектурних стилів до кількості всіх будинків:

$$C = N_{\text{ікп}} / N \quad (3.13)$$

де $N_{\text{ікп}}$ – кількість будинків цінних історичних та сучасних архітектурних стилів;

N – кількість всіх будинків.

Композиційні параметри фіксують на плані міста центри композиції та окремо можуть бути використанні при побудові композиційного каркаса міста.

4. *Морфологічні параметри* поділяються на ті, що описують такі загальні якості містобудівної форми, як *розмірність*, *інтенсивність використання території*, *взаємодію із зовнішнім простором та конфігурацію*.

Параметри, що описують *розмірність* планувальної одиниці: *середня поверховість*, *висота забудови*, *площа території*, *відступ від червоної лінії*. Водночас варто зазначити, що висота забудови залежить від її місця розташування, тому використовуються такі показники: *висота забудови у середині кварталу та «блакитна лінія» (або висота будівель, розташованих по лінії регулювання забудови від рівня землі до низу карниза)*.

Розмірність – це лінійні параметри (довжина, ширина, висота та площа):

$$S = a \times b \quad (3.14)$$

де a – довжина (м);

b – ширина (м).

Середня поверховість забудови характеризує висотні параметри забудови території та визначається:

$$Пов = S / (S_{n1} / n_1 + S_{n2} / n_2 + \dots + S_{nm} / n_m), \quad (3.15)$$

де S_{n1} , S_{n2} , S_{nm} – загальна площа будинків однієї поверховості (відповідно n_1 , n_2 , ... n_m);

S – сума загальних площ усіх будинків;

n_1 , n_2 , ... n_m – поверховість будинків.

Конфігурація планувальних одиниць (за С. Араповим) характеризує геометричну форму планувальної одиниці і є одною з первинних якостей середовища [4]:

$$KC = P / S \times N \quad (3.16)$$

де P – периметр ділянки;

S – площа;

N – кількість кутів примикання.

Інтенсивність використання територій планувальних одиниць пропонується диференціювати залежно від типу кварталу. Серед типів кварталів цілком протилежними є забудований квартал та незабудований квартал, головна функція незабудованого кварталу, здебільшого, рекреаційна.

Усі типи кварталів можуть бути описані показниками: *щільність забудови, об'ємно-просторова щільність, щільність елементів, що формують простір*; додатково рекреаційний квартал описується такими показниками: *відсоток замощення, відсоток озеленення*.

Щільність забудови – характеризує інтенсивність використання територій і визначається відношенням площі забудови всіх будинків на площу території:

$$\text{Щзаб} = S_{\text{заб}} / S_{\text{тер}}, \quad (3.17)$$

де $S_{\text{заб}}$ – площа забудови капітальними будинками;

$S_{\text{тер}}$ – площа території.

Об'ємно-просторова щільність характеризує інтенсивність використання територій і простору і визначається відношенням будівельного об'єму всієї забудови на площу території:

$$\text{Щоб} = V_{\text{заб}} / S_{\text{тер}} \quad (3.18)$$

де $V_{\text{заб}}$ – сумарний будівельний об'єм усієї забудови на певній території;

$S_{\text{тер}}$ – площа території (див. рис. 3.6).

Щільність елементів, що формують простір (за С. Араповим) характеризує залежність морфології простору від кількості, величини, конфігурації й компоновання формуючих його будівель і споруд [4]. Показник щільності елементів визначається співвідношенням кількості елементів до площі аналізованої території:

$$PE = n_{\text{елем}} / S \quad (3.19)$$

де $n_{\text{елем}}$ – кількість елементів;

S – площа ділянки.

Для досліджуваних міст така характеристика середовища як *взаємодія із зовнішнім простором*, є визначальною, бо саме вона характеризує основні типологічні ознаки різночасових морфосистем, що існували у різні історичні періоди, переважаючи типи просторів у системах. Пропонується для досліджуваних міст візуальну взаємодію планувальної одиниці із зовнішнім простором описувати такими параметрами, як *замкнутість простору, периметральність простору*.

Замкнутість простору (за С.Араповим) визначається відношенням планувальних параметрів до висоти забудови [4]:

$$\alpha = 180^\circ - (\beta_1 + \beta_2) \quad (3.20)$$

де α – кут розкриття;

β_1, β_2 – кути зору.

Периметральність простору відображає наявність меж простору у плані та визначається відношенням довжини матеріальних меж простору до периметра простору:

$$\Pi = 100 \% L_{\text{мг}} / P_{\text{пр}}, \quad (3.21)$$

де $L_{\text{мг}}$ – довжина матеріальної межі;

$P_{\text{пр}}$ – периметр простору.

4. *Параметри перетворення* [89] застосовуються з метою визначення характеру змін у кварталах у процесі історичного розвитку, аналізу повинні піддаватися різні морфологічні характеристики кварталу, часовий період порівняння також залежить від конкретного досліджуваного міста та мети аналізу, разом із тим важливо буде виявити *потенціал перетворення* кварталу в цілому. До цієї групи параметрів варто також віднести і характеристики: *ступінь зміни показників кварталу*, а також *щільність потенціалу реконструкції*, що визначається формулою (3.3) та характеризує резерви перетворення кварталу.

Потенціал перетворення кварталу характеризує напрямок перетворення й визначається сумою коефіцієнтів:

$$P_k = k_1 + k_2 + k_3, \quad (3.22)$$

де k_1 – ступінь зміни об'ємно-просторової щільності елементів порівняно з сучасним та вихідним (на певний історичний період);

k_2 – ступінь зміни периметральності забудови порівняно з сучасним та вихідним (на певний історичний період);

k_3 – ступінь зміни поверховості у кварталі.

Разом із тим ступінь зміни показників кварталу визначається відношенням сучасного значення параметра до вихідного значення параметра. Отже, *ступінь зміни об'ємно-просторової щільності елементів k_1* визначається

$$k_1 = \text{Щоб}_2 / \text{Щоб}_1, \quad (3.23)$$

де Щоб_2 – сучасний показник об'ємно-просторової щільності кварталу;

Щоб_1 – вихідний (XVIII ст. чи XIX ст. показник об'ємно-просторової щільності.

Вихідним періодом для досліджуваних міст може бути початок XX ст., бо саме в цей період були сформовані композиційні структури досліджуваних міст.

Ступінь зміни периметральності забудови k_2 та ступінь зміни поверховості у кварталі k_3 визначається аналогічно до формули (3.23).

При переважних значеннях зміни кожного з показників кварталу (k_1 , k_2 , k_3) менше ніж 0,3 доцільно говорити про перебудову морфології кварталу, при значеннях потенціалу перетворення кварталу P_k від 0,9 до 0 – повна зміна морфотипу кварталу.

II. Фрагмент середовища (мезорівень та макрорівень) описується такими параметрами: *морфологічні, функціональні, історико-культурні, композиційні параметри та параметри перетворення* (рис. 3.11).

Фрагмент середовища поєднує декілька планувальних одиниць, тому він може бути визначений такими морфологічними характеристиками:

а) *площа (абсолютні значення та відносно розмірів усієї системи – міста), середня поверховість забудови, ступінь планувального розчленування*, як параметри, що описують *розмірність фрагмента*;

б) *відкритість або закритість меж району* як параметр, що описує *взаємодію із зовнішнім простором*;

в) *щільність забудови та об'ємно-просторова щільність* як параметри, що описують *інтенсивність використання простору й території*;

г) а також для опису фрагмента середовища необхідна група параметрів, що характеризують *частоту повторення та область розповсюдження тієї чи іншої ознаки, типу*.

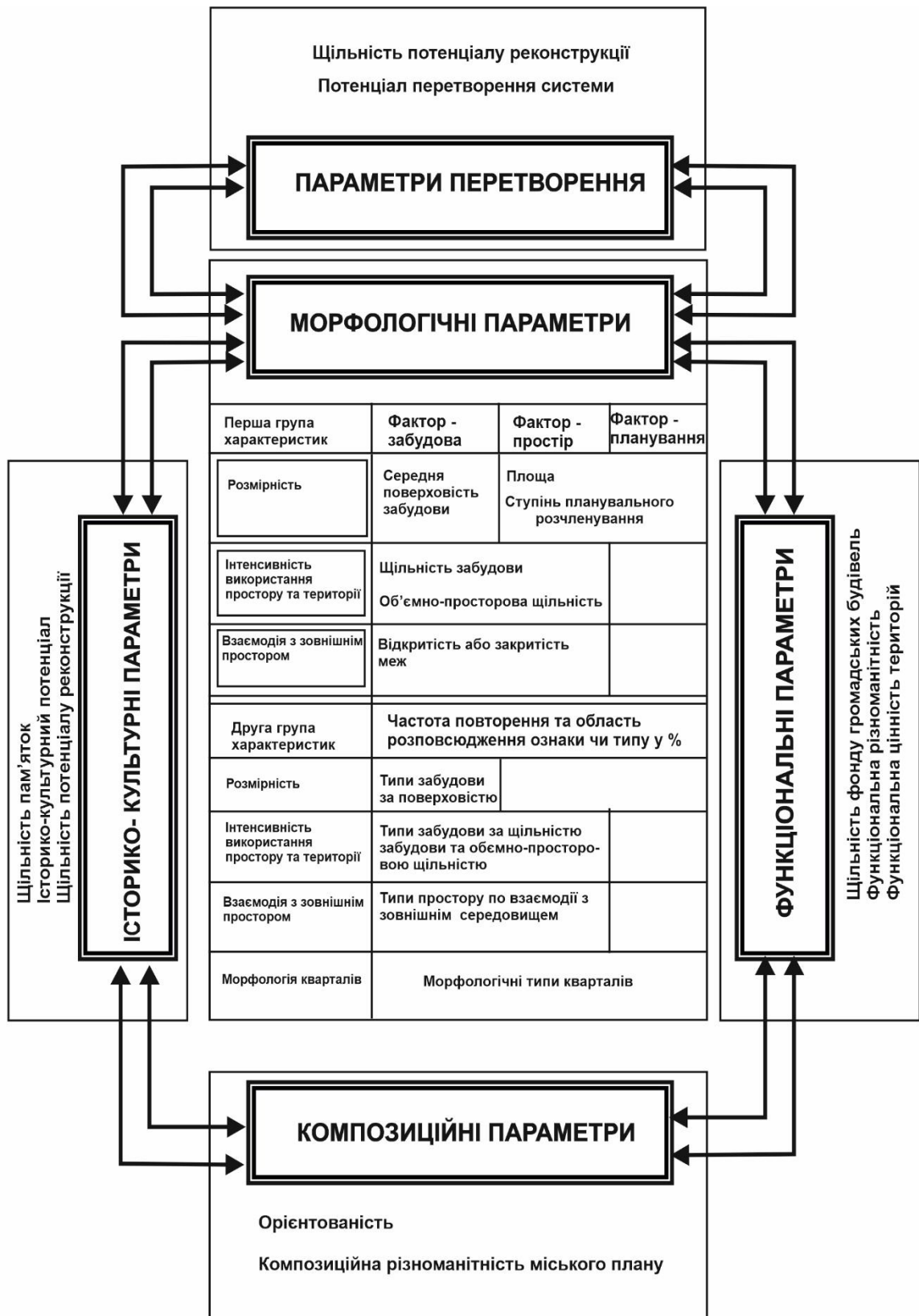

Рисунок 3.11 – Параметри опису фрагменту міського середовища (району та зони)

Відкритість або закритість меж району [119] (фрагмента середовища) визначається відношенням розкритої (тобто зверненої до парків, набережних, річок, водоймищ, лугів, полів, понижених ярів, балок, а не до промисловості, складам та іншим забудованим територіям) частини периметра межі району до загального периметра у відсотках:

$$P = P_{\text{відкр.}} \times 100\% / P_{\text{заг}} \quad (3.24)$$

де $P_{\text{відкр.}}$ – розкрита (тобто звернена до парків, набережних, річок, водоймищ, лугів, полів, понижених ярів, балок, а не до промисловості, складам та іншим забудованим територіям) частина периметра межі району;

$P_{\text{заг}}$ – загальний периметр межі району.

Повна ізоляція району, якщо $P = 0-5\%$, повне розкриття району при $P = 100\%$. Відкритість фрагмента середовища визначає, насамперед, умови й закономірності зорового сприйняття району та його зв'язок із природним оточенням.

Ступінь планувального розчленування визначається кількістю планувальних одиниць на одиницю території та характеризує розміри планувальних одиниць:

$$\text{Розч.} = n / \text{Стер} \quad (3.25)$$

де Стер – площа території таксона;

n – кількість планувальних членувань.

Частота повторення та область розповсюдження ознак і типів планувальних одиниць визначається відношенням площі розповсюдження ознак і типів до площі всього фрагмента у відсотках. Ознаки й типи можуть бути виражені якісно й кількісно, серед кількісних характеристик найбільш змістовними є – *поверховість, щільність та периметральність*, що характеризують загальні характеристики середовища. За поверховістю існують такі типи забудови: малоповерхова, середньоповерхова, багатоповерхова. За щільністю (збудови або просторовою) існують такі типи кварталів – малої щільності, середньої щільності, високої щільності. За периметральністю квартали розділяються на такі типи: закриті, напівзакриті, напіввідкриті, відкриті. Морфологію фрагмента середовища будуть визначати, наприклад, розповсюдженість кварталів із відкритими просторами у відсотках до загальної площі району. Найбільш повно фрагмент середовища буде характеризувати територіальний балансний розподіл між морфологічними типами кварталів у відсотках, або переважаючий морфологічний тип планувальної одиниці.

Параметризація фрагмента середовища дозволяє представити просторове середовище як складну мозаїку сполучення різних за морфологією типів кварталів, що і складає його неповторність.

Композиційні параметри, що описують *фрагмент середовища*, це – *орієнтованість та композиційна різноманітність міського плану*. Орієнтованість визначається формулою (3.9).

Композиційна різноманітність міського плану K_p (за Д. Кострікіним) визначається відношенням кількості всіх вузлів плану на кількість типів вузлів:

$$K_p = N / T \quad (3.26)$$

де N – кількість всіх вузлів плану;

T – кількість типів вузлів.

Серед функціональних параметрів фрагмента середовища описують такі: щільність фонду громадських будівель та функціональна різноманітність, що визначаються відповідно за формулами (3.6–3.8) та (3.4), а також функціональна цінність територій.

Функціональна цінність територій характеризує інтенсивність освоєння територій під різні функції (за А. Гутновим) [36]:

$$D = E_i^f \times 100\% / E^f \quad (3.27)$$

де i – індекс району;

f – індекс функціональної підсистеми (обслуговування, населення, виробництво);

E_i^f – функційна ємність району i по f ;

E^f – функційна ємність всієї системи по f .

Історико-культурні параметри для опису фрагмента середовища: щільність розміщення пам'яток, історико-культурний потенціал та щільність потенціалу реконструкції, які визначаються відповідно за формулами (3.1), (3.2) та (3.3).

Для визначення тенденцій перетворення фрагмента середовища в процесі історичного розвитку, ступеня збереження цінного історичного середовища та цінних морфотипів кварталів можливо використовувати також параметри перетворення, а саме щільність потенціалу реконструкції, потенціал перетворення фрагменту середовища, ступінь зміни показників середовища. Щільність потенціалу реконструкції визначається формулою (3.3).

Потенціал перетворення фрагмента середовища P_c визначається сумою коефіцієнтів:

$$P_c = k_{1c} + k_{2c} + k_{3c} + k_{4c}, \quad (3.28)$$

де k_{1c} – ступінь зміни об'ємно-просторової щільності елементів порівняно з сучасним та вихідним (на певний історичний період);

k_{2c} – ступінь зміни периметральності забудови порівняно з сучасним та вихідним (на певний історичний період);

k_{3c} – ступінь зміни поверховості у кварталі;

k_{4c} – ступінь зміни співвідношення замкнутих та відкритих просторів у середині фрагмента.

Ступінь зміни об'ємно-просторової щільності елементів системи k_{1c} визначається як сума ступенів зміни об'ємно-просторової щільності у кварталах, що знаходяться в межах району, тобто:

$$k_{1c} = \sum k_1, \quad (3.29)$$

де k_1 – ступінь зміни об'ємно-просторової щільності елементів кварталу порівняно з сучасним та вихідним (на певний історичний період).

Ступінь зміни показників середовища k_{2c} , k_{3c} , k_{4c} визначається аналогічно до формули (3.29). Ступінь зміни співвідношення замкнутих та відкритих просторів у середині системи k_{4c} визначається відношенням площ територій, зайнятих одним типом простору, до площ територій, зайнятих іншим типом простору, на сучасний період та вихідний історичний період. При переважних значеннях зміни кожного з показників фрагмента середовища (k_{1c} , k_{2c} , k_{3c} , k_{4c}) менш ніж 0,25 доцільно говорити про перебудову

морфології фрагмента середовища, при значеннях потенціалу перетворення фрагмента середовища P_c від 1 до 0,75 – повна зміна форми фрагмента середовища.

За допомогою запропонованих типів параметрів можливий опис архітектурної форми міського середовища за двома основними напрямками: диференціація середовища за цінністю та виявлення морфоструктури міста.

Разом із тим морфологічні параметри та параметри перетворення фіксують відповідно диференціацію середовища за архітектурною формою та тенденції її зміни. Історико-культурні, функціональні та композиційні параметри визначають зонування міського середовища за історико-культурною цінністю, функціональною цінністю та композиційною значущістю.

3.3 Виявлення морфоструктури середовища історичних міст

Узагальнюючи результати історико-містобудівного аналізу досліджуваних міст, вивчення факторів формоутворення міського середовища та їх опису визначена ієрархічна система таксонів морфологічного розподілу середовища, що формує **морфоструктуру міського середовища** (рис. 3.11):

- *макрорівень* – це міський рівень, що включає: місто, район, морфологічну зону;
- *мезорівень* – це районний рівень, що включає: морфологічні зони, морфологічні підзони і базові елементи міського середовища;
- *мікрорівень* – це локальний рівень, що включає: базові елементи міського середовища (планувальну одиницю, вузол, вулицю) та об'єкт на ділянці.

Елементи цих рівнів є таксонами морфологічного розподілу міста. Морфологічна диференціація й районування міського середовища унаслідок впливу визначених факторів і процесів є об'єктивним процесом.

Його варто відрізнити від методичних процесів диференціювання, районування в містобудуванні, тобто виділення на території міста різних осередків. Узагалі для містобудування так само, як і для багатьох наук (географії, екології, районного планування, економічної географії і т. д.) характерний особливий вид систематизації, за якого за мету береться членування досліджуваної території на рівнозначні або ієрархічно супідрядні територіальні осередки – *таксони*. Тому як родове поняття й термін для усіх видів членування території на зони, райони, ареали використовується термін «*таксонування*» – процес членування території на порівняні або ієрархічно супідрядні таксони, що містить визначення класів і типів таксонів, їхню ідентифікацію, делімітацію й встановлення відносин між ними [2].

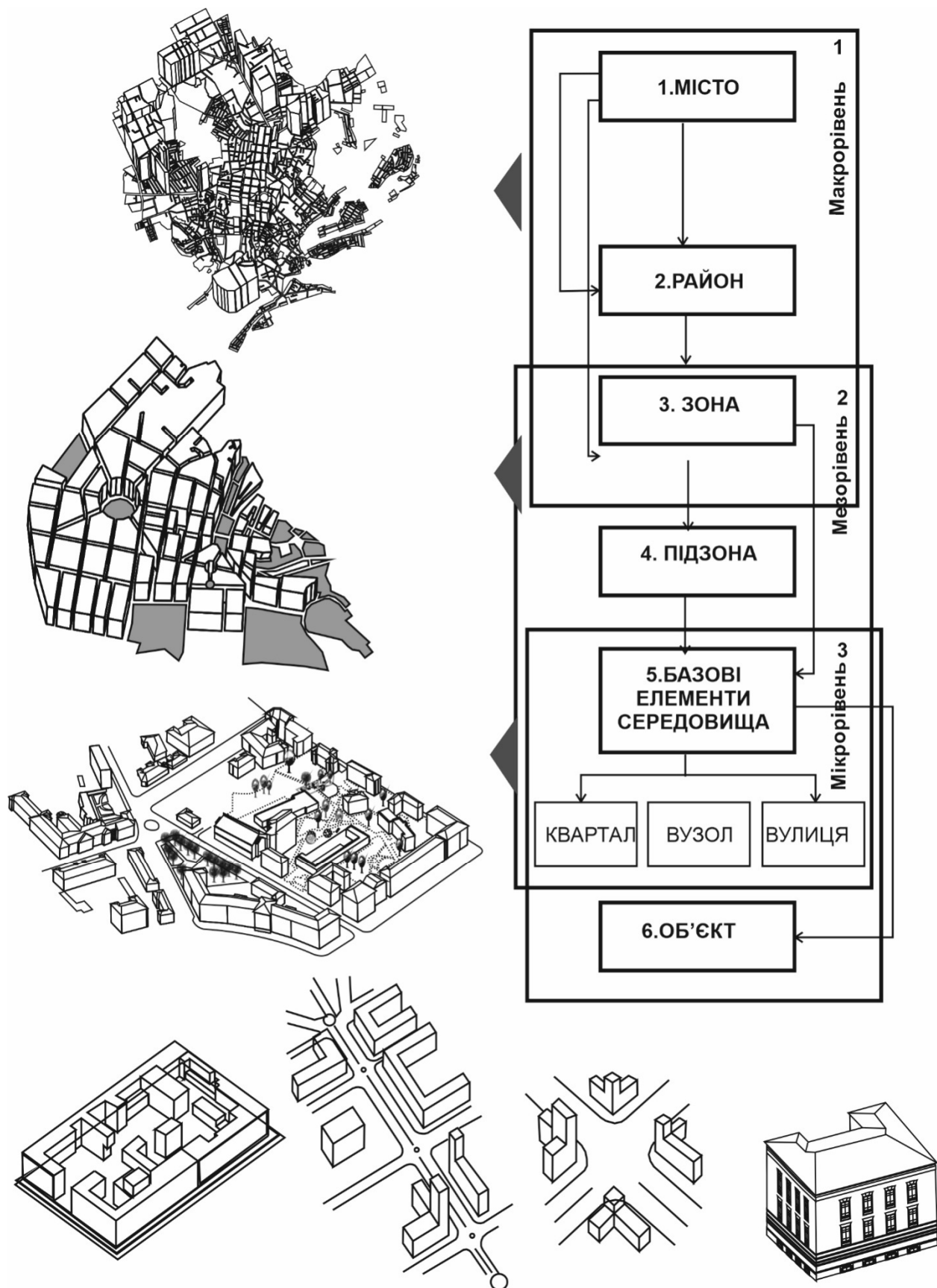

Рисунок 3.11 – Морфологічна структура міського середовища

Таким чином, *таксонування* розуміється не тільки як узагальнювальне поняття стосовно диференціювання, районування, зонування і т. д., але й утримує в собі особливі дії – такі, як визначення первинних осередків для збору інформації, розмірності таксонів різних порядків, критеріїв їхнього виділення, тобто – розробку всієї таксономічної системи для цього дослідження. Водночас *районування* – процес таксонування, при якому ідентифіковані таксони повинні відповідати, щонайменше, двом критеріям: критерієві специфіки цього таксона й критерієві єдності, цілісності ідентифікованих елементів [1].

Від об'єктивного процесу диференціації методичний процес таксонування відрізняється, крім усього іншого, постановкою мети. Цілей районування може бути багато, кожної з яких може відповідати свій підхід і особлива сітка або система районів. Вимога однозначності (однопорядковості) критеріїв районування є принциповою і підтримується більшістю дослідників. Звідси випливає, що райони певної системи районування можуть ототожнюватися і з типами, і з класами залежно від порівнювальних ознак. Вибір методів районування (картографічний, статистичний, математичний, комплексний і ін.) залежить, переважно від цілей, обсягу і якості. У науці існують три концепції районування: *описова, кількісна, системна* [12]. Системна концепція становить синтез двох попередніх концепцій з підключенням міждисциплінарних розробок в області засобів пізнання дійсності. В основі її лежить ствердження, що всі дослідницькі операції, виконувані в ході районування (а не тільки виділення районів), мають бути взаємозалежні й взаємообумовлені, а їхній вибір здійснюється за модульним принципом. Це забезпечує синтез будь-якої вихідної інформації і гарантує обґрунтоване відтворення цілісності районів. Ключовими є: механізм синтезу формалізованого (кількісного) і змістовного (описового) пізнання в експертних системах, постулати логічного підходу, модульна організація системи методів, стратегія вибору необхідного методу [12].

У завдання таксонування й районування входить: вивчення причин і факторів формування й диференціації окремих ділянок міста, пізнання їхнього складу й структури, виявлення характеру зв'язків між ділянками, з'ясування зміни ділянок, виявлення меж між ділянками, побудова ієрархічної системи таксонів, зображення схеми диференціації на картах. Термінами «*таксонування*», «*районування*» та ін., позначають як *метод пізнання, так і результат застосування цього методу*. У першому випадку це – сукупність прийомів, спрямованих на виявлення об'єктивно існуючих таксонів і меж між ними, у другому – синтетичне картографування, що відображає цілісні характеристики таксонів на карті шляхом зображення меж територій, до яких ці характеристики належать.

Пропонується **метод виявлення існуючої морфоструктури міста**, в основу якого покладено таку концепцію:

- методичний процес виявлення морфоструктури міста базується на вивченні об'єктивного процесу морфологічної диференціації архітектурної форми і містить у собі визначення типів і класів таксонів морфологічного розподілу і тому невіддільний від морфологічного аналізу факторів формоутворення та параметризації морфотипів середовища;

- методичний процес виявлення морфологічної диференціації припускає поділ міста на морфологічні таксони в залежності від поставлених цілей, містобудівного рівня й

кола розглянутих завдань, тривалості часу та мети, для якої розробляється схема морфоструктури;

– природний ландшафт становить матеріальну основу будь-якого таксона морфологічного розподілу.

В основу запропонованого методу покладено загальнонаукову системну концепцію районування [12, 60] та інтегральний метод районування В. Блануца [20]. Методичний процес виявлення морфоструктури міського середовища становить складну систему, що складається з низки взаємозалежних елементів: вибір концептуальної моделі, масштабу досліджень, вибір первинних об'єктів спостереження, способів їхнього опису, математична обробка даних і інтерпретація результатів. Масштабом досліджень разом із тим є місто як складна багаторівнева морфосистема, який відповідає багаторівнева містобудівна композиція. Дослідженням установлено, якості як *операційну таксономічну одиницю* (далі – ОТО) міського середовища можливо прийняти *планувальну одиницю* – квартал або мікрорайон, межі яких чітко визначені планувальною системою міста. Планувальна одиниця є також історично сформованим морфологічним типом міського простору, забудова якого формує зрештою морфологічний тип вулиці й вузла, сукупність планувальних одиниць визначає характер міського середовища. У межах планувальної одиниці знаходяться сама мала одиниця будівництва – ділянка будівництва.

Виявлення морфоструктури міського середовища складається з чотирьох підсистем або блоків:

I. Формування концептуальної моделі.

II. Вимір параметрів об'єкта диференціації та типологічний аналіз складових міського середовища.

III. Виділення морфологічних таксонів.

IV. Перевірка отриманих результатів.

Кожна система складається з модулів, що містять у собі один або кілька методів [12, 20]. Модуль I включає: уявлення мети та завдань методичного процесу диференціації, побудова моделі об'єкта диференціації, визначення об'єктивних факторів формоутворення, створення понятійної моделі, побудова моделі процедури диференціації й визначення принципів диференціації. Наприклад, модуль I може містити в собі метод інтерв'ю, контент-аналіз, колективну експертну оцінку, метод статистичного аналізу, історико-генетичний аналіз. Усі вони виконують функцію створення понятійної моделі.

Модуль II включає: вимір характеристик морфотипів, оптимізація переліку параметрів шляхом відмовлення від статистично незначущих параметрів, типологічний аналіз елементів морфоструктури.

Модуль III включає: евристичний і математичний вияв морфологічних таксонів на плані міста та містить три великі групи методів систематизації та районування (евристичні, методи експертної оцінки, математичні).

Модуль IV включає: верифікацію результатів диференціювання (логічну, алгоритмічну, змістовну), що дозволяє коректувати результати.

Міське середовище має в принципі нескінченне число ознак, частина з яких ми можемо описати й оцінити. З них необхідно вибрати ті, котрі відбивають сутність таксонів морфологічного розподілу узагалі. Ознаки можуть вважатися рівноправними або ж

розташовуватися за ступенем важливості. У теорії виділяють такі ознаки: безпосередньо вимірювальні для окремих компонентів; узагальненні й отримані шляхом співвіднесення об'єкта з деякою класифікацією (тип ландшафту, тип забудови); отримані з безпосередньо вимірювальних характеристик по визначених формулах (щільність забудови, об'ємно-просторова щільність); зв'язані з окремими компонентами або ознаками (ступінь використання); та ті, що характеризують стосунки між ознаками об'єкта і «суб'єктом», для якого ці ознаки можуть оцінюватися (наприклад, придатність ділянки для того або іншого виду господарського використання) [12].

Дослідженням уже встановлено, що фактори формоутворення є також факторами диференціації міського середовища, тому їх ознаки (якісні та кількісні) можуть виступати як ознаки диференціювання міського середовища та визначення меж таксонів морфологічного розподілу. Основними *якісними ознаками морфологічного диференціювання* виступають: морфологічні типи рельєфу міста, типи й види функціонального використання територій, морфологічні типи планувальних систем за конфігурацією й структурою, типи забудови, типи історичних просторово-планувальних систем, морфологічні типи базових елементів міського середовища (кварталу й вулиці). Морфологічні типи природного ландшафту виділяються за ступенем відкритості простору (наявності візуальних границь). Вони формують переважно конфігураційні райони міста. Переважні типи й види функціонального використання територій формують здебільшого конекційні райони міста. Локалізація типів різночасових морфосистем виділяє на території міста історичні райони та зони. Локалізація типів забудови визначає межі однорідних (гомогенних) районів на території міста. Локалізація морфологічних типів міського середовища визначає межі таксонів мікрорівня та мезорівня – морфологічні зони і підзони.

Кількісні ознаки морфологічної диференціації міського середовища можливо поділити на такі параметри: для опису типу ландшафту – площа території; для опису планування – ступінь планувального розчленовування території, композиційна розмаїтість міського плану; для опису забудови – щільність забудови, об'ємно-просторова щільність, середня поверховість; для опису функціонального використання – функціональна цінність територій; для опису історико-культурної спадщини – щільність розміщення пам'яток і історико-культурний потенціал; для опису морфологічних типів середовища – морфологічні, історико-культурні, функціональні й композиційні параметри.

Запропоновані дослідженням морфологічні параметри опису базових елементів міського середовища виступають кількісними ознаками диференціації, а локалізація морфотипів на плані міста формує гомогенні фрагменти середовища, що залежно від займаної площі можуть формувати гомогенні морфологічні зони і більш дрібні фрагменти – морфологічні підзони.

Варто також зазначити, що визначені дослідженням фактори є рівнозначними для визначення морфологічних таксонів міста, однак морфотипи рельєфу (ландшафту), планувальних систем, типи забудови, типи функцій формують, здебільшого, морфологічні таксони верхніх рівнів. Типи історичних морфосистем і морфологічні типи ОТО формують, здебільшого, морфологічні таксони нижніх рівнів.

Основним результатом процесу виявлення морфоструктури є визначення меж морфологічних таксонів на плані міста (делімітація). При *делімітації* таксонів на плані міста необхідно врахувати такі моменти. Таксони *мікрорівня* не є об'єктами визначення меж, бо планувальна одиниця вже має чітко визначені межі в плані міста, а ділянка будівництва має визначені межі на період будівництва. Об'єктами визначення меж є таксони вищих рівнів. Межі таксонів можуть формуватися об'ємними членуваннями (забудова), так і планувальними членуваннями (вулиця, ріка). За формою межі таксонів можуть бути різкими, дифузійними, каймистими або мозаїчно-острівними. Межі таксонів, крім того, можуть бути: візуально прозорими – ріка, яр, залізниця, брівка схилу; напівпрозорими – ґратчасте огороження, зелена жива огорожа, не прозорими – висока забудова, зелена жива стіна.

Межі морфологічних зон й підзон визначаються у процесі параметризації за морфологічними показниками (морфологічного аналізу) територіальним розташуванням одного морфотипу планувальної одиниці, це математичний вияв системи морфологічних зон. Запропонований перелік параметрів дозволяє здійснити достатньо повну параметризацію планувальних одиниць міста, а саме морфологічні параметри виявляють на плані міста морфотипи кварталів та морфотипи вулиць. У місті морфологічні типи кварталів у своєму сполученні утворюють складну й різноманітну «мозаїку» морфологічних «портретів». Її визначає як кількісне співвідношення різних морфотипів між собою, так і їхній територіальний розподіл. Територіальний розподіл однакових морфотипів кварталів формує однорідні фрагменти середовища. Для розрахунку кількісних показників морфологічних характеристик пропонується застосовувати графоаналітичний метод аналізу, що полягає в здійсненні послідовної графічної інтерпретації розглянутих морфологічних характеристик. Це необхідно для того, щоб одержати статистичні дані, які відображають усю широту можливих значень морфологічних характеристик. Виявлені показники представляють як послідовний ряд кількісних значень від мінімуму до максимуму, що відображає різний ступінь виразності характеристик. Використовується «шкала» ранжування кількісних ознак розглянутих характеристик у конкретному досліджуваному місті, що дає можливість фіксувати діапазони їхньої виразності у сформованих морфологічних структурах. За допомогою запропонованих морфологічних параметрів можливо відобразити своєрідний стереотипний «портрет» або «паспорт» кожного кварталу у кількісному вираженні та визначити морфологічні типи кварталів. Виділення головних морфологічних типів кварталів має принципове значення, тому що на їхньому прикладі можна простежити й виявити ту межу можливого перетворення морфотипів, що визначає або збереження або руйнування загальної морфології історичного середовища.

На *мезорівні* межами морфологічних зон завдяки виступають членування міського плану – природні або штучні (вулиці, квартали). Проведення меж таксонів верхніх рівнів – районів – одне з найскладніших завдань. Системи морфологічних районів міста – це системи, що формуються, вони далекі від завершення, у них континуум умов неоднорідний, у них є ділянки, де характеристики змінюються відносно повільно або навіть залишаються постійними (території, де вичерпаний потенціал реконструкції), а також ділянки з порівняно швидко мінливими показниками (зони реконструкції). Центри

(ядра) районів відрізняються один від одного об'єктивно, але вони зв'язані плавними переходами, тому проведення меж між районами складний процес. Не всі райони мають композиційні ядра або фокуси. Для визначення меж районів застосовуються евристичні методи, методи експертної оцінки, зокрема метод ландшафтного аналізу, історико-генетичного аналізу розвитку міста. Межі районів порівнюються з основними функціональними районами міста, доцільно врахувати також існуючий композиційний каркас міста, етапи планувального розвитку й забудови міста.

Разом із тим використовуються шість загальнонаукових принципів районування [12] та містобудівні **принципи морфологічного диференціювання** архітектурної форми міста (рис. 3.12): *принцип об'єктивності, принцип територіальної цілісності, принцип порівняння результатів районування, принцип історико-генетичної єдності, принцип першочергового врахування універсальних наукових законів, типологічний принцип, конекційний принцип.*

Принцип об'єктивності реалізується в урахуванні об'єктивних властивостей досліджуваного міського середовища, об'єктивних умов формування середовища й у містобудуванні реалізується принципом врахування об'єктивних факторів формоутворення, принципом врахування природних планувальних членувань території та принципом домінуючого фактора формоутворення. *Принцип врахування об'єктивних факторів формоутворення* визначає необхідність виявлення об'єктивних факторів формоутворення і їхнього типологічного аналізу. Специфіку елементів морфоструктури визначає сукупність сполучення цих факторів. Усі фактори визначають або впливають на форму таксона, але завжди один із факторів буде домінувати у формуванні району, визначати його особливість, у цьому реалізується *принцип домінуючого фактора*. Оскільки міські простори закономірно взаємодіють із природними просторами, то морфологічні типи рельєфу, природні планувальні членування території міста (ріка, схили гір, яри) є природними членуваннями й межами окремих районів і зон міста.

При диференціюванні міського середовища, насамперед, проводиться районування міста на природно-ландшафтні райони за типами рельєфу та ландшафту, виділяються локальні і головні природні домінанти міста, враховуються візуальні природні межі території, таким чином, реалізується *принцип врахування природних планувальних членувань території міста*. *Принцип територіальної цілісності* виражається в тому, що території таксонів не можуть пересікатися і кожний таксон становить суцільну єдину територію. *Принцип порівняння результатів диференціювання* реалізується у використанні декількох методів районування, у наступному порівнянні отриманих результатів, що дозволяє проводити оцінку і виявляти необхідність коригування отриманих результатів. *Принцип історико-генетичної єдності* реалізується в необхідності проведення історико-генетичного аналізу розвитку, як планувальної структури міста, так і його архітектурної композиції, необхідності врахування генезису міського середовища (походження й історії), тенденції розвитку й перетворення його морфоструктури, урахування сучасного стану середовища, його історико-культурної цінності. *Типологічний принцип (однорідності)* реалізується в розподілі середовища за критеріями й ознаками подібності складових міського середовища, припускає однорідність середовища за формою, функціональними, архітектурно-планувальними якостями і т. д.

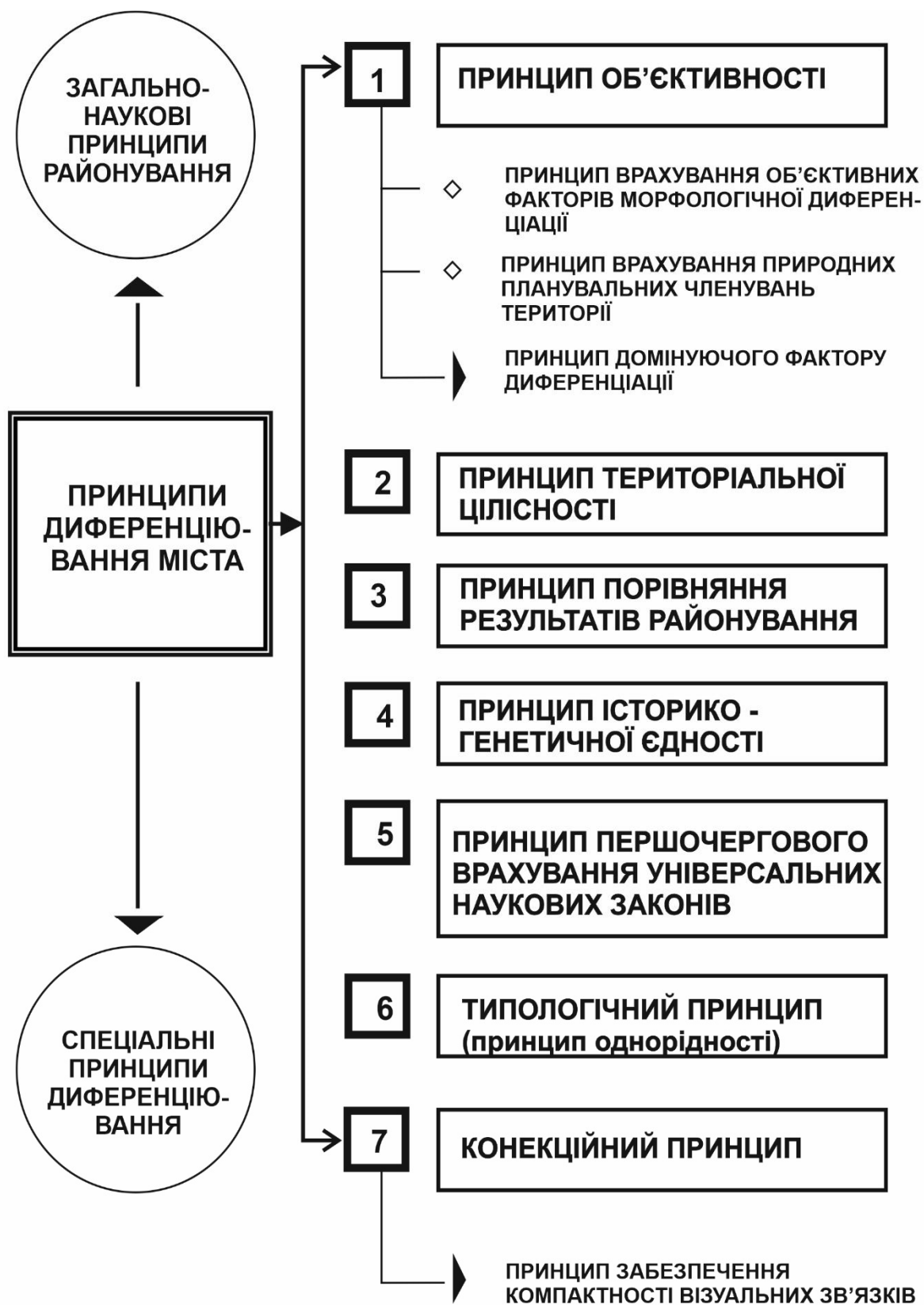

Рисунок 3.12 – Принципи морфологічної диференціації міського середовища (методичний аспект)

У місті цей принцип реалізується у виділенні таксонів, що відрізняються стилістичною єдністю (за різного ступеня цієї єдності), єдиним характером образного рішення, єдиною ландшафтною підосновою, подібністю прийомів розміщення забудови в просторі, одним типом планувальної системи, єдиним типом житлової забудови (садибна або багатоповерхова забудова), переважаючими морфотипами базових елементів міського середовища. Типологічний принцип є основним принципом диференціювання і безпосередньо пов'язаний із системою методів класифікації об'єктивних факторів формоутворення і базових елементів міського середовища.

Конекційний принцип – реалізується у визначенні зв'язаності елементів міського середовища як необхідній властивості міського середовища. Конекційний принцип реалізується по-різному на різних містобудівних рівнях. На рівні міста враховуються більше планувальні, асоціативні і тематичні зв'язки елементів середовища або композиції, диференціація спрямована на визначення функціональних районів міста, що пов'язанні між собою, насамперед, планувально-транспортними зв'язками, та на визначення ландшафтних районів міста. На мезорівні також враховуються візуальні, планувальні, асоціативні й тематичні зв'язки, але більше значення мають візуально-планувальні зв'язки. Візуальна досяжність між елементами середовища формує цілісність району. На рівні окремих фрагментів міського середовища конекційний принцип реалізується тільки візуальними зв'язками. З конекційним принципом безпосередньозв'язаний *принцип забезпечення компактності візуальних зв'язків*. Мова йде про визначення зон візуального впливу домінантних елементів району й уявленні структури міста не тільки як певної матеріальної форми (морфології), але і як системи композиційних полів, що представляють цілісні, візуально сприймані і композиційно організовані системи. У місті такі утворення зазвичай формуються в еволюції накладення різнохарактерних елементів, що підвищує роль їхнього просторового об'єднання як фактора, що забезпечує цілісність сприйняття міського середовища. Можна говорити про вплив на виділення районів і визначення їхніх меж декількох зорових планів, що залежать від особливостей людського зору й умов видимості: перший план – відстанню до 350 м від об'єкта або території об'єкта визначає ядро візуального впливу об'єкта та зону активного зорового впливу об'єкта; другий план – відстанню до 1000–1200 м від об'єкта визначає зону гарної видимості об'єкта й зону його символічного впливу, у межах перших двох зорових планів об'єкт може бути фокусом району; третій план – відстанню до 3000 м від об'єкта визначає зону периферії різного ступеня, де об'єкт має другорядне значення, на рівні цього плану об'єкт не може бути фокусом району [100]. Плани будуються з урахуванням рельєфу і навколишньої забудови, тому вони не завжди мають форму кола. Отже, на підставі визначених принципів морфологічного диференціювання, визначаються межі таксонів морфологічного розподілу міста, що дозволяє виявити морфоструктуру міста (див. рис. 3.11).

Окремо варто зупинитися на понятті «*середовищний фрагмент*» як об'єкт проєктування. Середовищний фрагмент може охоплювати декілька або один існуючий морфологічний район (стадія проєкту детального планування), або один квартал, або частину вулиці (проєкт забудови, проєкт реконструкції кварталу). Для середовищних фрагментів локального рівня межі їхнього впливу визначаються зоною композиційного впливу ядра фрагмента в межах візуальних перешкод. Наприклад, для ансамблю вулиці

межею стають лінії фронту забудови з обох боків від вулиці; для площі – обмежуюча площа забудова, у місцях примикання вулиць межа площі висувається уздовж вулиці на зону видимості. Для вирішення завдань реконструкції вулиці, що слугує межею морфологічних зон, межі середовищного фрагмента визначаються зоною його візуального сприйняття і будуть знаходитися у двох різних морфологічних зонах. Таким чином, межі середовищних фрагментів не є однозначними. Але в кожному випадку вихідна існуюча морфоструктура міського середовища буде інформаційною основою для визначення проблеми та напрямку реконструкції середовищного фрагмента з метою досягнення композиційної цілісності.

Пропонується така *модель процедури виявлення морфоструктури міського середовища* (рис. 3.13):

1. Вибір масштабу досліджень і концептуальної моделі.
2. Вивчення об'єктивних факторів формоутворення й диференціації середовища конкретного міста, вибір історичного періоду порівняння змін морфології середовища.
3. *Морфологічний аналіз планувальної одиниці*: параметризація операційної таксономічної одиниці (ОТО) за допомогою морфологічних параметрів, що охоплює визначення статистично вагомих параметрів, визначення класів і типів таксонів, визначення характеристик таксонів, делімітація морфотипів, морфологічних зон та підзон на плані міста.
4. *Історико-генетичний аналіз міста*: історичний містобудівний аналіз, визначення тенденцій перетворення морфотипів за допомогою параметрів перетворення, встановлення перехідних морфотипів.
5. *Районування зверху*: типологічний аналіз міського природного ландшафту, функціональне районування міста, що включають визначення ознак районування, визначення класів та типів таксонів верхнього рівня, делімітація меж ландшафтних та функціональних районів міста.
6. *Зонування міста*: параметризація ОТО за допомогою композиційних, функціональних та історико-культурних параметрів міста; функціональне зонування, зони композиційної значущості, зони історико-культурної цінності.
7. *Побудова ієрархічної системи таксонів*, визначення кількості рівнів морфологічного розподілу та їхніх таксономічних співвідношень.
8. *Делімітація меж таксонів на плані міста*, що узагальнює результати попереднього районування, морфологічного аналізу та зонування міста.
9. *Параметризація таксонів верхнього рівня*, що включає морфологічний аналіз таксонів верхнього рівня – районів.
10. Визначення *системозберігаючих параметрів таксонів*, які будуть формувати номенклатуру показників регламентації морфологічних таксонів, визначення можливого діапазону їхніх змін.

Запропонований метод виявлення морфоструктури міського середовища дає найбільш змістовну та повну картину диференціації морфології міського середовища, що визначає не тільки неоднорідність архітектурної форми в межах міста, межі таксонів морфологічного розподілу, але дає картину зонування міста за композиційною, функціональною цінністю та цінністю історичного середовища.

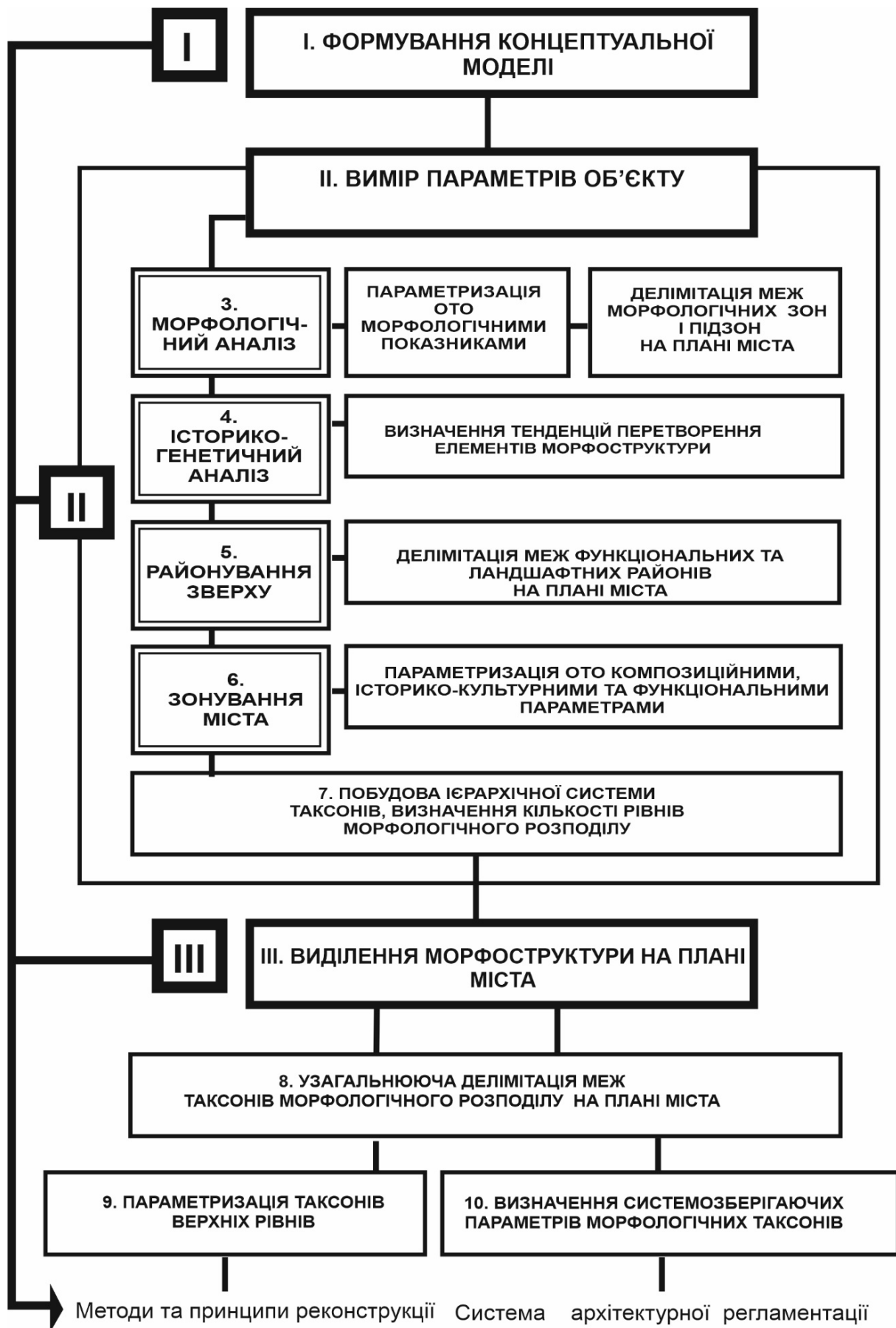

Рисунок 3.13 – Метод виявлення морфоструктури історичного середовища

Композиційні, функціональні та історико-культурні параметри визначають на плані міста зони за ступенем історико-культурної цінності територій, зони функціональної активності територій та функціональної цінності, зони композиційної активності, порівняння яких із межами морфологічних районів та зон визначає фокус (центр) кожного таксона (або його відсутність) та периферію. А потім на основі порівняння районів морфологічні райони вибудовуються за значущістю в загальноміській композиції також на центральні й периферійні. Таким чином, одночасно визначається існуюча ієрархічно організована система морфологічних районів міста, на підставі якої можливе формування системи композиційних районів міста.

Висновки до третього розділу

Проведено вивчення об'єктивного процесу формоутворення морфосистеми міста. Виявлено загальні ознаки архітектурної форми міського середовища, що визначаються ознаками факторів формоутворення: розмірність (лінійні розміри), конфігурація (геометрична форма), характер зв'язку із зовнішнім середовищем (відкритість або закритість) та інтенсивність використання територій.

Виявлена можливість параметризації факторів формоутворення на трьох ієрархічних містобудівних рівнях. Мікрорівнем виступає планувальна одиниця, що визначається як операційна таксономічна одиниця (ОТО) для збору інформації, параметризації та виявлення морфоструктури міста.

З'ясовано у ході дослідження, що різноманіття ознак об'єктивних факторів формоутворення середовища – ландшафту, розпланування, забудови, функціонального використання територій, історико-культурної спадщини, міського простору – визначає морфологічну диференціацію міського середовища.

Водночас морфотипи міського середовища й історико-культурна спадщина виступають інтегруючими факторами морфологічної диференціації міського середовища.

Проведено класифікацію параметрів опису морфотипів міського середовища у такий спосіб: морфологічні параметри, функціональні, історико-культурні, композиційні параметри та параметри перетворення. Визначено параметри опису морфотипів на рівні ОТО та фрагменту середовища (зони, району).

Виявлено ієрархію елементів морфоструктури середовища історичного міста, що являє відмінності архітектурної форми згідно з функціональним призначенням, історичним походженням, властивостями освоєного ландшафту, просторовою та об'ємно-просторовою структурою забудови, типологічним складом об'єктів забудови.

Запропоновано метод виявлення морфоструктури середовища історичного міста, який поєднує морфологічний аналіз морфотипів середовища з історико-містобудівним аналізом і зонуванням міста за ступенем цінності. Це дає найбільш змістовну й повну картину диференціації міського середовища та визначає не тільки неоднорідність морфології міста, межі таксонів морфологічного розподілу, але й значущість таксонів за композиційною, функціональною і історичною цінністю середовища. Результати запропонованого методу дають можливість науково обґрунтовувати реконструкцію таксонів морфологічного розподілу міста, диференціювати методи реконструкції залежно від цінності та значущості таксона, належності до ієрархічного рівня.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕКОНСТРУКЦІЇ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР ІСТОРИЧНИХ МІСТ

4.1 Загальні принципи реконструкції композиційних структур історичних міст

Проведений історичний аналіз композиційних елементів та морфосистем досліджуваних міст дозволяє розглядати композицію міста як систему та визначити її елементи. Морфологічна система, що покладена в основу композиційної системи, формується елементами двох типів: територіальними й компонентними. Територіальними елементами морфосистеми є таксони морфологічного розподілу міста: морфологічні райони, зони, підзони, базові елементи (квартал, вузол, вулиця) та ділянка. Компонентними елементами морфосистеми міста є будинки, вільний простір, розпланування, рельєф, озеленення, водоймища. Якщо територіальні елементи морфосистеми, є зі свого боку, композиційними системами, а між компонентними елементами морфосистеми існують композиційні зв'язки, то елементи морфосистеми формують композиційні підсистеми. Композиційними підсистемами міста при візуальному сприйнятті міського середовища є: на верхніх рівнях (макро- і мезорівень) – композиційні райони та зони, система архітектурних ансамблів, система ансамблів озелених територій та водоймищ, система вертикальних доміант; на локальних рівнях – окремі ансамблі площ, вулиць, будинків і окремі будинки. В аспекті сприйняття міста ззовні композиційними підсистемами міста виступають силует міста, композиційний каркас та композиція розпланування. Таким чином, композиційна система міста структурна як у компонентному аспекті (розкладається на композиційні поля окремих підсистем – компонентів), так і в територіальному аспекті (розкладається на композиційні поля територіальних об'єктів – таксонів морфологічного розподілу). Існування композиційних зв'язків між елементами, як територіальними, так і компонентними, є основою композиційної цілісності міста, що підтверджено історико-містобудівним аналізом досліджуваних міст у першому розділі.

Метою реконструкції композиційних структур (КС) досліджуваних міст визначено збереження історико-культурної спадщини та розвиток композиції міста. Основним завданням розвитку композиції досліджуваних міст є досягнення композиційної єдності міст загалом, що потребує конструктивного підходу до відтворення композиції міст. У протилежність цьому збереження історико-культурної спадщини потребує обмеження розвитку, тому складовою реконструкції історичного середовища є регламентація нової забудови (рис. 4.1). Виявлені дослідженням (у другому розділі) типологічні ознаки елементів композиційної структури та запропонований метод виявлення елементів морфоструктури з одночасною їхньою параметризацією (у третьому розділі дослідження) дають змогу виявити історично сформовані параметри й ознаки цінного історичного середовища та підпорядкувати їм завдання конструктивного розвитку композиції міста, використовуючи їх як основу моделювання композиції забудови, у чому і полягає *сутність запропонованого методичного підходу*. Варто зазначити особливості містобудівної композиції. Перша визначається її ієрархічністю, що поєднує планувальну, просторову, фронтальну та об'ємно-просторову.

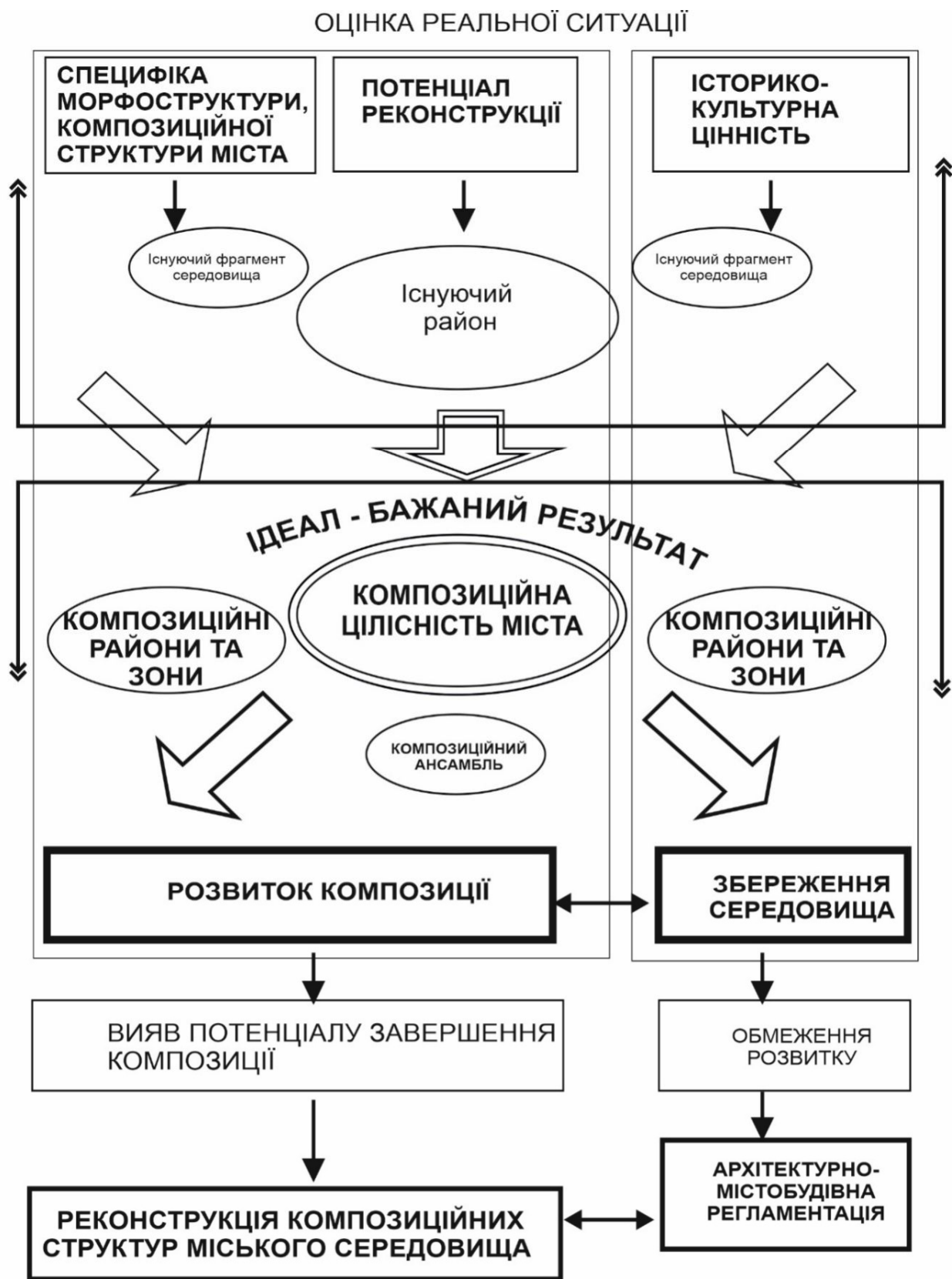

Рисунок 4.1 – Мета реконструкції композиційних структур композиційної структури історичних міст

Тому необхідно виділити такі види реконструкції КС міста: реконструкція розпланування, реконструкція композиційної структури загалом, окремих історично сформованих районів і зон міста, окремих елементів КС та реконструкція ОПК, тобто базових елементів міського середовища. Усі види реконструкції взаємозалежні між собою. Композиція верхніх рівнів міського середовища є потенціалом, який реалізується тільки на мікрорівні взаємодією маси забудови і простору [165], тому власне реконструкція відбувається на мікрорівні й основні вимоги до регламентації нової забудови формуються на мікрорівні. Реконструкція ж верхніх рівнів є моделюванням розвитку композиції. Друга особливість містобудівної композиції пов'язана з відмінністю її як ресурсу від інших ресурсів середовища (функціональних, екологічних, територіальних та ін.).

У такий спосіб функціональні ресурси різноманітно споживаються й використовуються в організації простору життєдіяльності; композиційні, які є однаковими за своєю природою зі знову створюваними художніми цінностями, доповнюються, підвищують свій вихідний потенціал. У своєму функціональному розвитку містобудівні системи якісно перетворюють ресурсний потенціал середовища, відображаючи мінливі відносини людини й природи в процесі життєдіяльності суспільства. Розвиток композиції містобудівних систем відбувається в «одному вимірі» – це завжди спадкоємний процес поліпшення (або погіршення) якостей середовища, оцінюваного в тих самих категоріях. Утилітарні потреби переборюють особливості природного ландшафту в процесі його споживання. Композиційне «споживання» продовжує, розвиває, посилює властивості вихідного історичного середовища. Можна представити всю історію містобудівного мистецтва, що обумовлює вигляд людського розселення, як єдиний, однорідний по своїй природі процес художнього перетворення й розвитку навколишнього середовища. Ця творча наступність у композиційному рішенні також є причиною відсутності загальних «цільових програм» композиційного рішення: якщо у функціональних програмах вирішується питання про те, які види діяльності вимагають розвитку і як щонайкраще варто використовувати наявні ресурси території, то в композиції це питання не може стояти, воно вирішується багато значніше – композиційний ресурс є потенціалом, реалізація якого може бути нескінченно різноманітною [165].

Особливість містобудівної композиції пов'язана з її функціональною обумовленістю та обумовленістю природною підосною. Містобудівна композиція відрізняється також візуальним характером прочитання композиції як способу синтезу її основних рис.

Таким чином, виходячи з особливостей містобудівної композиції та спираючись на проведене дослідження, сформульовані основні завдання реконструкції КС історичних міст: спадкоємність розвитку та посилення вихідного композиційного потенціалу, відображення в композиції функціонального змісту на всіх рівнях містобудівної композиції, вияв у композиції візуальних властивостей природної підоснови, забезпечення композиційної цілісності, гармонізація зорового сприйняття міського середовища (візуальний підхід) (рис. 4.2). *Спадкоємність розвитку та посилення вихідного композиційного потенціалу* потребує збереження існуючих, відтворення цінних елементів композиції та підвищення вихідного композиційного потенціалу. Це забезпечується спадкоємним розвитком КС усіх рівнів на основі найбільш стабільних і характерних для певного міста елементів і активного включення їх у структуру міста, що розвивається.

Рисунок 4.2 – Основні завдання реконструкції композиційних структур історичних міст

У самому загальному вигляді, за визначенням В. А. Лаврова, спадкоємність «...это процесс развития, при котором предполагается не столько исчезновение раннее выработанных установок и положений, сколько дальнейшее совершенствование всего того положительного, что содержали в себе предыдущие ступени развития. Преемственность – это такое взаимодействие между последовательными этапами развития населенных мест, когда происходит изменение целого как системы при сохранение элементов целого. Процесс преемственности – это объективно необходимая связь между настоящим, прошлым и будущим, обуславливающая устойчивость целого, которая проявляется в объектах, обладающих внутренним строением, т. е. структурой, а применительно к городу – планировочной структурой [74, с. 135]».

Посилення вихідної ситуації є основним завданням сучасного містобудування і містить у собі ефективне використання та посилення переваг існуючої ситуації, збереженні її позитивних специфічних якостей та елементів композиції. Це потребує аналізу вихідної композиційної ситуації та містить два аспекти – вивчення історичних принципів формування композиційної структури міст та аналіз сучасної композиції міста.

Узагалі вивчення історичних закономірностей і принципів формування КС потребує встановлення історичних елементів КС міста, принципів й прийомів їхньої побудови, типологічної належності морфосистем, системозберігаючих ознак морфосистем та встановлення кількості ієрархічних рівнів морфологічного розподілу. На мікро- та мезорівні вивчаються історичні прийоми формування композиційних ансамблів та їхні просторові зв'язки, особливості розташування ансамблів по відношенню до природних домінант, потенціальні напрямки розвитку ансамблів, належність до відповідного типу ансамблів, сучасний стан ансамблю, роль втрачених його елементів сучасні умови його зорового сприйняття, границя зорового впливу ансамблю, роль ансамблю у формуванні сучасної КС міста. На макро- і мезорівні вивчаються існуюча морфоструктура міста, існуюча КС, історичні принципи взаємозв'язку між міськими композиційними ансамблями, ступень відповідності КС міста природно-ландшафтній композиції та функціонально-планувальній структурі міста.

Посилення вихідної ситуації під час реконструкції реалізується: на макрорівні – посиленням складності силуету міста, формуванням ієрархічної системи композиційних районів міста, посиленням композиційного районування міста, посиленням специфіки таксонів морфологічного розподілу міста, розвитком композиційного каркаса міста, посиленням композиційного потенціалу природного ландшафту, збільшенням рівнів ієрархії районів, ансамблів і елементів композиції; на мезорівні – посиленням зон стильової єдності, посиленням впливу цінних видових картин міста, зменшенням впливу дисгармонуючих споруд; на мікрорівні – завершенням формування композиційних ансамблів, посиленням складності й різноманіття забудови, благоустрою та елементів дизайну міського середовища.

Реалізація завдання потребує чіткого визначення, що залишається з елементів композиції та середовища загалом, що потребує зміни, а що потребує повної заміни, тому воно безпосередньо пов'язано з визначенням цінності історичного середовища, окремих споруд, елементів благоустрою та міського дизайну.

Відображення в композиції функціонального змісту реалізується: на макрорівні – у відображенні переважаючої функції району в його морфологічній структурі та композиції, залежності КС від функціональної структури міста; на мезорівні і мікрорівні – у відображенні

функції містобудівного ансамблю, об'єкта, деталі об'єкта в композиції. КС міста в значній мірі взаємозалежна з його функціональною структурою. Функціональна обумовленість містобудівної композиції ґрунтується на положенні: вагомі у функціональному відношенні елементи повинні займати відповідне місце в композиційній побудові міста, тобто чим більші функціональні процеси організує той або інший елемент, тим більші вимоги висовуються до нього з позицій його місця в композиційній структурі міста. Наприклад, міський центр є той головний структурний вузол, де концентруються міські суспільні функції. Він є найважливішим фокусом, у якому сходяться основні міські процеси, тобто у функціональній структурі міста центр займає головне місце. Це визначає його домінуючу роль і в композиційній структурі міста як центрального ядра всієї містобудівної композиції.

Функціональне зонування й трасування транспортних комунікацій визначають напрямки основних композиційних осей і розміщення композиційних вузлів у місцях найбільшої концентрації функцій. Таким чином, основою побудови містобудівної композиції, як і побудови функціональної структури міста, є розподіл композиційних вузлів, ансамблів і забезпечення взаємозв'язків між ними.

Вияв у композиції властивостей природної підоснови є історичною закономірністю формування КС досліджуваних міст, тому також повинен бути загальним завданням реконструкції. Воно реалізується у включенні найбільш цінних елементів ландшафту (озелених територій, водних об'єктів, пагорбів) у композицію міста, вияві композиційних властивостей ландшафту у КС, використанні візуальних якостей ландшафту в композиції.

Реалізація завдання пов'язана з передпроектним аналізом композиційних властивостей ландшафту, взаємозв'язком КС з особливостями природної підоснови і потребує вивчення історичних закономірностей використання ландшафту в композиції міст, функціональній структурі.

Гармонізація зорового сприйняття елементів середовища та міста в цілому визначає необхідність використання візуального підходу до реконструкції КС, тобто врахування зорових закономірностей сприйняття людини як засобу композиції [17, 53]. Візуальний підхід включає: 1) врахування всіх зорових планів, включення в зорову картину запроєктованого об'єкта дальніх зорових планів, врахування різноманіття середніх та ближчих планів (тактильних зон) сприйняття об'єкта; 2) фіксацію точок сприйняття елементів КС та проєктування нових точок сприйняття; 3) врахування нижнього та верхнього ярусу архітектурного простору; 4) врахування ролі руху в сприйнятті міського середовища та різного ступеня контролю над маршрутом зорового сприйняття; 5) проєктування характеру зміни, інтенсивності сприйняття зорових кадрів у процесі руху [17, 53]. Візуальний підхід визначається також архітектурною фіксацією візуальних полів, басейнів і точок зорового сприйняття міста, його силуету та панорам зовні; районів, окремих ансамблів, домінант міста ззовні та усередині міста; аналізом змісту зафіксованих картин; виявленням особливо цінних видових картин і картин дисонансних; відкриттям нових точок сприйняття нової й історичної забудови шляхом зносу малоцінних будинків; нейтралізацією дисгармонуючих картин, архітектурною визначеністю кордонів композиційного впливу домінант міста.

Завдання гармонізації зорового сприйняття також потребує зорового об'єднання композиційних ансамблів, забезпечення зорової досяжності каркасних елементів композиції, висотних домінант, що сприяє цілісності містобудівної композиції. Підхід також пов'язаний з принципом сценарності [145].

Забезпечення цілісності композиції є загальним завданням, що визначає мету реконструкції КС міста та реалізується у загальних і локальних принципах реконструкції та композиційних прийомах побудови композиції.

Основні завдання реконструкції реалізуються у методах та відповідних загальних принципах реконструкції морфосистем у композиційні системи: **принцип структуризації, принцип акцентування, типологічний принцип, принцип субординації, принцип цілісності композиції, принцип диференціації** (рис. 4.3). Усі принципи взаємозалежні між собою, вони використовуються на всіх містобудівних рівнях для реконструкції всіх елементів морфоструктури та КС міста. Принципи субординації та диференціації є також і організаційними принципами реконструкції.

Принцип субординації витікає зієрархічності побудови композиції міста та визначає ієрархічний підхід у прийнятті рішень із реконструкції від вищого містобудівного рівня до нижнього. Вищі рівні композиції визначають розташування домінант, ансамблів на території міста та вимоги до їхнього проєктування визначаються моделюванням розвитку елементів КС вищих рівнів. Належність середовищного фрагмента до композиційного каркаса міста, історична цінність фрагмента в межах міста в цілому будуть визначати вимоги до його реконструкції. Враховуючи складність і диференційованість міського середовища, зокрема і морфологічну, композиційних елементів міста, під час реконструкції КС міста необхідно використання *принципу диференціації*, що визначає диференційований підхід до визначення методів, прийомів реконструкції залежно від належності елемента композиції до містобудівного рівня, історико-культурної цінності середовищного фрагмента, типологічної належності морфотипу, природної підоснови, ролі в композиції міста, місця розташування, функціональної належності та ін. Складність, диференційованість, ієрархічність архітектурної форми потребують різноманітних підходів до реконструкції її складових.

Принцип цілісності є основним принципом композиції. Він охоплює в себе *принцип досягнення співрозмірності, принцип ієрархічності композиції, принцип компактності, принцип різноманіття, принцип завершеності композиційного задуму та принцип сценарності*. *Принцип досягнення співрозмірності* виражається у повторності властивостей цілого в його частинах, підпорядкованості частин цілому, єдності візуальної організації об'єктів, у побудові композиції від загального до окремого за пропорційними відношеннями морфосистеми міста, об'ємів забудови й просторів, гармонізації вільних і забудованих просторів, пропорційної відповідності нової та існуючої забудови. Принцип також визначає використання пропорціювання при реконструкції ОПК. *Принцип ієрархічності побудови композиції* виражається у закономірностях побудови композиції від загального до окремого, закономірностях відносин головних і другорядних елементів композиції, наявності декількох підпорядкованих рівнів композиції, характерних співвідношеннях акцентних і рядових елементів на кожному ієрархічному рівні. Кількість ієрархічних рівнів композиції міста визначає складність і різноманітність містобудівної композиції.

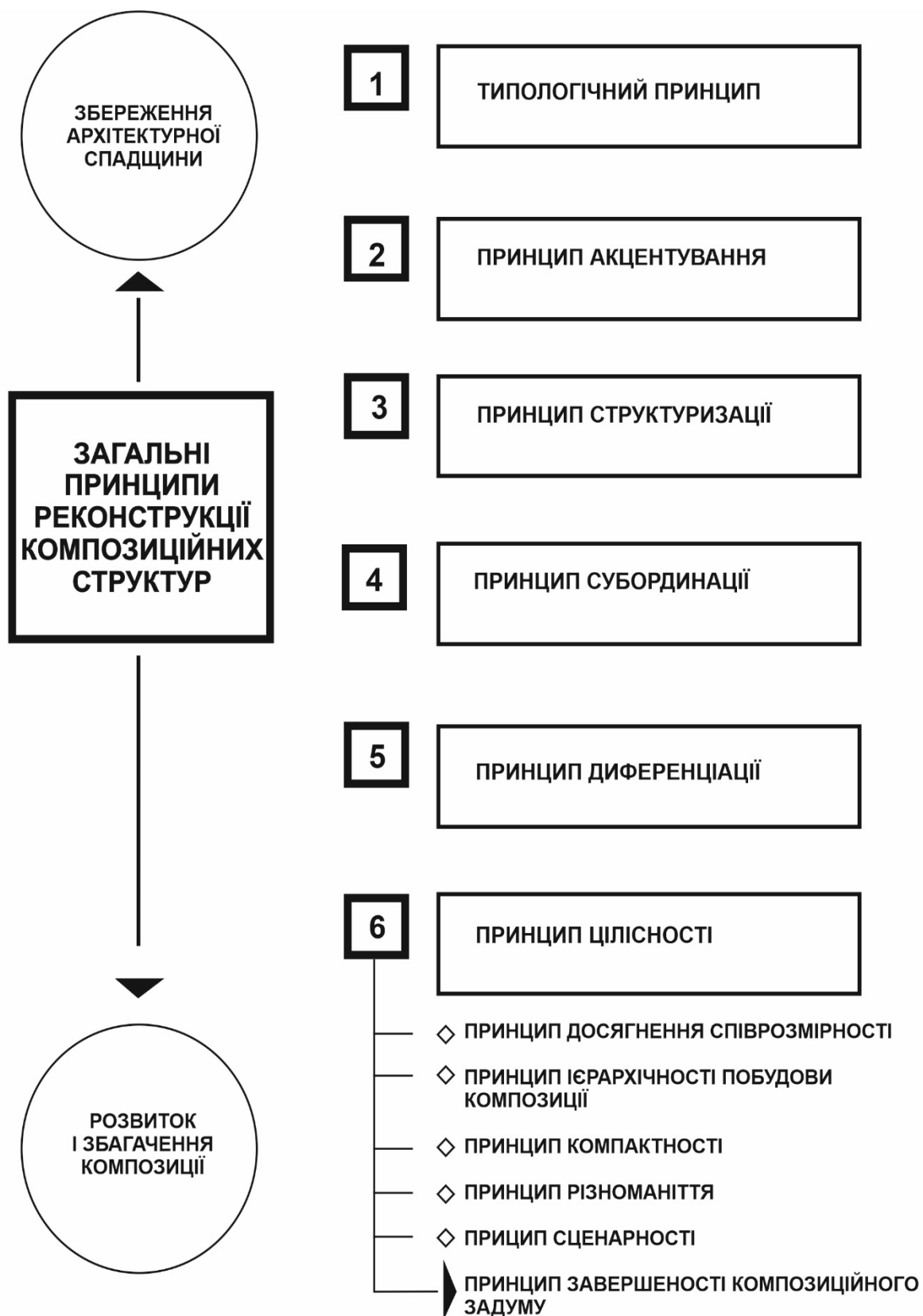

Рисунок 4.3 – Загальні принципи реконструкції композиційної структури історичних міст

Принцип компактності визначається компактними розмірами таксонів морфологічного розподілу, забезпеченням зорової й транспортної досяжності каркасних елементів композиції, зоровим об'єднанням композиційних ансамблів, мінімізацією транспортних затрат, раціональним компонованням елементів композиції, визначеністю кордонів композиційного впливу домінант розкриттям перспектив, панорам, раціональним взаємним розміщенням композиційних вузлів із погляду візуальних, планувальних і асоціативних зв'язків. *Принцип різноманіття* виражається: у складності композиції, різноманітті типів планувальних систем, історичних морфосистем, морфотипів, різноманітті забудови в межах міста, функціональній багатогранності ансамблів міста, тематичній новизні просторів і ансамблів, закономірностях чередування відповідних морфотипів середовища, кількості ієрархічних рівнів морфоструктури й КС, щільності елементів композиції.

Принцип сценарності побудови композиції витікає з особливостей сприйняття містобудівної композиції. Композиція міста може сприйматися послідовно тільки в процесі руху, що потребує врахування трас пересування, їхньої ієрархії, ролі у функціональній і композиційній структурах міста. Принцип визначається у врахуванні послідовного сприйняття композиції міста в процесі руху, взаємозв'язку картин сприйняття міста, ансамблю, будинку, виділені домінант, акцентів і орієнтирів у сприйнятті композиції, сценарію зорових картин та вражень міста. Він пов'язаний з необхідністю гармонізації зорового сприйняття міста та із принципом акцентів.

Враховуючи динамічність КС міста та значні терміни реалізації містобудівної документації, необхідно дотримання принципу завершеності композиційного задуму. *Принцип завершеності композиційного задуму* припускає необхідність досягнення початкового задуму побудови композиції міста в цілому, його КС, району міста, ансамблю й окремих будинків. Для історичних міст необхідний ретроспективний аналіз планувальної, просторової та ОПК для відтворення картини її історичного розвитку з метою відтворення втрачених якостей або нереалізованих у будівництві елементів ансамблю. Для районів сучасної забудови необхідне вивчення існуючої містобудівної документації з метою завершення композиційного задуму у формуванні планувально-композиційних осей міста, центрів обслуговування, містобудівних комплексів. Прийоми завершення композиційного задуму диференціюються залежно від ступеня цінності історичного середовища: повне відтворення композиційного задуму, часткове відтворення, відтворення у нових формах. Принцип завершеності композиційного задуму забезпечує також спадкоємність розвитку композиції.

Принцип акцентування (або принцип акцентів) є основним принципом реконструкції КС. На підставі цього принципу взагалі формується вся композиція міста, що на всіх рівнях передбачає наявність домінуючих та фонових елементів. Це принцип формування та реконструкції домінуючих елементів композиції. Він має на увазі виділення об'єктів або об'єкта засобами архітектури, насамперед морфологією, із ряду інших об'єктів залежно від його функціонального призначення, громадського статусу й інформативних або композиційних якостей. На макрорівні та мезорівні він реалізується: формуванням композиційного каркаса, системою вертикальних домінант, формуванням силуету та панорам міста з визначенням у них центра міста та центрів районів як фокусів

композиції висотою забудови, скупченням домінуючих об'єктів, ландшафтними засобами, засобами благоустрою, постановкою пам'яток і монументів; архітектурним оформленням ландшафтної підоснови з виділенням домінуючих елементів ландшафту; розміщенням соціально значущих об'єктів, що генерують людські потоки, у значущих композиційних вузлах. На мікрорівні принцип акцентів реалізується: виділенням вагомих будинків у просторі, виділенням основного об'єкта в архітектурному ансамблі, виявленням функціональної спеціалізації об'єкта, його елемента в архітектурі. Принцип акцентування широко застосовувався в композиції досліджуваних міст, найзначніші в соціальному плані об'єкти міст (наприклад, головні храми міста) розміщалися на високому й центральному місці міста, крім того, вони споруджувалися на честь якої-небудь історичної події. Таке додаткове призначення культового будинку або групи споруд, що відіграють роль історичного монумента, дуже піднімало їхній статус у місті. Зокрема, Кругла площа в Полтаві є основним центром композиції міста, а головний монумент площі, Колона Слави, поставлений до 100-річчя перемоги над шведами. У містах закономірності функціональної побудови планувальної структури, природного ландшафту підкреслювалися могутніми архітектурними акцентами, що демонструють силуети Чернігова, Переяслава-Хмельницького. Принцип акцентування використовувався в містах і під час вирішення другорядних елементів композиції міста, що демонструє композиційне районування Новгород-Сіверського, розміщення культових споруд Ніжина, які підкреслюють повороти вулиць, звороти ріки. Для всіх міст було характерне збільшення поверховості будинків з архітектурним виявом кута будинку для фіксації перехресть вулиць у другий період розвитку. Для ансамблів і будинків (рівень ОПК) цей принцип передбачає чітке виявлення елементарних функцій засобами архітектури на фасадах: це виявлення входів, балконів, еркерів, першого поверху та ін.

Принцип акцентування виключає *типологічний принцип* – принцип однорідності середовища, який заснований на узгодженні забудови за поверховістю, функцією, якісним та морфологічним типом. Якщо новий елемент забудови не є акцентом або домінантою існуючого ансамблю, то він повинен відповідати існуючому середовищу морфологією та іншим композиційними засобами. Це демонструє історія забудови Круглої площі Полтави, вісім будинків якої побудовані у різні роки, різними авторами, але їхнє єдине стильове вирішення, вагоме громадське призначення, близька висота формує цілісний композиційний ансамбль. Цей принцип також повинен виконуватися на всіх ієрархічних рівнях. Архітектурне середовище досліджуваних міст свідчить, що недодержання цього принципу призводить до деформації середовища. Дисонансом звучать п'ятиповерхові секційні будинки в історичному центрі Ніжина, порушують цілісність середовища вкраплення в садибну забудову дев'ятиповерхових будинків у Чернігові та Полтаві. Типологічний тип існуючої забудови визначає велика кількість якісних та кількісних ознак, які повинні дотримуватися в нових об'єктах, суті фактично – це принцип збереження системозберігаючих типологічних ознак забудови, ансамблю, КС і найбільш важливим він є для цінного історичного середовища.

Принцип акцентування та типологічний принцип протилежні за своїми засобами у визначенні співвідношень між елементами композиції. Вони є визначальними, бо саме в них реалізуються загальні категорії композиції – подібність (тотожність) та різниця

(контраст), що виражають співвідношення між історичним і новим у композиції. Співвідношення мають багаторівневий характер і визначаються не тільки відношеннями між елементами композиції, морфоструктури, ознаками елементів, але й між морфопараметрами таксонів і забудови, історичними й новими прийомами побудови композиції.

Принцип структуризації – визначає необхідність структурної побудови міської композиції та ясності організації архітектурної форми міста. Основа структурності – необхідність реалізації орієнтаційної потреби людини у середовищі: пізнавальної потреби, потреби в емоційному контакті, потреби в пошуку сенсу життя. Пізнавальна потреба виражається, насамперед, у прагненні людини швидко орієнтуватися в міському середовищі, що є не тільки складним, але й постійно змінюється у процесі руху людини. Ця потреба пов'язана також із задоволенням сенсорного голоду та припускає необхідність не тільки розмаїття середовища, але й умов для його моделювання в свідомості людини. Тому міське середовище повинно мати таку властивість, як організованість і структурованість [7]. Це потребує: візуальної безперервності зорових вражень, що дозволяє мати чітке уявлення про маршрут й можливості огляду міських просторів; організованості зорових перспектив [7, 53]; організації зв'язків, передусім візуальних, планувальних та транспортно-пішохідних, між композиційними підсистемами. Прийоми досягнення таких зв'язків у досліджуваних містах доволі різноманітні: виділення у композиції середовища геометрично ясних напрямків руху; розміщення доміант і орієнтирів із необмеженим візуальним розкриттям; архітектурні ритми (просторові, морфологічні, об'ємно пластичні, кольорові, світлотіньові); фасадне розкриття доміант по планувальних осях; архітектурна фіксація початку руху та його кінцевої точки доміантами, акцентами; рівномірність розташування доміант і орієнтирів уздовж напрямків руху; розподіл цілого на частини. Чим виразніше розділяється ціле на частини і чим зрозуміліше співпідпорядкованість окремих частин, тим яскравіше і ясніше сприйняття архітектурної системи. Варто також зазначити, що організованість середовища пов'язана зі смыслом та значущістю об'єктів, що сприймаються.

Структурованість морфосистеми визначає її різноманітність та забезпечує цілісність композиції, перетворює морфосистему в композиційну систему. Композиційна система міста структурна як у компонентному аспекті (розкладається на композиційні поля окремих підсистем – компонентів), так і в територіальному аспекті (розкладається на композиційні поля територіальних об'єктів – таксонів морфологічного розподілу). Існування композиційних зв'язків між елементами, як територіальними, так і компонентними, є основою композиційної цілісності міста, що підтверджено історико-містобудівним аналізом досліджуваних міст у другому і третьому розділах. Структурні зв'язки в композиції включають два типи відносин: взаємне розташування елементів у просторі та характеристики елементів, пов'язані з пластикою й морфологією середовища. До прийомів просторової організації елементів композиції відносяться – ритм, структура просторових зв'язків, формування ієрархічно організованої системи композиційного районування [164]. Структурованість не існує без взаємозв'язку значеннєвих і візуальних елементів середовища, диференціації елементів композиції, контрасту основних і другорядних елементів композиції, ієрархічних співвідношень між елементами,

фіксованих меж окремих елементів, наявності сполучних ланок у слабо структурованому міському середовищі.

Структура розглядається як побудова та взаємозв'язок композиційних підсистем та елементів. За І. Іодо реалізація зв'язків між елементами композиції міста здійснюється за допомогою ландшафтних, комунікаційних та просторових зв'язків [44]. Проте – це варто уточнити, оскільки в основу перерахованих зв'язків покладено візуальні, що є основою композиційних зв'язків. Саме візуальні зв'язки між композиційними ансамблями міст при складності планувально-комунікаційних зв'язків між ними забезпечували композиційну єдність морфосистемі «руське середньовічне місто». Головними також є планувально-комунікаційні зв'язки (транспортні та пішохідні), що більш притаманно сучасному містобудуванню. Критерії транспортної досяжності, розвиток міських транспортних зв'язків перетворює транспортні комунікації в основу структури сучасного міста. Це потребує розташування домінуючих та акцентних елементів на комунікаційних зв'язках із визначеним інтервалом, що забезпечує можливість їхнього поєднання у сприйнятті людини. Функціональна обумовленість композиції потребує розглядати як композиційні також такі соціально-виробничі зв'язки, як культурно-побутові, рекреаційні, трудові, що визначають маршрути руху людини по місту, потребуючи організації сценаріїв зорових вражень та архітектурного виявлення саме соціально-значущих об'єктів як домінант. Варто також зазначити серед композиційних зв'язків і такі, що диференціюються сприйняттям людини – семантичні (як система значень архітектурних форм, композиційних прийомів), асоціативні (суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами та явищами), тематичні (повторення архітектурної теми у композиційних підсистемах, що потребують поєднання) та ін. З. Яргіна [164] виділяє окремо також власно композиційні зв'язки між елементами, що описуються у таких поняттях, як цілісність – фрагментарність, замкнутість – відкритість, монолітність – мозаїчність, центричність – лінійність та інші.

Загалом на всіх містобудівних рівнях мета гармонізації архітектурної форми реалізується в наступних таких загальних композиційних прийомах перетворення існуючої композиційної системи [160].

1. *Внесення в композицію нової домінанти*: зміна структури, до існуючої композиційної системи додається новий, що перевершує за силою та значущістю всі існуючі елементи, перебудовується весь порядок композиційних супідрядностей. Можливі варіанти використання цього прийому – реконструкція одного з існуючих елементів композиції або нове будівництво на вільному місці. Такий прийом використовували при реконструкції морфосистемі «руське середньовічне місто» у систему «класицистичне місто» у містах Полтава та Чернігів. Нові загальноміські центри, що визначалися проєктами перепланування міст, мали метою перенесення головного композиційного центру міст на нове місце.

2. *Внесення в композицію системи акцентних елементів*: «фізичний» об'єм нових елементів набагато менший загальної маси існуючих, використовується з метою упорядкування сукупності об'єктів із різними емоційно-художніми характеристиками.

3. *Збагачення існуючої композиційної системи*: існуюча композиційна система не достатньо виразна, тому використовуються додаткові засоби виразності – колір,

ландшафтний дизайн, геопластика, благоустрій та ін. Але нове композиційне рішення відрізняється від існуючого не принципом, а якістю впливу на глядача.

4. *Повна зміна існуючої композиційної системи:* внесення нових домінант, акцентів, формування нових зв'язків між елементами, нових композиційних прийомів, тобто формування принципово нової композиційної системи.

Виходячи з проведеного дослідження, пропонуються методичні основи реконструкції композиційної структури історичного міста, що полягають:

а) у диференціації методів та принципів реконструкції КС залежно від містобудівного рівня елементу КС, композиційної підсистеми (реалізація принципу диференціації);

б) у дотриманні загальних (діючих для композиційних систем усіх рівнів) і локальних принципів реконструкції (конкретних принципів реконструкції для кожної композиційної підсистеми);

в) у визначенні методів реконструкції верхніх рівнів та ОПК міста;

г) у субординації методів реконструкції КС, коли реконструкція верхніх рівнів визначає принципи та методи реконструкції ОПК (реалізація принципу субординації);

д) у взаємозв'язку реконструкції мезорівня та ОПК із регламентацією параметрів нової забудови;

е) у залежності методів реконструкції від ступеня композиційної, функціональної та історико-культурної цінності таксона (принцип диференціації).

4.2 Методи реконструкції композиційних структур середовища середовища історичних міст

Методи реконструкції композиційних структур верхніх містобудівних рівнів

Для моделювання планувальної, фронтальної та просторової композиції міста пропонується удосконалення існуючих методів [50,91,116,118, 131] та поєднання їх у *систему методів моделювання*.

Система методів моделювання поєднує 5 методів:

- 1) моделювання морфології міського плану;
- 2) композиційне районування;
- 3) побудова композиційного каркаса міста;
- 4) системна організація домінант, ансамблів;
- 5) формування силуету міста (рис. 4.4).

Усі методи застосовуються послідовно або паралельно та взаємопов'язані між собою. Це дозволяє забезпечити реконструкцію всіх підсистем КС верхніх рівнів містобудівної композиції.

Моделювання морфології міського плану визначається потребами територіального росту міста, удосконаленням транспортної інфраструктури, системи розселення. У реконструкції міського плану переважає функціональний підхід, головним завданням реконструкції міського плану є оптимізація взаємозв'язків між основними елементами і функціональними підсистемами міста існуючими та проєктними. Існують дві форми

розвитку планувальної структури міста – територіальне зростання завдяки прилеглим територіям та інтенсифікація використання території міста шляхом ущільнення забудови. Розвиток міста перед усім віддзеркалює його план. Він є також планувальною основою й передумовою формування містобудівної композиції.

Моделювання морфології міського плану історичного міста базується на загальних та локальних принципах реконструкції (Д. Кострікін). До локальних принципів реконструкції міського плану Кострікіним віднесено: принцип незмінюваності існуючої структури плану, принцип збереження існуючих центрів композиції, типологічний принцип, принцип ускладнення композиції, принцип природоузгодженості (рис. 4.5).

Структурну основу планувальної композиції формує *композиційний каркас міста*, що містить композиційні вузли та вісі. *Моделювання розвитку композиційного каркаса міста* розпочинається з вияву існуючого каркаса та його аналізу. Існуючий каркас міста виявляється на підставі: вияву ієрархії елементів міського плану по значущості у формуванні композиції міста (за методом Д. Кострікіна), ландшафтно-просторового аналізу міста, аналізу транспортних та пішохідних зв'язків, аналізу історико-культурної цінності територій та забудови, візуального аналізу міста та вияву функціональної структури, аналіз історичного розвитку каркаса, що дозволяє провести ранжування композиційних вузлів та зв'язків (В. Шимко). Аналіз існуючого композиційного каркаса містить: аналіз відповідності вузлів і зв'язків розміру міста, відповідності значущості елементів міського плану їхній функціональній насиченості та композиційному каркасові, вияв нерівномірності розташування композиційних вузлів та зв'язків на території міста, визначення відповідності каркаса природній основі міста, аналіз використання умов існуючого зорового сприйняття міста та елементів каркаса, відповідності існуючого каркаса історичному та визначення втрачених елементів каркаса.

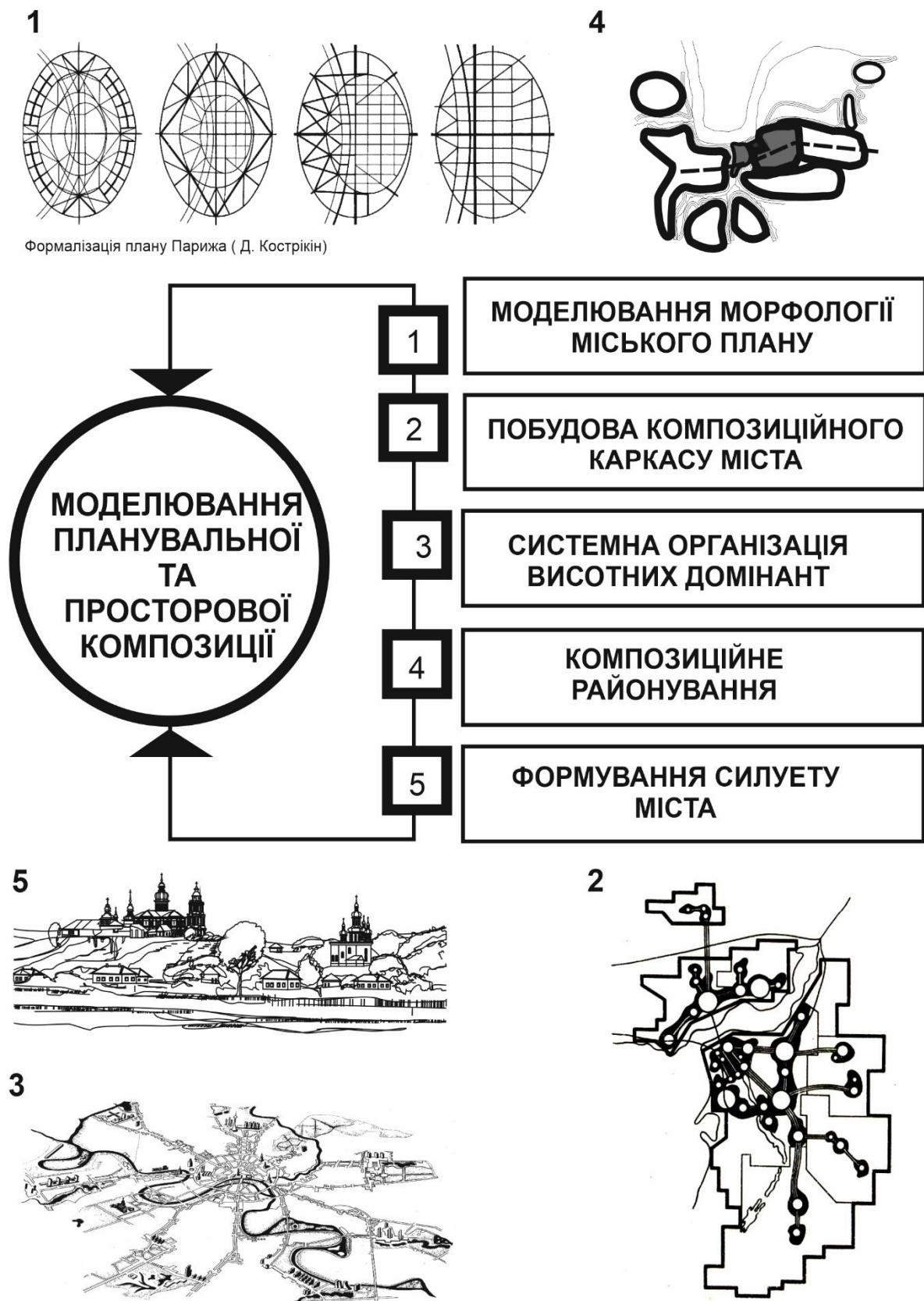

Рисунок 4.4 – Методи реконструкції елементів композиційної структури верхніх містобудівних рівнів

Аналіз існуючого каркаса дозволяє провести обґрунтоване моделювання розвитку композиційного каркаса міста. Моделювання розвитку композиційного каркаса міста визначається використанням загальних та наступних локальних принципів його реконструкції: *принципами відповідності та узгодженості; принципом ускладнення композиції; принципом цілісності* (див. рис. 4.5). *Принцип ускладнення композиції* передбачає посилення ролі існуючих центрів композиції завдяки новим елементам, формуванню нових композиційних вузлів, ансамблів збільшенню кількості елементів каркаса та кількості його ієрархічних рівнів. *Принципи відповідності та узгодженості* визначають необхідність приведення композиційного каркаса міста в узгодженість із планувальною, природною й функціональною структурами міста, з інтенсивністю освоєння територій, узгодженості з темпами росту міста та напрямками його основного територіального росту, узгодженість із композиційним районуванням міста. Композиційний каркас повинен відповідати розміру міста, його положенню й значенню в системі розселення, формі міського плану, напрямкам його територіального розвитку, нові композиційні вузли повинні формуватися на цих напрямках росту міста, забезпечувати формування композиційних фокусів морфологічних районів, формування композиційних ансамблів та основи потенціалу існуючого розпланування міста. Розмір міста визначає кількість ієрархічних рівнів і елементів каркаса, щільність та рівномірність їхнього розміщення. Ці принципи визначають також необхідність відповідності темпів розвитку композиційного каркаса міста темпам розвитку самого міста, що забезпечує збереження композиційної цілісності міста. Загальний *принцип цілісності* композиційного каркаса забезпечується засобами ієрархічної співвідпорядкованості елементів, їхнім різноманіттям, візуальною компактністю вузлів композиції, візуальними та планувальними зв'язками між елементами композиції, можливостями зорового сприйняття існуючих і нових елементів, сценарністю побудови каркаса, наявністю архітектурних вузлів початку та завершення композиційних осей. Моделювання розвитку композиційного каркаса визначає розташування композиційних вузлів і тому невід'ємно від системної організації домінант міста, якими є такі композиційні підсистеми, як вертикальні домінанти та ансамблі міста.

Метод системної організації домінант (на основі методу Ю. Кішика) міста дозволяє удосконалювати просторову композицію міста, забезпечує поєднання міського простору в єдине композиційне ціле. Окремо варто розрізняти в моделюванні вертикальні домінанти міста та композиційні ансамблі, розташування яких пов'язано, насамперед, із формуванням системи унікального й періодичного культурно-побутового обслуговування міста районного та міського значення. Моделювання розвитку системи ансамблів міста, як і моделювання міського плану, обумовлюється функціональними завданнями формування системи загальноміського та районного обслуговування. Розвиток системи обслуговування ведеться у трьох напрямках – формування нових центрів обслуговування, розвиток існуючих та їхня інтенсифікація, направлений розвиток основного загальноміського центру. Вертикальні домінанти можуть бути складовими існуючих та проєктованих міських ансамблів. Принципи моделювання системної організації вертикальних об'єктів міста та ансамблів однакові.

Рисунок 4.5 – Принципи реконструкції елементів композиційної структури верхніх містобудівних рівнів

Формування силуету міста та панорам потребує визначення в натурі точок зорового сприйняття міста загалом та його окремих частин, архітектурну фіксацію цих точок зоровими майданчиками, трасуванням доріг транспортних та пішохідних. Моделювання силуету визначається розміщенням вертикальних домінант, насамперед, тому системна організація домінант потребує постійної перевірки зорових картин. Формування силуету проводиться на підставі існуючих методів С. Регаме [116], Є. Водзинського [77] та ін.

Методи системної організації домінант та формування силуету міста вирішується на підставі використання наступних локальних принципів реконструкції, що визначені Ю. Кішиком [50]: принцип просторової інтеграції, принцип ієрархії, принцип природоузгодженості, принцип спадкоємності. Проте варто їх доповнити також принципом відповідності домінант соціально-значущим функціям (див. рис. 4.5). *Принцип відповідності домінант соціальнозначущим функціям* є історичним принципом формування композиції досліджуваних міст, тому використання цього принципу є необхідним при реконструкції КС досліджуваних міст. Традиційно вертикальними домінантами були головні храми міста, що мали найвищий статус у соціальних функціях, як релігійно-культурні центри, або громадські споруди, що мали унікальну соціальну функцію. Зараз використання як вертикальних домінант висотних житлових будинків не дає рівнозначного ефекту у вирішенні композиції, оскільки житло є рядовою функцією міста. Дослідженням встановлено у першому розділі, що традиційно в регіоні домінанти розміщалися на найвищих точках рельєфу з необмеженим зоровим розкриттям, фіксуючи центри високих плато та місця злиття річок і притоки, ритм домінант нарощувався до центру міста. Але є і специфічні прийоми розміщення домінант, що були властиві тільки окремому місту. У місті Полтаві вертикальні домінанти церков фіксували не тільки високі точки рельєфу, але й природні осі від'ємних форм рельєфу – балок, акцентуючи початок замкнутого простору балки та його розкриття, що спостерігалось у постановці Миколаївської церкви та церкви Різдва Богородиці.

Системна організація композиційних ансамблів міста та району базується на застосуванні таких *прийомів побудови системи архітектурних ансамблів, як лінійно-осьовий, глибинно-просторовий, багаторівневий, перетинання композиційних осей та комбінований прийом* (рис. 4.6). У морфосистемі «руське середньовічне місто» основним є *винятково візуальний зв'язок* між ансамблями. Один із найтрадиційніших прийомів формування системи ансамблів, що історично використовувався в досліджуваних містах, – *лінійно-осьовий прийом композиції*.

Цей прийом припускає послідовний ряд архітектурних ансамблів уздовж композиційної осі – головної вулиці міста, району чи природної осі, яка з'єднує зовнішні простори з внутрішнім ядром. Прийом цей знайшов розвиток у системах архітектурних ансамблів Чернігова, Полтави, Новгород-Сіверського. Система живописних ансамблів

культових споруд Чернігова розгорнута на водний простір Десни і формує композиційну вісь паралельно природної осі Десни, завдяки чому формується унікальний силует міста. З розвитком міста Чернігова визначилася нова могутня лінійна композиційна вісь міста, що формується системою бульварів, площ, окремих домінуючих будинків, та вимагає розвитку на ній системи композиційних ансамблів. Такий ансамбль регулярного типу на місці колишньої Червоної площі був запроєктований у післявоєнні роки в Чернігові

(1945–1962 р.), він формувався скверами, бульварами, будівлею театру і громадських будинків. Співвідношення висоти будинків і розмірів площі зберігало визначальне значення простору в композиції, що продовжує кращі традиції класицизму. Особливістю композиційної осі Чернігова є значний її поперечний розмір, формований могутньою системою скверів, і візуальна фіксація початку осі Єкатерининською церквою. Нове у розвитку лінійно-осьового прийому побудови системи архітектурних ансамблів у досліджуваних містах у сучасний період складається в збільшенні загальної довжини системи ансамблів із виходом за межі історичного ядра міста й включенням її у районні центри міста. Одним із найпоширеніших прийомів побудови системи ансамблів є *прийом перетинання композиційних осей*. Цей прийом зустрічається в композиції Полтави, Переяслава-Хмельницького, Чернігова. Характерним є перетинання головної осі міста (вулиці Жовтневої) у Полтаві радіальним кільцем Сонячного й Петровського скверів, Панянського і Першотравневого бульварів, завдяки чому відокремлюється візуально і планувальне найдавніше історичне ядро міста. Ця поперечна вісь насичена архітектурними акцентами, домінантами. На ній розташований будинок колишнього земства (арх. В. Кричевський) у стилі українського модерну, сучасний будинок обласної бібліотеки, будинок банку, сучасний будинок юридичної академії, церква Віри, Надії й Любові. Починає цю вісь видовий майданчик на Панянському бульварі, а завершує комплекс будинків колишнього Інституту шляхетних дівчат (нині технічний університет).

Глибинно-просторовий прийом композиції системи ансамблів заснований на суміжному розташуванні площ, коли простір однієї площі ніби переливається в простір іншої і між ними виникають прямі і зворотні візуальні зв'язки. Створюються анфілади площ. Цей прийом використовувався в Полтаві, Чернігові, Ніжині і має більш локальний характер, використовується під час реконструкції районів.

Багаторівневий прийом побудови ансамблів властивий великим містам. Він припускає кооперування великих суспільних комплексів на основі безпосереднього їхнього зв'язку з транспортними й пішохідними комунікаціями, а також органічної єдності наземного й підземного простору. Прийом демонструє побудова громадського підземного поліфункціонального центра «Злате місто» у Полтаві, одночасно центр є підземним переходом. Однак розміщення його на Круглій площі міста є містобудівною помилкою, дисонансною відносно до пам'ятки містобудування.

Територіальний ріст міст, особливо великих, вимагає формування нових композиційних осей і лінійно-осьової системи ансамблів, що і пропонується автором при реконструкції центрального району міста Полтави формуванням системи ансамблів по осі вулиці Куйбишева через ринок до парку ім. Котляревського й Пам'ятника Солдатської Слави шляхом створення пішохідних вулиць і системи площ. Разом із тим використовується *комбінований прийом побудови системи ансамблів*, що включає сполучення лінійно-осьового прийому й прийому перетинання осей (див. рис. 4.6).

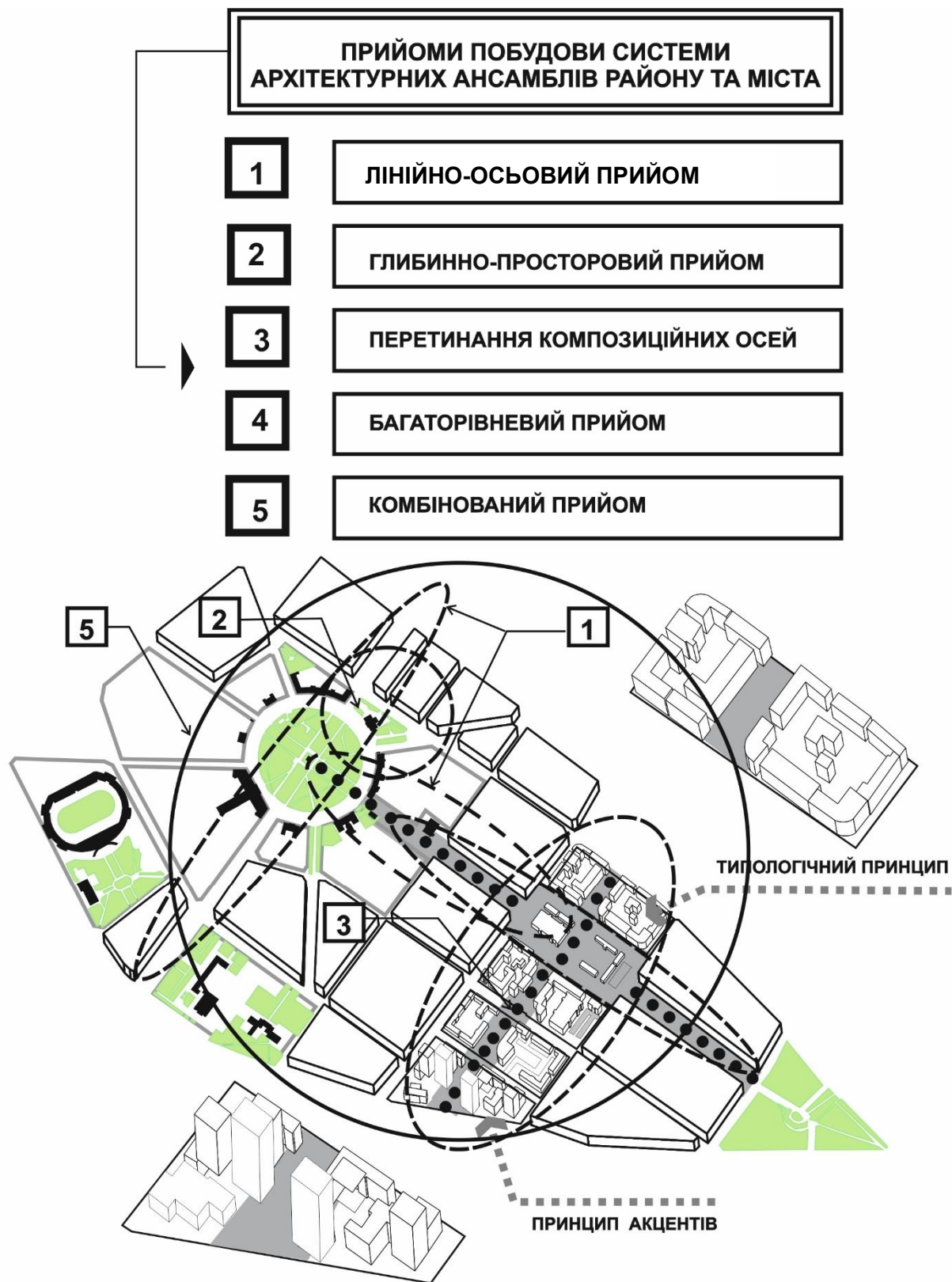

Рисунок 4.6 – Загальні прийоми побудови системи архітектурних ансамблів історичного міста

Для відтворення композиційного районування міста пропонується *методкомпозиційного районування*, що базується на існуючій морфоструктурі міста. Метод містить: 1) вияв існуючої морфоструктури міського середовища, встановлення рівнів морфологічного розподілу, визначення морфотипів середовища та їхня параметризація (див. розділ 3.3 дослідження); 2) аналіз морфоструктури і її елементів, визначення відповідності морфоструктури композиційному каркасові; 3) моделювання ієрархічної системи композиційних районів; 4) моделювання окремих районів. Перших два етапи складають інформаційну базу моделювання, визначають недоліки системи існуючих морфологічних районів. Це дозволяє провести науково обґрунтоване моделювання розвитку системи композиційних районів міста та окремих районів. Варто з початку усвідомити поняття композиційного району в композиційній структурі міста. На підставі історико-містобудівного аналізу розвитку КС досліджуваних міст пропонується така *модель композиційного району* (рис. 4.7). Композиційний район має такі ознаки, як специфічність та композиційна цілісність. Специфічність району визначається морфологією, сукупністю поєднання факторів формоутворення, що виражається комбінацією поєднання всіх параметрів опису середовища. Матеріальною основою району є природний ландшафт, найчастіше існує домінуючий фактор формоутворення, що також визначає специфіку району. Композиційна цілісність району визначається всіма засобами та принципами побудови архітектурної композиції (різноманітність, ієрархічність, компактність, співрозмірність та ін.). Як кожна композиція, композиційний район має домінуючі та фонові елементи – ядро (фокус) та периферію, зовнішні орієнтири. Як ядро можуть виступати окремі об'єкти, ансамблі, системи ансамблів, композиційні вісі. Завжди ядро формує наше уявлення про район, образ району; це, насамперед, його фокус. Композиційний район має межі, що визначаються ступенем композиційного впливу його ядра, природними межами та межами вихідного морфологічного району.

Завданням реконструкції району є вияв його меж засобами архітектури, дизайну та благоустрою. Вияв меж центрального району м. Полтави показує морфологічну та функціональну різноманітність району, сценарність зміни морфотипів та чергування ансамблів, ритмічність формування системи озелених територій, наявність системи композиційних ансамблів та композиційних зв'язків між ними, архітектурну та природну визначеність меж району.

Делімітація існуючих таксонів на плані міста з їхнього одночасною параметризацією дозволяє оцінити існуючу реальну ситуацію, визначити специфіку таксона, потенціал його реконструкції та історико-культурну цінність. Особливістю ієрархічної системи таксонів морфологічного розподілу є її об'єктивна зумовленість, що виражається в специфічності середовища, її відносної однорідності і відносної цілісності виділених морфологічних районів. Метод дозволяє відразу оцінити якісно райони, визначити закономірності чергування морфотипів; виділити такі райони, які мають недостатню композиційну цілісність, або не мають фокуса, ядра активності, або в яких не реалізований принцип конекційності, тобто відсутній композиційний зв'язок між елементами визначити наявність зовнішніх орієнтирів і т. д.

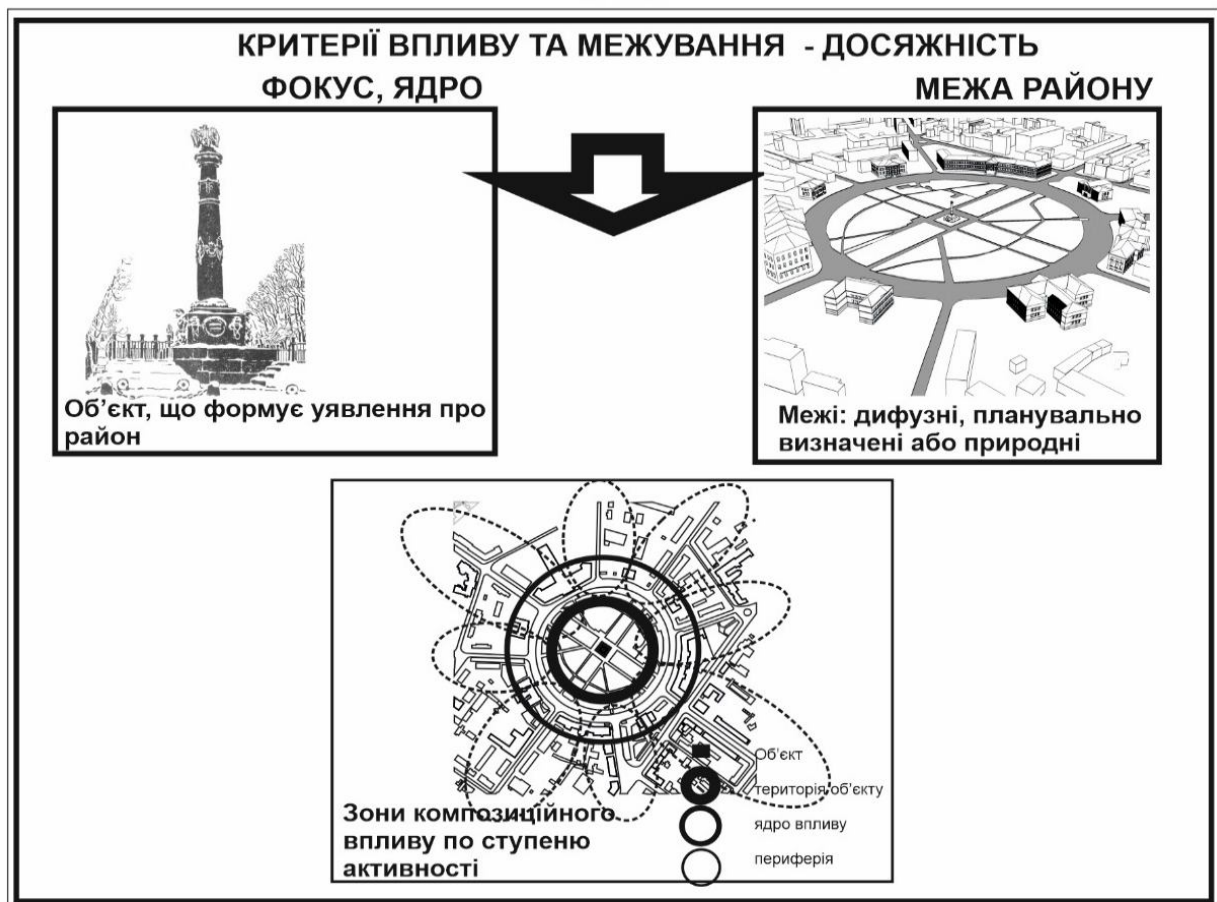
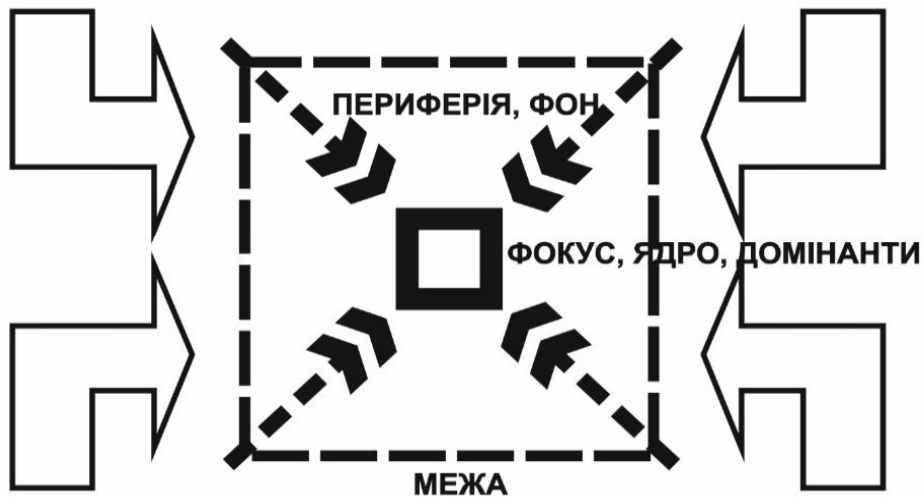
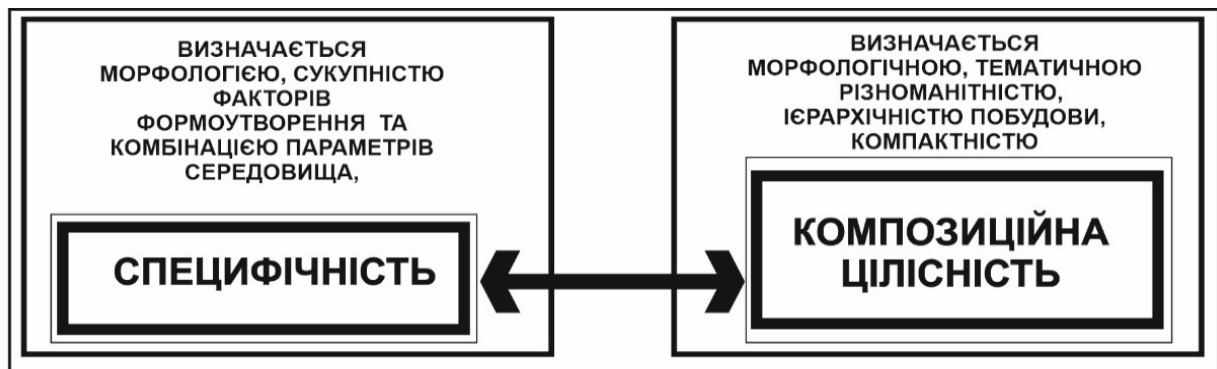

Рисунок 4.7 – Модель композиційного району

Морфологічний район не завжди є композиційним районом, межі морфологічного району та зони можуть співпадати, тоді ми маємо архітектурно невиразну територію міста, у якій непросто орієнтуватися. Композиційне районування має два рівня моделювання – моделювання системи міських композиційних районів та моделювання окремого композиційного району. Воно невід’ємно від моделювання планувальної композиції міста та спирається на методи і принципи побудови композиційного каркаса, системної організації домінант.

Моделювання спирається на такі принципи формування системи композиційних районів – *принцип узгодженості, ієрархії побудови районів, інтеграції, індивідуальності, поляризації* (рис. 4.8).

Принцип узгодженості виражається у відповідності системи композиційних районів морфоструктурі міста, відповідності композиційному каркасові, системній організації домінант і ансамблів міста, відповідності й вияву у композиції властивостей природного ландшафту, врахуванні функціональних районів міста. *Принцип ієрархії побудови системи районів* визначається у формуванні ієрархічної системи композиційних районів, ієрархії композиційних ансамблів усередині кожного району. Чим більше місто, тим більше в ньому рівнів ієрархії композиційних районів, яким відповідають ієрархія домінант окремих районів. *Принцип інтеграції* визначається посиленням композиційних, транспортних, візуальних зв’язків між районами, забезпеченням зв’язків між фокусами композиційних районів, між вертикальними домінантами районів. *Принцип індивідуальності* визначається необхідністю вияву специфічних ознак району з урахуванням домінуючого фактора формоутворення та закріплення специфіки району в розвитку його композиції, збереженні цінних морфотипів історичного середовища, збереження цінних елементів ландшафту та розпланування, тематичної новизни моделювання нового розпланування району, тематичної новизни вирішення ОПК середовищних фрагментів району, вибором індивідуальних прийомів формування ансамблів, індивідуальних прийомів формування житлової забудови, індивідуального архітектурного вирішення вертикальних домінант, використання індивідуальних стильових елементів благоустрою і дизайну, створенням фіксованих меж, що поєднують район у ціле та відділяють його від оточення. *Принцип поляризації* визначається необхідністю посилення значення центрального району міста в композиції міста, необхідністю формування фокуса кожного окремого району, посилення значення існуючого ядра району шляхом його функціонального та архітектурного насичення, ускладнення композиції району шляхом формування другорядних фокусів, осей та забезпеченням їхнього композиційного зв’язку, формуванням системи композиційних ансамблів декількох ієрархічних рівнів. *Загальний принцип цілісності району* забезпечується різноманіттям елементів його композиції, забудови, благоустрою районів, візуальною й планувальною компактністю та візуально-планувальними зв’язками між домінуючими елементами композиції, співрозмірністю сполучення відкритих та закритих просторів району, просторовою зв’язаністю елементів.

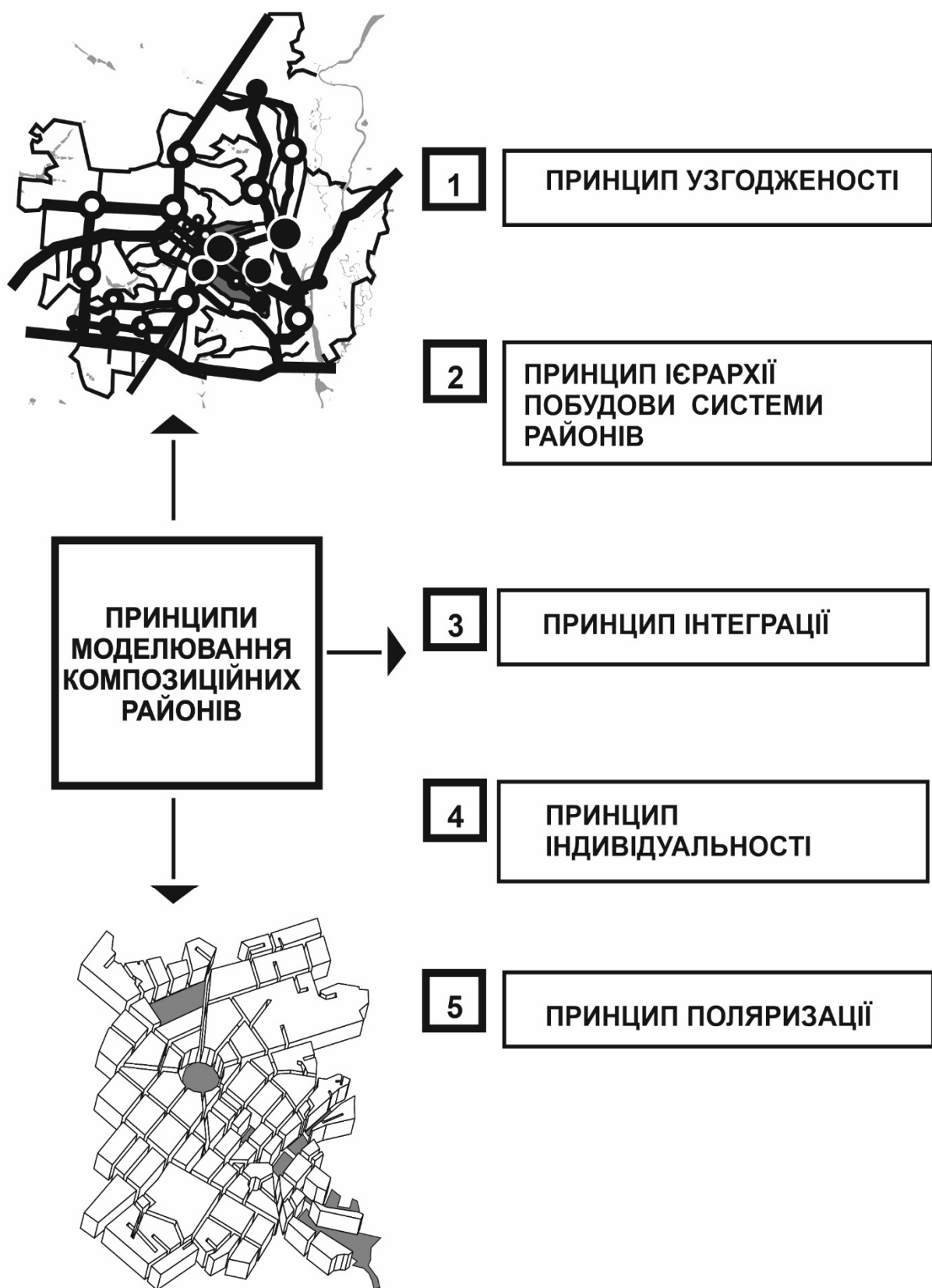

Рисунок 4.8 – Моделювання композиційних районів.
Принципи моделювання композиційних районів історичного міста

Принципове значення при моделюванні розвитку самого району має також *типологічний принцип*, він передбачає моделювання забудови району в межах сталих діапазонів параметрів району та складових його морфотипів, використання характерних для району прийомів розташування забудов та інших типологічних ознак району, що базуються на типологічних ознаках різночасових історичних морфосистем, історичних ансамблів. Отримані в ході виявлення морфоструктури міста морфологічні, історико-культурні параметри, потенціал перетворення, наявність потенціалу реконструкції району будуть визначати методи й прийоми реконструкції району та ступень регламентації.

Методи реконструкції об'ємно-просторової композиції міста

Методи реконструкції об'ємно-просторової композиції – це реконструкція базових елементів морфоструктури, ансамблів, окремих районів і зон. Оскільки історично сформоване середовище має різну історико-культурну цінність, варто визнати, що вибір методів реконструкції ОПК залежить від композиційної, функціональної та історико-культурної цінності кварталу, належності його до типу району, цінності самого району, його ролі в композиції міста та потенціалу реконструкції. Загалом при реконструкції ОПК історичного міста залежно від завдань, що вирішуються, використовуються на практиці п'ять методів (рис. 4.9): 1) *консервація*; 2) *реставрація*; 3) *ревалоризація*; 4) *модернізація*; 5) *конструювання нового середовища* [10]. Стосовно докомпозиції та морфології ці методи варто уточнити у такий спосіб.

Метод консервації – метод реконструкції, що здійснюється в умовах повного збереження історично сформованого середовища, його високої історико-культурної, естетичної цінності та відсутності потенціалу реконструкції. Цілком зберігаються сформована до дійсного моменту морфологія та композиційна структура, зберігається функціональне використання (за винятком функцій, що загрожують стану пам'яток) будівель і територій, будь-яке нове будівництво, руйнування й переробки, що могли б змінити морфологію, взаємозв'язок архітектурних об'ємів і кольорову гаму, неприпустимі. Але метод не виключає ускладнення та удосконалення композиції завдяки малим архітектурним формам, благоустрою, дизайну та озелененню.

Реставрація – метод реконструкції із повного відтворення заново середовища (будинку, ансамблю) за принципом точної копії. Він застосовується при відтворенні найбільш цінної історичної забудови, історичних композиційних доміант у деформованому історичному середовищі. При цьому відтворенні історичної (або близької до неї) функції відновлюється сформована до визначеного історичного періоду КС, морфологія та архітектурно-стилістичний вигляд об'єкта із застосуванням натуральних історичних матеріалів і технологій, хоча існуючий тип морфотипа середовища як деформований змінюється.

Рисунок 4.9 – Методи реконструкції композиційних структур історичних міст мікрорівня (об’ємно-просторової композиції)

Ревалоризація – метод реконструкції, за якого ускладнюються архітектурно-художні цінності середовища. КС залишається мало перетвореною, вона ускладнюється. Під час нового будівництва використовуються історичні прийоми та принципи побудови композиції, типологічні ознаки історичних елементів КС, морфологічні параметри використовуються як основа композиційного моделювання нової забудови, а моделювання здійснюється в межах сталих діапазонів цінних морфотипів середовища. У подібних умовах використовуються стереотипні «портрети» таксонів морфологічного розподілу, що найбільше підходять до конкретної містобудівної ситуації. Виконується ущільнення забудови кварталу за історичним прототипом, зберігаються цінні історичні та вводяться нові функції за старим функціональним профілем, максимально зберігається історичний вигляд середовища.

Модернізація – метод реконструкції, за якого відбувається зміна морфотипу середовища, зміна КС, що зумовлено введенням нових функцій, не пов'язаних із колишнім функціональним використанням, або з і знесенням малоцінної забудови. Разом із тим зберігаються архітектурні пам'ятки і цінні фонові споруди, композиційні домінанти, вузли та вісі, можуть зберігатися своєрідні риси морфології базових елементів середовища, може бути визначений морфотип, до якого будуть приведені морфологічні параметри певного кварталу, виходячи із загального завдання відтворення характерних морфотипів району. Нове будівництво здійснюється як на основі історико-архітектурного контексту з використання типологічних ознак морфосистем та елементів КС, так і за принципом контрасту старого та нового. Водночас виявлені діапазони морфологічних параметрів історичних прототипів базових елементів слугують вихідними регламентуючими параметрами архітектурно-планувального завдання на реконструкцію. Основне завдання використання цього підходу – забезпечити наступність розвитку морфології району, кварталу за можливої об'ємно-просторової трансформації забудови. Це завдання виникає під час нового будівництва на периферії історичного центру, під час реконструкції композиції буферних зон міста та перехідних морфотипів кварталів історичного центру.

І, нарешті, використання шостого методу найбільш істотно в умовах повної заміни існуючої малоцінної забудови новою. *Конструювання нового середовища* – метод проектування, що створює нову КС середовища та повністю перетворює морфологію середовища. У цьому випадку радикальність реконструктивних заходів виходить із пріоритету завдань відповідності структури пропонованим до неї сучасним і перспективним вимогам. Водночас сформована структура ігнорується як застаріла, окремі елементи її зберігаються й використовуються лише в тій мірі, у якій вони відповідають вирішенню поставлених завдань. Можуть бути використані історичні морфотипи у новому будівництві, історичні типологічні ознаки елементів КС, історичні прийоми побудови композиції, але це не є обов'язковим.

Таким чином, методи визначаються такими підходами до реконструкції: збереження морфопараметрів і типологічних ознак історичних елементів КС; зміна морфопараметрів у межах сталого діапазону морфотипу зі збереженням типологічних ознак й історичних композиційних прийомів; зміна морфопараметрів у межах сталого діапазону морфотипу з відтворенням окремих типологічних ознак; повна зміна

морфопараметрів із відтворенням окремих типологічних ознак; повна зміна морфопараметрів без відтворення окремих типологічних ознак й прийомів. Водночас окрім морфологічних засобів гармонізації середовища використовуються й усі інші композиційні засоби.

4.3 Методичні рекомендації щодо архітектурної регламентації забудови середовища історичних міст

На підставі проведеного дослідження пропонуються *методичні рекомендації щодо архітектурної регламентації нової забудови* таксонів морфологічного розподілу, які визначаються: формулюванням основної мети регламентації таксонів морфологічного розподілу; формулюванням основ і критеріїв містобудівної регламентації; визначенням принципів регламентації; установленням основного об'єкта регламентації, формулюванням методики визначення регламентуючих показників нової забудови.

Пропонується архітектурне регулювання розглядати як двоєдиний процес, що поєднує два діалектично протилежних напрямки – розвиток КС міста та збереження цінних історичних властивостей історичного середовища.

Аналіз історико-культурної спадщини виявив предмети охорони на різних містобудівних рівнях, виходячи також із завдання збереження історико-культурної спадщини, необхідно визнати основою архітектурної регламентації з метою збереження історико-культурної спадщини – типи різночасових морфосистем, історичні типи ансамблів, типи історичної забудови, існуючі морфоструктура та КС міста.

Якісні ознаки типів історичних морфосистем міста, типів історичних композиційних ансамблів, КС, типів забудови визначають якісну регламентацію нової забудови, правила, прийоми та принципи побудови нової композиції, які мають бути ідентичні внутрішнім закономірностям побудови історичних прототипів та забезпечувати збереження їхніх типологічних ознак. Разом із тим повинен враховуватися існуючий стан таксонів морфологічного розподілу, їхня цінність та тенденції перетворення в досліджуваному місті. Наприклад, належність певного історичного фрагмента середовища до морфосистеми «руське місто» потребує: збереження множинності візуальних зв'язків, широкого фронту сприйняття фрагменту з формуванням панорам і силуетів, збереження й використання відкритих просторів як візуальних басейнів, окремого розміщення домінант у просторі з необмеженим візуальним розкриттям і т. д. Належність історичного фрагмента середовища до морфосистеми «класицистичне місто» потребує: завершення периметральної забудови кварталу з архітектурним виявом перехресть, індивідуальності елементів рядової забудови, фасадного розкриття домінант по планувальних осях, дотримання лінії забудови кварталу тощо.

Такі вимоги мають бути сформульовані в правилах забудови, архітектурно-планувальних завданнях на проєктування певного фрагмента середовища, в режимах зон охорони пам'яток.

Визначені в ході дослідження параметри елементів морфоструктури забезпечують кількісну регламентацію нової забудови – її параметризацію (рис. 4.10).

Разом із тим до основних регламентуючих параметрів варто зарахувати морфологічні параметри середовища, оскільки на їхній підставі формуються номенклатура регламентуючих параметрів. Функціональні параметри забезпечують якісне нормування використання територій, що визначається регламентацією видів функціонального використання. Композиційні параметри середовища як ознаки морфотипа визначають потенціал розвитку композиції середовища і внаслідок розвитку та нового будівництва композиційний потенціал середовища повинен збільшуватися. Запропоновані у дослідженні історико-культурні параметри не повинні змінюватися в бік зменшення для історичного середовища.

Такій підхід дозволяє визначити *критерії архітектурної регламентації* таксонів морфологічного розподілу. *На макрорівні, на рівні міста*, основними критеріями регламентації є: наявність територіальних резервів або потенціал реконструкції; наявність планувальних обмежень; історико-культурна цінність міста та належність його до історико-культурного регіону; резерв набуття відповідності генплану міста та містобудівним вимогам, що охоплюють – розвиток КС міста, необхідність удосконалення транспортної мережі, мережі обслуговування та рекреацій міста, необхідність розвитку промисловості.

Головним напрямком архітектурно-містобудівної регламентації на цьому рівні є регламентація міських територій за видами функціонального використання, встановлення планувальних обмежень, розвиток планувальної й просторової композиції міста (розвиток композиційного каркаса міста, формування системи домінант, композиційних ансамблів, системи композиційних районів міста, морфологічної структури міста). *На мезорівні, рівні району та морфологічної зони*, основними критеріями регламентації є: історико-культурна цінність району; рівень збереження історичної спадщини; наявність типів історичних різночасових морфосистем; умови зорового сприйняття району ззовні; розмаїття історично сформованих морфологічних типів простору; резерв набуття відповідності проєктам забудови, проєктам детального планування та містобудівним вимогам; потенціал реконструкції району; рівень завершеності просторової та об'ємно-просторової композиції району; резерв набуття цілісності композиції; наявність територіальних резервів. Головним напрямком регламентації на мезорівні виступають – збереження цінних морфотипів базових елементів середовища, їхніх морфологічних показників, розвиток просторової та ОПК із метою набуття цілісності просторових утворень.

На мікрорівні, рівні планувальної одиниці та ділянки, основними критеріями регламентації є: належність кварталу до типу історичної морфосистеми; належність кварталу до певного морфотипу історично сформованого середовища; резерв набуття відповідності типу різночасової морфосистеми та історичному морфотипу; тенденції перетворення морфотипу та історичної морфосистеми; рівень завершеності ОПК; напрямок розкриття кварталу та закономірності його зорового сприйняття; належність до композиційного ансамблю вулиці або вузла; домінуюча функція кварталу; домінуючий тип житла; типи історичної забудови, її стилеві ознаки забудови та морфологічні параметри. Головним напрямком регламентації на цьому рівні є регламентація морфологічних показників кварталу, забудови, КС кварталу, благоустрій та дизайн міського середовища.

На підставі проведеного дослідження удосконалено принципи архітектурно-містобудівного регулювання забудови історичного міста [156]. Основним принципом регламентації є *принцип диференціації*, що визначає залежність ступеня та змісту регламентації від історико-культурної цінності морфологічного таксона, ступеня збереження історико-культурної спадщини, потенціалу реконструкції таксона, належності до рівня КС, окремо до композиційного району, ансамблю. Найбільш цінне історичне середовище потребує більш жорсткого режиму регламентації забудови територій. Принцип диференціації визначає також основні методи й прийоми реконструкції середовища.

На територію міста розповсюджується дія наступних принципів містобудівної регламентації: *типологічний принцип*; *принцип врахування тенденцій перетворення середовища*; *контекстуальний принцип*; *принцип рекомпозиції*; *принцип збалансованості морфологічних якостей простору з функціональним використанням* (рис. 4.11).

Типологічний принцип містить: принцип *однорідності* міського середовища за висотними характеристиками, за функцією, іншими типологічними ознаками; *принцип забезпечення морфологічної відповідності* усіх рівнів міського середовища; *принцип збереження зовнішніх типологічних ознак* різночасових морфосистем, цінних морфологічних таксонів, ансамблів; *принцип ідентичності* прийомів внутрішньої організації нової забудови історичному прототипові. При цьому використовується *принцип врахування тенденції перетворення середовища*, який визначає напрямок перетворення вихідного або перехідного морфотипу в інший новий, нормативними для вихідного морфотипу стають параметри нового морфотипу. *Контекстуальний принцип* визначається у спадкоємності містоутворення, функцій міського середовища та розвитку композиції, у необхідності аналізу вихідної ситуації як ресурсу організації міського середовища та контексту художньої творчості, у забезпеченні композиційної єдності історичного району з містом у цілому, привнесенні нового в забудову, не витісняючи і не придушуючи «старого», спираючись на композиційні принципи побудови існуючого середовища, сприйнявши «закон місця». Контекстуальний принцип базується на типологічному принципові та *принципові збалансованості морфологічних якостей середовища з функціональним використанням*, і пов'язаний з *принципом рекомпозиції*. Принцип рекомпозиції визначає необхідність відтворення цінної композиції, її складових, завершення композиційного задуму, застосування методу реставрації при реконструкції. Основи, критерії й принципи регламентації складають ієрархічну систему містобудівної регламентації морфологічних таксонів. Система містобудівної регламентації реалізується через місцеві правила забудови (зонінг-плани), які є ієрархічно організованою системою містобудівельних документів, що відображають вимоги міської територіальної громади до суб'єктів містобудівної діяльності на різних містобудівних рівнях. Кожен документ повинен доповнювати стандартну містобудівну документацію і є графічно зафіксованою й затверджуваною схемою архітектурно-містобудівних регламентів містобудівної діяльності в межах відповідного рівня прийнятих рішень.

Виходячи з особливостей містобудівної композиції, рівнів морфологічного розподілу міста, варто визнати головним об'єктом архітектурної регламентації таксони мікрорівня – операційні таксонометричні одиниці ОТО.

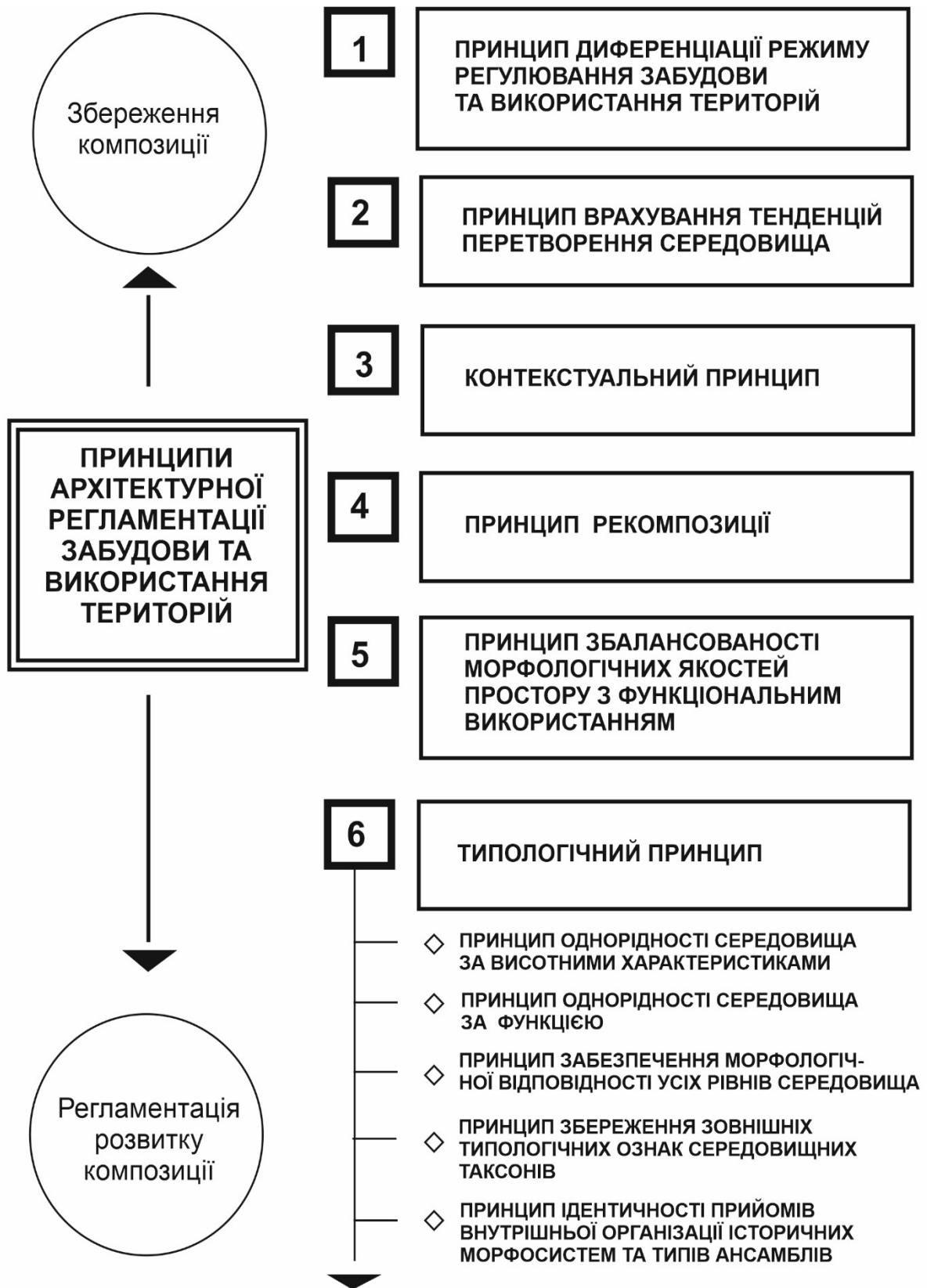

Рисунок 4.11 – Принципи архітектурної регламентації нової забудови в традиційному історичному середовищі міст

На підставі проведеного дослідження пропонується *методика визначення регламентуючих показників ОТО* (рис. 4.12). Методика складається з трьох етапів.

1. *Перший етап дослідження* – історико-містобудівний аналіз формоутворення КС міста, визначення її елементів, ступінь збереження і тенденцій перетворення:

1.1 Етап включає типологічний аналіз різночасових морфосистем, композиційних систем, композиційних ансамблів, типів історичної забудови у процесі розвитку, що дозволяє відтворити історичну композиційну структуру міста, ступень її збереження, цінності її складових та виявити стійкі типологічні ознаки елементів структури;

1.2 Установлення системоутворюючих та системозберігаючих ознак морфосистем, композиційних підсистем, внутрішніх закономірностей їхнього формування, зовнішніх типологічних ознак, відтворення структури елементів.

Результатом цього етапу дослідження історичного міста є: установлення типологічних ознак (якісних характеристик) елементів морфоструктури та КС міста, що існували на території міста; виділення періодів зміни й границь історичних морфосистем на плані міста; типологія історичної забудови міста, історичних морфосистем, історичних ансамблів. Підсумком цього етапу є визначення *якісної регламентації* нової забудови.

Для цього використовуються методи дослідження: системний історико-містобудівний аналіз розвитку міста, методи порівняльного аналізу, типологічний аналіз, метод першоджерел, методи натурного й візуального обстеження.

2. *Другий етап дослідження*. Композиційний аналіз міста пов'язаний з аналізом сучасного стану міського середовища з метою визначення проблем містобудівного розвитку. Дослідження здійснюються за трьома напрямками: аналіз морфології, виявлення потенціалу розвитку міста та аналіз міських структур (інженерних, транспортної, функціональної, природної, економічної, композиційної і т. д.). Аналізу міських структур присвячено багато досліджень, склалися методи їхніх досліджень [72, 74, 113, 118]. Виходячи з мети дослідження, розглядається тільки аналіз КС та морфоструктури міста.

2.1 Проводиться аналіз існуючої КС міста, її елементів, ієрархічних рівнів, порівняння з історичною КС, вияв композиційних підсистем та елементів, що були втрачені в процесі історичного розвитку.

2.2 Проводиться вияв існуючої морфоструктури міського середовища (див. розділ 3.3) з одночасною параметризацією її елементів. Морфологічний аналіз ОТО реалізується побудовою стереотипних портретів морфотипів графоаналітичним методом.

2.3 Визначення потенціалу реконструкції та резерву досягнення завершеності композиції, що залежить від потенціалу реконструкції ОТО, району, міста. Проводиться також визначення меж резервних територій міста, що можуть бути забудовані на вільних землях міста, так і внаслідок знесення малоцінних, ветхих та дисгармонуючих споруд.

2.4 Визначення номенклатури та діапазону змін параметрів морфотипів ОТО. Вияв морфотипів ОТО міста, побудова їхніх стереотипних портретів дозволяє порівняти їхні параметри, відмовитися від статистично невагомих параметрів, провести ранжування показників та визначити можливий діапазон змін параметрів у межах морфотипу.

Рисунок 4.12 – Методика визначення архітектурних регламентів забудови історичного середовища

Підсумком цього етапу є побудова морфоструктури історичного міста, карти зонування ОТО за історико-культурною цінністю, типи таксонів морфологічного розподілу, передусім морфотипи ОТО містата їхні основні типологічні ознаки, статистично вагомі морфологічні параметри ОТО та діапазон їхніх змін. Водночас високий історико-культурний потенціал, підвищуючи цінність міського таксона, одночасно є показником необхідності більш жорсткої регламентації нової забудови таксона.

Другий етап, таким чином, визначає номенклатуру параметрів *кількісної регламентації нової забудови ОТО та діапазон їхніх змін*.

3. *Третій етап. Моделювання КС міста.* У ході перших двох етапів дослідження міста створюється інформаційна база моделювання нової забудови морфологічних таксонів, насамперед ОТО. Але кожний квартал є частиною композиції міста, тому передбачити його розвиток необхідно у контексті реконструкції всього міста, композиційних підсистем, приймаючи рішення від верхнього рівня до нижчого, у чому реалізується принцип субординації.

3.1 Моделювання планувальної, просторової композиції міста. Використовуються запропоновані дослідженням методи (див. розд. 4.2) та і загальні й локальні принципи реконструкції КС (див. розд. 4.1 та 4.2).

3.2 Варіантне проєктування забудови ОТО в межах сталих діапазонів показників морфотипу. Моделюванню ОПК забудови кварталу передують моделювання просторової та планувальної композиції міста, розробка схем розвитку композиційного каркаса міста, визначення головних композиційних ансамблів міста, схем розміщення головних громадських споруд, розвитку системи озеленення міста та ін.

Основним об'єктом моделювання параметрів забудови, що визначаються як комплекс показників і вимог до розвитку морфологічної форми, є освоєна територія в межах історичного планування – квартал (ОТО).

Критерії моделювання параметрів забудови кварталу містять: успадковану містобудівну форму кварталу, тобто відповідний морфотип кварталу зі своїми граничними діапазонами параметрів; належність до морфологічного типу таксона вищого рівня; ступінь цінності історико-культурної спадщини; належність до зон охорони історико-культурної спадщини; тенденції перетворення морфотипу відповідно до параметрів перетворення; потенціал розвитку кварталу (що включає: наявність територіальних резервів, резерв набуття відповідності морфотипам усіх таксономічних рівнів, рівень завершеності ОПК); закономірності зорового сприйняття кварталу; належність кварталу до проєктованого, існуючого або потенціального композиційного ансамблю, композиційного каркаса.

Історико-культурна цінність кварталу, належність його до зони охорони пам'яток визначає більш суворіші вимоги до збереження морфологічних параметрів морфотипу, закономірностей зорового сприйняття.

Морфологічні параметри морфотипу, отримані в ході параметризації середовища, є системозберігаючими ознаками визначеного морфотипу, і визначають номенклатуру регламентуючих показників забудови кварталу та застосування типологічного принципу

реконструкції. Але якщо квартал є частиною композиційного каркаса міста, композиційного ансамблю, то може застосовуватися принцип акцентів.

4. Підсумком етапів є *розробка архітектурних регламентів забудови таксонів морфологічного розподілу*.

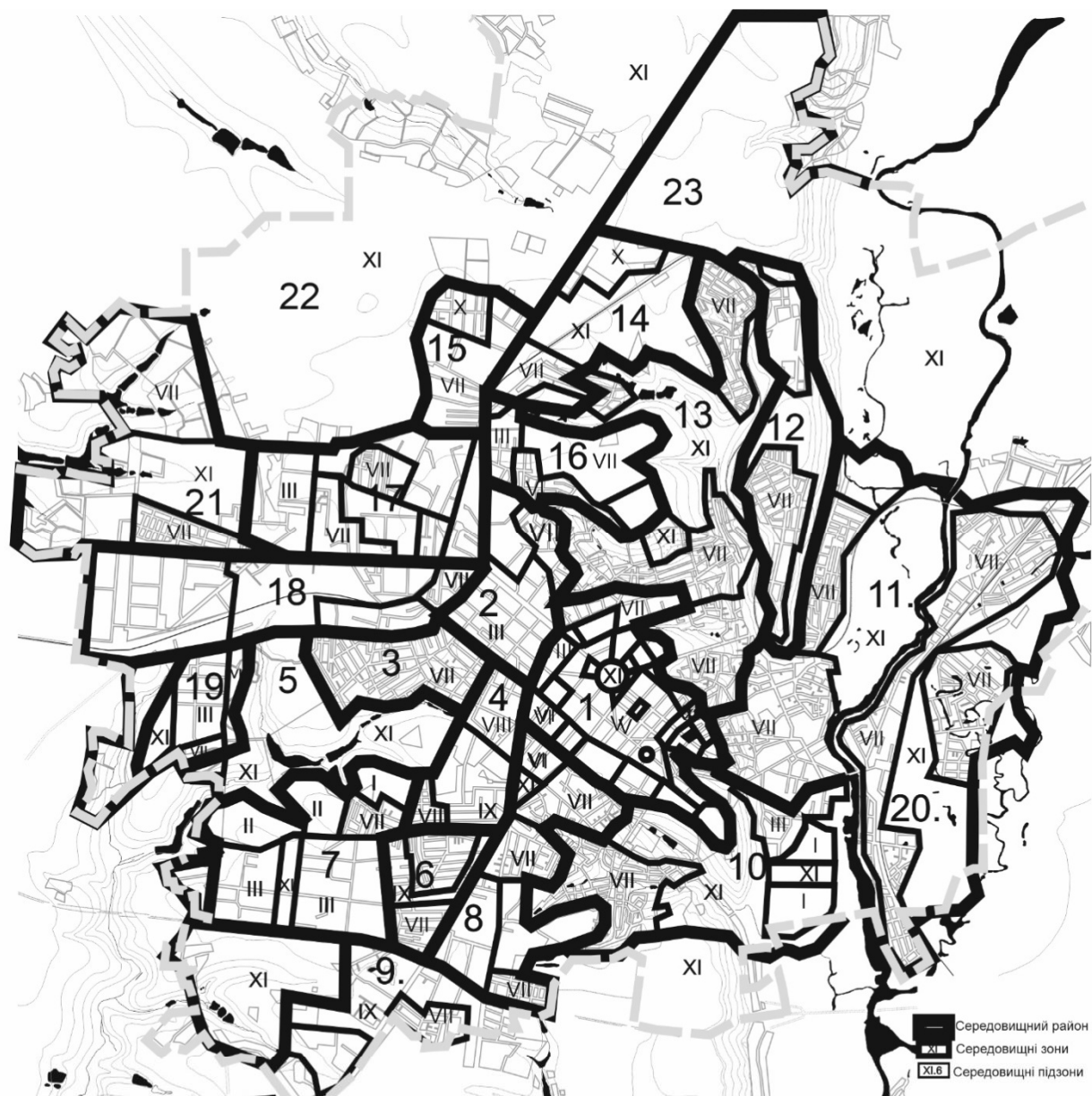
Морфологічну стабільність і спадкоємність необхідно забезпечувати визначеними дослідженням принципами реконструкції містобудівних структур та принципами регламентації, що дозволяє надати конкретні просторово-планувальні обмеження, індивідуальні вимоги до формування певного кварталу як частини таксона вищого рівня. Висновками районування й моделювання параметрів забудови згідно з вихідними даними, принципами регламентації й розвитку є архітектурні та містобудівні регламенти нової забудови певного кварталу в цілому за групами показників: архітектурні вимоги, планувальні вимоги, соціальні вимоги, інфраструктурні вимоги, вимоги до дизайну міського середовища [104]. Разом з існуючими зонами дії планувальних обмежень у межах кварталу та їхніми режимами використання, вимоги й параметри нової забудови становлять відповідно *архітектурний регламент* забудови та використання території кварталу.

Реалізація методики визначення архітектурних регламентів нової забудови та реконструкції ОТО надається в додатку А на прикладі міста Полтави. Результатом її є розробка детальних правил забудови історичного центру міста Полтави, головним документом яких є схема архітектурно-містобудівних регламентів (рис. А 25 дод. А) на основі схеми морфоструктури міста (рис. 4.13) та архітектурно-містобудівні регламенти забудови по кожному кварталу (рис. 4.14 та рис. А23–А25 дод. А).

У результаті параметризації планувальних одиниць м. Полтави методом статистичного аналізу й побудови стереотипних «портретів» операційних таксономічних одиниць методом графоаналітичного аналізу в місті виділено 11 морфологічних типів планувальних одиниць. Параметризація проводилася за допомогою розширеної номенклатури морфологічних показників для кварталів, визначено статистично вагомі типологічні ознаки морфотипу і статистично невагомі параметри (їхнє кількісне значення для всіх морфотипів міста знаходиться в одному діапазоні шкали ранжування). Статистично невагомі параметри в подальшому були упущені з розрахунків. Статистично важомими морфологічними параметрами виявилися такі показники: площа кварталу, середня висота забудови, площа забудови, щільність забудови, об'ємно-просторова щільність, замкнутість, периметральність.

Проведена делімітація таксонів морфологічного розподілу міста Полтави та виявлена морфоструктура міста. На території міста виділено 23 середовищних райони, що відрізняються своєрідністю вигляду, характерним сполученням морфотипів планувальних одиниць і вулиць (див. дод. А, рис. А20).

Під час розгляду міста загалом, умовно було визначено декілька періодів їхнього просторово-часового розвитку, які було порівняно з визначеними основними морфологічними типами простору. Здійснена періодизація ґрунтується на прийнятих у теорії й історії архітектури етапах і стадіях формування містобудівних систем у дореволюційний (4 періоди історичного розвитку розглянуті у другому розділі) і радянський періоди (1960–70-ті, 1970–80-ті та 1990-ті роки).

Стереотипні "портрети" морфотипів міста Полтави	Основні морфотипи планувальної одиниці										
	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I	XI
А - середня висота забудови, Б - площа території, В - площа забудови, Г - щільність забудови, Д - об'ємно-просторова щільність, Ж - замкнутість, І - периметральність	192° 5-20 ЖК 0,5-1,9 м²/га 0-1000 м²/га 1-2га 20-25 га 1-2,5поп(317м)	65-90 110°-130° ЖК 1,7-2,5 м²/га 1500-2500 м²/га 3-4 га 5-10 га 2-5поп(9-15м)	30-55 50°-100° ЖК 1,9-4 м²/га 1800-4200 м²/га 4-6 га 10-20 га 4-7поп(21-42м)	25-40 144°-152° ЖК 1,75-2 м²/га 1750-2500 м²/га 1-3 га 1-15 га 1,5поп(50м)	65-75 120°-130° ЖК 1,5-3,5 м²/га 3500-7500 м²/га 3-4 га 3поп(8м) 1-4 га	85-100 90°-120° ЖК 4-7 м²/га 4000-6000 м²/га 3-6,5 га 4-10 га 3,5поп(19м)	55-85 90°-100° ЖК 4-5,2 м²/га 4500-5800 м²/га 3-6 га 5-10 га 4,5поп(17м)	60-70 60°-70° ЖК 6,2-7,5 м²/га 5000-6500 м²/га 15-38 га 8поп(20м)	50-90 100°-120° ЖК 7,8,5 м²/га 2500-4000 м²/га 6-7 га 20-45 га 7,5поп(24м)	70-80 130°-144° ЖК 9 м²/га 2700-3000 м²/га 4-5 га 25-37 га 10поп(35м)	Більше 152° ЖК 0-0,9 м²/га 0-500 м²/га 0,2-1 га 40-50 га 1поп(3,5м)

Рисунок 4.13 – Морфологічна структура м. Полтава

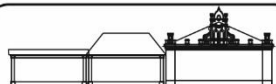
1. АРХІТЕКТУРНІ

1.1. Блакитна лінія забудови вулиці - максимальна можлива висота забудови вздовж вулиці в залежності від ступеня замкнутості вулиці

1.2. Максимально допустима висота забудови в середині кварталу

1.3. Вимоги до архітектурного завершення дахів:

- тільки скатні дахи або їх імітація;
- нормування похилу скатів;
- фіксація перехресть вулиць збільшенням поверховості;
- влаштування мансардних поверхів та інше.

1.4. Об'ємно-просторова щільність забудови кварталу
характеризує інтенсивність освоєння простору кварталу

1.5. Периметральність забудови
характеризує відношення між матеріальними та нематеріальними межами кварталу

2. ПЛАНУВАЛЬНІ

2.1. Максимальна щільність забудови кварталу
характеризує інтенсивність освоєння території кварталу

2.2. Дозволені види функціонального використання у кварталі

2.3. Домінуюча функція кварталу

2.4. Лінія регулювання забудови, червона лінія, відступ забудови від червоної лінії

3. СОЦІАЛЬНІ

3.1. Рекомендовані типи житла

3.2. Рівень обслуговуючої інфраструктури

4. ІНФРАСТРУКТУРНІ

4.1. Кількість місць постійного зберігання автотранспорту

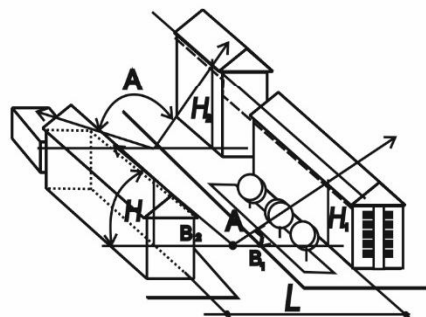
4.2. Вимоги до інженерного облаштування

4.3. Досяжність до зупинок громадського транспорту

5. ДИЗАЙН МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

5.1. Вимоги до благоустрою кварталу
5.2. Тип та параметри дозволеної реклами
5.3. Засоби візуальних комунікацій
5.4. Вимоги до освітлення будинків
5.5. Вимоги до святкового освітлення

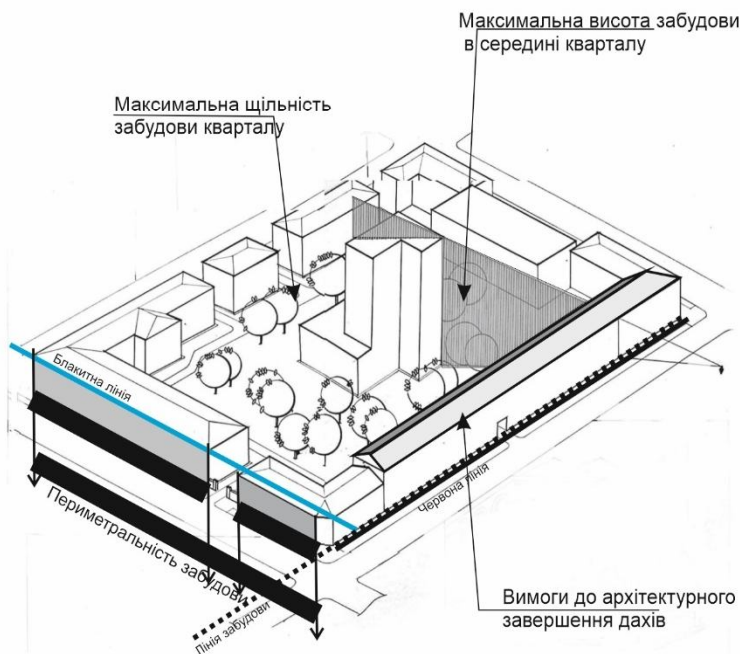
$$A = 180 - (B_1 + B_2)$$

H, H_1, H_2 - висоти будинків вулиці

L - ширина вулиці

B_1, B_2 - кути зору

A - кут розкриття вулиці, що характеризує ступінь її замкнутості

Максимальна висота забудови в середині кварталу

Максимальна щільність забудови кварталу

Блакитна лінія

Периметральність забудови

Червона лінія

Вимоги до архітектурного завершення дахів

Рисунок 4.14 – Архітектурно-містобудівні регламенти забудови кварталу

Морфотип V співвідноситься з територією історичного центру міста Полтави та входить у зону охорони історико-культурної спадщини. Чотири типи I, II, III, V і VI відбивають етапи розвитку забудови радянського періоду – 1960–70-ті та 70–80-ті, 1990-і роки й забудова їхніх відрізняється одночасним освоєнням. Три типи співвідносяться з районами реконструкції міста з різкою зміною морфології внаслідок заміни садибної забудови на багатоповерхову, їх можна віднести до перехідних морфологічних типів, що демонструють значення їх морфологічних параметрів. Різкі відмінності має VII морфотип, що співвідноситься з територіями садибної забудови. Окрему позицію займає також морфологічний тип XI, що за своїми кількісними характеристиками кардинально відрізняється від інших морфотипів, та співвідноситься з озеленими територіями міста.

Більш детальна параметризація центрального історичного району міста за допомогою композиційних параметрів у межах одного морфотипу вирізняє підтипи кварталів. Їхня територіальна локалізація дозволила виявити також окремі середовищні підзони, які визначають структурованість історичного району. Підтипи кварталів при порівнянні з якісними ознаками існуючих кварталів свідчать про співвідношення їх із типами історичних морфосистем. Порівняння параметрів морфологічних районів між собою виявило їхнє розмаїття, що і становить специфіку вже самого міста. Центральний район міста, що переважно співпадає з історичним центром міста, визначається найбільшим розмаїттям морфологічних зон і підзон, найвищими значеннями історико-культурних параметрів. Він має невелику щільність забудови та значний потенціал реконструкції, що свідчить про наявність резервних територій унаслідок знесення малоцінних будинків. У той же час у місті є значні за площею морфологічні райони, на території яких існує тільки один морфотип (переважно райони садибної забудови), вони доволі одноманітні з погляду композиції, функції і потребують проведення радикальних заходів із метою розвитку композиції.

Морфологічний аналіз на прикладі міста Полтави дозволив також установити, що виділяються три великих групи морфотипів кварталів, які співвідносяться з такими типами забудови: квартали усупільненого житлового фонду та громадської забудови, квартали рекреаційні (озелених територій), квартали садибної забудови.

Їхні показники мають різкі відмінності в кількісних значеннях параметрів, тому структура регламентації планувальної одиниці має бути диференційована залежно від типу кварталу (див. дод. А). На підставі варіантного моделювання ОПК кварталів визначено архітектурно-містобудівні регламенти забудови кварталів, що зафіксований в електронному паспорті кварталу (рис. 4.15 та дод. Б).

У детальних Правилах міста Полтави вся інформація по кварталах концентрується у вигляді паспорта планувальної одиниці (повний склад паспорту представлений у додатку Б). Паспорта планувальних одиниць структурно містять 3 частини – вихідну кадастрову інформацію, проєктну частину і регламентуючу частину. Проєктна частина паспорта кварталу містить – схему резервних територій, паспорти резервних ділянок, схему модернізації та надбудови будівель, варіанти об'ємно-просторового вирішення забудови кварталів.

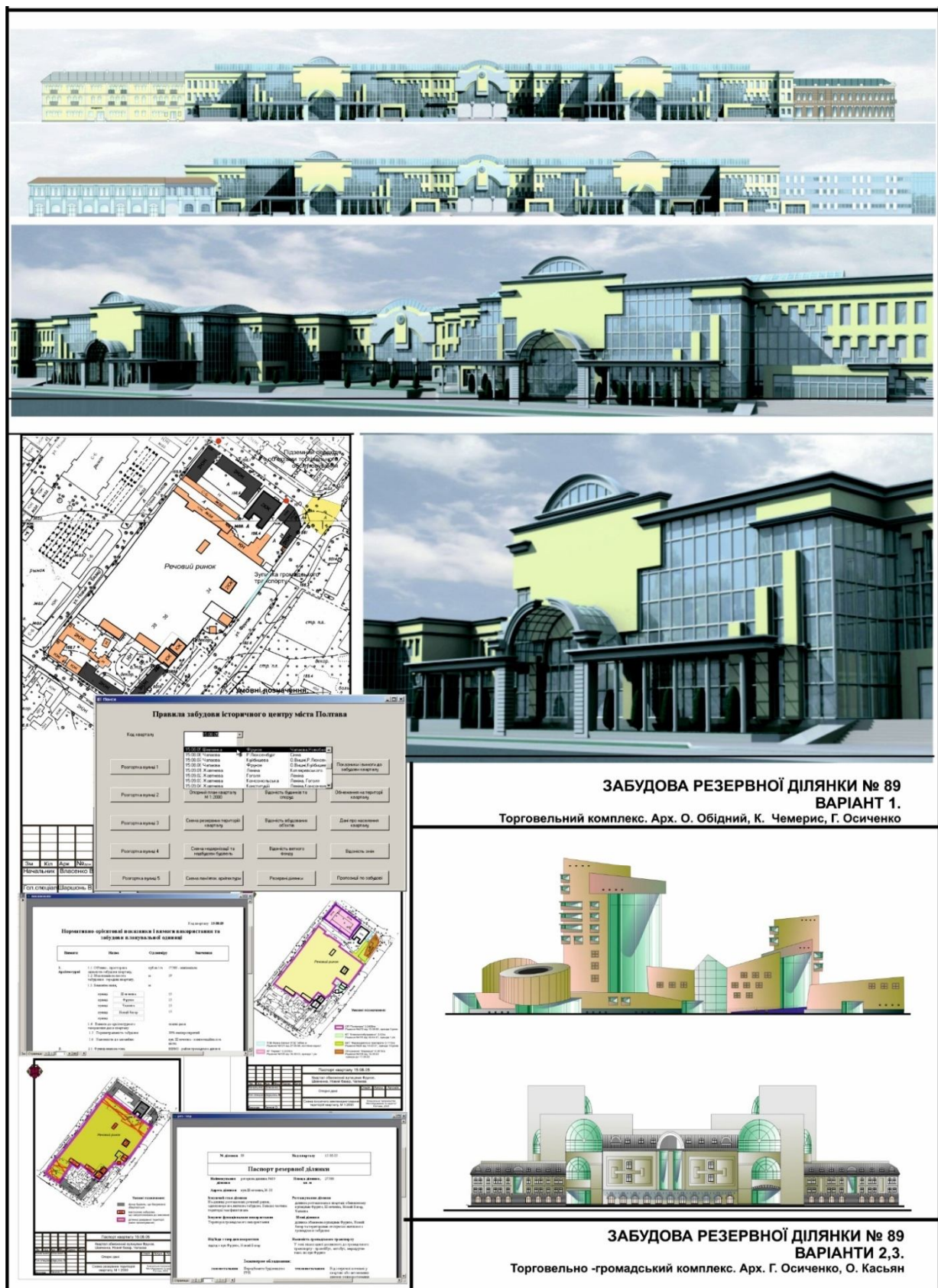

Рисунок 4.15 – Детальний зонінг історичного центру м. Полтави.
Паспорт кварталу 15.008.05. Моделювання забудови та регламенти

Висновки до четвертого розділу

1. Визначені загальні методичні підходи до реконструкції КС історичного міста. Визначено загальні принципи реконструкції КС історичного середовища та композиційних підсистем, що діють на всіх містобудівних рівнях: принцип акцентування, типологічний принцип, принцип субординації, принцип диференціації, принцип цілісності, принцип структуризації.

2. Запропоновано систему методів моделювання планувальної та просторової композиції міста, що включає моделювання морфології міського розпланування, побудову композиційного каркаса, композиційне районування, системну організацію домінант та формування силуету міста. Визначено локальні принципи реконструкції планувальної та просторової композиції міста.

Визначено загальні композиційні прийоми перетворення існуючої КС: внесення в композицію нової домінанти; внесення в композицію системи акцентних елементів; збагачення існуючої композиційної системи додатковими засобами; повна зміна існуючої композиційної системи.

3. Установлена залежність вибору методів реконструкції ОПК міста від цінності історико-культурної спадщини, потенціалу реконструкції кварталу, належності до КС вищого рівня та таксона морфологічного розподілу вищого рівня. Виявлено та удосконалено 5 методів реконструкції ОПК, району, кварталу – метод консервації, реставрації, ревалоризації, модернізації та конструювання нового середовища.

4. Система архітектурної регламентації розглядається як взаємопов'язана система якісних вимог до забудови та кількісної параметризації на всіх містобудівних рівнях. Якісні вимоги визначаються ознаками КС міста, типологічними ознаками історичних морфосистем, ансамблів, типологією забудови. Параметризація базується на морфологічних параметрах елементів морфоструктури.

5. Удосконалені існуючі принципи архітектурної регламентації: принцип диференціації вимог і параметрів, типологічний принцип, принцип врахування тенденцій перетворення середовища, контекстуальний принцип, принцип рекомпозиції.

6. Пропонується методика визначення архітектурних регламентів забудови елементів морфоструктури, насамперед ОТО.

7. Перевірка методики визначення архітектурних регламентів на прикладі міста Полтави дала змогу підтвердити результати дослідження та виявити деякі додаткові закономірності:

- відносну відповідність морфотипів ОТО типам житлової забудови в районах одночасової забудови;
- можливість відносного розподілу морфотипів ОТО між різночасовими морфосистемами у зонах нашарувань морфосистем (історичні центри міст) за допомогою їхніх типологічних ознак;
- можливість поєднання морфотипів ОТО у відповідні групи (а саме квартали усупільненої забудови, садибної забудови та озелених територій);
- необхідність диференціації номенклатури регламентуючих показників і вимог для основних груп морфотипів ОТО виявлених у місті.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Спираючись на особливості системного підходу, у дослідженні вперше наведене теоретичне узагальнення і подається методичний підхід до вирішення проблеми реконструкції КС історичних міст. Морфологічні параметри і типологічні ознаки історичних елементів КС, що є об'єктивними закономірностями побудови існуючого цінного історичного середовища, розглядаються як основа композиційного моделювання нової забудови, так і обґрунтування методів реконструкції КС та режиму регламентації забудови історичних міст. Такий методичний підхід забезпечує збереження історичного середовища та спадкоємність розвитку композиції міста.

1. Встановлено, що в дослідженнях із реконструкції КС історичних міст композиційна система міста загалом та її структура, зокрема, як об'єкт реконструкції не розглядалися. Зв'язок композиційної системи міста із системною ієрархією архітектурних форм міста й морфологією, як основною характеристикою форми, визначає необхідність фундаментальних досліджень морфо системи міста і її структури при реконструкції історичного середовища.

2. Виявлені особливості формування КС досліджуваних міст Центрального регіону України та тенденції їхнього розвитку, що полягають: а) у послідовній зміні різночасових морфосистем на території міст, а саме «руське середньовічне місто», «класицистичне місто», «капіталістичне місто», «радянське місто»; б) у композиційному синтезі різночасових морфосистем «руське середньовічне місто» та «класицистичне місто» на території міст; в) у поступовому перетворенні відкритого типу морфосистем міст у закритий тип, динамічність процесів перетворення залежить від динамічності розвитку міст.

Науково обґрунтована типологія історичних різночасових морфо систем та композиційних ансамблів досліджуваних міст на основі вияву їхніх стійких типологічних ознак.

3. Встановлена факторна залежність диференціації морфології архітектурного середовища історичного міста від просторової організації історико-культурної спадщини, морфологічних типів середовища, типів забудови, функціонального використання, типів розпланування та морфотипів ландшафту.

4. Розроблена класифікація параметрів опису морфотипів середовища історичного міста у такий спосіб: морфологічні, функціональні, історико-культурні, композиційні та параметри перетворення морфології. Запропоновані параметри опису фрагмента середовища (району, зони) та враховується динамічність морфології міста за допомогою параметрів перетворення.

Уперше розроблений метод виявлення існуючої морфоструктури міського середовища з одночасною параметризацією морфотипів середовища та визначена ієрархія побудови морфосистеми міста.

5. Обґрунтовані методичні основи реконструкції КС історичного міста відповідно до запропонованого методичного підходу, що полягають у:

- визначенні загальних принципів і методів реконструкції КС;

- субординації у прийнятті рішень, коли моделювання верхніх рівнів композиції міста визначає реконструкцію ОПК;
- диференціації методів і принципів реконструкції залежно від ієрархічного рівня, ступеня цінності та потенціалу реконструкції;
- використанні морфологічних характеристик історичного середовища та типологічних ознак історичних елементів КС як композиційних засобів;
- поєднанні реконструкції історичного середовища з регламентацією нової забудови;
- обґрунтуванні методів реконструкції та архітектурних регламентів забудови параметрами елементів існуючої морфоструктури міста;
- відтворенні композиційного районування у містах на основі існуючої морфоструктури.

6. Результатом дослідження стала методика визначення ієрархічної системи архітектурних регламентів нової забудови в історичному середовищі, що поєднує фундаментальні дослідження середовища історичного міста з технологією прийняття містобудівних рішень, виявлення морфоструктури середовища із системою методів класифікації складових міського середовища, параметризацію архітектурної форми середовища з моделюванням розвитку композиції міста на всіх містобудівних рівнях.

Основним об'єктом регламентації визначено планувальну одиницю (ОТО) історичного середовища, а значення її морфологічних параметрів є своєрідним «генетичним кодом» історичного середовища, дотримання якого забезпечує спадкоємність розвитку містобудівної композиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира. Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – С. 52–63.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно- терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 290 с.
3. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні / В. Акуленко. – Київ, 1991. – 256 с.
4. Арапов С. Н. Методика описания морфологии городских открытых пространств / С. Н. Арапов // Сб. ВНИИТАГ. Отечественный опыт. Архитектура и градостроительство. – М., 1991. – № 2–3 – С. 46–54.
5. Араухо И. Архитектурная композиция / И. Араухо. – М. : Высш. школа, 1982. – 208 с. : ил.
6. Арманд Д. Л. Типологическое ландшафтное районирование методом разделения территории по некоторым признакам / Д. Л. Арманд, А. В. Дроздов, Л. С. Филлипович // Биографическое и ландшафтное изучение лесостепи. – М., 1972. – С. 9–34.
7. Архитектура и эмоциональный мир человека / Г. Б. Забельшанский, Г. Б. Миневрин, А. Г. Раппапорт, Г. Ю. Сомов. – М. : Стройиздат, 1985. – 207 с. : ил.
8. Архитектура. Короткий словник-довідник / За загальною ред. А. Мардера. – Київ : Будівельник, 1995. – 333 с. : іл.
9. Архитектурное проектирование жилых зданий : учебник / под редакцией М. В. Лисициана и Е. С. Пронина. – М. : Стройиздат, 1990. – 488 с. : ил.
10. Ахмедова Е. Исторический центр г. Самары : стратегия градостроительной реконструкции / Е. Ахмедова, Т. Баранова. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://internet/РЕКОНСТРУКЦИЯ.samara/htm/> – 4 с.
11. Бабуров А. В. О морфологии городского пространства / А. В. Бабуров // Сб. ВНИИТАГ. Отечественный опыт. Архитектура и градостроительство. – М., 1991. – № 2–3 – С. 44–46.
12. Баканов А. И. Основы физико-географического районирования / А. И. Баканов // Экологическое районирование пресноводных водоемов. – Рыбинск : ИБВВ АН СССР, 1990. – С. 16–41.
13. Барбаш Н. Б. Методика изучения территориальной дифференциации городской среды / Н. Б. Барбаш. – М. : институт географии, 1986. – 182 с. : ил.
14. Бархин М. Г. Город. Структура и композиция / М. Г. Бархин. – М. : Наука, 1986. – 263 с.
15. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України) : Автореф. дис.... д-ра арх. : 18.00.01. / ХДТУБА. – Харків, 2004. – 32 с.
16. Белкин А. Н. Городской ландшафт : учеб. пособие для архит. и строит. спец. вузов / Под общ. Ред. Н. Н. Миловидова, Б. Я. Орловского, А. Н. Белкина. – М. : Высш. шк., 1987. – 111 с. : ил.
17. Беляева Е. Л. Архитектурно-пространственная среда, как объект зрительного восприятия / Е. Л. Беляева. – М. : Стройиздат, 1977. – 125 с. : ил.
18. Беккер А. Ю. Современная городская среда и архитектурное наследство / А. Ю. Беккер, А. С. Щенков. – М. : Стройиздат, 1986. – 99 с. : ил.
19. Білоконь Ю. М. Проблеми містобудівного розвитку територій : навч. посібник / Ю. М. Білоконь. – Київ : Укрархбудінформ, 2001. – 70 с.
20. Блануца В. И. Интегральное экологическое районирование : концепция и методы / В. И. Блануца. – Новосибирск : Наука, 1993. – 158 с.
21. Эстетические свойства архитектуры (моделирование и проектирование) / Ю. Г. Божко. – Киев : Будивельник, 1990. – 144 с. : ил.
22. Божко Ю. Г. Архитектоника и комбинаторика формообразования : учебник / Ю. Г. Божко. – Киев : Вища школа, 1991. – 72 с.

- 23.Бочаров Ю. П. Планировочная структура современного города / Ю. П. Бочаров, О. К. Кудрявцев. – М. : Стройиздат, 1972. – 245 с. : ил.
- 24.Вадимов В. М. Город и река (планировочные аспекты) / В. М. Вадимов. – Киев – Полтава : Археология, 2000. – 214 с. : ил.
- 25.Вадимов В. М. Функциональный структурализм – метод проектирования градостроительных объектов / В. М. Вадимов // Тез. докладов 45 научной конф. – Полтава : Полт. ИСИ, 1993. – С. 118–119.
- 26.Вергунов А. П. Архитектурно-ландшафтная организация крупного города / А. П. Вергунов. – Ленинград : Стройиздат, Ленингр. отделение, 1982. – 134 с.
- 27.Водзинський Є. Є. Історичні міста України : дослідження та охорона спадщини / Є. Є. Водзинський // Архітектурна спадщина України. – Київ : КиївНДІТАМ, Державний комітет у справах містобудування та архітектури, Управління охорони та реставрації пам'яток містобудування та архітектури, 1995. – Т. 3 ч. I – С. 243–254.
- 28.Водзинський Є. Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України / Є. Є. Водзинський // Архітектурна спадщина України. – Київ : КиївНДІТАМ, Державний комітет у справах містобудування та архітектури, Управління охорони та реставрації пам'яток містобудування та архітектури, 1995. – Т. 23. – С. 242–254 : іл.
- 29.Водзинский Е. Е. Градостроительные вопросы охраны историко-культурного наследия Чернигова / Є. Є. Водзинський // Сб. Градостроительство. – Киев : Будивельник, 1988. – Вып. 40. – С. 74–78.
- 30.Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем / М. М. Габрель. – Київ : АСС, 2004. – 400 с.
- 31.Гребенюк Г. Є. Основи композиції та рисунок : підручник для учнів проф.-техн. навч. закладів / Г. Є. Гребенюк. – Київ : Техніка, 1987. – С. 3–106.
- 32.Градостроительные проблемы охраны и использования историко-культурного наследия : Сб. научн. тр. / под редакцией канд. техн. наук Э. А. Панина, С. К. Регамэ. – М. : ЦНИИП градостроительства, 1989. – 107 с.
- 33.Григорян А. Г. Ландшафт современного города / А. Г. Григорян. – М. : Стройиздат, 1986. – 136 с.
- 34.Гуляницкий Н. Ф. Русский регулярный город на традиционной основе / Н. Ф. Гуляницкий // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1985 – Вып. 33. – С. 3–13 : ил.
- 35.Гутнов А. Мир архитектуры / А. Гутнов, В. Глазычев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с., ил.
- 36.Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства / А. Э. Гутнов. – М. : Стройиздат, 1984. – 256 с.
- 37.Гутнов А. Э. Будущее города / А. Э. Гутнов, И. Г. Лежава. – М. : Стройиздат, 1977. – 126 с.
- 38.Довідник регулювання використання і забудови територій населених пунктів (зонінг) / В. Гусаков, У. Валетта, В. Нудельман, О. Вашкулат. – Київ, 1996. – 77 с.
- 39.Демин Н. М. Управление развитием региональных градостроительных систем / Н. М. Демин. – Киев : Будивельник, 1991. – 185 с.
- 40.Емельянов А. А. Формирование историко-культурной оценки территории исторического поселения (на примере Китай-города) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Emelianov_AA@guor.msk.ru
- 41.Иконников А. В. Искусство, среда, время. Эстетическая организация городской среды / А. В. Иконников. – М. : Советский художник, 1985. – 333 с. : ил.
- 42.Иконников А. В. Основы архитектурной композиции / А. В. Иконников, Г. П. Степанов. – М. : издательство «Искусство», 1971. – 224 с. : ил.
- 43.Иконников А. В. Эстетические ценности предметно-пространственной среды / А. В. Иконников. – М. : Стройиздат, 1990. – 335 с. : ил.

- 44.Иодо И. А. Основы градостроительства. Теория. Методология / И. А. Иодо. – Минск : Высшая школа, 1983. – 199 с. : ил.
- 45.Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. / Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1967. – Т. Полтавська область. – 1028 с. : іл.
- 46.Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. / Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1971. – Т. Київська область. – 791 с. : іл.
- 47.Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. / Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1972. – Т. Чернігівська область. – 779 с. : іл.
- 48.Каганов Г. З. Формирование городской среды (вопросы теории) / Г. З. Каганов // Теория и история архитектуры. Обзорная информация. – М., 1987. – Вып. 3. – 42 с.
- 49.Карнабіда А. А. Чернігів. Архітектурно-історичний нарис. Видання 2-е / А. А. Карнабіда. – Київ : Будівельник, 1980. – 226 с.
- 50.Кишик Ю. Н. Системная организация высотных доминант / Ю. Н. Кишик // Реконструкция исторических зон городов. – Киев : НИПИ Градостроительства, Госстрой Украины, 1991. – С. 27–40.
51. Ключниченко Є. Є. Містобудівні основи формування житлового середовища : Автореф. дис. ...д-ра техн. наук: 05.23.20 / Є. Є. Ключниченко. – КДТБА. – Київ, 1998. – 31 с.
- 52.Ковтун В. В., Города Украины. Справочник / В. В. Ковтун, А. В. Степаненко. – Киев : Выща школа, 1990. – 279 с.
- 53.Композиция в современной архитектуре / Ред. кол. Л. И. Кириллова, И. А. Покровский, И. Е. Рожин. – М. : Стройиздат, 1973. – 188 с. : ил.
54. Корреа Ч. Новый пейзаж : Современные градостроительные тенденции / Чарльз Корреа. – М. : Стройиздат, 1989. – 115 с.
55. Кравец В. И. Колористическое формирование в архитектуре / В. И. Кравец. – Харьков, Выща школа, 1987. – С. 1–62.
- 56.Кринский В. Ф. Элементы архитектурно-пространственной композиции / В. Ф. Кринский, И. В. Ламцов, М. А. Туркус. – М. : Изд-во литер. по стр-ву, 1968. – 108 с. : ил.
- 57.Крыжановская Н. Я. Основы ландшафтного дизайна / Н. Я. Крыжановская. – Харьков : ХГАГХ, «Константи», 2002. – 216 с.
- 58.Кудрявцев М. П. Использование рельефа местности в русском градостроительстве на примере Москвы XVII века / М. П. Кудрявцев // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1973. – Вып. 21. – С. 3–13 : ил.
- 59.Т. Н. Кудрявцева. Композиция улиц древнерусских городов / Т. Н. Кудрявцева // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1985. – Вып. 33. – С. 14–22 : ил.
- 60.КуприяноваТ. П. Принципы и методы физико-географического районирования с применением ЭВМ / Т. П. Куприянова. – М. : Наука, 1977. – 176 с.
- 61.Курбатов Ю. И. Архитектурная форма и природный ландшафт. Автореф : дис. ...д-ра арх. : 18.00.01 / МАРХИ. – Л., 1986. – 54 с.
- 62.Лаврик Г. И. Методологические основы районной планировки / Г. И. Лаврик, Н. М. Демин. – М. : Стройиздат, 1975. – 97 с.
- 63.Лавров В. А. Преобразование среды крупных городов и совершенствование их планировочной структуры / В. А. Лавров, О. К. Кудрявцев, Г. А. Малоян. – М. : Стройиздат, 1979. – 126 с.
- 64.Лавров В. А. Развитие планировочной структуры исторически сложившихся городов / В. А. Лавров. – М. : Стройиздат, 1977. – 176 с. : ил.
- 65.Линч К. Образ города : Пер. с англ. В. Л. Глазычева. Под ред. А. В. Иконникова / Кевин Линч. – М. : Стройиздат, 1982. – 328 с.
- 66.Линч К. Совершенная форма в градостроительстве : Пер. с англ. В. Л. Глазычева. Под ред. А. В. Иконникова / К. Линч. – М. : Стройиздат, 1986. – 264 с.
- 67.Логвин Г. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль / Г. Логвин. – М. : Искусство, 1980. – 286 с. : ил.

68. Лукьянченко В. Наукові дослідження та реставрація оборонних споруд Спасо-Преображенського монастиря у Новгород-Сіверському / В. Лукьянченко // З історії Української реставрації. – Київ : Видавництво «Українознавство», 1996. – С. 170–176.
69. Макухін В. Ф. Планувальна композиція сучасного міста / В. Ф. Макухін. – Київ : Будівельник, 1974. – 66 с.
70. Мардер А. П. Понятійно-теоретичні основи естетики архітектури : дис. ... д-ра арх. : 18.00.01. – Київ, 1996. – 302 с.
71. Мандель И. Д. Кластерный анализ / И. Д. Мандель. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 176 с. : ил.
72. Махровская А. В. Реконструкция старых жилых районов крупных городов / А. В. Махровская. – Л. : Стройиздат, 1984. – 351 с. : ил.
73. МГСН 1.01–99. Нормы и правила проектирования планировки и застройки Москвы (утверждены и введены в действие постановлением Правительства Москвы от 25.01.2000. № 49).
74. Методика реконструкции городов. Под ред В. Лаврова. – М. : Стройиздат, 1975. – 151 с. : ил.
75. Меркулова И. Ю. Трансформация древнерусских городов / И. Ю. Меркулова, Г. Я. Мокеев // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1986. – Вып. 34. – С. 8–16. : ил.
76. Методичний посібник з розробки та впровадження правил використання та забудови території міст / В. Гусаков, Ю. Білокінь, В. Нудельман, О. Вашкулат. – Київ, 1998. – 75 с.
77. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР / Ред коллегия : Е. Водзинский, Е. Ключниченко, И. Колесникова, Ю. Нельговский. – Киев, 1982. – 120 с. : ил.
78. Методические указания об использовании памятников истории и культуры как градоформирующих факторов при разработке генеральных планов и проектов детальной планировки городов. – М. : Стройиздат, 1988. – 29 с.
79. Міроненко В. П. Методологічні основи оптимізації архітектурного середовища : Автореф. дис. ...д-ра арх. : 18.00.01/ХДТУБА. – Харків, 1999. – 32 с.
80. Мірошник Н. С. Православні монастирські комплекси України (Принципи функціональної і естетичної реабілітації). Автореф. дис. ...канд. арх. : 18.00.01/АОМ. – Київ, 1999. – 20 с.
81. Михайленко В. Е. Природа. Геометрия. Архитектура / В. Е. Михайленко, А. В. Кащенко. – Киев : Будівельник, 1988. – 176 с. : ил.
82. Михайленко В. С. Основы композиции (геометричні аспекти художнього формоутворення) : навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / В. С. Михайленко, М. І. Яковлев. – Київ : Каравелла, 2004. – С. 5–61.
83. Моисеев Ю. М. Общественные центры : учеб. пособие для архит. и строит. спец. вузов / Ю. М. Моисеев, В. Т. Шимко. Под общ. Ред. Н. Н. Миловидова, Б. Я. Орловского, А. Н. Белкина. – М. : Высш. шк., 1987. – 96 с. : ил.
84. Мокеев Г. Я. Черты своеобразия в структурах городов восточных и западных славян / Г. Я. Мокеев // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1975. – Вып. 23. – С. 3–13.
85. Мокеев Г. Я. Типология древнерусских городов / Г. Я. Мокеев // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1976. – Вып 25. – С. 3–13 : ил.
86. Николаевская З. Садово-парковый ландшафт / З. М. Николаевская. – М. : Стройиздат, 1989. – 344 с. : ил.
87. Нудельман В. І. Основні завдання і структура регіональної містобудівної документації / В. І. Нудельман // Матеріали Міжн. Семінару «Роль та значення планування територій в сучасних умовах». – Черкаси, 1997. – С. 16–18.
88. Объемно-пространственная композиция в архитектуре / [В. А. Степанов, М. А. Туркус, В. Ф. Кринский и др.]. – М. : Стройиздат, 1975. – С. 1–56.

89. Олейник Е. П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города (на примере городов западных областей УССР) : дис. ...канд. арх. :18.00.04. – Київ : 1989. – 199 с. : ил.
90. Онищенко Н. А. Архитектура Круглой площади в Полтаве. Автореф. дис....канд.арх. / КИСИ. – Киев, 1954. – 15 с.
91. Основы теории градостроительства : учебник для вузов спец. «Архитектура» / [З. Н. Яргина, Я. В. Косицкий, В. В. Владимиров и др.]. – М. : Стройиздат, 1986. – 146 с. : ил.
92. Осітнянко А. П. Планування розвитку міста : монографія / А. П. Осітнянко. – Київ : КУБА, 2001. – 460 с.
93. Осиченко Г. О. Районоутворюючі фактори міського середовища історичних міст (на прикладі Чернігова і Полтави) / Г. О. Осиченко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 1998. – № 1. – С. 95–97.
94. Осиченко Г. О. Планувальне районування історичного міста (на прикладі м. Полтави) / Г. О. Осиченко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 1998. – № 1. – С. 93–94.
95. Осиченко Г. О. Деякі особливості формування просторово-планувальних структур історичних міст Лівобережної України / Г. О. Осиченко // Коммунальное хозяйство городов. Республиканский межведомственный научно-технический сборник. – Київ : Техніка, 1998. – Вып. 13. – С. 10–16.
96. Осиченко Г. О. Деякі особливості розробки детальних правил забудови та використання територій міст / Г. О. Осиченко // Містобудування та територіальне планування : Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2004. – Вып. 17. – С. 225–235.
97. Осиченко Г. О. Інтегральний метод районування в містобудуванні / Г. О. Осиченко // Містобудування та територіальне планування : Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2004. – Вып. 18. – С. 138–148.
98. Осиченко Г. О. Методичні основи містобудівної регламентації в історичних містах / Г. О. Осиченко // Містобудування та територіальне планування : Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2005. – Вып. 21. – С. 244–255.
99. Осиченко Г. О. Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст / Г. О. Осиченко // Містобудування та територіальне планування : Науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2005. – Вып. 22. – С. 230–241.
100. Основы формирования архитектурно-художественного облика городов / Под редакцией В. Н. Белоусова и Л. Н. Кулаги. – М. : Стройиздат, 1981. – 190 с. : ил.
101. Очерки теории архитектурной композиции / [С. С. Алексеев, И. Н. Воейкова, В. И. Казаринова и др.]. – М. : Гос. изд-во литер. по стр-ву, арх. и строит. матер., 1960. – 299 с. : ил.
102. Павлюченко В. И. Вопросы композиции архитектурного ансамбля / В. И. Павлюченко // Вопросы архитектурной композиции. – М. : Гос. изд. лит. по стр., арх. и стр. мат., 1958. – Сб. 2. – С. 123–171.
103. Памятники архитектуры в структуре городов СССР. Под редакцией А. В. Иконникова, Н. Ф. Гуляницкого. – М. : Стройиздат, 1978. – 208 с. : ил.
104. Плешкановська А. М. Містобудівне регулювання функціонального використання і забудови міських територій : Автореф. дис. ...канд. техн. наук: 05.23.20/КНУБА / А. М. Плешкановська – Київ, 2000. – 21 с.
105. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За редакцією А. В. Кудрицького. – Київ : «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 1992. – 1022 с.
106. Посацький Б. С. Основы урбанистики. Часть II. Розпланування та забудова міст / Б. С. Посацький. – Львів : видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2001. – С. 243 : іл.
107. Проскурякова Т. С. О преемственности в русском градостроительстве второй половины XVIII века / Т. С. Проскурякова // Архитектурное наследство. – 1985. – Вып. 33. – С. 40–51 : ил.

108. Пляшко Л. А. До питання планування та забудови міст Лівобережжя України середини 18 сторіччя. Перша авторська редакція / Л. А. Пляшко. – Київ : Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської України, 1986. – арх. № 454. – 170 с.
109. Перцик Е. Н. География городов (геоурбанистика) : учеб. пособие / Е. Н. Перцик. – М. : Высш. шк., 1991. – 319 с.
110. Пруцын О. И. Архитектурно-историческая среда. Совместное изд. СССР-ПНР / О. И. Пруцын, Б. Рымашевский, В. Борусевич. – М. : Стройиздат, 1990. – 408 с. : ил.
111. Ранинский Ю. В. Памятники архитектуры и градостроительства : Серия учеб. Реконструкция и модернизация зданий и комплексов / Ю. В. Ранинский. – М. : Высшая школа, 1988. – 63 с. : ил.
112. Раппапорт А. Г. Концепции архитектурного пространства / А. Г. Раппапорт // Теория и история архитектуры. Обзорная информация. – М., 1988. – Вып. 1. – 48 с.
113. Рекомендации по поэтапной реконструкции центров крупных городов. – М. : ЦНИИ градостроительства, 1986. – 48 с. : ил.
114. Реконструкция крупных городов (методическое пособие для проектирования) / Под ред. В. А. Лаврова. – М., 1972. – 84 с. : ил.
115. Регамэ С. К. Градостроительные аспекты охраны памятников истории и культуры при реконструкции центров исторических городов / С. К. Регамэ // Промышленное и гражданское строительство. – 2001. – № 11 – С. 36–39. : ил.
116. Регамэ С. К. Комплексная методика проверки сочетания новой и сложившейся застройки и ее применение в градостроительном проектировании / С. К. Регамэ. – ЦИИПИ по градостроительству, Госстрой ЭССР, НИИ строительства. – Таллин : Валгус, 1988. – 204 с. : ил.
117. Рекомендации по составлению проектов планировки городов УССР с историко-архитектурными заповедниками и комплексами памятников архитектуры. – Киев : КиевНИИПградостроительства, 1971. – 54 с.
118. Реконструкция центров исторических городов / Сов.-фр. науч.-техн. сотрудничество / [В. Белоусов, Н. Бочарова, В. Васильченко и др.]. – М. : Стройиздат, 1987. – 224 с. : ил.
119. Краткий справочник архитектора. Ландшафтная архитектура / [И. Д. Родичкин, Ю. А. Бондарь, А. П. Вергунов и др.]. – Киев : Будивельник, 1990. – 336 с. : ил.
120. Рудинський М. Я. Архітектурне обличчя Полтави / М. Я. Рудинський. – Полтава : «Метоп», 1992. – 37 с. : іл.
121. Рудницький А. М. Управління міським середовищем : навч. посібник / А. М. Рудницький. – Київ, 1991. – 100 с.
122. Руководство по планировке и застройке городов с памятниками истории и культуры. – М. : Стройиздат, 1980. – 141 с. : ил.
123. Реконструкция исторических зон городов : Сб. научн. тр. – Киев : НИИПградостроительства, 1991. – 84 с. : ил.
124. Саймонс Дж. Ландшафт и архитектура / Дж. Саймонс. – М. : Изд-во лит. по стр-ву, 1965. – 194 с.
125. Седак А. Д. Градостроительные принципы сохранения и совершенствования исторической среды малых городов (на примере городов западных областей УССР). Дис. ...канд. арх. : 18.00.04. – Киев, 1987. – 203 с. : ил.
126. Середюк И. И. Восприятие архитектурной среды / И. И. Середюк. – Львов : Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1979. – 202 с.
127. Семин С. А. Архитектурные концепции реконструкции исторических городских центров / С. А. Семин // Теория и история архитектуры : Обзорная информация. – М., 1988. – Вып. 3. – 54 с.
128. Славина Т. А. К вопросу об охране и использовании природно-культурного наследия : Предмет охраны / Т. А. Славина // Промышленное и гражданское строительство. – М., 2000. – № 9. – С. 22–23.

129. Словник іншомовних слів / За ред. ак. АН УРСР О. Мельничука. – Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
130. Сомов Ю. С. Композиция в технике / Ю. С. Сомов. – М. : Машиностроение, 1977. – 271 с. : ил.
131. Сосновский В. А. Планировка городов / В. А. Сосновский. – М. : Высшая школа, 1988. – 104 с. : ил.
132. Сосновский В. А. Практические задачи градостроительного анализа : учеб. пособие / В. А. Сосновский, З. Н. Яргина. – М. : изд. МАРХИ, 1986. – 112 с.
133. Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины / А. И. Станиславский. – Киев : Будивельник, 1971. – 266 с. : ил.
134. Стародубцева Л. В. Архитектура постмодернізму. Історія. Теорія. Практика : посібник для студентів архіт. спец. вищ. навч. закл. / Л. В. Стародубцева. – Київ : Спалах, 1998. – 208 с. : іл.
135. Степанов А. В. Архитектура и психология : учеб. пособие для вузов / А. В. Степанов, Г. И. Иванова, Н. Н. Нечаев. – М. : Стройиздат, 1993. – 295 с. : ил.
136. Старіш О. Г. Системологія : підручник / О. Г. Старіш. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
137. Степанова М. Г. Методические основы количественной оценки архитектурно-художественных качеств городской среды / М. Г. Степанова // Реконструкция исторических зон городов. – Киев, 1993. – С. 19–26.
138. Субтельний О. Україна : історія / О. Субтельний. – Київ : Либідь, 1992. – 512 с. : іл.
139. Тверской Л. Русское градостроительство до конца XVII века. Планировка и застройка русских городов / Л. Тверской. – Л – М : Гос. изд. лит. по стр. и арх., 1953. – 212 с.
140. Теория композиции в советской архитектуре / [Л. И. Кириллова, А. А. Стригалева, С. О. Хан-Магомедов и др.] ; Под ред. Л. И. Кирилловой; ЦНИИ теории и истории архитектуры. – М. : Стройиздат, 1986. – 256 с. : ил.
141. Тимохін В. О. Основи містобудування : навч. посібник / В. О. Тимохін. – Київ : ІЗМН, 1996. – 216 с.
142. Тиц А. А. Архитектура, стандарт, красота / А. А. Тиц. – Київ : Будівельник, 1972. – 129 с.
143. Тиц А. А. Основы архитектурной композиции и проектирования / А. А. Тиц. – Киев : Вища школа, 1978. – 255 с. : ил.
144. Тиц А. А. Пластический язык архитектуры / А. А. Тиц, Е. В. Воробьева. – М. : Стройиздат, 1986. – 312 с. : ил.
145. Товстенко Т. Д. Реконструкция исторической застройки городов / Т. Д. Товстенко. – Киев : Будивельник, 1984. – 72 с. : ил.
146. Урбаністика сьогодення (або управління територіальним розвитком та планування населених пунктів). Посібник для працівників органів місцевого самоврядування. – Київ : Академпрес, 2003. – 143 с.
147. Устенко Т. В. Методы обоснования реконструкции городской застройки в исторически сложившихся городах / Т. В. Устенко // Реконструкция исторических зон городов. – Киев, 1993. – С. 8–18.
148. Фильваров Г. И. Закономерности пространственной организации социально-производственного комплекса города : автореф. дис. ...д-ра арх.:18.00.04/ МАРХИ / Г. И. Фильваров. – М., 1990. – 49 с.
149. Фоменко О. О. Методологія аналізу та оцінки естетичної якості морфологічних властивостей архітектурних об'єктів : Дис. ...д-ра арх: 18.00.01/ ХДТУБіА / О. О. Фоменко. – Харків, 2003. – 387 с.
150. Фомин И. А. Город в системе населенных мест / И. А. Фомин. – Киев : Будівельник, 1986. – 111 с.
151. Фомин И. А. Теоретические основы градостроительного проектирования : учеб. пособие / И. А. Фомин, М. М. Кушниренко. – Киев : УМК ВО, 1988. – 125 с.

152. Фомін І. О. Основи теорії містобудування / І. О. Фомін. – Київ : Наукова думка, 1997. – 192 с.
153. Устенко Т. В. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов // Т. В. Устенко, С. С. Кондратенко, Е. Е. Водзинский. Под ред. Т. В. Устенко. – Киев : Будивельник, 1989. – 120 с. : ил.
154. Хайченко Л. Что делать с историческими городами? Круглый стол, которого не было / Л. Хайченко // Архитектура СССР. – 1989. – № 4. – С. 114–117.
155. Цапенко М. П. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII вв. / М. П. Цапенко. – М. : Стройиздат, 1967. – 235 с. : ил.
156. Царенко С. О. Принципи та методи управління розвитком історичних міст на прикладі Поділля : дис. ...канд. арх.: 18.00.01 / С. О. Царенко. – Київ, 2000. – 224 с.
157. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За редакцією А. В. Кудрицького. – Київ : «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. – 1005 с. : іл.
158. Шарлай О. В. Морфологічні типи архітектурного середовища історичного міста на прикладі Харкова : Автореф. дис. ...канд. арх: 18.00.01/ ХДТУБіА / О. В. Шарлай. – Харків, 1998. – 17 с.
159. Шимко В. Т. Архитектурное формирование городской среды / В. Т. Шимко. – М. : Высшая школа, 1990. – 223 с. : ил.
160. Шимко В. Т. Архитектурно-дизайнерское проектирование. Основы теории / В. Т. Шимко. – М. : Архитектура-С, 2004. – 296 с. : ил.
161. Шквариков В. А. Планировка городов России XVIII и начала XIX века / В. А. Шквариков. – М. : Изд. Всесоюз. академии арх., 1939. – 256 с.
162. Щенков А. С. Структура русских городов XVI–XVII века и их эстетическое восприятие / А. С. Щенков // Архитектурное наследство. – М. : Стройиздат, 1984. – Вып. 32 – С. 3–12 : ил.
163. Щербань В. К. Ландшафт и архитектура города / В. К. Щербань. – Київ : Будивельник, 1987. – 88 с. : ил.
164. Яргина З. Н. Эстетика города / З. Н. Яргина. – М. : Стройиздат, 1991. – 365 с. : ил.
165. Яргина З. Н. Градостроительный анализ / З. Н. Яргина. – М. : Стройиздат, 1984. – 245 с. : ил.

Архівні джерела, рукописи, проєктні, картографічні та фотоматеріали, які використовувались у дослідженні

1. Архів науково-дослідного інституту теорії і історії архітектури і містобудування м. Києва (далі – архів НДПТІАМ м. Київ). Інв. справа № 454. Л. А. Пляшко. До питання планування та забудови міст Лівобережжя України середини 18 сторіччя. Перша авторська редакція. – Київ; Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської України, 1986. – 170 с.
2. Архів НДПТІАМ м. Київ. Інв. справа № 1723. Рекомендации (с предпроектными разработками) по обеспечению своеобразия архитектурного облика центра г. Переяслав-Хмельницкого / [Исп. А. Иноземцева и др.]. – КиевНИИТАГ. – Киев, 1972. – С. 77 : ил.
3. Архів НДПТІАМ м. Київ. Інв. справа № 1324. Анализ градостроительного развития современного состояния и предложения по формированию архитектурного облика г. Ужгорода и Виноградова (Закарпатская обл), Переяслава-Хмельницкого (Киевская область), Сороки (Молдавская ССР) / [Исп. Н. Коломиец, С. Кимко, Т. Трегубова и др.]. – 1983 – 168 с.

4. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Інв. справа № Н533. Предложения по учету ценного историко-архитектурного наследия при составлении генплана г. Новгород-Северского. – Киев : КиевНИИПградостроительства, 1975.
5. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Інв. справа № 1984. Історико-архітектурний опорний план зони охорони пам'яток історії та культури м. Новгород-Сіверського. Том II / [Виконавець Є.Водзинський]. – Киев : 1996.
6. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Інв. справа № 1679, 1676. Предложения по развитию исторической городской среды Нежина с учетом охраны памятников архитектуры, ценной исторической застройки [Исп. О. Лялюшко, М. Виноградова, О. Пламеницкая и др.]. – Киев : КиевВНИИТАГ, 1990. – 144 с.
7. Архив Киев НИИП градостроительства. Научно-проектные предложения по застройке и реконструкции центральной (исторической) части г. Нежина. I и II этапы (исп. Т. Устенко, Сопилко, Тищенко и др.), 1990 р.
8. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Інв. справа № 1633. Города-заповідники Української ССР. – Киев : КиевНИИТАГ, 1989. – С. 121.
9. Архив Киев НИИП градостроительства. Историко-архитектурный опорный план и проект зон охраны памятников истории и культуры Чернигова. ГАП / Е. Е. Водзинский. – КиевНИИПградостроительства, 1986.
10. Архів ГУМіА м. Чернігова. Генплан. Экономическое обоснование развития города и архитектурно-планировочная организация его территории. Госстрой УССР. Гипроград. Киев, 1990 г. (Авт. Г. А. Урусов, И. С. Никитин и др.).
11. Архів ГУМіА м. Чернігова. Правила застройки и использования территории г. Чернигова. 1995 г.
12. Архів ГУМіА м. Полтави. Отчет о научно-исследовательской работе «Предпроектные историко-архитектурные исследования к проекту генерального плана г. Полтавы». Киев : КиевНИИТИ, 1984 г. (Авт. Б. Колосок). В 3-х томах. Гос. регистрационный № 81035704.
13. Архів ГУМіА м. Полтави. Генеральный план г. Полтавы. 1993 р.
14. Архів ГУМіА м. Полтави. Отчет (промежуточный 1-й этап). Правила застройки г. Полтава и пригородной зоны (зонинг-план). Анализ, оценка факторов и предпосылок развития города. Аналитические схемы города. – Держ. рег. № 01961U 009030 – Полтава, 1996 р.
15. Архів ГУМіА м. Полтави. Анатований звіт (заключний етап). Правила забудови та використання території міста Полтава (зонінг-план). – Держ. рег. № 01961U 009030 – Полтава, 1999 р.
16. Архів ГУМіА м. Полтави. Правила забудови та використання територій м. Полтави. 1999 р.
17. Архів ГУМіА м. Полтави. Инвентаризация памятников архитектуры и исторической застройки г. Полтавы. Материалы поквартальной инвентаризации. Украинский специальный научно-реставрационный проектный институт «УКРПРОЄКТРЕСТАВРАЦІЯ». ГАП В. Ф.Отченашко, нач. ОПА ОП – Л. А. Сабатюк. – Киев : 1989 г. – В 4-х томах.

18. АрхівГУМіА м. Полтави. Правила забудови історичного центру м. Полтави (у 3 томах з додатками, всього 7 книг). 2003 р.
19. Державна наукова бібліотека ім. Вернадського. Картографічна зала. – Карта Новгород-Северской губернии с разделением уездов и с расположением в круге оной уездным городам планов и табелей, показывающих расстояние оных и число селений, строений и народа (1782–1791 год).
20. Державна наукова бібліотека ім. Вернадського. Картографічна зала. – Карта Черниговской губернии с разделением уездов и с расположением в круге оной уездным городам планов и табелей, показывающих расстояние оных и число селений, строений и народа (1782–1791 год).
21. Державна наукова бібліотека ім. Вернадського. Картографічна зала. – Карта Полтавской губернии (с планом г. Полтавы). Административная. М 1:8400000. Добавочная карта : план г. Полтавы в М 1:21000.
22. Історичний архів м. Чернігова. Ф. Р-5322 оп 1 д. 8 л. Черниговская крепость 17–18 ст. Реконструкция. Художник Г. И. Петраш.
23. Історичний архів м. Чернігова. Ф. 678 оп 1 д. 92. Планъ города Чернигова. Сотавленъвъ 1908 году. Въ память 1000-лѣтія г. Чернигова. Съ обозначеніемъ бывшей «Черниговской крепости» и вала.
24. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Інв. Справа № 44443. Планъ г. Ньжина Черниговской губ. 1906–1910 гг. (с показом валовой доходности).
25. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № 51473/1-4. Панорама г. Переяслава в 11–12 в. Реконструкция 1970 г. Автор реконструкции Г. Н. Логвин, А. И. Кустовой, В. Розенберг.
26. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № І-6334. План города Переяслава 18 ст.
27. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № УІ-12325. План города Переяслава 18 ст.
28. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № І-63492. План Полтавской губернии городу Переяславу (один из Высочайше утвержденных в Царском селе императором Александром І регулярных планов), 1810 г.
29. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № І-6335. План города Переяслава н. 20 ст.
30. Архів ДПІ «Діпромісто». Схема межі міста Переяслав-Хмельницький. 2003 р.
31. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № 44443. Фото плана Новгород-Северского 1805 года. – 6 × 6 см.
32. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. справа № 63469. Фото плана Новгород-Северского 1803 года. – 3,2 × 2,5 см.
33. Архів НДІПТІАМ м. Київ. Фототека. Інв. Справа № 10772. Фото Спасо-Преображенського монастиря м. Новгород-Сіверський. 1958 р. – 8 × 9 см.

Термінологічний словник

Архітектурний регламент	– сукупність режимів, видів використання територій та об’єктів нерухомості, а також допустимих змін об’єктів нерухомості, архітектурні й містобудівні вимоги та параметри нової забудови під час здійснення містобудівної діяльності на відповідній території міста.
КС	– категорія композиції, яка описує побудову композиції
Композиційна структура міста	міста: склад, кількість елементів, їхнє просторове розташування, спосіб та характер взаємозв’язку між елементами (синтаксис), що формують цілісність, виразність і гармонійність композиційної системи [1, 164].
Композиція міста	– категорія композиції, яка описує результат процесу гармонізації середовища – архітектурну форму міста, що володіє композиційною цілісністю, гармонійністю, новим змістом та значенням [164]. Як композиційна система формується планувальною, просторовою композиціями міста та об’ємно-просторовими композиціями будівель і ансамблів.
Морфологічна зона і підзона	– елементи існуючої морфосистеми міста як морфологічно однорідна територія в межах одного морфологічного району, формується планувальними одиницями одного морфологічного типу.
Морфологічний район	– елемент існуючої морфосистеми міста, частина території, що відрізняється специфікою ознак, яка визначає її єдність і відрізняє від інших територій. Морфологічний район формується з гомогенних морфологічних зон та підзон.
Морфологічні характеристики (параметри)	– зовнішні, кількісні характеристики архітектурної форми, які отримують на підставі об’єктивних процедур (виміру, розрахунків), що дає точне й однозначне уявлення про форму, незалежне від суб’єктивної оцінки й умов сприйняття.
Морфосистема міста	(<i>Морфо</i> від грец. <i>μορφή</i> – вид, форма; <i>система</i> від грец. <i>σύστημα</i> – утворення, складання) – система архітектурних форм середовища міста [8, 129].
Морфоструктура архітектурного середовища міста	– побудова морфосистеми міста: склад, розташування, співвідношення та взаємозв’язок між елементами морфосистеми (таксонами морфологічного розподілу міста).
Морфоструктуризація архітектурного середовища	– процес територіальної диференціації архітектурної форми міста за морфологічною ознакою.
Морфотип середовища	– тип середовища, що виявляє відмінності архітектурної форми на певному ієрархічному рівні згідно з функціональним призначенням, соціокультурним походженням та властивостями освоєного ландшафту, розпланування і типологічного складу об’єктів забудови.

ОПК	– об’ємно-просторова композиція архітектурної форми. За Крінським [56] відрізняється побудовою форм і композиційних зв’язків по трьох координатах відносно рівномірно та сприймається при прямуюванні глядача довкола форми.
ОТО Операційна таксономічна одиниця	– це найменший та найпростіше побудований таксон морфологічного розподілу міста, розбіжності форми усередині якого при морфологічному розподілі міста не мають суттєвого значення. Дослідженням як ОТО визначено планувальну одиницю – квартал або мікрорайон.
Просторова композиція міста	– композиція архітектурного середовища міста, побудова форм і композиційних зв’язків якої сприймається тільки в процесі руху по місту та з часом. Відрізняється великою роллю простору й часу в композиції [17, 44, 53]. Як композиційна система просторова композиція формується такими підсистемами: система композиційних районів, система ансамблів і система вертикальних домінант.
Таксони морфологічного розподілу	– елементи існуючої морфосистеми міста як територіальні одиниці, що володіють специфічними кваліфікаційними ознаками морфології архітектурної форми. Узагальнюючий термін для понять «зона», «район», «регіон», «ареал» та ін.

ДОДАТОК А

Реалізація методики визначення архітектурних регламентів забудови історичного міста на прикладі міста Полтави

Правила забудови історичного центру міста Полтави (далі по тексту – Правила) розроблені згідно з рішенням сесії Полтавської міської ради від 30.12.1999. та рішенням виконкому № 39 від 09.02.2000. «Про дозвіл Головному управлінню містобудування та архітектури на розроблення «Правил забудови історичного центру м. Полтави».

Правила були розроблені Головним управлінням містобудування та архітектури м. Полтави за участю Полтавського державного технічного університету імені Ю. Кондратюка. Під час розроблення класифікаторів містобудівного кадастру по кварталу та пам'яткам архітектури надавалась консультаційна допомога доктора архітектури, професора Дьоміна та канд. арх. А. І. Сингаївської (Науково-дослідний інститут теорії і історії архітектури та містобудування, м. Київ).

Склад авторського колективу:

Кукоба Анатолій Тихонович – заслужений будівельник України, кандидат технічних наук, керівник проєкту.

Вадімов Вадім Митрофанович – кандидат архітектури, доцент Полтавського національного технічного університету.

Осиченко Галина Олексіївна – начальник служби містобудівного кадастру Головного управління містобудування та архітектури, архітектор.

Петрук Юрій Олександрович – головний архітектор міста.

Юхименко Михайло Васильович – заслужений архітектор України.

Територія історичного центру м. Полтави виділена в історичних межах міста початку XX століття та охоплює зони регулювання забудови, заповідну територію центру міста, зони охоронюваного ландшафту, тобто найбільш цінну в історико-культурному аспекті територію міста. Історичний центр міста і на сьогодні виконує функції загально-міського центру. Розроблення Правил ставить за мету збереження історико-культурної спадщини міста та пристосування до нових функцій і ролі в умовах становлення ринку землі та в цілому ринку нерухомості.

Правила забудови затверджені сесією Полтавської міської ради в 2004 році.

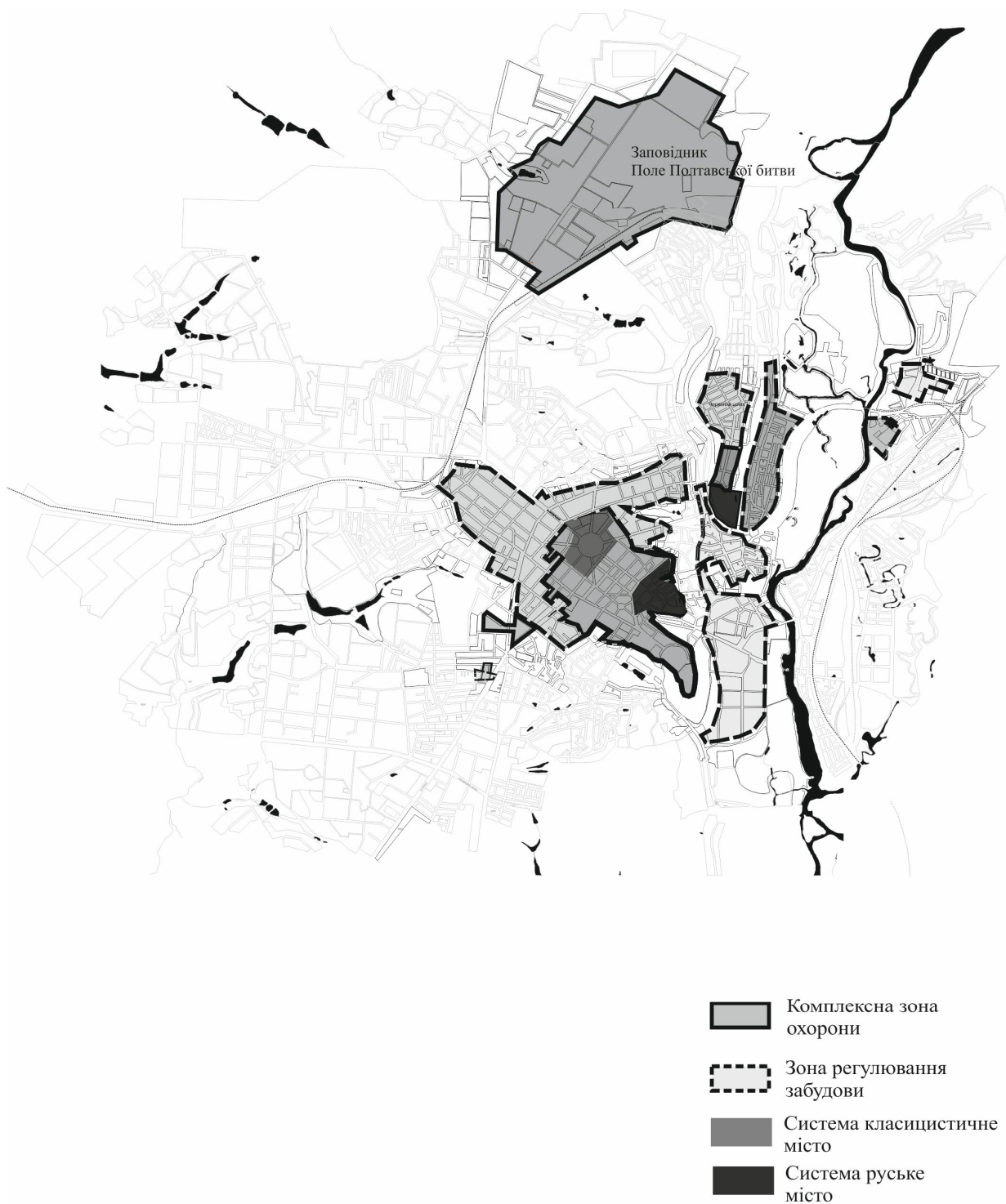
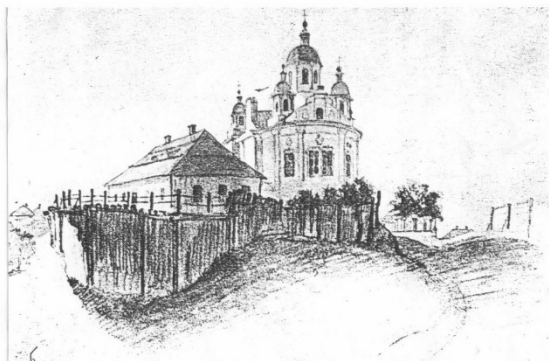

Рисунок А.1 – Схема історичних районів м. Полтави

I період розвитку просторово-планувальної системи міста.
Система “руське середньовічне місто”

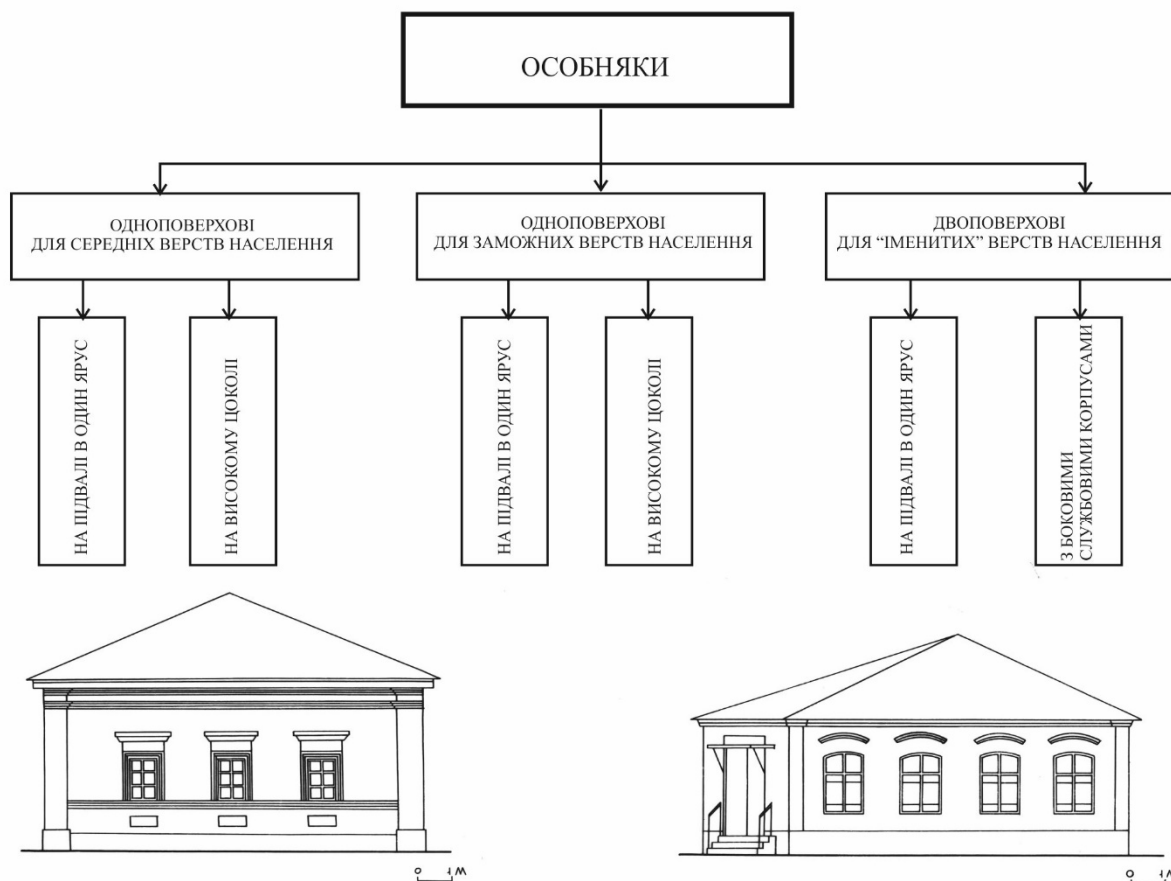

Садиба Котляревського на Соборному майдані

Характерний тип житлового будинку

II період розвитку просторово-планувальної системи міста.
Система “класицистичне місто”

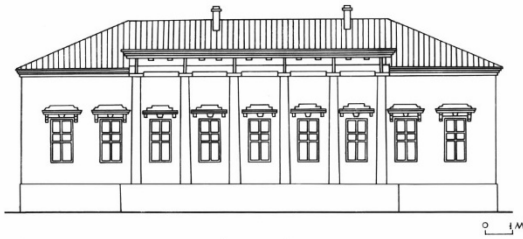

Одноповерховий особняк анфіладного планування (за фасадами
“образцовых домов” для “подлых” людей “серії 1804-1812 рр.

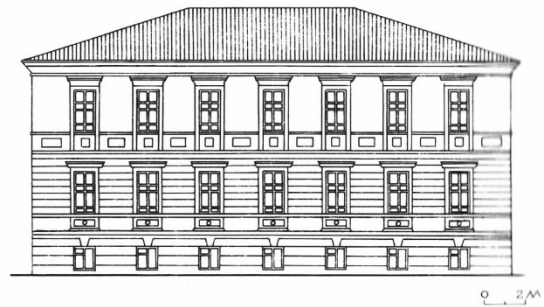
A2

Рисунок А.2 – Типологія історичної забудови міста Полтава

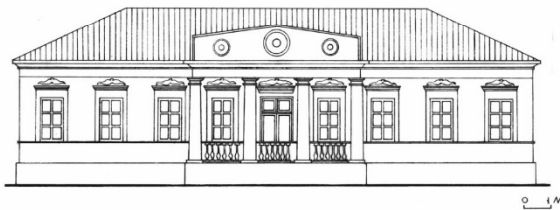
II період розвитку просторово-планувальної системи міста.
Система “ класицистичне місто”

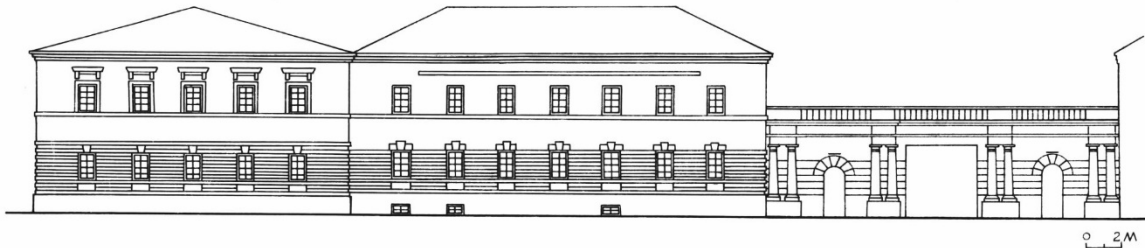
Одноповерховий особняк анфіладного планування
(“образцовые дома для зажиточных людей” арх. Казакова)

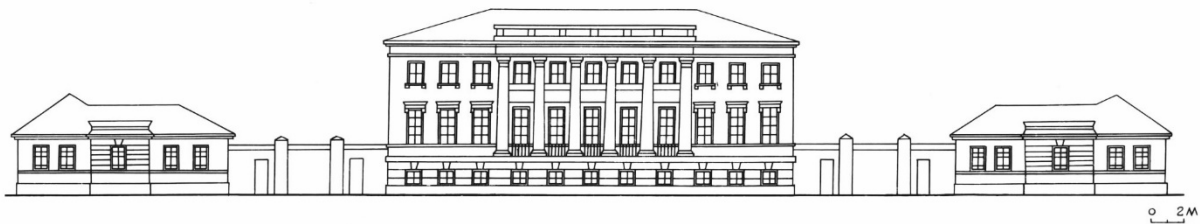
Двоповерховий особняк на високому цоколі
(у цокольному поверсі розташувалися служби, в
бельєтажних поверхах - парадні приміщення
анфіладно-коридорного планування)

Одноповерховий особняк анфіладного планування
(“образцовые дома для зажиточных людей” арх. Амвросимова)

Двоповерховий особняк анфіладно-коридорного планування
(“образцовые дома для именитых людей”)

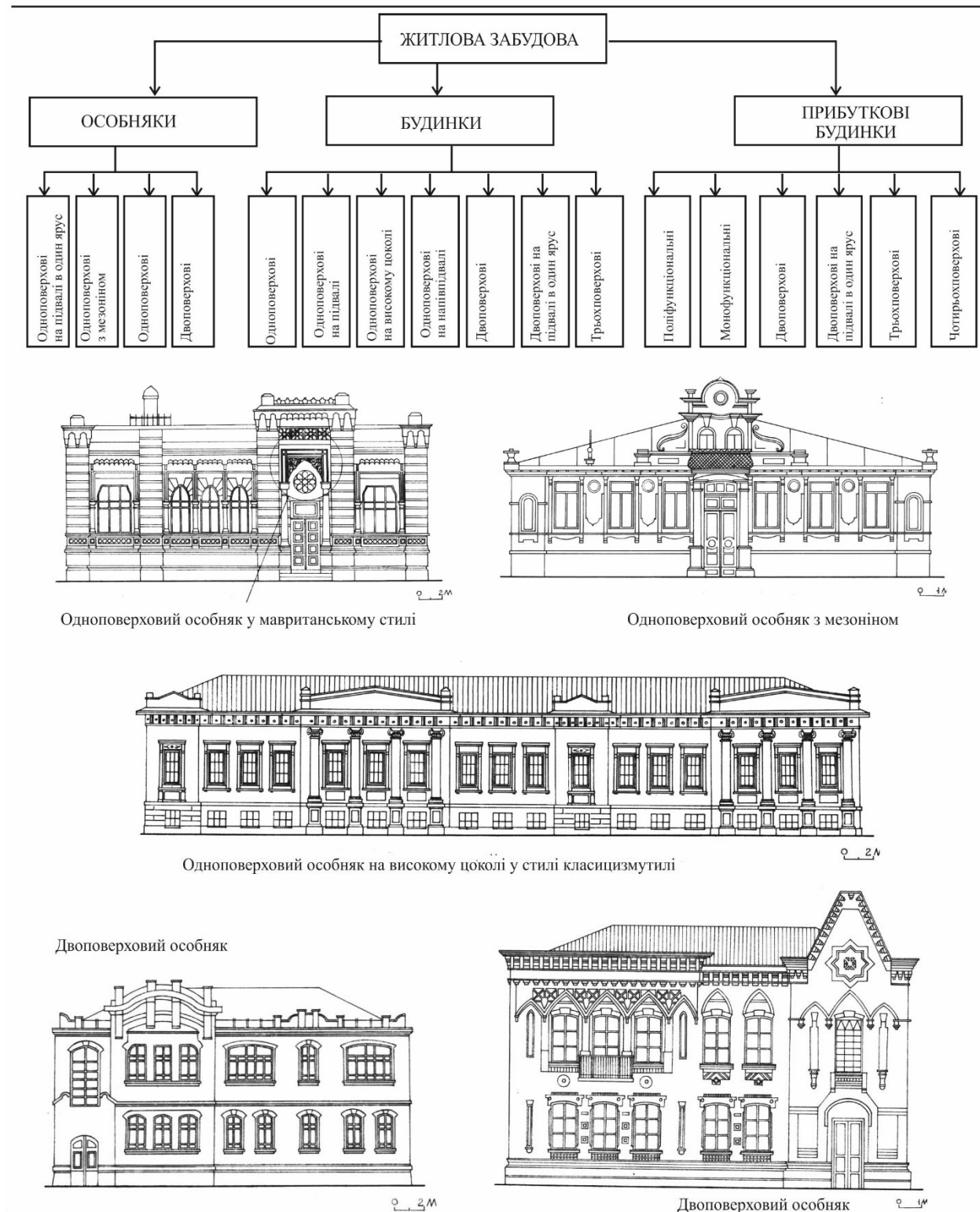

Двоповерховий особняк з боковими службовими корпусами
(“образцовые дома для именитых людей” арх. Захарова)

A 3

Рисунок А.3 – Типологія історичної забудови міста

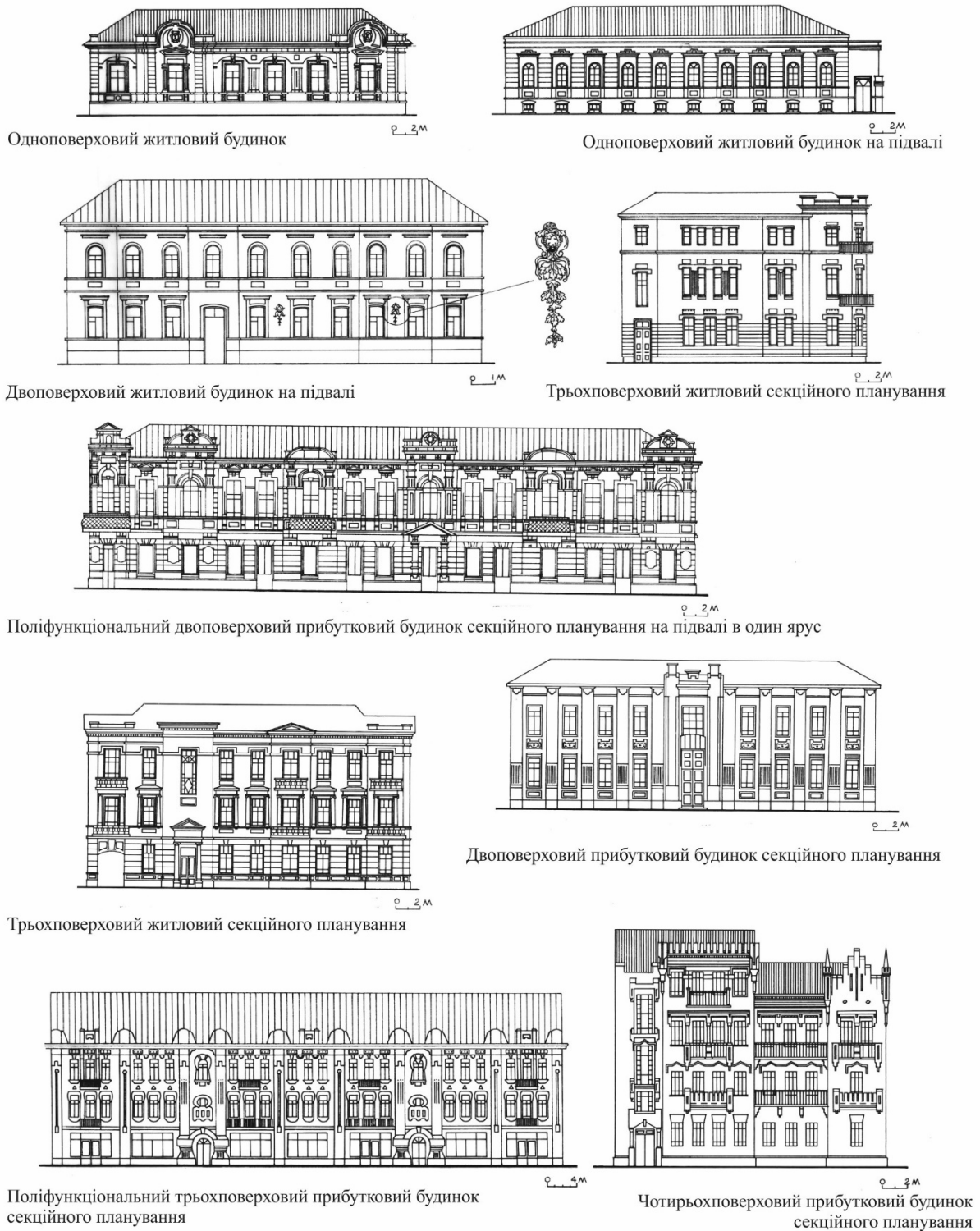
III період розвитку просторово-планувальної системи міста. Система “капіталістичне місто”

A 4

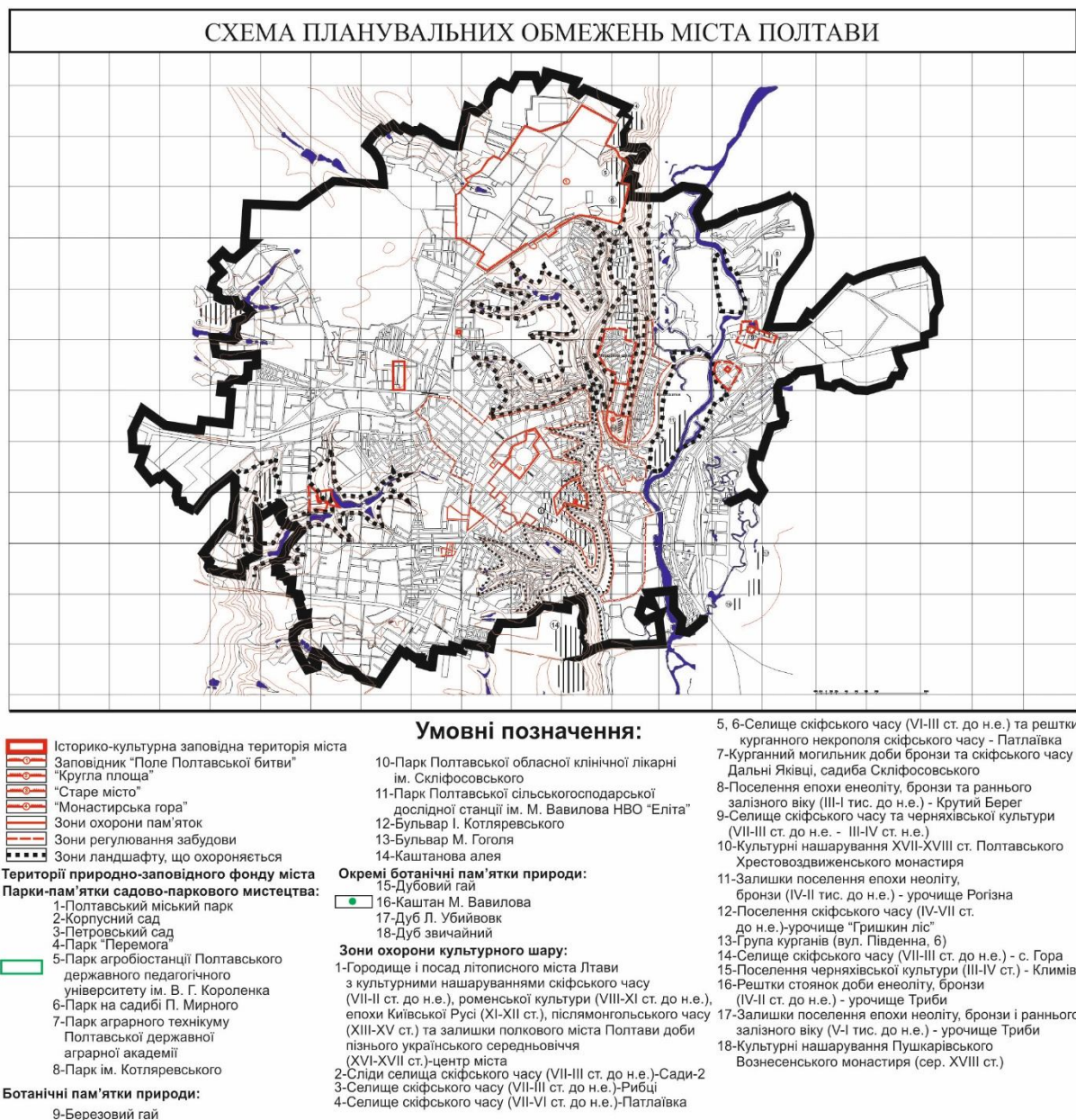
Рисунок А.4 – Типологія історичної забудови міста

III період розвитку просторово-планувальної системи міста. Система “капіталістичне місто”

A 5

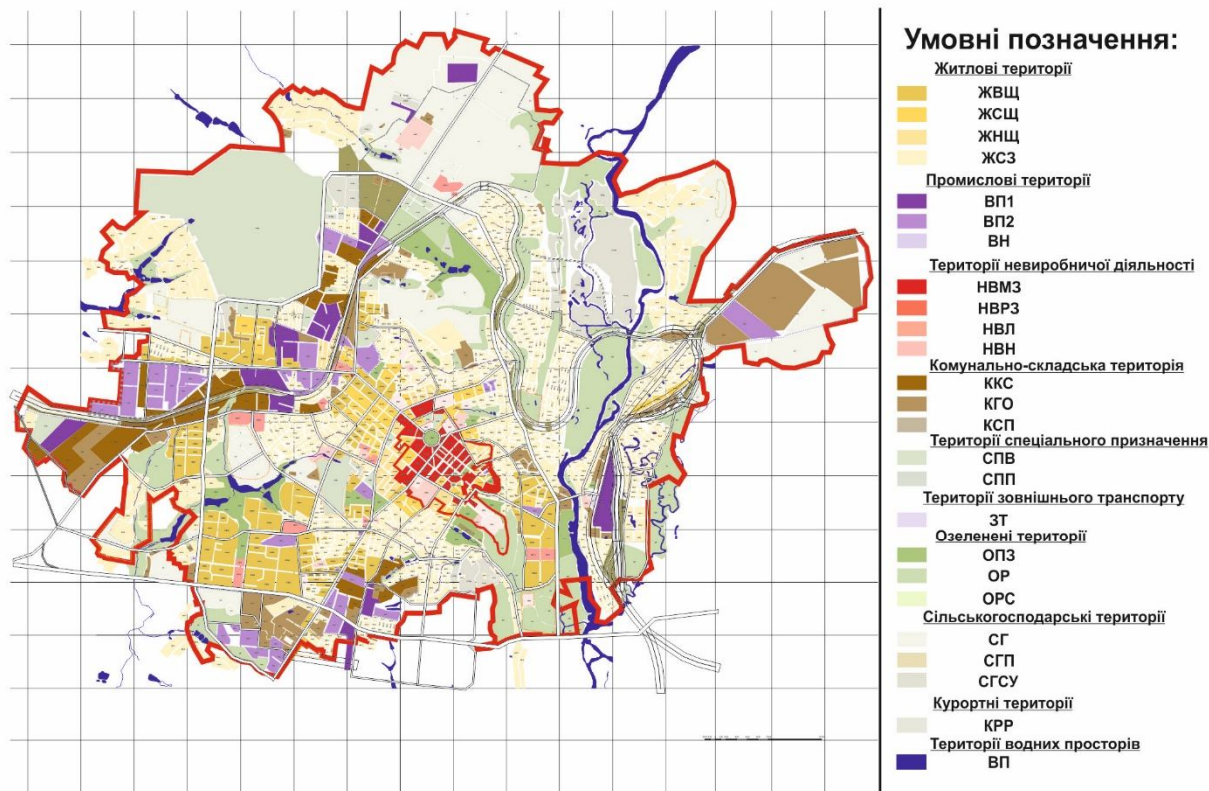
Рисунок А.5 – Типологія історичної забудови міста

А	6
---	---

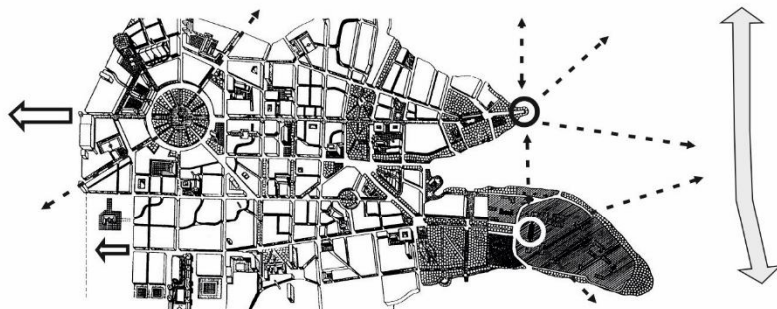
Рисунок А.6 – Схема планувальних обмежень м. Полтави

СХЕМА ЗОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА ПОЛТАВИ

ПЛАНУВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ

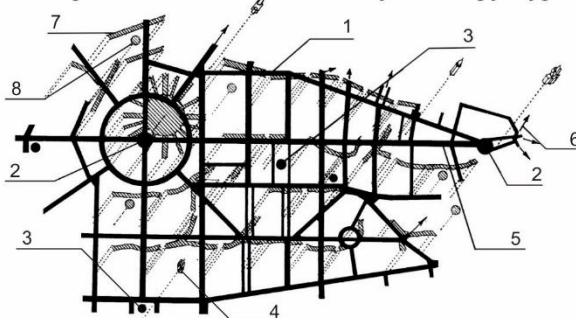
Модель стабілізуючої структури історичного центру міста

Експлікація

- Пішохідні зв'язки у внутрішньому просторі кварталу
- Благоустрій
- Озеленення
- Вузлові елементи структури
- Головна природна вісь
- Головна містобудівна вісь
- Другорядна природна вісь
- Візуальні осі

Історичний каркас з елементами стабілізуючої структури

Експлікація

- Регулярна планувальна структура XIX ст., що збереглася
- Головний вузол
- Другорядний вузол
- Перспективні об'єкти
- Планувальні існуючі зв'язки
- Візуальні зв'язки
- Проектована нова стабілізуюча структура
- Проектні вузли у внутрішньому просторі кварталу

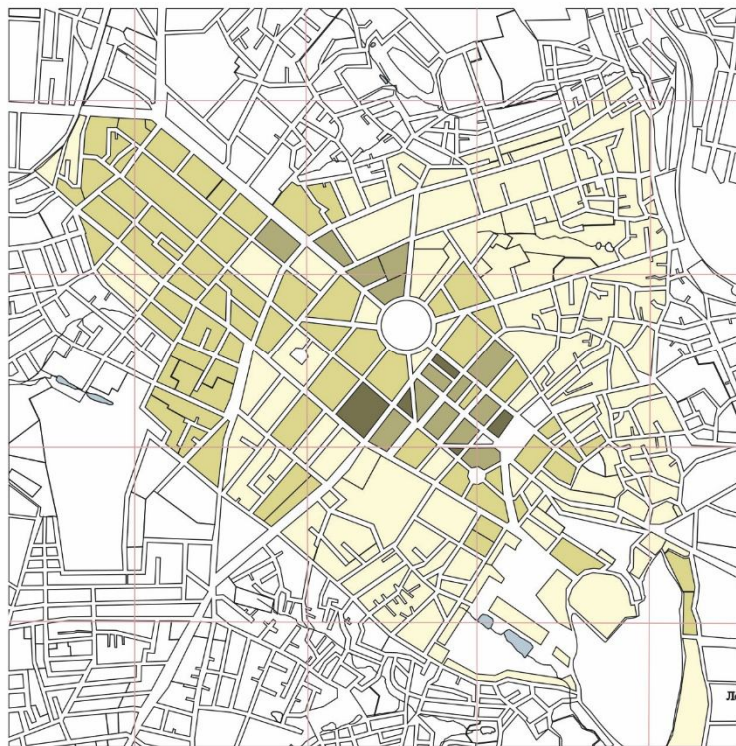
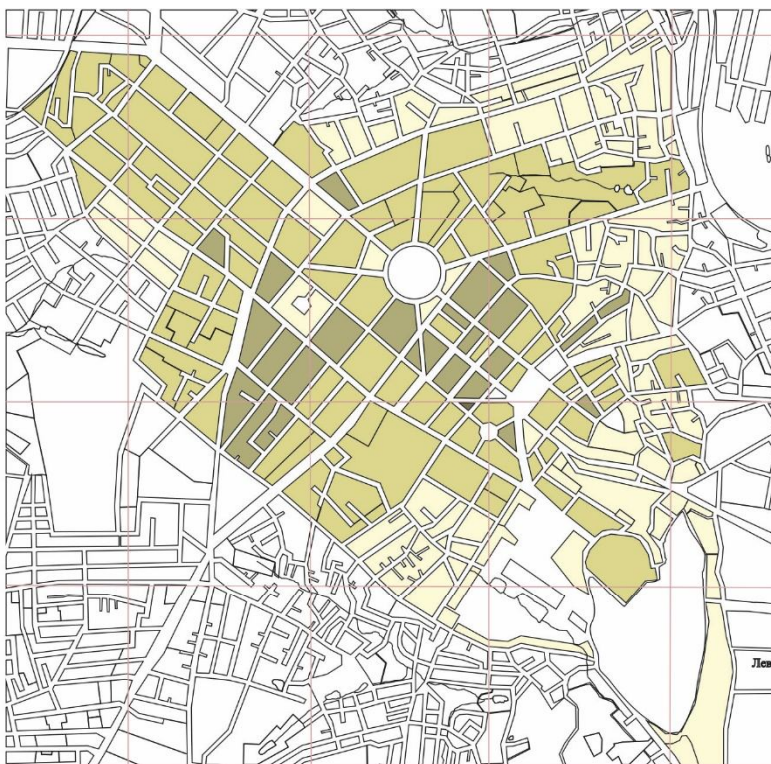
A 7

Рисунок А.7 – Особливості складання детальних правил забудови історичного центру

ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ КВАРТАЛІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА

$$P_{\text{заб.}} = \frac{S_{\text{заб.будівель}}}{S_{\text{території}}}$$

Умовні позначення	Шкала ранжування	Найменування
	5300-7000	Висока
	3500-5300	Середня
	1800-3500	Низька
	0-1800	Міні- мальна

ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВА ЩІЛЬНІСТЬ

$$опщ = \frac{Заг. буд. об'єм}{S_{\text{території}}}$$

Умовні позначення	Шкала ранжування	Найменування
	7-5.25	Висока
	5.25-3.5	Середня
	3.5-1.75	Низька
	0-1.75	Міні- мальна

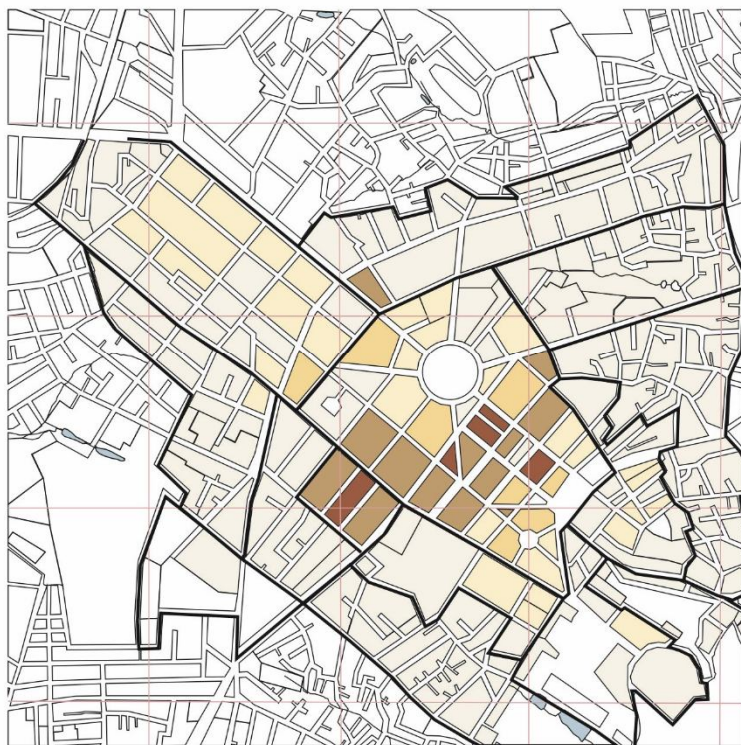
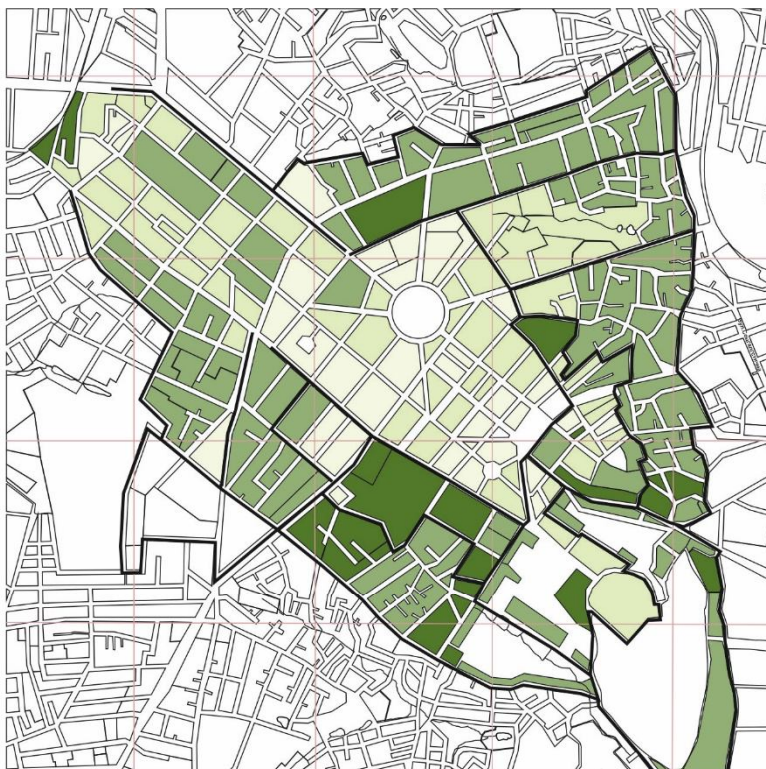
A 8

Рисунок А.8 – Інтенсивність використання територій центру міста

ЩІЛЬНІСТЬ ОЗЕЛЕНЕННЯ КВАРТАЛІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА

$$\text{Розел.} = \frac{\text{Созелення}}{\text{Стериторії}}$$

Умовні позначення	Шкала ранжування	Найменування
	0,68-0,9	Висока
	0,45-0,68	Середня
	0,23-0,45	Низька
	0-0,23	Міні-мальна

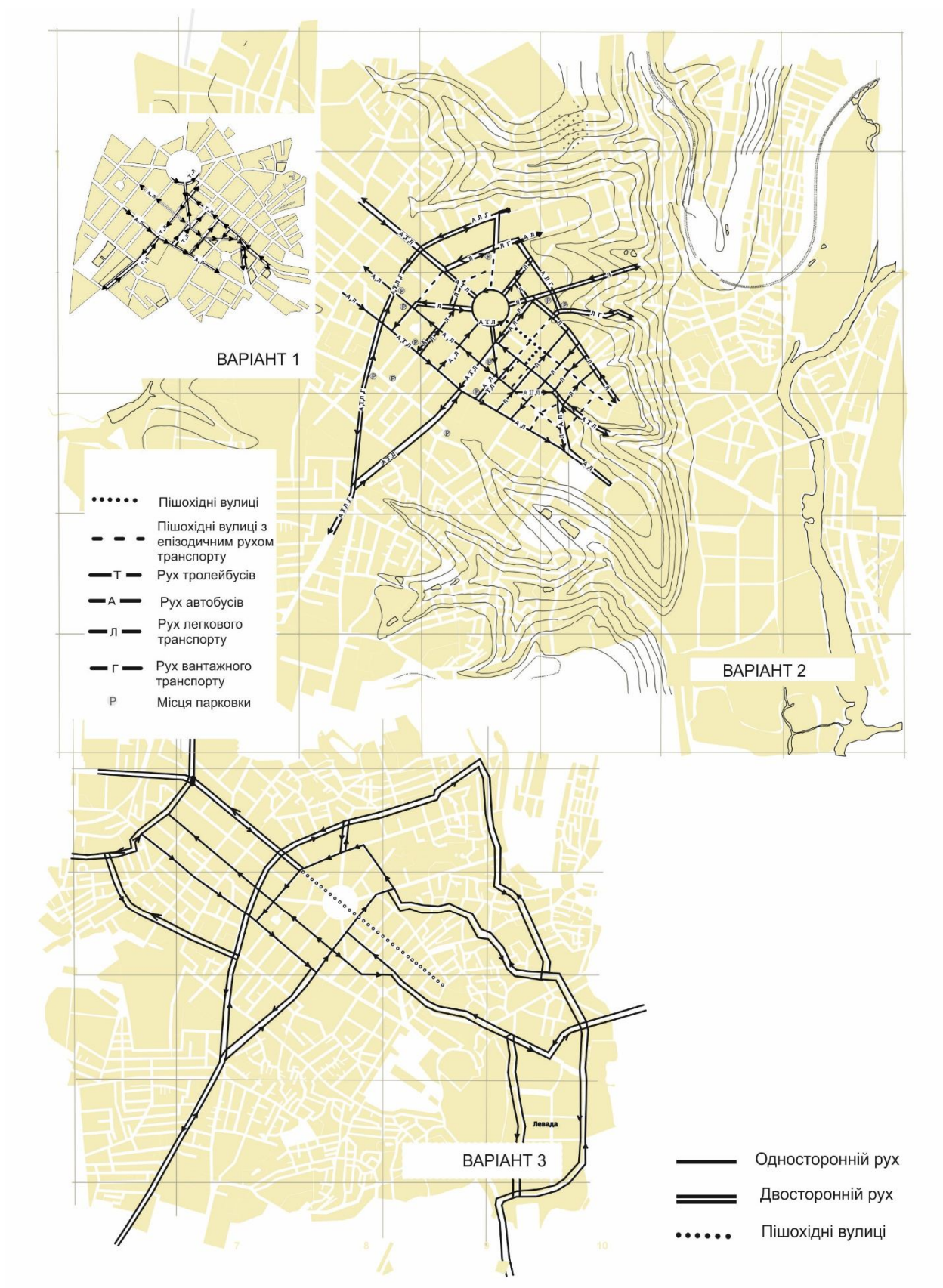
ФУНКЦІОНАЛЬНА НАСИЧЕНОСТІСТЬ ТЕРИТОРІЙ КВАРТАЛІВ ЦЕНТРУ МІСТА

$$\Phi_{\text{нас.об.}} = \frac{\text{Кільк.об.обслуг.}}{\text{Стериторії}}$$

Умовні позначення	Шкала ранжування
	8-18
	5-8
	3.5-5
	1.3-3.5
	0-1.3

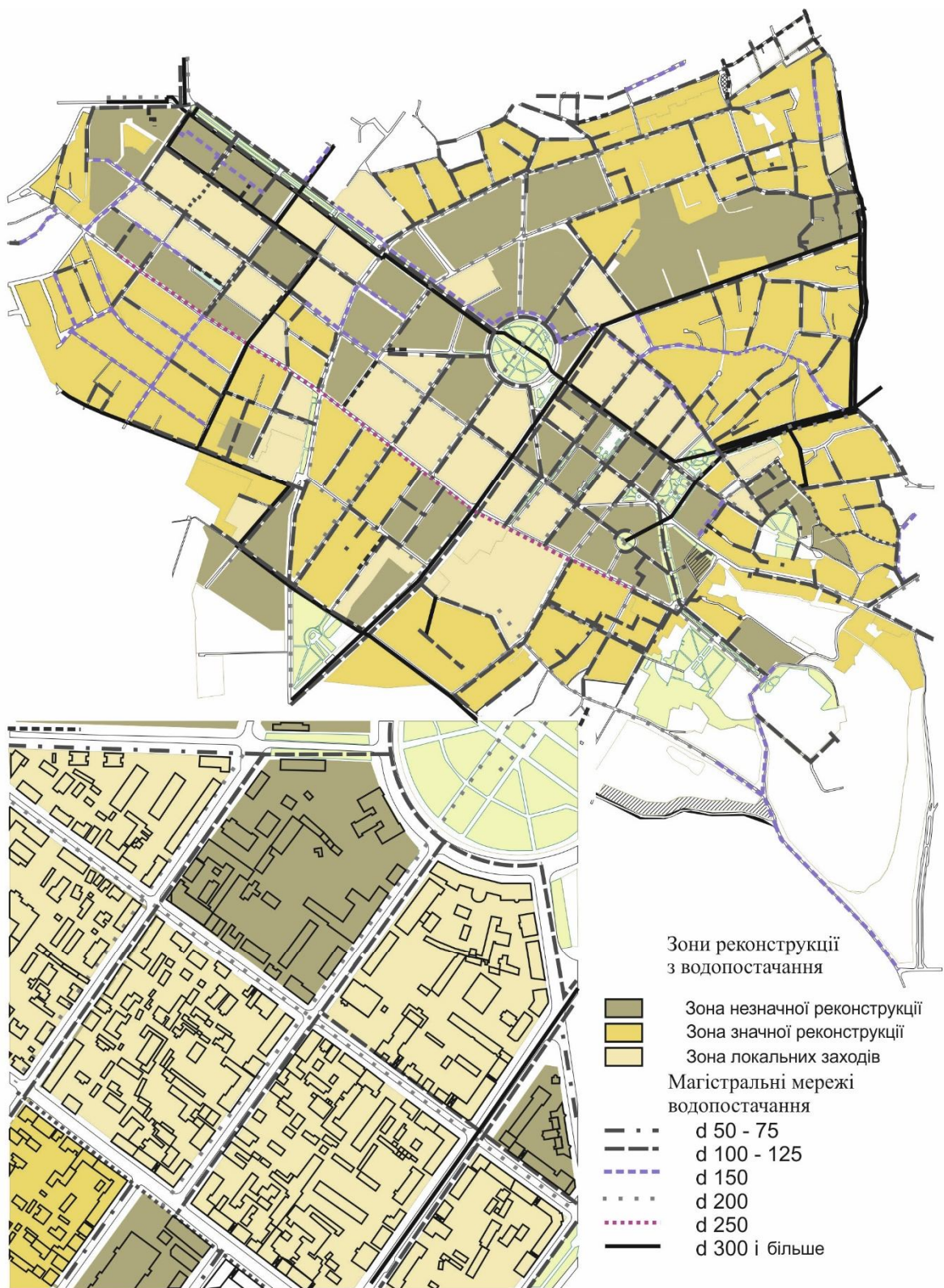
A 9

Рисунок А.9 – Інтенсивність використання
територій центру міста

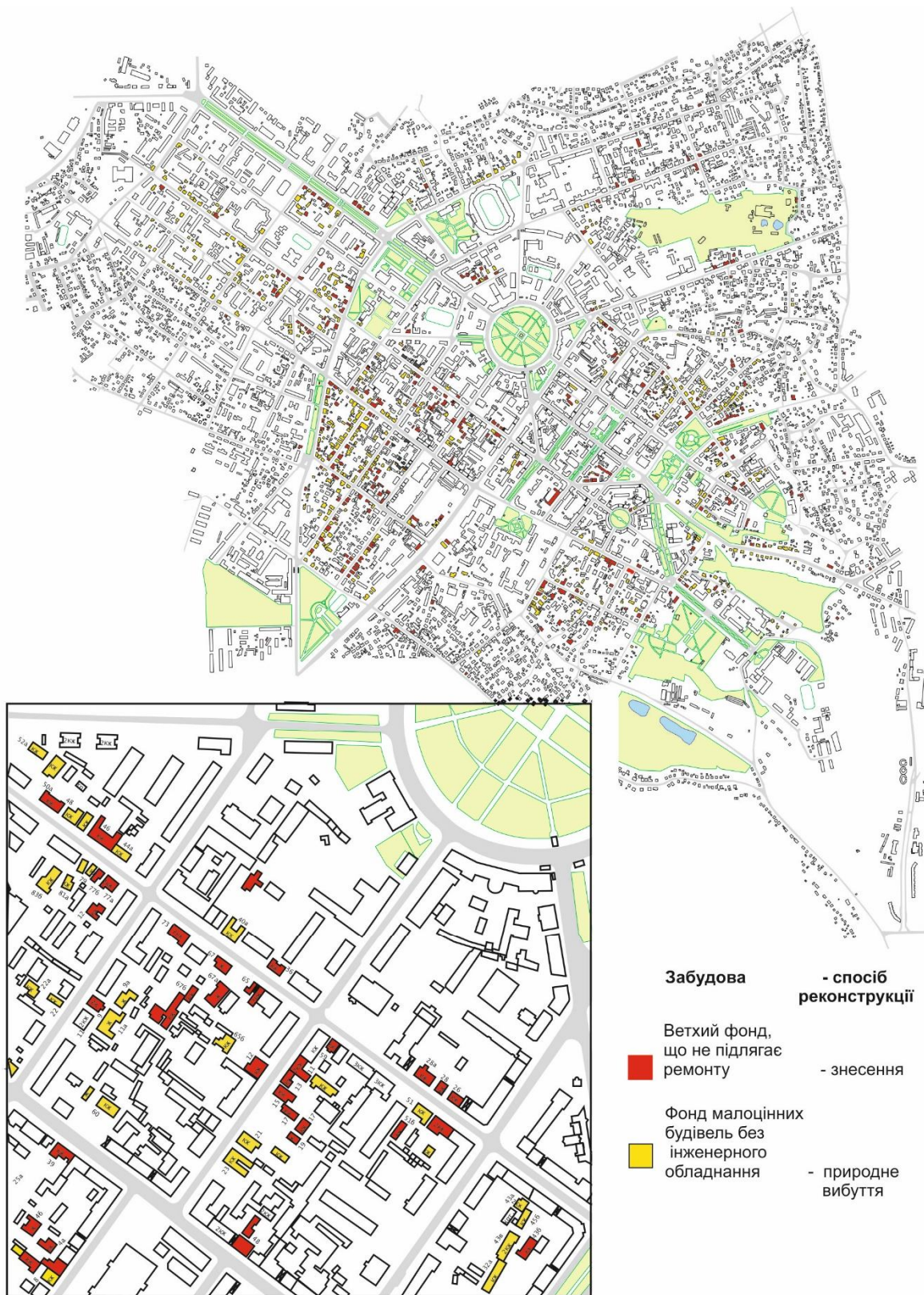
A 10

Рисунок А.10 – Варіанти організації дорожнього руху в центральній частині міста

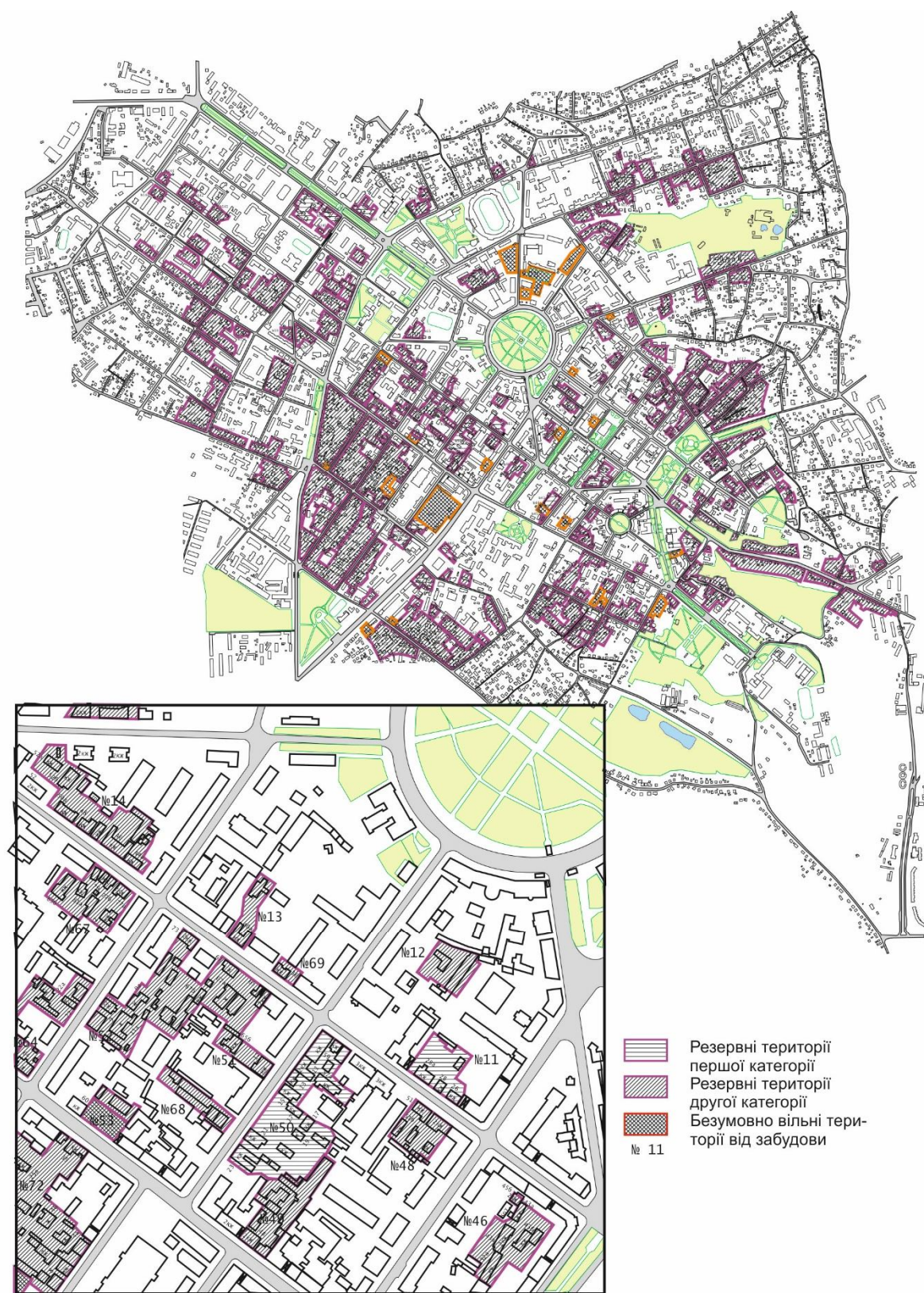
A 11

Рисунок А.11 – Забезпеченість центру міста інженерним обладнанням: водопостачання

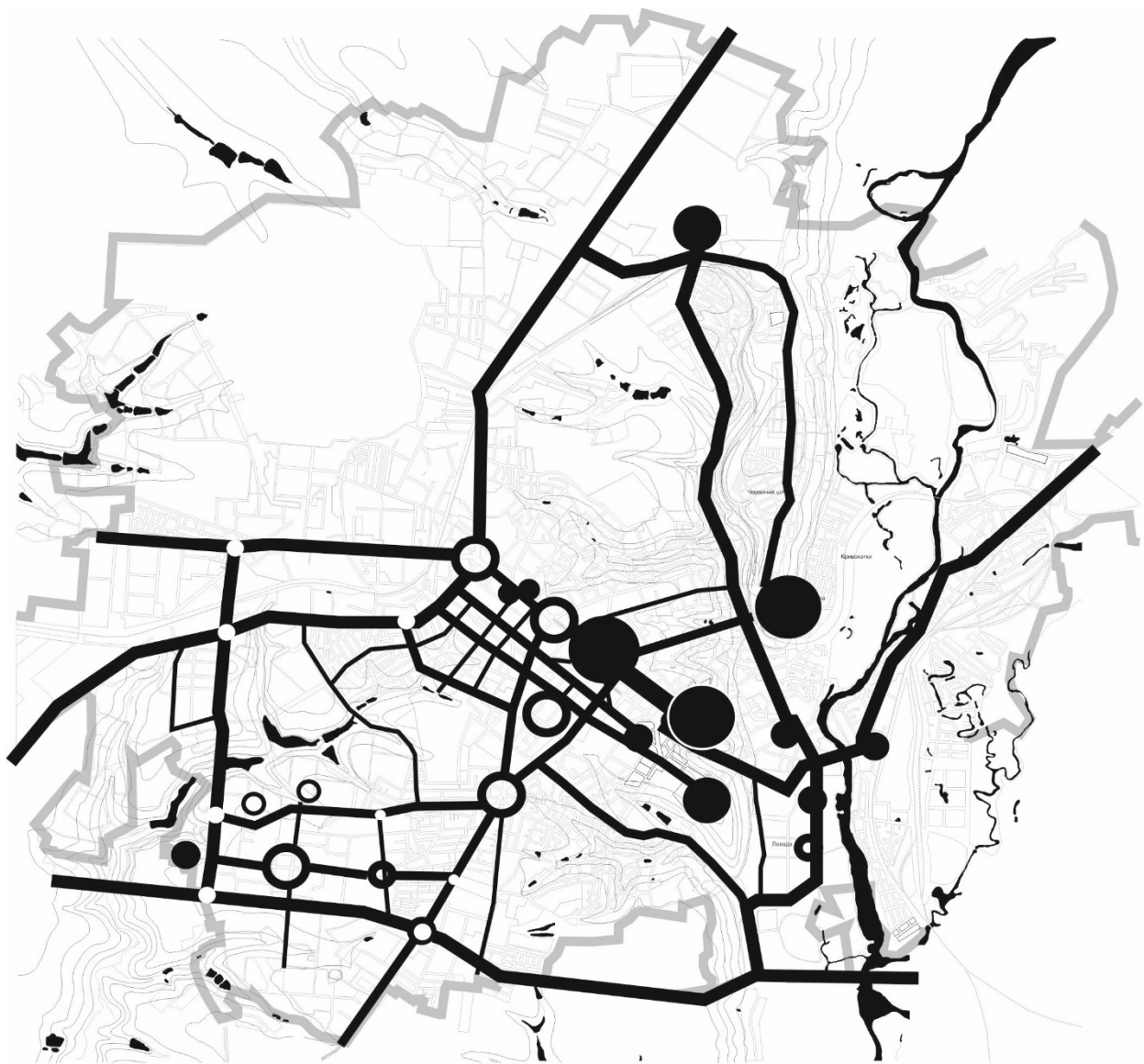
A 12

Рисунок А.12 – Фонд малоцінної забудови міста

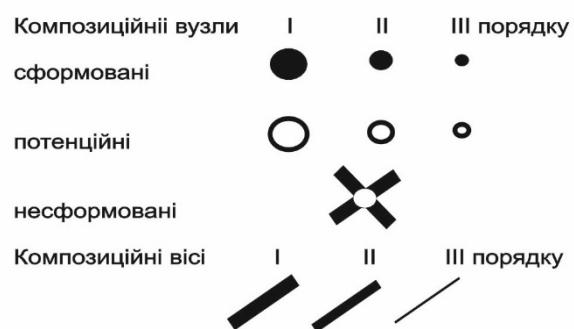

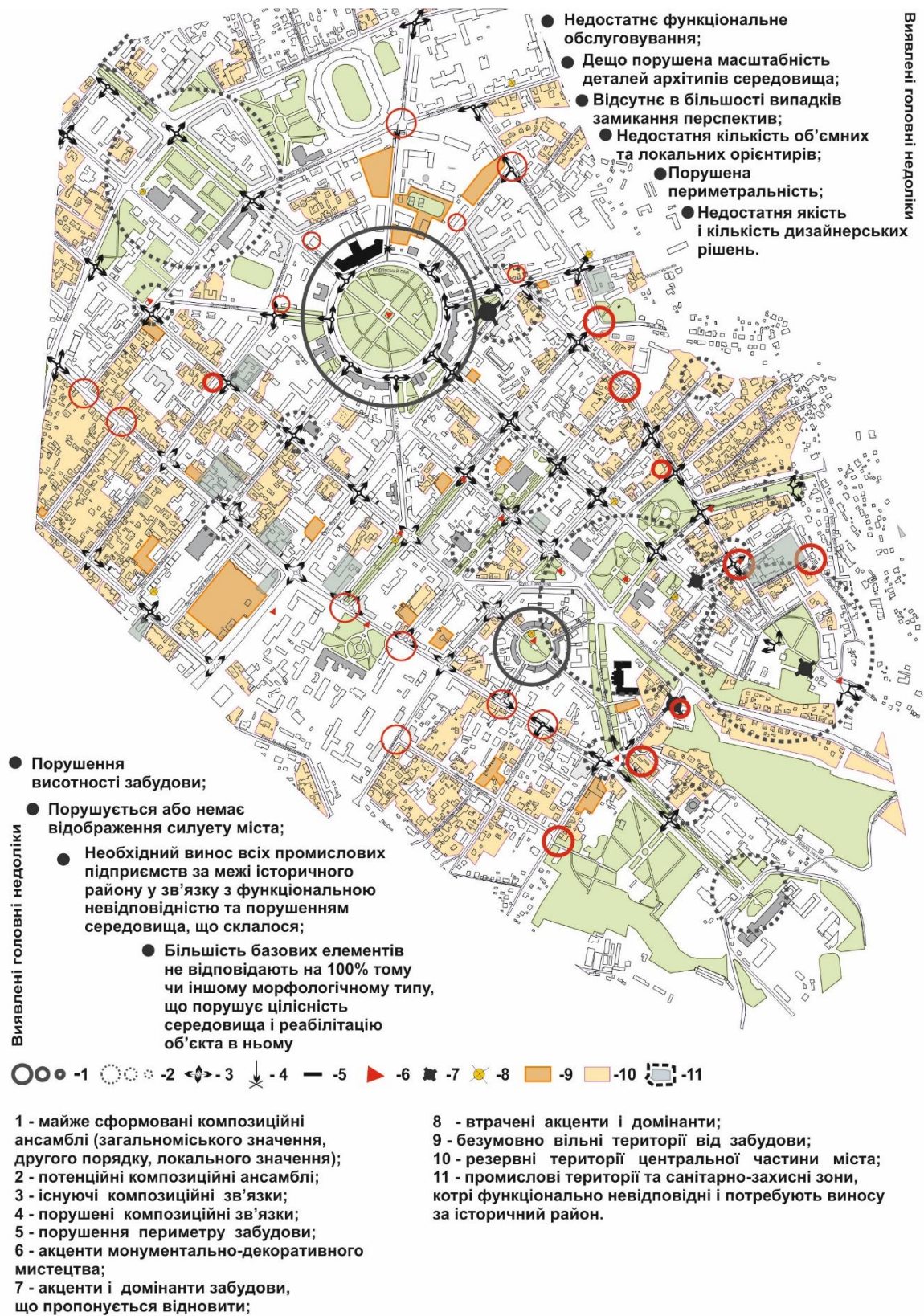
A. 13

Рисунок А.13 – Карта резервних територій історичного центру
м. Полтави

Для вияву важливості композиційних елементів визначаються: ландшафтні доміанти міста, умови сприйняття елементів в залежності від характеру руху, зони впливу пам'яток, функціональні доміанти міста

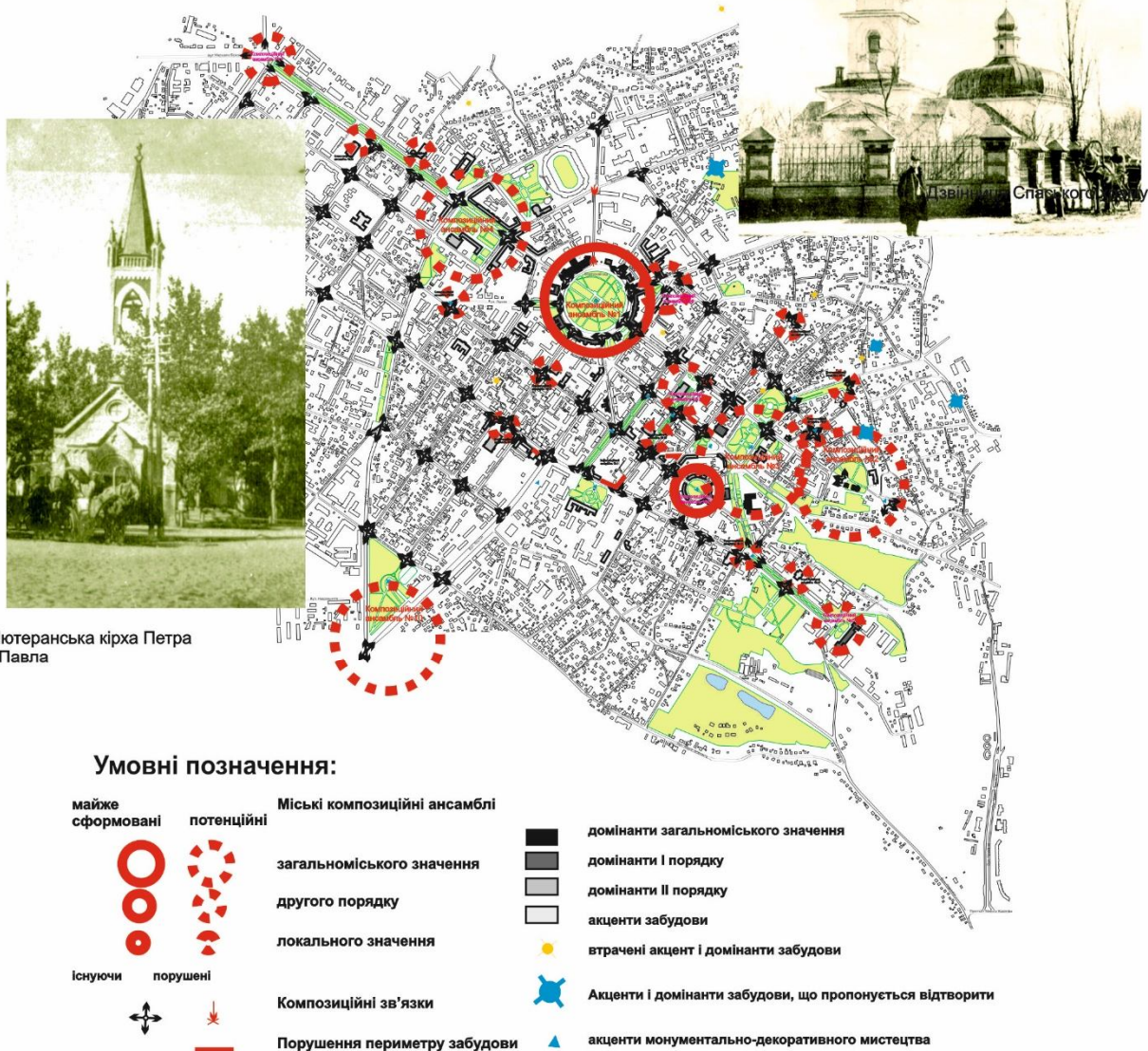
A. 15

Рисунок А.15 – Схема аналізу історичного центру міста

Святомиколаївський храм

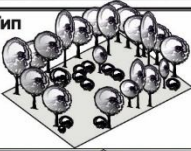
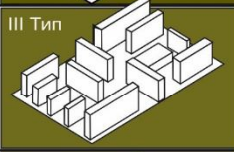
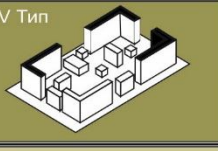
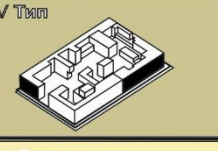
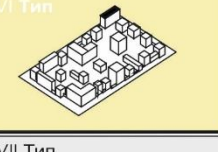
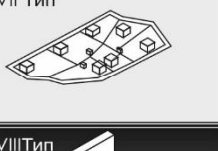
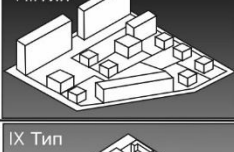
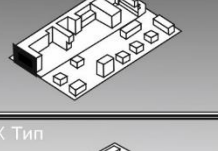
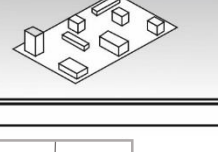
Комплекс Святоуспенського кафедрального Собору

A. 16

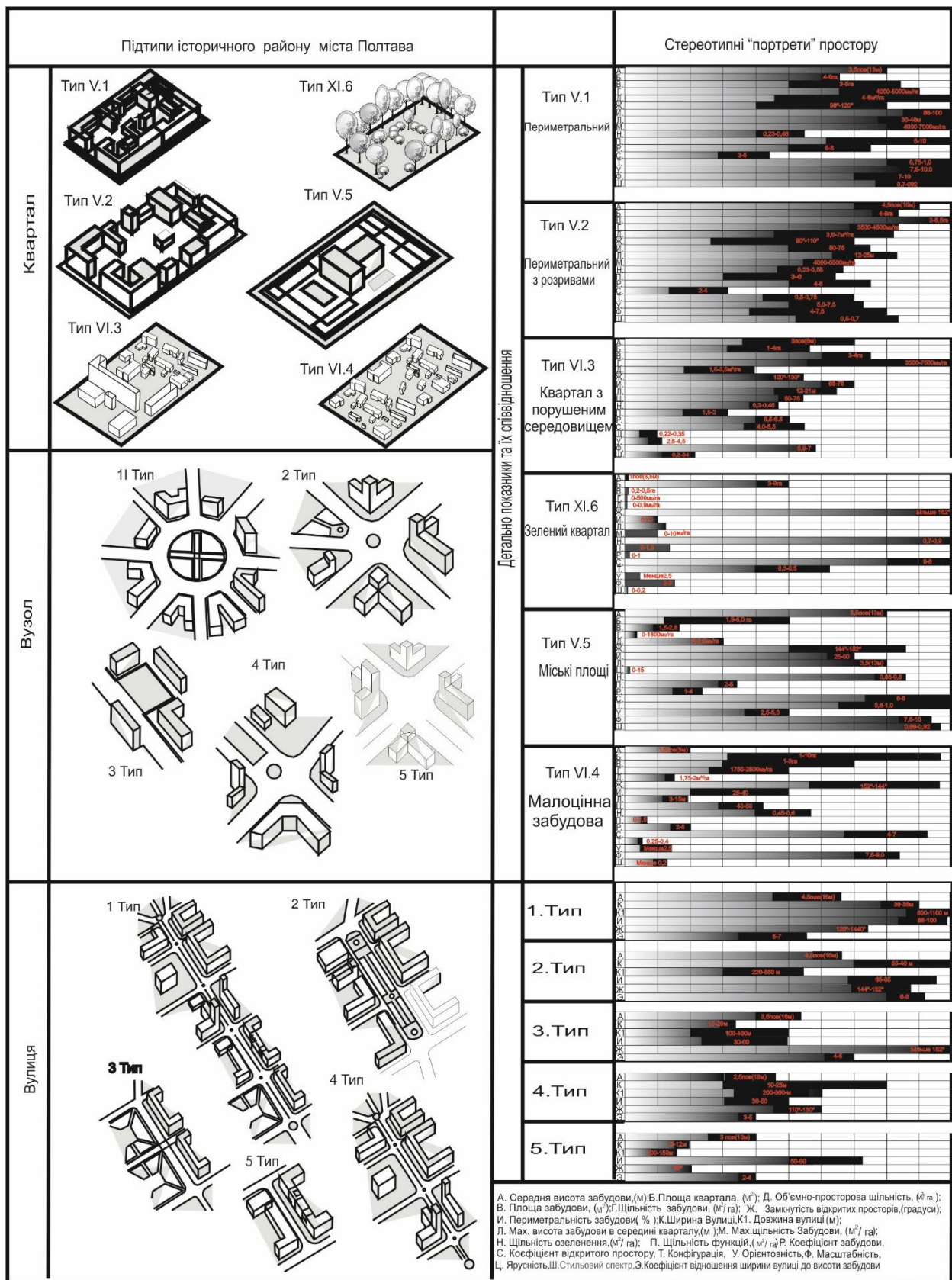
Рисунок А.16 – Утрачені доміанти й акценти м. Полтави що пропонується відтворити

МІСТО ПОЛТАВА

Основні морфотипи планувальної одиниці	Стереотипні "портрети" морфотипів міста Полтави	Шкала ранжування кількісних значень характеристик			
XI Тип 	А 1пов(3,5м) Б 0,2-1 га В 0-500 м²/га Г 0-0,9 м³/га Д Ж І	40-50 га			
I Тип 	А 10пов(35м) Б 25-37 га В 4-5 га Г 2700-3000 м²/га Д 9 м²/га Ж 130°-144° І 70-80				
II Тип 	А 7,5пов(24м) Б 28-45 га В 6-7 га Г 2500-4000 м²/га Д 7-8,5 м²/га Ж 100°-120° І 50-90				
III Тип 	А 6пов(20м) Б 15-38 га В 6-8 га Г 5000-6500 м²/га Д 6,2-7,5 м²/га Ж 60-70 І				
IV Тип 	А 4,5пов(17м) Б 5-10 га В 3-6 га Г 4500-6500 м²/га Д 4-5,2 м²/га Ж 90°-100° І 55-85				
V Тип 	А 3,5пов(13м) Б 4-10 га В 3-6,5 га Г 4000-6000 м²/га Д 4-7 м²/га Ж 90°-120° І 86-100				
VI Тип 	А 3пов(8м) Б 1-4 га В 3-4 га Г 3500-7500 м²/га Д 1,5-3,5 м²/га Ж 120°-130° І 65-75				
VII Тип 	А 1,5пов(5м) Б 1-15 га В 1-3 га Г 1750-2500 м²/га Д 1,75-2 м²/га Ж 144°-152° І 25-40				
VIII Тип 	А 4-7пов(21-12м) Б 10-20 га В 4-6 га Г 1800-4200 м²/га Д 1,9-4 м²/га Ж 90°-100° І 30-55				
IX Тип 	А 2-5пов(9-16м) Б 5-10 га В 3-4 га Г 1500-2000 м²/га Д 1,7-2,5 м²/га Ж 110°-130° І 65-90				
X Тип 	А 1-2,5пов(3-7м) Б 20-25 га В 1-2 га Г 0-1000 м²/га Д 0,5-1,9 м²/га Ж 152° І 5-20				
Шкала ранжування кількісних значень характеристик					
Показники		Один.	Вим.	Значення	
А	Середня висота	Пов.	Висока	7-10	
			Середня	4-5	
			Низька	2 - 3	
			Мінімальна	1-1,5	
Б	Загальна площа кварталу або мікрорайону	ГА	Гіпертрофовані	37-50	
			Великі	25-37	
			Середні	12-25	
			Малі	1-12	
В	Площа забудови	ГА	Висока	6-8	
			Середня	4 - 6	
			Низька	2 - 4	
			Мінімальна	0,2 - 2	
Г	Щільність забудови	М²	Висока	6200-9000	
			Середня	4200-6200	
			Низька	1800-4200	
			Мінімальна	0-1800	
Д	Об'ємно-просторова щільність	М³/га	Висока	6,2-9	
			Середня	4,2-6,2	
			Низька	1,75-4,2	
			Мінімальна	0-1,75	
Ж	Замкнутість забудови	О	Повна	90	
			Зберігається	90-120	
			Мінімальна	120-144	
			Відсутня	Більше 152	
І	Периметральність		Обмежена	75-100	
			Напівобмежена	50-75	
			Напіврозкрита	25-50	
			Розкрита	Менше 25	
К	Ширина вулиці	М	Широка	70,0-92,0	
			Середня	49,0-70,0	
			Мала	27,5-49,0	
			Мінімальна	6-27,5	
Є	Коефіцієнт відношення ширини вулиці до висоти забудови		Високий	6-8	
			Середній	4 - 6	
			Низький	2 - 4	
			Мінімальний	0,2 - 2	

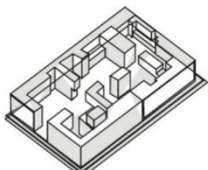
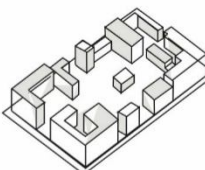
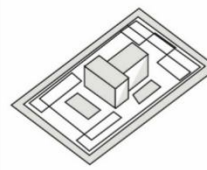
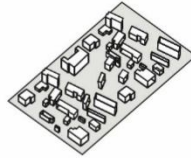
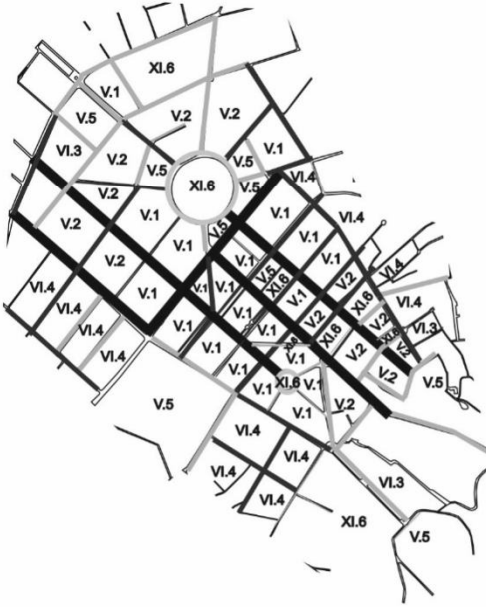
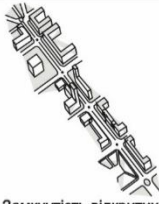
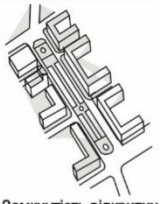
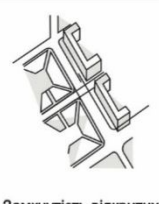
А. 17

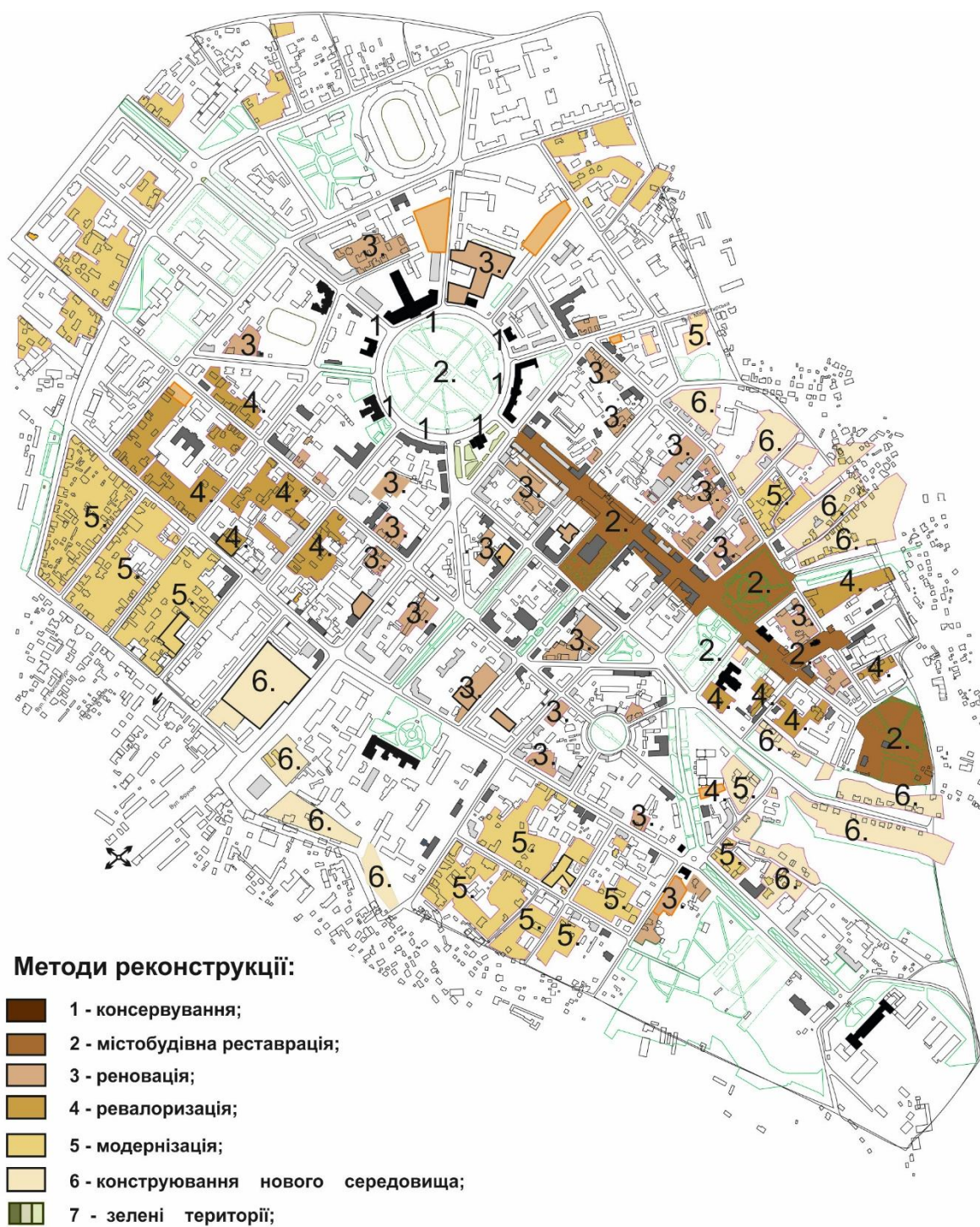
Рисунок А.17 – Характеристика основних морфотипів кварталів історичного центру міста

А. 18

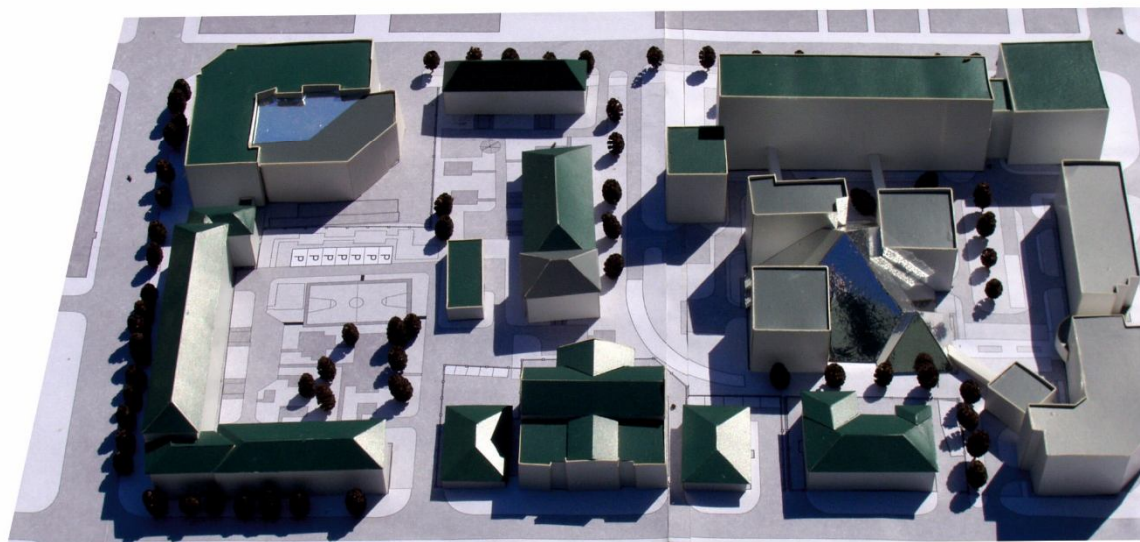
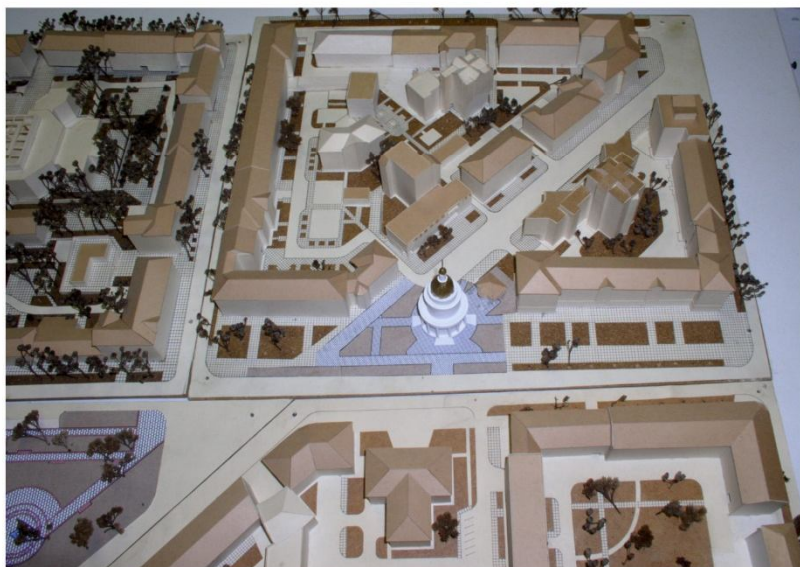
Рисунок А.18 – Морфологічні типи та підтипи історичного центру міста

Тип XI.6 Зелений квартал	Тип V.1 Периметральний	Тип V.2 Периметральний з розривами	Тип V.5 Площа кварталу (Проміжний між V.6 і V.1)	Тип VI.4 Малоцінна забудова		
Найбільш цінні морфотипи						
 Об'ємно-просторова щільність 0 - 0,9 м³/га Замкнутість відкритих просторів Відкритий Щільність озеленення 0,68 - 0,9 Коефіцієнт відкритого простору 6 - 8 Площа забудови Менше 1,5	 Об'ємно-просторова щільність 3,6-5,25м³/га Максимальна висота забудови в середині кварталу 12 - 30 м Блакитна лінія 12 - 25 м Максимальна щільність забудови 7000 м³/га Замкнутість забудови 90 -144° Периметральність 75 - 100	 Об'ємно-просторова щільність 3,6 - 7,0 м³/га Максимальна висота забудови в середині кварталу 12 - 25 м Блакитна лінія 15 - 30 м Максимальна щільність забудови 5300 м³/га Замкнутість забудови 120 - 144° Периметральність 50-75	 Об'ємно-просторова щільність 3,6-5,25 м³/га Максимальна висота забудови в середині кварталу 12 - 20 м Блакитна лінія 16 - 25 м Максимальна щільність забудови 3500 м³/га Замкнутість забудови 120 - 144° Периметральність 25 - 50 Площа озеленення 0,68 - 0,8	 Об'ємно-просторова щільність 1,75-3,6 м³/га Максимальна висота забудови в середині кварталу 12 -15 м Блакитна лінія 4 - 12 м Максимальна щільність забудови 1800 м³/га Замкнутість забудови 144 -152° Периметральність 70 - 80 Висновок: Квартал з порушеним середовищем та великою кількістю резервних територій. Для покращення візуального портрету не рекомендується перетворювати в периметральний тип V.1 у зв'язку з тим, що буде порушений силует міста. Необхідно прагнути до типу V.2		
Схема розташування морфотипів в історичному районі		Тип 1	Тип 4	Тип 2	Тип 3	Тип 5
		Вулиці				
		 Замкнутість відкритих просторів 90 -144 Ярусність 40-75 Периметральність 75 -100 Коеф-т відношення ширини вулиці до висоти забудови 0,2 - 2 Ширина вулиці по лінії регулювання забудови 20 - 32 м Мінімальна орієнтовність (зменшення веде до порушення середовища, необхідно збільшувати для покращення) 5,0 - 7,5	 Замкнутість відкритих просторів 120 - 152 Ярусність 50 - 75 Периметральність 75 -100 Коеф-т відношення ширини вулиці до висоти забудови 2 - 4 Ширина вулиці по лінії регулювання забудови 20 - 50м Щільність озеленення 0,68 - 0,9	 Замкнутість відкритих просторів Більше 152 Ярусність 25 - 50 Периметральність 50 - 75 Коеф-т відношення ширини вулиці до висоти забудови 4 - 6 Ширина вулиці по лінії регулювання забудови 14 - 26 м	 Замкнутість відкритих просторів 90 Ярусність 25 Периметральність 25 - 75 Коеф-т відношення ширини вулиці до висоти забудови 6 - 8 Ширина вулиці по лінії регулювання забудови 6 - 14 м	

A. 21

Рисунок А.21 – Схема запропонованих методів реконструкції на резервних територіях історичного центру

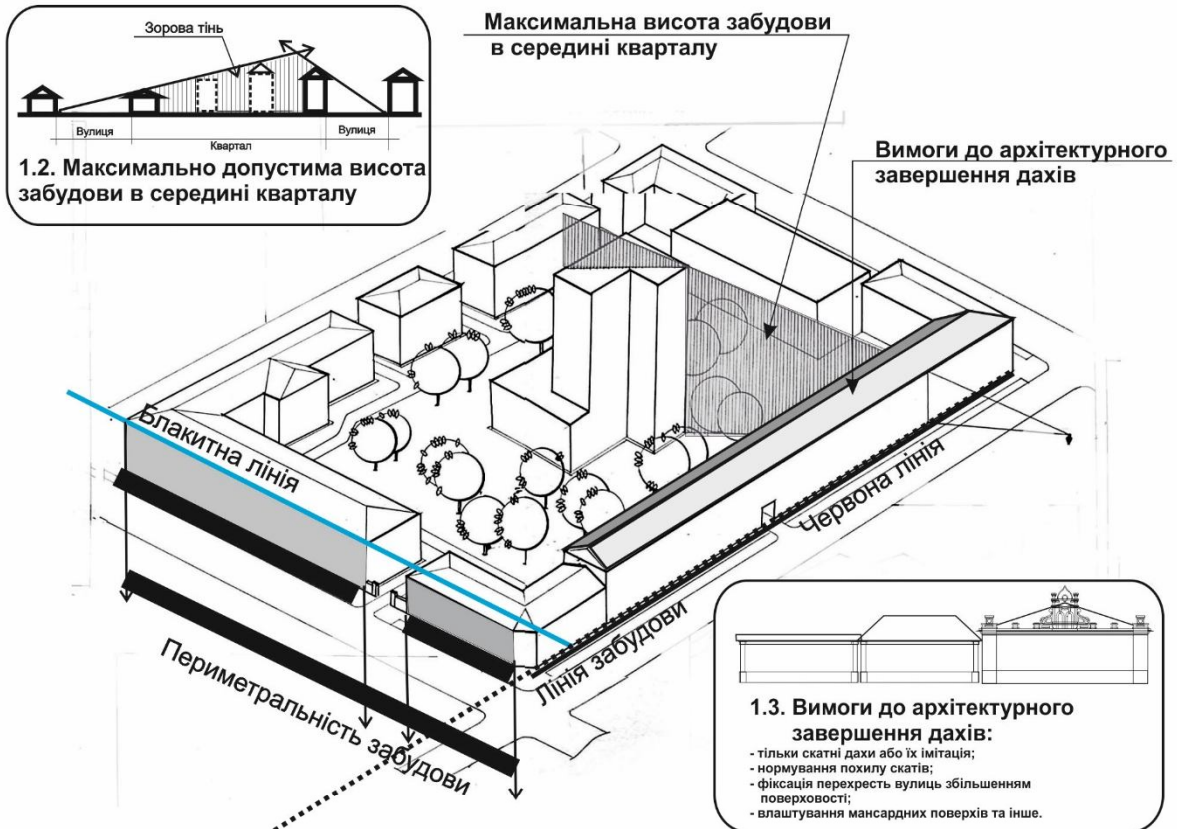

Фрагменти макету історичного центру Полтави. Головного управління у справах містобудування та архітектури виконкому Полтавської міської ради та макет студентської роботи Полтавського НТУ імені Ю. Кондратюка. Світлішин Г.Осипенко, 2004-2006 рр.

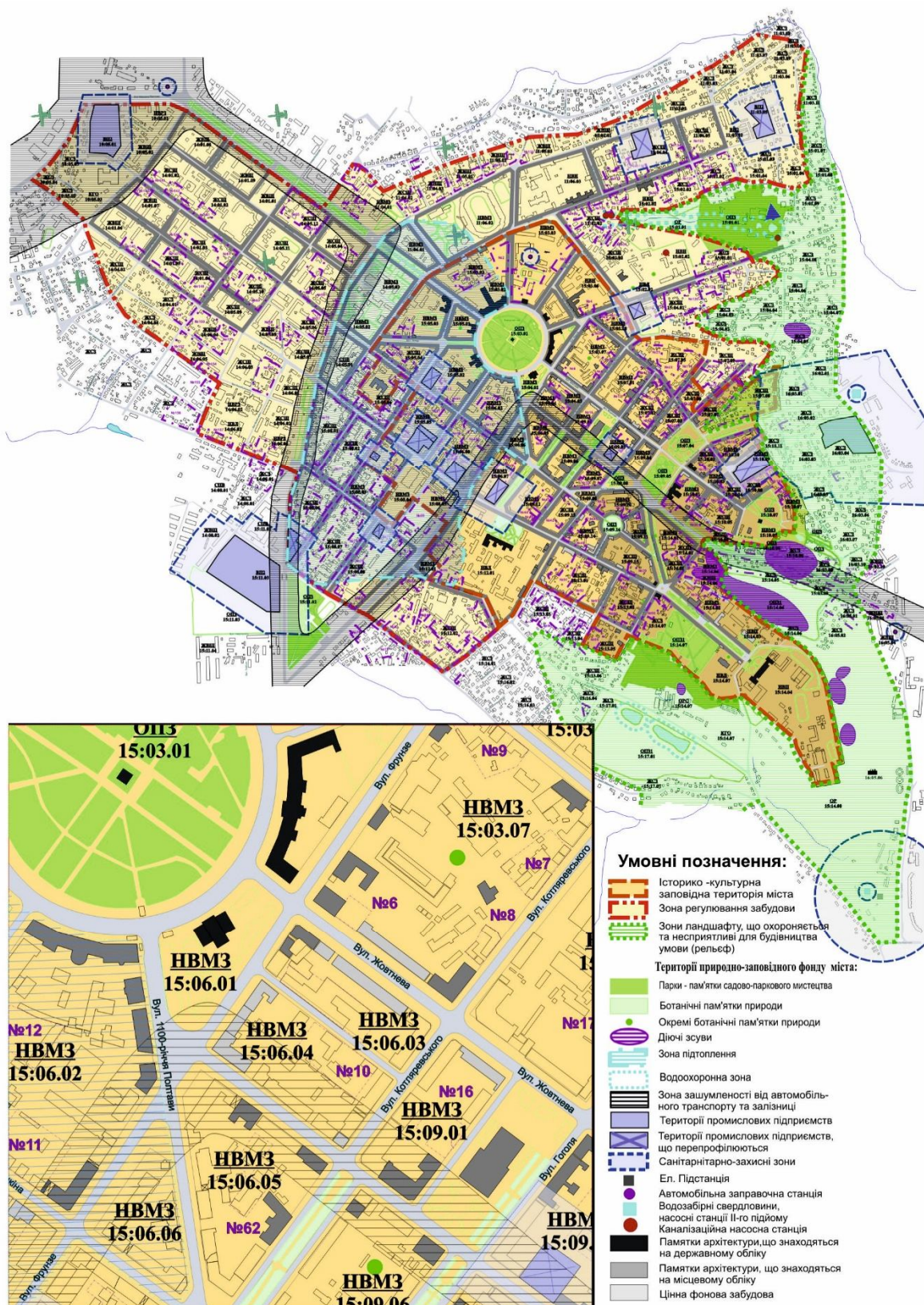
А.	22
----	----

Рисунок А.22 – Проектні пропозиції по забудові кварталів.
Макетування

1. АРХІТЕКТУРНІ

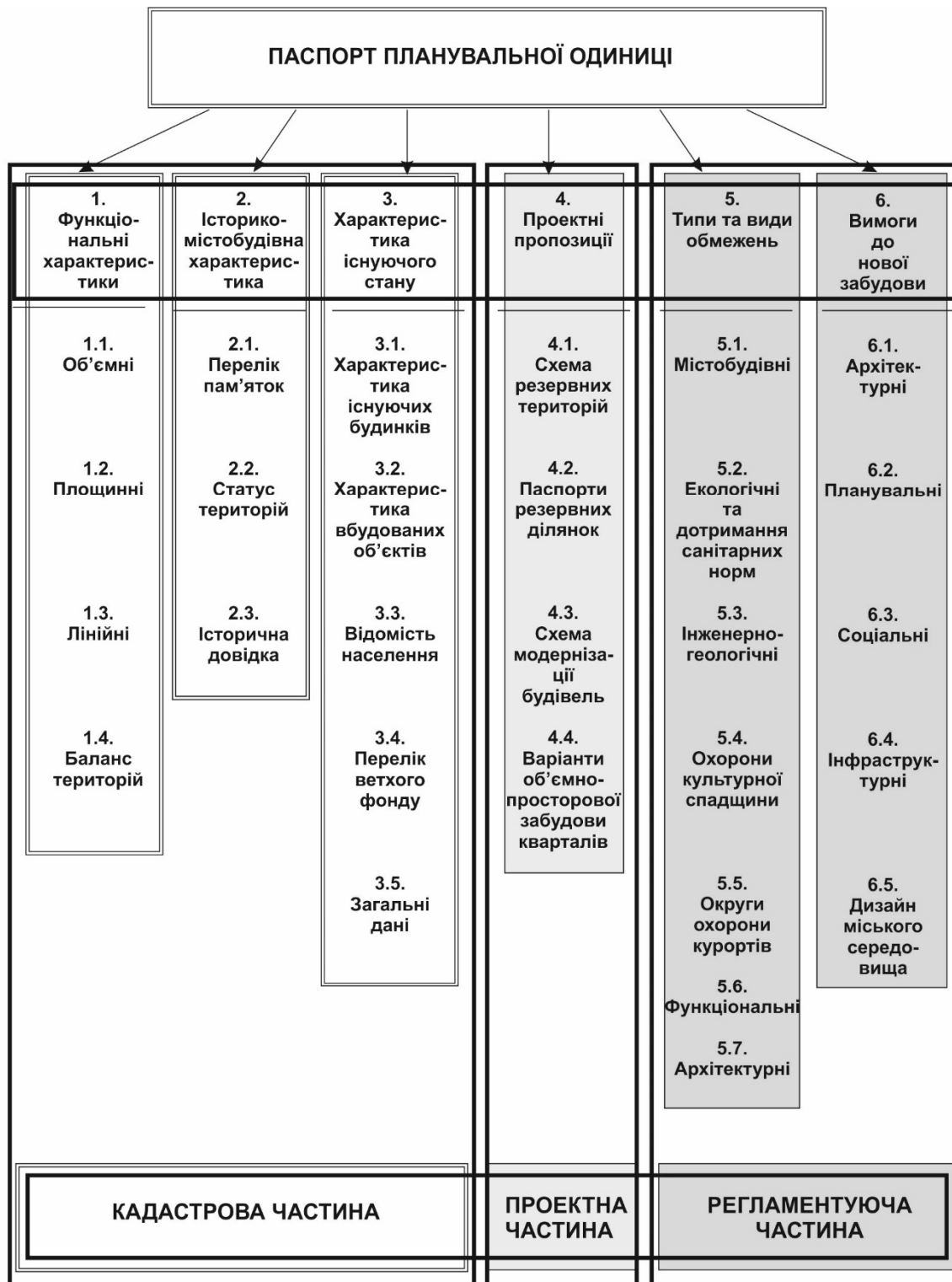
A. 25

Рисунок А.25 – Карта планувальних обмежень та регламентації забудови центру міста

А. 26

Рисунок А.26 – Детальний зонінг історичного центру м. Полтави. Паспорт квартала 15.003.03. Моделювання забудови і регламенти

А 27

Рисунок А.27 – Структуру електронного паспорту квартала історичного центра

ДОДАТОК Б

Форма паспорту кварталу історичного центру м. Полтави

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

**Паспорт
планувальної одиниці – кварталу (мікрорайону)**

обмеженого вулицями

Жовтнева, Котляревського, Паризької Комуни, Фрунзе

Октябрського району

міста Полтава

Складено «__» _____ року

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

Квартал (мікрорайон), обмежений вулицями _____

_____ району міста _____

Опис документів паспорту планувальної одиниці	
Назва	Кількість сторінок
Функціональні характеристики кварталу	
Історико-містобудівна цінність кварталу. Коротка історична довідка. Примітки	
Відомість будинків кварталу	
Відомість ветхого фонду	
Вимоги та нормативно-орієнтовні показники забудови кварталу	
Паспорт резервної ділянки	
Графічні матеріали:	
Ситуаційна схема розташування кварталу	
Опорний план	
Схеми модернізації забудови	
Схема пам'яток у кварталі	
Схема планувальних обмежень	
Схема резервних територій	
Фасадні розгортки вулиць	

Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 2Б

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

**Функціональні характеристики
планувальної одиниці**

1. Будинки та споруди	Кількість	Загальна площа
1.1 Об'ємні		29
1.1.1 Житлові будинки		18
1.1.2 Громадські будівлі		6
1.1.3 Установи зовнішнього транспорту		1
1.1.4 Промислові підприємства		
1.1.5 Складські споруди		
1.1.6 Інженерні споруди		1
1.1.7 С/г підприємства		
1.1.9 Господарські споруди		
1.1.10 Змішані (поліфункціональні)		3
1.1.11 Спеціальні установи		1
1. Будинки , споруди та об'єкти		
1.2 Площинні	Площа, кв.м	
1.2.1 Громадські		
1.2.2 Транспортні		
1.2.3 Господарські		
1. Об'єкти		
1.3 Лінійні	Довжина, м	
1.3.1 Інженерні		
1.3.2 Транспортні		
2. Території		Площа, га
Баланс територій кварталу:		
— житлова забудова;		
— ділянки установ обслуговування;		
— проїзди;		
— автостоянки;		
— зелені насадження.		
Всього площа території кварталу		

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

Історико-містобудівна цінність кварталу (початок)

2.1 Будівлі та споруди					
2.1.1 Пам'ятки архітектури національного значення					
Кадастровий код будинка	Адреса		Назва	Охоронний номер пам'ятки	Юридична підстава
	вулиця	номер будинка			
2.1.2 Пам'ятки архітектури місцевого значення					
Кадастровий код будинка	Адреса		назва	Охоронний номер пам'ятки	Юридична підстава
	вулиця	номер будинка			
2.1.3 Цінна фонові забудова					
Кадастровий код будинка	Адреса		назва	Охоронний номер	Юридична підстава
	вулиця	номер будинка			
2.2 Пам'ятки археології та ділянки археологічного культурного шару					
Назва			Площа, га	Юридична підстава	
2.3 Пам'ятки історії					
Кадастровий код будинка	Адреса		Назва	Юридична підстава	
	вулиця	номер будинка			

Історико-містобудівна цінність кварталу (завершення)

2.4 Пам'ятки монументального мистецтва				
Кадастровий код будинка	Адреса		назва	Юридична підстава
	вулиця	номер будинка		
2.5 Природно-заповідний фонд				
Площа, шт	Адреса		Назва	Юридична підстава
	вулиця	номер		
3. Території зон охорони історико-культурної спадщини				
Статут території			Площа, га	Юридична підстава

Коротка історична довідка

--

Примітки

--

Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 5Б

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

Відомість будинків і споруд кварталу

Кадастровий код будинку	Адреса		найменування	поверховість	Загальна площа	Будівельний об'єм	Обладнання інженерним устаткуванням						Відсоток зносу	Вбудовані об'єкти		
	вулиця	номер будинка					газ	Хол. вода	Гор. вода	каналізація	Вид опалення			найменування	Загальна площа	ємність

Відомість ветхого фонду кварталу

Кадастровий код будинку	Адреса		Рішення міськвиконкому	Зміни
	вулиця	номер		

Вбудовані об'єкти обслуговування

Кадастровий код будинку	Адреса		Найменування	Загальна площа	Будівельний об'єм	Юридична підстава
	вулиця	номер				

Данні про населення кварталу

Кадастровий код будинку	Адреса		найменування	номер квартири	Кількість мешканців/ сімей	Всього по будинку кв/сімей
	вулиця	номер				

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

Планувальні обмеження території кварталу

Тип обмежень	Найменування обмеження
Охоронні зони історико-культурної спадщини:	
Екологічні та дотримання санітарних норм і правил	
Зони, несприятливі для будівництва за інженерно-геологічними умовами:	
Водоохоронні зони та прибережні смуги	
Коридори проходження магістральних мереж інженерного обладнання	
Небезпечні зони:	
Охоронні зони територій та об'єктів природно-заповідного фонду:	
Санітарно-захисні зони джерел водопостачання та водоводів	
Функціональні:	<i>Згідно з зонінг-планом</i>
Містобудівні обмеження	
Архітектурно-планувальні	

Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 7Б

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

**Нормативно-орієнтовні показники і вимоги використання та
забудови планувальної одиниці**

Вимоги	Назва	Одиниця виміру	Значення
1. Архітектурні	1.1 Об'ємно-просторова 35000 – низька щільність забудови кварталу	куб. м/га	
	1.2 Максимальна висота забудови в середині кварталу	м	
	1.3 Блакитна лінія,	м	
	вулиці		
	вулиці		
	вулиці		
	вулиці		
	1.4 Вимоги до архітектурного завершення дахів кварталу		
	1.5 Периметральність забудови		
	1.6 Належність до ансамблю		
2. Планувальні	2.1 Функціональна зона		
	2.2 Домінуюча функція		
	2.3 Максимальна щільність забудови	кв. м/га	
	2.4 Розмір планувальної одиниці	га	
3. Соціальні	3.1 Типи житла		
	3.2 Рівень обслуговуючої інфраструктури		

Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 8Б

4. Інфраструктурні	4.1 Кількість місць постійного зберігання автомобілей		
	4.2 Вид транспорту		
	4.3 Вимоги до інженерного облаштування:		
	– опалення		
	– водопостачання		
	– каналізація		
	– газопостачання		
	– телефон		
	– електрозабезпечення		
5. Дизайн міського середовища			
	5.1 Вимоги до благоустрою		
	5.2 Тип та параметри реклами		
	5.3 Засоби візуальних комунікацій		
	5.4 Вимоги до освітлення будинків		
	5.5 Вимоги до святкового освітлення		

Код кварталу	
Дата реєстрації інформації	

Паспорт резервної ділянки № _____

Найменування		Площа ділянки кв. м	
Адреса ділянки		Опис місця розташування	
Існуючий стан		Опис меж	
Наявність під'їздів із твердим покриттям		Досяжність до зупинок громадського транспорту	
Характер рельєфу		Рівень ґрунтових вод	

Інженерне обладнання території

Газопостачання

--

теплопостачання

--

Водопостачання

--

електропостачання

--

Каналізація

--

телефон

--

Відомості про об'єкти знесення

Адреса будинків

--

найменування

--

Кількість квартир під знос

--

**Кількість мешканців/сімей
На відселення**

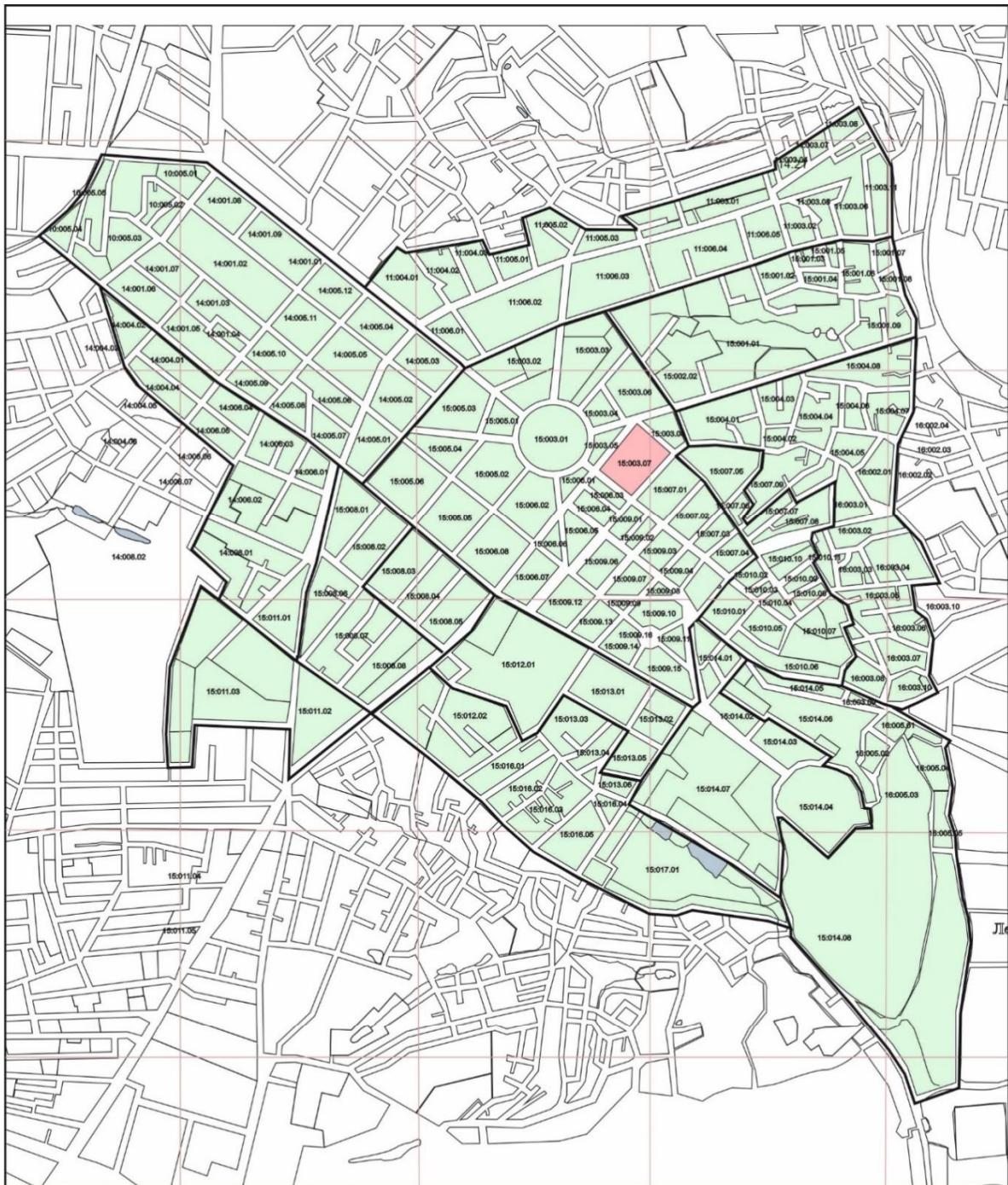
--

Наявність проєктної документації щодо використання ділянки

Найменування

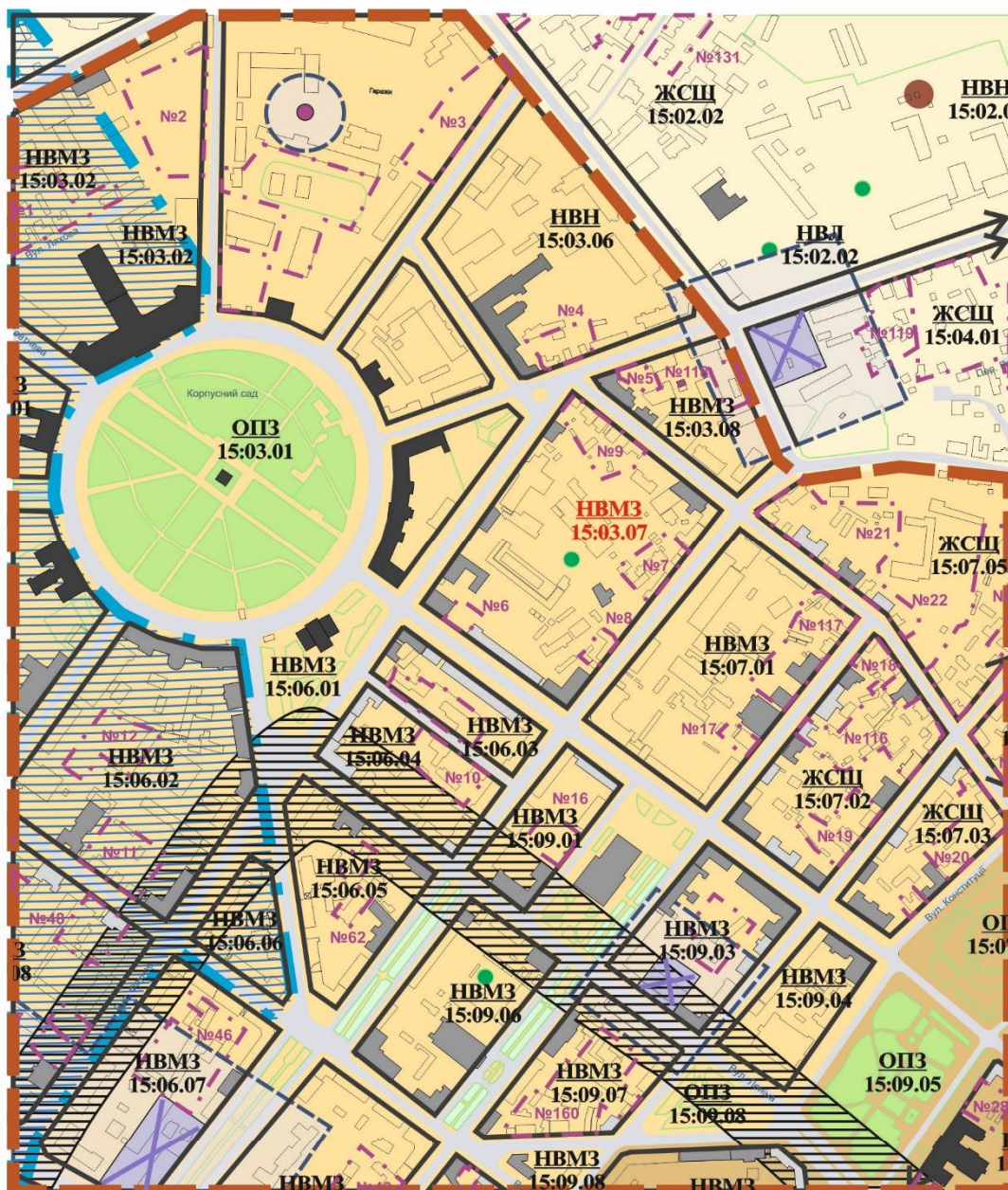
Автор

Рік

						Паспорт кварталу		
						Квартал обмежений вулицями		
Зм.	К-сть	Лист	№ док.	Підпис	Дата			
						Стадія	Аркуш	Аркушів
						П	1	10
Виконав						Ситуаційна схема розташування кварталу		

Рисунок Б.1 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 12Б

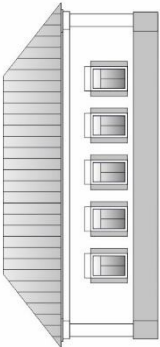
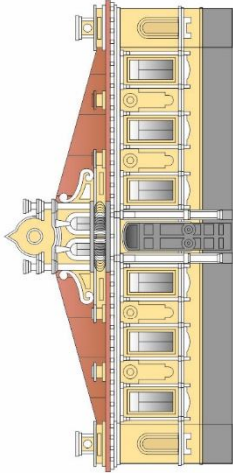

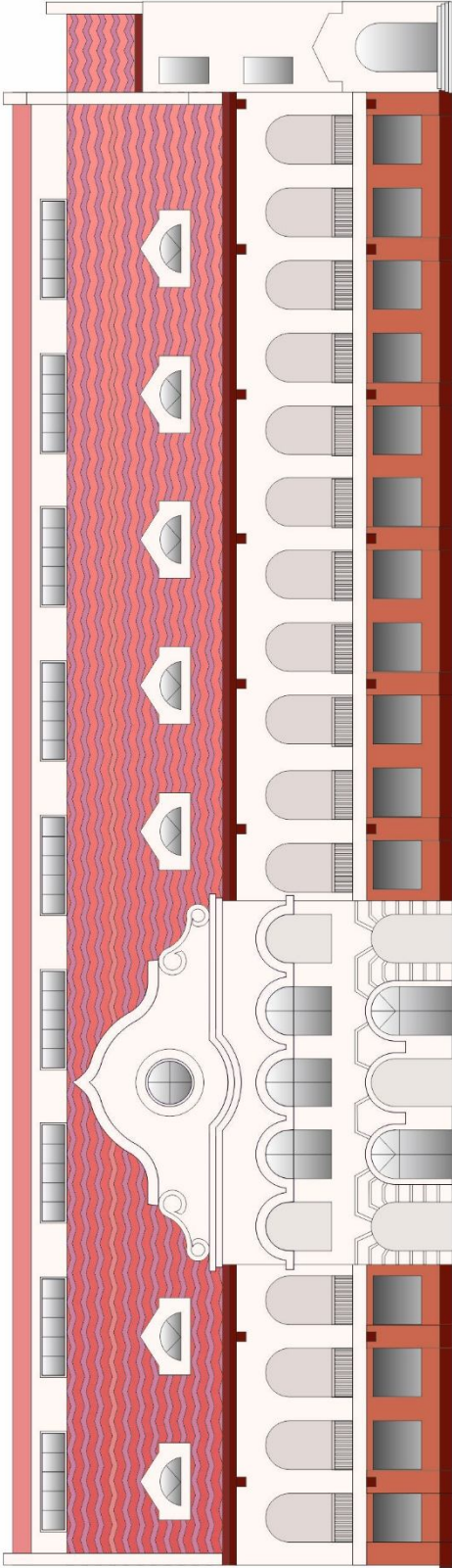
						Паспорт кварталу		
						Квартал обмежений вулицями		
Зм.	К-сть	Лист	№ док.	Підпис	Дата			
						Стадія	Аркуш	Аркушів
						П	2	10
Схема планувальних обмежень								
Виконав								

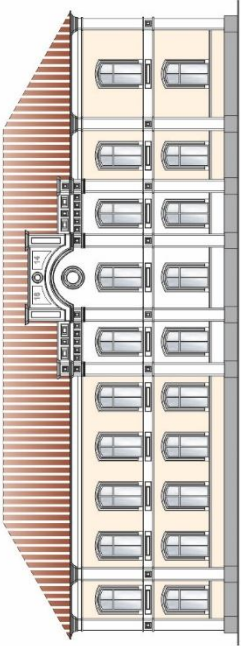
Рисунок Б.2 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 13Б

						Паспорт кварталу				
						Квартал обмежений вулицями				
Зм.	К-сть	Лист	№ док.	Підпис	Дата	Опорні дані		Стадія	Аркуш	Аркушів
								П	3	10
						Опорний план кварталу, М 1:2000				
Виконав										

Рисунок Б.3 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 14Б

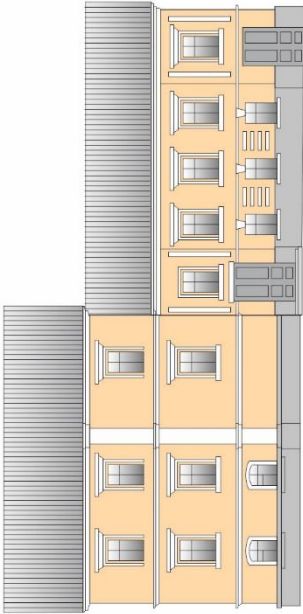
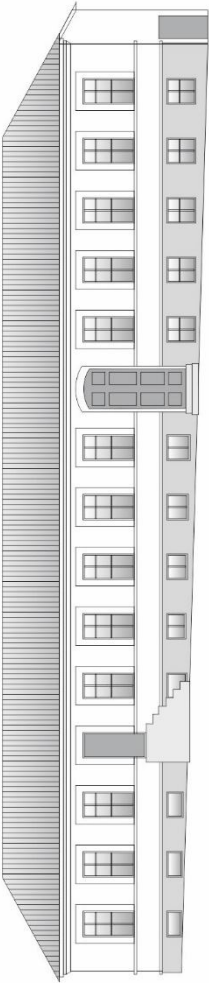

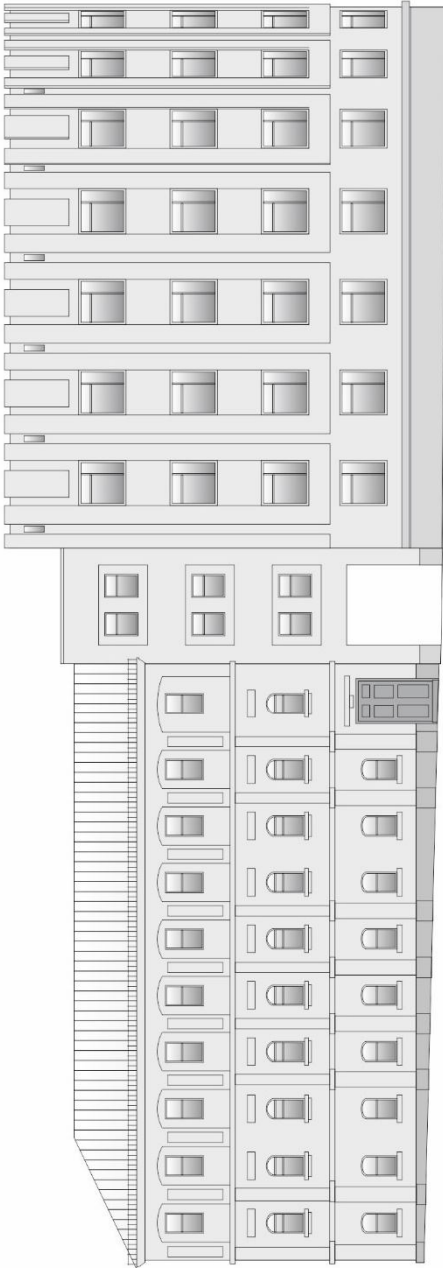

Паспорт кварталу									
Квартал обмежений вулицями									
Опорні дані									
Розгортка фасадів по вул. Фрунзе									
Розроб.									

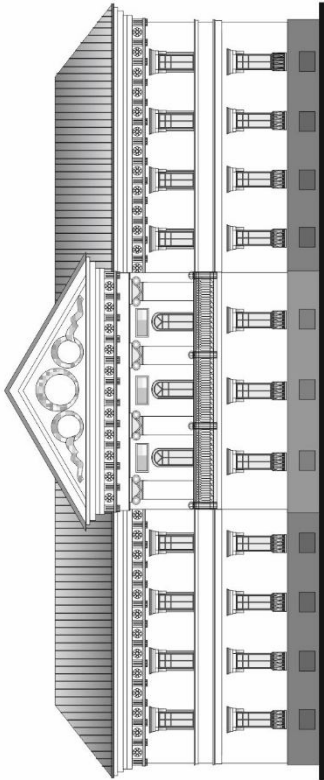
Рисунок Б.7 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 18Б

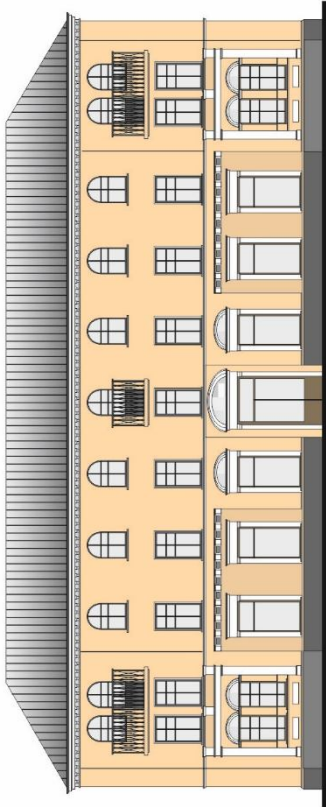

Паспорт кварталу									
Квартал обмежений вулицями									
Зм.		К-сть	Лист	№ док.	Підпис	Дата	Старий		Архив
							П		8
									10
Опорні дані							Розгорта фасадів		
Розроб.									

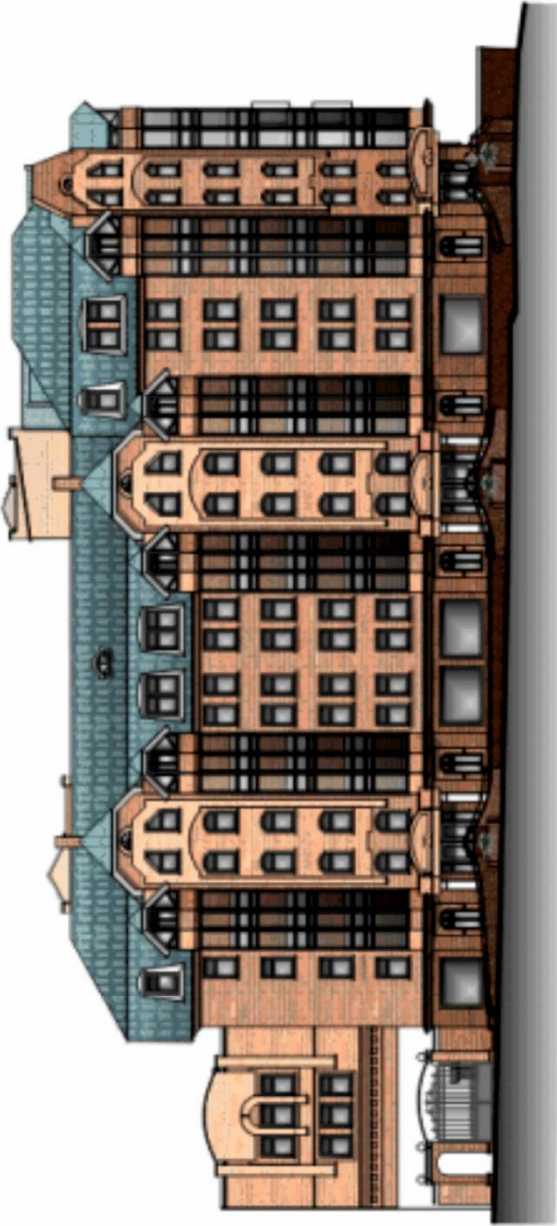
Рисунок Б.8 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 19Б

Паспорт кварталу									
Квартал обмежений вулицями									
Зм.	К-сть	Лист	№ док.	Підп.	Дата	Старія	Архус	Архусів	
						П	10	10	
Опорні дані						Розгортка фасадів по вул. Жовтневій			
Розроб.									

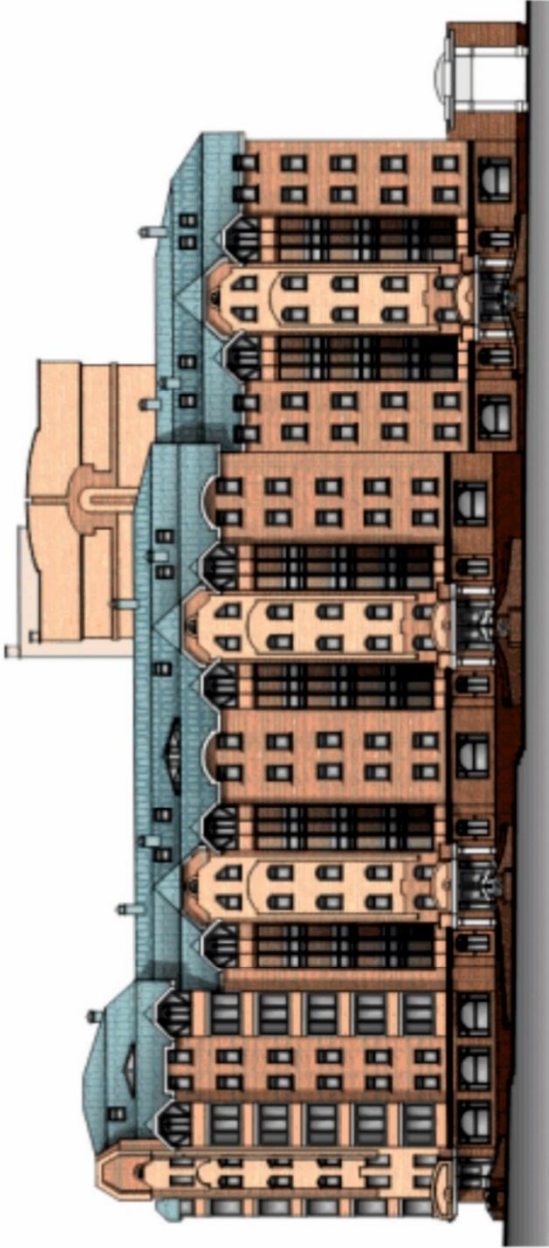
Рисунок Б.10 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 21Б

Фасад по вул.Котляревського,10

Група житлових будівель з призначенням промислового призначення на ділянці по вул. Котляревського, 4-10 в м. Гостіава.									
Проектні пропозиції									
Фасад по вул. Котляревського									
Державний проектний інститут містобудування "Містобудпроект"									

Рисунок Б.12 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 23Б

Фасад по вул.Котляревського,4-6

										Група житлових будівель з призначенням громадського призначення на ділянці по вул. Котляревського, 4-10 м.в. П'ятишви.												
																				Стан	Місце	Адреса
										Проектні пропозиції										ЕП		
										Фасад по вул. Котляревського										Державний проектний інститут містобудування "Місбудпроект"		
Замовник	Розробник	Місце	Місце	Місце	Місце	Місце	Місце	Місце	Місце	ГРУП	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Підстава	Розробник	Підстава	

Рисунок Б.13 – Форма паспорта планувальної одиниці. Лист 24Б

Навчальне видання

ОСИЧЕНКО Галина Олексіївна

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МІСТ:
КОМПОЗИЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск *О. А. Попова*

Редактор *О. В. Михаленко*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

Дизайн обкладинки: *Г. О. Осиченко,
Т. А. Лазуренко*

Підп. до друку 09.12.2021. Формат 60 × 90/8.
Електронне видання. Ум. друк. арк. 31,5.

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: office@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.